

„A tudomány szolgálatában”

PEME IX. Ph.D. - Konferencia

2014. október. 29.

BUDAPEST

„A Tudomány szolgálatában”

című

IX.. Ph.D. - Konferencia előadásai

(Budapest, 2014. október. 29.)

II. Kötet

Szerkesztette:

Dr. Koncz István – Szova Ilona

Elektronikus könyv

2014

ISBN: 978-963-89915-4-6

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület

TARTALOMJEGYZÉK

Alkalmazott társadalom- és Művészettudományok - Filológia.....	5
Baluja Petra: Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? -avagy a nők szerepfeszültségei – DE- BTK Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.....	6
Bene Viktória: Mit tehetnek a rasszizmusellenes kisfilmek az előítéletek ellen? - DE – Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Szociológiai Intézet Szociális munka szak	16
Berei Emese Beáta: Életutak és (dez)integrációs kockázatok - DE Humán Tudományok Doktori Iskola.....	28
Grünczeisz Kata: Rejtett buktatók, avagy az implicit premisszák és konklúziók jelentősége a sajtóperekben - BME Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola.....	39
Nagy Enikő: A gyermekirodalom angolórai alkalmazásának metodikai feltételei – ELTE- PPK; Neveléstudományi Doktori Iskola	45
Slama Györgyné Böröcsök Gizella: Az Európa kulturális fővárosa címtől a kreatív város címig. Bologna példája - ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola	51
Jogtudomány.....	59
Dr. Balázs Ágota: A jogorvoslathoz való jog központi problémái – ELTE, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.....	60
Békési László: Az egyenlő bánásmód követelménye sérelmeinek eshetőségei a közszolgálati foglalkoztatási jogviszony területén - PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.....	65
Dr. Jánosi Andrea: A bűnüldözési célú adatkezelés témakörében végzett komplex kutatás eredményeinek értékelése - ME, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, - Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék.....	69
Dr. Belinszky Adrienn: A költségvetés büntetőjogi védelmének történi fejlődése – De, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola	76
Dr. Kriston Edit: Van az a pénz? – Hasonlóságok és különbségek az élettársakra és a házastársakra vonatkozó vagyoni jogi szabályok között - ME– Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola.....	82
Láris Liliána: Az Alapjogi Charta 53. cikke áttörheti az uniós jog primátusának dogmáját? - ELTE Állam - és Jogtudományi Kar Doktori iskola	88
Dr. Ormoshegyi Zoltán: A törvény pneumatikus megközelítése- a teológia és a jog lehetséges találkozási pontjai az egyházjogi törvényben – DRHE Doktori Iskola	96
Dr. Bihari Zsuzsanna: Új hatalmi tényezők a hatalommegosztás elméletében – ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola	102
Dr. Tóth Levente:Egyes változások a cégtörvényben az új polgári törvénykönyv fényében – ELTE Állam- És Jogtudományi Doktori Iskola.....	109
Földesi Krisztina: Kutatás a biometrikus azonosításhoz kapcsolódó averziók feltárására – óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar	115

Hohmann Balázs: Civil szervezetek ügyféli jogállásban. A magyarországi társadalmi szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételének jellemzői – PTE Állam- és Jogtudományi Kar	127
Huang Gui: Adjusting and Optimizing the Criminal Penalty Structure in China – DE - ÁJK Marton Géza Doktori Iskola	138
Dr. Hubay Dalma Gabriella: Harc a terrorizmus ellen: nemzetbiztonsági szabályozás alapjogi aspektusból - PTE ÁJK Doktori Iskola	146
Dr. Maksó Bianka*: A kötelező erejű vállalati szabályok – az adatvédelmi önszabályozás új lehetősége – ME-ÁJK Deák Ferenc Doktori Iskola	159
Dr. Tóth Dávid: A bélyeghamisítás büntetőjogi szabályozása – PTE-ÁJK Doktori Iskola .	171
Dr. Tóth Zsanett: A gyűlölet-bűncselekmények megállapíthatóságával és bizonyítási nehézségeivel kapcsolatos problémák – ELTE-ÁJK Doktori Iskola	184
Máté István Zsolt: Az igazságügyi informatikai szakértői bizonyítás eljárásai és eszközrendszere a büntetőeljárásban – PTE-ÁJK Doktori Iskola.....	196
Dr. Horváth Orsolya: A lengyel és magyar szagazonosítás összehasonlítása – PTE-ÁJK Doktori Iskola.....	203

**ALKALMAZOTT TÁRSADALOM- ÉS MŰVÉSZETTUDOMÁNYOK -
FILOLÓGIA**

BALUJA PETRA: HÁZASTÁRS? MUNKATÁRS? VETÉLYTÁRS? -AVAGY A NŐK SZEREFPESZÜLTSGEI – DE-BTK SZOCIOLÓGIA ÉS SZOCIÁLPOLITIKA TANSZÉK

Lektorálta: Dr Fehér Zsuzsanna

Abstract

The aim of my research is to examine the system of woman employment which has been formed throughout the history, and also the woman role conflicts stemming from woman employment are in the focus of my study. Role conflicts can be observed primarily in women's cases whose careers are double-bind; these women have their careers and their family lives parallel in their everyday lives. Considering the topic raises numerous questions: What kind of difficulties can be connected to this role duality in the practical life? May becoming entrepreneur as a woman contribute to solving the role strains? What kind of disadvantages does a woman have to face on the labour market? Can general stereotypes be considered to be true described in the literature and experienced in the practice?

In my research I am searching answers to these main questions, based on the results from semi-structured interviews being made with women living in the Region of the North part of the Great Hungarian Plain. These women are aged between 25 and 60, and they have double-bind careers. Beyond getting to learn them I am examining their opinions in 3 dimensions: (1) woman employment (2) the change of woman role identity (3) becoming entrepreneur as a woman. The semi-structured interviews are being made continuously also at the time of writing this essay. My research is not representative: the empirical data serve to illustrate the theoretical literature on this topic.

Kulcsszavak: női foglalkoztatás, szerepkonfliktus, kettős kötődésű karrier, női vállalkozók, nemi egyenlőtlenségek

Bevezető gondolatok

A kutatás alaptémája a női foglalkoztatás kialakulása és ebből adódó tradicionális női szerepek transzformációja. A szerepváltozásból napjainkban számos szerepfeszültség adódhat, főleg abban az esetben, ha figyelmünket a *kettős kötődésű karriert* képviselő nőkre irányítjuk, akik az otthont és karriert párhuzamosan tartják fent mindennapjaikban. Milyen nehézségeket jelenthet ez a tény a gyakorlati életükben? Vajon a saját vállalkozás indításával feloldhatóak-e a szerepfeszültségek?

A kutatás többek között ezekre a kérdésekre is keresi a válaszokat. A pontosabb válaszokat azonban, a téma elmélyültebb megismerésével van lehetőség megadni. Ehhez első lépéscsofok a női foglalkoztatás kialakulásának nemzetközi és hazai lényegesebb történelmi vonatkozásainak kiemelése.

Rövid történelmi összefoglaló

A történelmi és nemzetközi vizsgálódások során gyűjtött tapasztalatok szerint a női foglalkoztatás egy határozottan kirajzolódó pályán mozog, így a különböző országok a gazdasági fejlődésük egy-egy szakaszában a pályán elhelyezhetők. Tehát a női foglalkoztatás kialakulásának hátterében technikai-gazdasági-társadalmi tényezők együttese húzódik meg, melyek kronologikusan elhelyezhetők. A női foglalkoztatás kialakulását erőteljesen befolyásolta az *ipari forradalom* létrejötte. Az ipari forradalom konkrét gyakorlata tette lehetővé a női foglalkoztatás technikai és társadalmi feltételeit. A munkavégzés lehetőségéből adódó látszólagos előnyökön túllépve, a női terhek megkétszereződésére lehetünk figyelmesek. A keresőmunka és családi kötelezettségek összehangolása a női foglalkoztatottság alapvető kérdésévé vált. Az iparosítással módosult a gazdaság szerkezete, amely természetesen befolyásolta a munkaerő-szükségletet a munkaerő-felszívóképességét is beleértve. A 18-19. század fejlett tőkés országaiban a nagyipari termelésből adódóan megkezdődött a férfiakénál gyengébb fizikumú nők és a gyerekek foglalkoztatása. A műhelyipar folyamatos fejlődésével

párhuzamosan, az otthon és a munkahely egyre messzebbre történő távolodása volt jellemző, amely a nők háztartási és otthoni kötelezettségeinek elvégzését nehezítette meg nagymértékben. A 19. század végére jelentős változások következtek be a nemzetközi iparosítás jellegében; a gyakorlatban ez azt jelentette, hogy hanyatlott a textilipar, a kézmű- és háziipar felbomlott, a kisüzemek arányát csökkentették, míg ezalatt előtérbe került a nehézipar, amely a férfiak munkaerejét preferálta leginkább. Ebben az időszakban nemzetközi és hazai szinten is hasonló adatok figyelhetők meg, a nők kezdeti magas arányát - az iparban bekövetkezett szerkezeti változások miatt – egy 30%-os állandó arányszám váltotta fel. *Magyarországon* az ipari forradalom feltételei igencsak kedvezőtlennek voltak mondhatóak, a szűk belső piaccal, a nemzeti függetlenség hiányával, a gyenge polgárság társadalmi csoportjával illetve a feudalizmus konzerválódásával. Ezek a tényezők összességében akadályozták az urbanizálódást, az árutermelés lendületét és nem mellékesen a női foglalkoztatás kialakulásának ütemét. A hazai tőkés fejlődést az 1848-1849-es években bekövetkező forradalmak hozták meg. Nálunk a mezőgazdasági termékek feldolgozására berendezkedett ipar alakult ki, hiszen az osztrák és magyar tőkések érdekeinek megfelelően alakult ez a folyamat. A magyar ipari fejlődés az 1890 és 1914 közötti időszakra volt tehető.

Az *első világháborút* követően hazánkban átrendeződött a területi, gazdasági, társadalmi struktúra. A magyar ipar nagyon nehezen viselte a háborús veszteségeket és az európai országokhoz való felzárkózás fokozatosan elmaradt.

Adott időszakban előtérbe kerültek a könnyűipari ágak, a gépipar stagnált, az élelmiszeripar visszaszorult. A foglalkoztatott nők száma az első világháborúban és a két világháború alatti időszakban is emelkedett. A fizikai foglalkoztatásban levő nők aránya az aktív korú népességen belül még a bővítés ellenére is csökkenő vagy stagnáló tendenciát mutatott.

A nők lendületesebb ipari alkalmazásának oka volt a férfiak munkaerőhiányának pótlása. Foglalkoztatták őket a textiliparban, ruházati iparban, gépiparban, élelmiszeriparban.

A hazai szakképzettséget tekintve ebben az időszakban, a munkásnők szakképzettsége jóval a férfiaké alatt maradt. A szakmunkás férfiak 40%-a volt képzett, a nőknél ez csak 4%-os arány volt.

A házicselédek száma és aránya is csökkent ebben a vizsgált időszakban. A nők ekkor a férfiak átlagbérének 50-95%-át kapták csak meg. Így a szakmunkásnők diszkriminációja a tetőpontjára hágott ebben az időszakban (Koncz, 1987).

A nők nem fizikai foglalkozásokban történő helyzetét jellemezte, hogy megemelkedett arányuk a szolgáltatási szektorban. A legtöbb nőt foglalkoztató ágazat a közoktatás volt; míg 1913/14-ben a tanítók és tanárok 31%-a nő volt, ez az 1934/35-ös években 44%-os arányra fokozódott. Az

egészségügyben a szakma feminizálódása az alacsonyabb szinteken volt tetten érhető, hiszen ekkor az orvosok és gyógyszerészek mindössze 8%-a volt nőnemű. Ebben az időszakban kezdett általánossá válni a megszakítás nélküli foglalkoztatás. Ekkor jelentősek voltak a különbségek a nők és férfiak családi állapota tipizálásának tekintetében. Akkori adatok alapján a férfi tanítók kétharmada-háromnegyede volt házas, a nőknek ezzel szemben csak az egyharmada. Ez a jelleg híven tükrözte, hogy szellemi foglalkoztatási lehetőségek mellett a magasabban képzett nők nagy része nem tudott házasságot vállalni.

(Forrás: <http://media-cache-cd0.pinimg.com/736x/f1/0d/ae/f10dae6356530682864d046a8ecb7b34.jpg>)

A bővülő foglalkoztatási arányokkal szemben határozottan kijelenthető a tény, hogy az anyák védelmére nem voltak eléggé érzékenyek a *társadalompolitikai* eszközök. Csupán 1927-ben

hozott törvény rendelkezett szülészeti gyógykezelésről illetve a biztosított terhességi, gyermekágyi és szoptatási segély odaítéléséről.

A *második világháború* időszaka alatt és azt követően jelentős mértékben megnövekedett a női foglalkoztatás főképpen nemzetközi (Észak-Amerikában és Észak-Európában), de hazai szintje egyaránt. Nemzetközi magas női foglalkoztatottsági arányok hátterében állt az 1950-1970 között tartó kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, a viszonylag kedvező politikai légkör és a nőmozgalmak születése, valamint sikeres működése. Dél-Európában ettől kedvezőtlenebb volt a helyzet: a női foglalkoztatottság aránya ebben a térségben volt a legalacsonyabb, a férfi munkaerő könnyebb megfizethetősége, fizikai ereje következtében prioritást élvezett a női alkalmazottakkal szemben.

A *szocializmus* mint olyan, a gazdaságilag elmaradott és leszakadó térségekben jelentkezett a második világháborút követően.

„A gazdaság tömeges munkaerő-szükséglete találkozott tehát a társadalompolitika foglalkoztatást bővítő (teljes foglalkoztatást ígérő) törekvéseivel” (Koncz, 1987:113).

A szocialista európai országokban a foglalkoztatás bővítést (beleértve a nőket is) remélték ettől a gazdasági szerkezetváltástól. A szocialista országokban foglalkoztatott nők egyharmada az iparban dolgozott. Az 1950 és 1964 közötti időszakban 22 millió új ipari-építőipari munkahelyet hoztak létre. A szocialista női foglalkoztatás folyamatosan bővülő arányszámokat eredményezett (Lévai, 2005). De vajon a gyakorlatban ez a növekedés valóban előnyösnek bizonyult-e? Az ezzel kapcsolatos véleményalkotáshoz szükséges röviden ismertetni a szocialista nőpolitikát: az úgynevezett „szocialista emancipációt”.

A hazai „szocialista emancipáció”

A szocialista emancipáció kifejezése, a hazai feminizmus európai és nemzetközi előrehaladottságához képest történő évtizedes lemaradást is definiálhatta volna. A gyakorlatban ez úgy jelent meg, hogy az ország egyetlen intézményében sem alakultak ki nemek közötti egyenrangú viszonyok, az 1950-es évek népesedéspolitikája beavatkozott a nők magánéletébe és önrendelkezésébe (például azzal, hogy betiltották az abortuszt), a fizetéssel nem járó háztartási munkát segítség nélkül kellett elvégezniük, tehát magánéleti és gazdasági kényszerek sorozatát kellett elviselniük. A politikai életben 7-10 százalékos arányban képviselték magukat. A társadalomtudományok rendkívül elhanyagolt területe volt a nemek közötti viszonyrendszer tanulmányozása (gender studies).

„Az egykori nőpolitika is mindössze kiüresedett, álságos tartalmú jelenség volt a létező szocializmus éveiben” (Lévai, 2005:174).

A szocialista „nőpolitikában” a munka világában formálisan egyenlőnek vélt nőt (aki anyasági juttatásokat kapott, a szocializmus építésébe a nőket bevonva a gyermekintézményeket is látszólag fejlesztette) a magánéletében közel sem tekintették egyenrangúnak, alapvetően nem változott semmi a férfi-női szerepfelfogások megítélésében. Ezt nevezték tehát akkor a „szocialista emancipációnak” (Lévai, 2005).

A *poszt-szocialista* országokban a rendszerváltást megelőző időszakban az akkori európai szintet meghaladó foglalkoztatási arány volt jellemző mindkét nem vizsgálatának tekintetében. Ez a színvonal a *rendszerváltást* követő években az ellenkezőjére módosult, hiszen tömeges munkanélküliség következett be a társadalmi és gazdasági szerkezetváltást követően. Drasztikusan csökkent a női foglalkoztatási arány is, melynek a szerkezetváltáson túl más okai is tetten érhetőek voltak. Az egyik ilyen ok volt a fiatal tanulók oktatási rendszerben történő továbbmaradása, a másik ok volt a három vagy annál több gyermeket nevelők számára nyújtott kedvezmények, és végül a harmadik ok volt a korai nyugdíjazás biztosításának lehetősége (Koncz, 2008).

A rendszerváltást követő nőhelyzetet tovább vizsgálva jellemző volt, hogy ebben az időszakban szép számmal növekedett a nőszervezetek száma. Több fontos kezdeményezés indulhatott volna

el a női érdekképviselőt rögzös útján, ám az akkori sajtó és tudományos élet mélyen hallgatott ennek szükségességéről és létéről az 1980-as évek közepéig tartó időszakig. A nők sem a sajtó szereplőitől, sem pedig a tudományos élet szereplőitől nem kaptak semminemű segítséget az előrehaladáshoz. Az akkoriban népszerű nőmagazinok és iskolai oktató anyagok rendkívül konzervatív szemléletűek maradtak a téma tekintetében. Jelesül: „A történelmet férfiak írták férfiakról” (Lévai, 2005:183). A patriarchális társadalom felfogás jelmondata is lehetne ez.

Az 1990-es évek második felére, ugyan más nemzetekhez képest jóval megkésve, de megtört a jég. Az egyetemeken önálló diszciplínává válhatott a *nőtudomány* és *gender studies*. A témában megírt cikkeket rendszeresen megjelentették az akkori *Replika* és *Esély* című folyóiratok (Lévai, 2005).

A fent említett fontos változásokból levonva a konzekvenciát úgy tűnik, hogy a huszadik század végére társadalmunk eljutott ahhoz a lényeges felismeréshez, hogy az egyenrangúságot a különbözőségekkel együtt próbálják kezelni a nemek esetében (Roboz, é.n.).

Nemi egyenlőtlenségek problémaköréi

Az eddig tartó történelmi áttekintést követően vegyük sorra az aktuális helyzetet, melynek egyik nézőpontja a *nemi egyenlőtlenségek problémaköréi*. Mit jelölnek ezek a gyakorlatban? Milyen elméleti sztereotípiákkal és hátrányokkal találják magukat szembe a nők a munkaerő-piacon? Vajon a valóságban mit éreznek ebből? (Csoba, 2011).

A *nemi egyenlőtlenségek problémakörének* elméleti vonatkozásait tekintve az első elem a „nőket háztartásba űző szerepfelfogás”. Ez alsóbbrendű, eltartotti státuszt eredményez a nők körében. Ez fönntartja és erősíti a férfiakkal szembeni gazdasági függőségüket.

(Forrás:

<http://europapont.blog.hu/2012/03/08/berszakadek>)

A következő lényeges jelenség a *kettős kötődésű karrierminta*, melyet azok a nők képviselnek, akik egyszerre vállalják tradicionális szerepüket és karrierpályájukat is építik. Ez szerepkonfliktust eredményez, kényes pontja a két terület összeegyeztetésének menedzselése.

Örök dilemma a túlterheltség, kevés szabadidő és a kapcsolatépítés korlátozottsága. Természetesen jellemző ezeknél a nőknél a munkaerő-piaci karrier rövidebb-hosszabb ideig történő megszakíthatósága, amely sajnos olykor a munkaerő-piacra történő körülményes reintegrációt jelenti (Koncz, 2008).

Ennek háttérében véleményem szerint számos ok összefonódását vélhetjük felfedezni, néhány kutatás a társadalmi-kulturális berendezkedettségeket, ideológiai alapokat tartja kiemelendőnek.

„A hétköznapi értelemben felfogott női karrier még napjainkban is pejoratív fogalom, ami összefügg a nemi szerepekről vallott, mélyen a társadalom sejtjeibe ivódott hagyományos nézetekkel. A Népeségtudományi Kutatóintézet több felmérése szerint, a magyar lakosság szerepfelfogása a nemek tekintetében meglehetősen konzervatív” (Koncz, 2008:13).

A témában kutatók kezdetben élesen különválasztották a munka és otthoni szerepkörbe tartozó jellegzetességek vizsgálatát, napjainkra azonban evidenciává vált, hogy a kettő szorosan kölcsönhatásban áll egymással. Szakemberek 6 típusba sorolták a munka és a családi élet közötti kölcsönhatást. Az első típusa a *független*, amelyben az adott személy a munkát és családi életet

képes szinte teljesen különválasztani egymástól. A következő típusa a *kompenzáló*, amelyben jellemző, hogy az adott személy az egyik életterületen akarja megvalósítani mindazt, ami a másik életterületből hiányzik, tehát kompenzálja. A besorolás harmadik típusát az *inkompatibilisnek* nevezik, melyben a két terület közötti nehezen feloldható feszültségekről beszélünk. A következő besorolási típus az *instrumentális*, melyben az egyik életterület az eszköze a másik életterület sikeres megvalósításához, megéléséhez. Ezt követi a *reciprok* típus, ahol a két életterület kölcsönös értelemben befolyásolja egymást; végül következik az *integratív* típus, melyben jellemző, hogy a két életterület oly mértékben összefonódik, hogy szinte lehetetlen őket külön kezelni. Kutatók szerint a független modell lenne az optimális attitűd a fennálló feszültségek kezelésében. Véleményük szerint a munka és családi élet közötti kapcsolat típusát két dolog határozza meg. Egyik a munka emocionális hatása, a másik a munka fontossága az egyén életében. A munka-család területei között fennálló konfliktus egyik fő forrásaként az *időhiányt* jegyzi meg. A *foglalkozásbeli stresszorok* (például szerepkonfliktus, szerepbizonytalanság, túlzott felelősség, túlórázás, túl szoros határidők, munkatársak közötti konfliktusok) az egyénre és párjára, családjára is negatívan ható tényezők. Hat az egyén általános elégedettségi szintjére, pszichoszomatikus tüneteire, stressz tűrő képességére egyaránt. A család munkára történő hatásának megfigyelése is érdekes. Kutatások azt mutatják, hogy a munkahelyi problémák csökkenthetőek a család oldaláról történő támogatással. A munkával való elégedettséget pozitívan befolyásolja a család által nyújtott érzelmi támasz. A család segít meghatározni a munkára irányuló motivációkat, képességeket és nem utolsósorban az egyén emocionális energiáit. A munkával való elégedettség mérőfoka a családi életben való teljesség. Kutatások bizonyítják, hogy a nem házasságban élők sokkal kevésbé elégedettek munkájukkal-nemtől és a munka társadalmi presztízsétől függetlenül.

A kétkeresős családmódel működése napjainkra társadalmilag is elfogadottá vált. Kutatások bizonyítják, hogy a feleségek munkavállalása alapvetően pozitív hatást gyakorol mentális életükre. Kimutatták, hogy a többféle szerepkört (anya, feleség, dolgozó nő) betöltők között az önértékelés szintje magasabbnak bizonyult, mint azoknál, akiknél ez a szereprepertoár szűkebb. A közhiedelemmel ellentétben a stressz szintje sem magasabb náluk, ez valószínűleg a bővebb szereprepertoárból gyűjtött öröforrásoknak köszönhető. Ezzel szemben azonban fontos kitérni a munka-család összeegyeztetéséhez kapcsolódó szerepkonfliktusra.

„Szerepkonfliktus olyankor áll elő, amikor két (vagy több) területről szimultán érkezik nyomás, teljesítménykényszer, és az egyik teljesítése megnehezíti a másik teljesítését” (Roboz, é.n.).

A *szerepkonfliktussal* való megküzdésnek több módját javasolják hozzáértő szakemberek. Az egyik módja, hogy módosítsuk a felénk érkező követelményeket, ezt történhet csökkentéssel, újratervezéssel, újraütemezéssel. Ezt nevezik *strukturális szerep újradefiniálásnak*. Hétköznapi példája ennek, hogy a dolgozó anya gyermeke megbetegszik, mire a munkáltató és a nő kötnek egy megállapodást, hogy a munkából akkor kiesett időt túlórával vagy hétvégén pótolhassa be. Vagy egyszerűbb példa a háztartási munkák otthoni megosztása. Ennél mélyrehatóbb változást vetít előre a *személyes szerep újradefiniálás*, amikor az adott személy a saját koncepcióit és addigi prioritásait tervezi újra. Azonban ez nem mindig egyszerű folyamat, amely sokszor megváltoztathatatlanul tűnik a nő életében. A többféle szerepkövetelmények vállalásából természetesen nem következnek törvényszerűen a nők negatív mentális panaszai. A szerepkonfliktusokkal meg lehet küzdeni hatékony módon, ám ezen a területen sokat kell még fejlődni hazánk társadalmi és kulturális szegmensének egyaránt. Például fontos lépés lehetne a karrier szóhoz csatolt jelző módosítása. Ne a rövid időn belül, hatalmasat teljesítő ember birtokoljon „karriert”, hanem ezt mindenki számára a megfelelő eszközökkel segíteni és elérhetővé kell tenni (Roboz, é.n.).

A problémakör következő eleme az „egyenlő munkáért egyenlő bér elve”, amely elv ma sem érvényesül maradéktalanul. A nők átlagjövedelme még mindig elmarad a férfiak jövedelmétől; bérszakadék az Eurostat 2007-es kimutatása alapján 17, 4%-os. Hazánkban jelenleg a szellemi foglalkozásban lévő nők havi nettó átlagkeresete 134.993 Ft, a férfiak havi nettó átlagkeresete

186.796 Ft. Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy a nők iskolázottságai mutatói jobbnak bizonyulnak napjainkban a férfiak eredményeihez képest.

Az Európai Unióban az *egyetemi diplomák* körülbelül 60%-át (2004-ben 56,7%-át, 2006-ban 58,9%-át) nők kapják. Az üzleti, közigazgatási és jogi területeken a diplomát szerző nők aránya körülbelül 60%-os, ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy jóval meghaladja a férfiakét. Műszaki és számítástechnikai tanulmányok területén a nők száma alacsony, itt 18-20%-os arányról számolnak be a vizsgálatok. A ma is tartósan élő nemi sztereotípiák következtében a nők kiváló mutatóik és eredményeik ellenére a tudományos és szellemi életben is kevésbé megbecsültek a férfiakhoz képest (Fényes, 2010).

A következő elem a nők *politikai életben* való részvételi aránya. A nők hazánkban a politikai életben alulreprezentáltak 9%-os részvételükkel. A nők magas arányú (közel 40%-os) politikai részvételével a skandináv országok büszkélkedhetnek elsősorban (Csoba, 2011).

A nemi egyenlőtlenségek sorában a következő elemet azok a definíciók jelentik, amelyek a nők és férfiak karrierpályáját, valamint munkaerő-piaci lehetőségeit illetve adott esetben korlátait jelentik. Az első a *piramisszerkezet*, amely foglalkoztatás struktúrájára utal, amelyet úgy kell elképzelni, hogy a piramis alján sok nő dolgozik, a csúcán csak elvétve. A következő az *üvegplafon* jelenség. Ez a definíció *vertikális szegregációt* jelenít meg, melynek során a karrierépítést tervező nők folyamatosan akadályba ütköznek és gyakran megrekednek a középvezetői szinteken. Ehhez képest frissebb definíció az *üvegfal* jelenség. Ez a horizontális szegregációra irányítja a figyelmet, mely a nemek közötti szakmaterületek átjárhatatlanságát mutatja. A következő a *labirintus fogalma*, mely úgy jellemzi a női karrierépítési pályát, mint egy útvesztőt, ahol a nőknek az érvényesülés előtt számtalan akadályba kell ütközniük (Csoba, 2011).

A korábban említett női szerepfeszültségek tehát megjelentek a munkaerő-piaci és otthoni szintér közötti kölcsönhatásban. A gyakorlat és a közbeszéd azt hangoztatja, hogy a kettő közötti harmóniát nehézség megoldani. Egyes szakértők elmondása szerint a *női vállalkozóvá válás* segíthet feloldani a feszültségeket (Csapó, 2007).

„A vállalkozói életforma jól illeszkedik a nők társadalmi szerepvállalásához, mivel lehetővé teszi a szakmai és a magánélet rugalmas összeegyeztetését, főként a munkaidő és a munkavégzés helye tekintetében. Továbbá sok nő, aki a gazdasági válság következtében elveszítette munkáját, képességeit és ismereteit kamatoztatva saját vállalkozást indíthatna, és saját maga teremthetne munkahelyet magának” (Lehetőség nőknek, 2011).

A fenti idézet viszonylag könnyedén jelenti ki a női vállalkozóvá válás tényét, azonban ennek hátterében vannak érdekességek és összetett elemek. Vegyük például a nők és férfiak eltérő karriermotivációit és aspirációit, melyek egy vállalkozás indításakor jellemzik őket. Véleményem szerint ezek az eltérések összességében nézve tökéletesen kiegészítik egymást. Ezeket a vállalkozási motivációkat *Nete Svennejaker* dán szakértő nő foglalta össze 2004-es magyarországi előadásán.

1. A nők szolgáltatásokban indítanak el és működtetnek vállalkozásokat, szociális beállítottság jellemzi őket, a férfiak ezzel szemben a termék előállításra koncentrálnak.
2. A nők gyakrabban dolgoznak családi kötődésű vállalkozásokban.
3. A nők a vállalkozások indításakor kevésbé gyorsan bővülő kisvállalkozásokat hoznak létre, ezzel szemben célratörőbb férfitársaik a közép- és nagyvállalkozásokat tekintik jövedelmezőbbnek.
4. A nők számára a vállalkozás gondolati bázisát a saját érdeklődési területük adja, a férfiak azt tekintik előrelépésnek, hogy milyen termékre van igény a piacon.
5. A nők óvatosabban, megfontoltabban kezdenek vállalkozásokat földrajzi értelemben, a kisebb településeket preferálják, míg a férfiak ezzel szemben a nagyobb pénzügyi kockázat vállalásával együtt, nagyobb térségekben kezdik meg működésüket.

6. A nők a vállalkozásindítástól a munka és családi élet összhangját is remélik, a férfiak többségénél jellemző, hogy az üzleti életet a család elé képesek helyezni (idézi Csapó, 2007).

Egyes szakértők értelmezéséből kiderül, hogy a nők férfiaktól eltérő vállalkozási aspirációi és motivációi hosszabb távon pozitívabb eredményeket hozhatnak társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt. Arra hivatkoznak, hogy mivel általában a női vállalkozóknál nem feltétlenül a pénz az elsődleges motiváció, hanem valamilyen társadalomjobbító szándék húzódik meg mögötte, valamint a család és munka rugalmasabb összeegyeztetésének kívánalma, így végeredményben hosszú távon nagyobb társadalmi megtérülés jellemzi.

Ám az eltérő jellemvonásokból adódóan és a társadalmi-kulturális ráhatásoknak köszönhetően a vállalkozások indítása terén a nők többségének bátorításra, motiválásra van szüksége. Erre az igényre adott némi választ az Európai Bizottság 2011-ben indított mentori programjában, melyben a két és négy év között vállalkozásukat elindító nőket támogatja vállalkozásukban. A kezdeményezés alaptörténete, hogy 17 országban 170 mentor segítse ezeket a nőket szakmailag és mentális szempontból. A *mentorok* női illetve férfi vállalkozók is lehetnek, lényeges, hogy olyan személyek legyenek, akik kis- és középvállalkozásokat vezetnek, körülbelül 5 éves személyes tapasztalattal rendelkeznek, illetve tisztában vannak azokkal a kihívásokkal, amelyekkel egy vállalkozó, speciális esetben egy női vállalkozó elkerülhetetlenül szembesül. Motivált mentoroknak kell lenniük, hogy a tudásukat (know how) képesek legyenek átadni és egy éven át rendszeresen konzultációt vezessenek. Minden mentor 2 mentoráltat visz a programban. Szakmai szempontból segítik a vállalkozásuk strukturálását, hogyan épüljön fel, a kritikus szakaszokban milyen erőforrásokat mozgósítsanak önmagukból és vállalkozásukból, közben segítik a szükséges készségek és egyéni szociális készségek (soft skills) megfelelő elsajátítását. Ez a koncepció fölismerte azt, hogy a nők más módon vezetik vállalkozásaikat, mint a férfiak, amely a jövőben nagyon fontos lehet, ám megerősödésükhöz támogatásra van szükségük (Lehetőség nőknek, 2011).

A programban Albánia, Belgium, Ciprus, az Egyesült Királyság, Görögország, Hollandia, Írország, Macedónia, a volt Jugoszláv Köztársaság, Magyarország, Montenegró, Olaszország, Románia, Spanyolország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Törökország vesznek részt. Hazánkban ez a mentorprogram a SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány és a Telenor együttműködése által a „*Siker és harmónia – tanulságos vállalkozónői életutak*” pályázat keretein belül valósult meg. A pályázat egyik nyertese *Molnár Eszter* nyilatkozatában vannak példamutató mondatok, melyek a jövő vállalkozó női számára motivációt nyújthatnak. Az ő személyes története röviden, hogy hosszú évekig dolgozott banki alkalmazottként és elmondása szerint nagyon szerette a munkáját. A két gyermeke születésével párhuzamosan jelentkeztek az ő esetében is a „*kettős kötődésű karrier*” szerep feszültségei. Gyakran késő estig dolgozott, az óvodáskorú gyermekei nehezen viselték az esti rituálék (közös vacsora, fürdetés, lefekvés) alkalmával édesanyjuk hiányát, ez ahhoz vezetett, hogy egyszeriben feladta addigi munkáját és vállalkozásba kezdett. Cége bankoknak és vállalkozásoknak tart pénzügyi képzéseket.

„Természetesen a vállalkozás beindítása után éppúgy éjszakába nyúlóan dolgoztam, mint korábban. Be kellett látnom, ez nem a munkaadón, hanem az én hozzáállásomon múlik. Így most tudatosan kényszerítem magam arra, hogy a munkaidő végén felálljak az asztaltól. Hogy mindkét oldal megkapja, ami jár neki.”

Véleménye szerint a vállalkozói oldalról nézve, a vállalkozóknak tisztában kell lenniük azzal, miben erősek és miben lehetnek sikeresek. Jelenleg nem preferálná, ha cége túlzottan nagyra nőne, mert nem tudna kedves időtöltésének: a tanításnak időt szentelni. A „*small is beautiful*” elvhez tartja magát vállalkozói módszerében (Család és karrier együtt? Lehetséges! 2011).

A hazánkban bekövetkezett 1989-es *rendszerváltást* követően, a gazdasági, politikai és társadalmi változások mellett fontos következmény volt a társadalmi szerepek újradefiniálása. A vállalkozó nővé válás folyamatában is komoly *identitásalakulás* vette kezdetét. A piaci szféra szélesedésével, akiknek megadatott a lehetőség erre, sor kerülhetett az egyének önmegvalósítási

szándékaira. A volt *állami paternalizmus* leépülésével, a munkavállalók tömegeinek kellett szembenéznie hirtelen az egyéni megoldás lehetőségével. A hirtelen megváltozott környezet, a kiszámíthatatlan események sorozata, fizikai és lelki szinten is arra motivált, hogy a társadalom tagjai újrakonstruálják önmagukat. Természetesen a nők szempontjából ezek a tények számos kérdést vetnek fel. Milyen lelki folyamatok zajlottak le azokban a nőkben, akik vállalkozás alapításával reagáltak erre a krízishelyzetre? Lehetséges-e a kapitalizmusban gazdaságilag versenyképes nőnek lenni úgy, hogy közben meg tudják élni női teljességüket? Ezek a kérdések jelen társadalmunkban is helytállóak.

„Vállalkozónőnek lenni azt jelenti, hogy az egyén meg kell, hogy váljon a társadalmi környezet által felkínált identifikációs sémarendszer kínálta támogatástól, sőt azzal szembeszegülve kell, hogy felépítse énrendszerét. Az a lépés, amely az egyént erre vezeti, feltehetően magas motivációs energiák által generálódik” (Jakab, 2007:16).

Mit tudhatunk a vizsgálat empirikus oldaláról?

A női foglalkoztatás kialakulása és azt kísérő szerepidentitás változások témakörének megismerése során több kérdés fogalmazódott meg. A kutatási kérdésekre adott válaszokat a félig strukturált interjú módszerén keresztül veszem fel, mely jelenleg is folyamatban van. Az interjú struktúrája alapján 4 dimenzióban vizsgálja meg a témát. Az első dimenzióban az interjúalany megismerése történik. Az alanyok 25-60 év közötti nők, akik az Észak-Alföldi régióban élnek (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), egyszerre dolgozó nők és családayák, illetve vezető pozícióban dolgoznak vagy kipróbálták már magukat ezen a területen. A második dimenzió a női foglalkoztatás általános jellemzőire kíváncsi az alanyok szemszögéből: milyen előnyei vannak a női foglalkoztatás kialakulásának, melyek a nehézségei, mennyire tapasztalják a kettős kötődésű karrier harmonikus működését. Az interjú harmadik dimenziójában a női szerepváltozás kérdései kerülnek előtérbe: hogyan változtak meg a tradicionális szerepek, beszélhetünk-e a nők „elférriasodásáról”. Végül a negyedik dimenzióban kap helyet a nők vállalkozással való kapcsolata: az alanyok elképzelései illetve tapasztalatai szerint jelentheti-e a vállalkozás indítása a kettős kötődés karrierminta feszültségeinek feloldását, mitől sikeres egy női vállalkozó, milyen tulajdonságokkal rendelkezik.

Érdekesség gyanánt néhány hipotézis a kutatásból.

- Az interjúalanyok képesek arra, hogy definiálják a történelmileg kialakult női foglalkoztatásból adódó előnyöket illetve hátrányokat.
- Az interjúalanyok - akik a kettős kötődésű karriermintát képviselik - képesek összefoglalni szerepfeszültségeiket és erre válaszként adott megoldási módozatokat.
- Az interjúalanyok részletesen összegzik, hogy milyen tulajdonságokkal bír egy ma sikeres nő.

(Forrás:

<http://www.maisopinioiao.com/igualdade-de-genero/#>)*

Az eddig fölvetett interjúkat alapul véve, fontos hozzátenni, hogy a kutatás nem reprezentatív; az interjúk célja csupán a szakirodalmi ismeretek illusztratív alátámasztása. A kutatás jelenlegi szakaszában máris izgalmas válaszok születtek bizonyos dimenziók tekintetében.

*Az ábra angol nyelvű feliratainak jelentése: 1. Az én kívánságom az egyenlőség... 2. ...igazságosság és lehetőség.

Az egyik alany egy 52 éves (alany 1) hölgy, egy iskola tagintézmény-vezetője és két gyermeke van, család állapotát tekintve elvált nő. A másik hölgy 52 éves (alany 2) nő, akinek két gyermeke van, egy kistelepülés szociális intézményének vezetője.

Arra a kérdésre, hogy „*a közbeszédben hangsúlyos problémaként beszélnek a kettős kötődésű karriert képviselő nők nehézségeiről (munka és család összeegyeztetése). Mit gondol erről? Tapasztalja saját életében?*”

1. számú interjúalany válasza: „*Igen, tapasztaltam ennek a nehézségét. Vezetőként elfoglalt vagyok és kiszámíthatatlan munkaidővel rendelkezem. A kiskorú gyermekeim felügyeletét nehéz volt megoldani. Gyakran éreztem lelkiismeret furdalást az miatt, hogy kevés időt tudok a családomra fordítani.*”

2. számú interjúalany válasza: „*Saját életemben nem tapasztaltam, hiszen támogató férjem és családom van. Segítenek, meghallgatnak, véleményt nyilvánítanak, mellettem állnak mindenben. Tapasztalatom szerint viszont, ha ez nem így van, nincs egyensúly a két terület között, akkor az valamelyik terület rovására megy - válás, illetve karrierfeladás.*”

A két válasz érdekes kontrasztot mutat. Föllelhetők bennük a korábban többször idézett kettős kötődésű karrierminta hétköznapi életre mért nehézségei, az egyensúlyozás a magánélet és a karrier között. Viszont másik érdekessége, hogy a második számú alanynál viszonylagos visszaigazolást kapunk arra nézve, hogy a család kiegyensúlyozott működésével, érzelmi támogatásával, segítségével a fellépő szerepkonfliktusokat oldani, enyhíteni lehetséges úgy, hogy az alany a karrierpályáján sikeresen működjön. Mindkét alany válaszában jól láthatóan rajzolódik ki, hogy milyen szoros a kölcsönhatás a család és munka között.

A kutatás további empirikus munkálatait kíváncsian várom; ezek jelenleg is folyamatban vannak. Az empirikus adatfelvétel során 10 interjúalany válaszait szeretném felvenni a félig strukturált interjú módszerével.

Bibliográfia

1. Család és karrier együtt? Lehetséges! (2011)
http://www.piacessprofit.hu/kkv_cegblog/csalad_es_karrier_egyutt_lehetseges/ (utolsó letöltés dátuma: 2014.10.24.)
2. Csapó Ida (szerk.)(2007): *A nő, ha vállalkozik*. Minők Egyesület, Budapest.
3. Csoba Judit (szerk.) (2011): *Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok*. Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen.
4. Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálta az oktatásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
5. <http://europapont.blog.hu/2012/03/08/berszakadek> (utolsó letöltés dátuma:2014.10.24.)
6. <http://media-cache-cd0.pinimg.com/736x/f1/0d/ae/f10dae6356530682864d046a8ecb7b34.jpg> (utolsó letöltés dátuma:2014.10.24.)
7. <http://www.maisopinioao.com/igualdade-de-genero/#> (utolsó letöltés dátuma:2014.10.24.)
8. Jakab Julianna (2007): Szerepváltás és identitásalakulás a női vállalkozóvá válás folyamatában. In (Csapó Ida szerk.): *A nő, ha vállalkozik*. Minők Egyesület, Budapest. 14-17. o.
9. Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon - időszerű közgazdasági kérdések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
10. Koncz Katalin (2008): *Nők a munkaerőpiacon - számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és követelmények fényében*. Budapesti Corvinus Egyetem Women's Studies Központ, Budapest.

11. Lehetőség nőknek (2011):
http://www.piacprofit.hu/kkv_cegblog/lehetoseg_noknek/ (utolsó letöltés dátuma: 2014.10.24.)
12. Lévai Katalin (2005): A magyarországi feminizmusról In (Palasik Mária-Sipos Balázs szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 174-183. o.
13. Roboz Gabriella (é.n.): A család és a munka egymásra ható tényezői
<http://www.pszichoterapia.tenyek-tevhitek.hu/roboz-csalad-es-munka.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2014.10.24.)

Abstract

The current paper presents us with the results of a pilot study conducted among secondary school students. The goal of the pilot study was to the secondary school youngsters' or the Generation Z's reactions to antiracial short-films. The Generation Z's category is an often argued term, but it satisfies the needs of the pilot study in terms of ICT device use.

People have many misbelieves about roma people. The research wanted to shed light on the different misbelieves among youngsters and tried to answer the question whether the number of these can be reduced with the help of antiracial short-films and recordings which depict roma people positively. The basis of my paper is Douglass Kenrick's and Sara Gutierrez' research conducted with men. Kenrick and Guttieres asked males to categorize certain females based on their attractiveness. One group of men categorized the females after watching one episode of Charlie's Angels. Those men who had watched the episode of the series about the three decorative women rated the female's attractiveness worse than those who had not (Pratkanis – Aronson 1992). In order to be able to examine the opinions and the participants' change of opinions better I collected empirical data with the help of surveys and focus group interviews.

In the first part of the study a short overview is given on researches about the effect of media. In the second part I present the methodological background of my paper. In the third part details are given on the results of my research. And last I am giving a revision on the conclusions drawn and about the possible practical use of the pilot study.

Kulcsszavak: rasszizmusellenes kisfilm, előítélet, pilot-kutatás, médiareprezentáció

I. Bevezető

Jelen tanulmány a középiskolás fiatalokkal készített pilot-kutatás eredményeit mutatja be. A pilot-kutatás célja az volt, hogy megvizsgáljam, a középiskolás fiatalokra vagy a „Z” generációra¹ hogyan hatnak a rasszizmusellenes kisfilmek. A „Z” generáció egy vitatott kategorizálás, de a pilot-vizsgálat céljainak megfelel, hogy a generációs különbségeket az eszközhasználat különbségeivel jelzem.

A roma emberekről számos tévhite lehet az embereknek. Vizsgálatom arra irányul, hogy feltárjuk, ezek a tévhitek a fiatalok körében milyen mértékben vannak jelen, illetve mérsékelhetőek-e rasszizmusellenes kisfilmekkel és olyan felvételekkel, amelyek pozitívan ábrázolják a romákat. A pilot-kutatásomat Douglass Kenrick és Sara Gutierrez (idézi Pratkanis – Aronson 1992) férfiakkal végzett kutatására alapozom. Kenrick és Guttieres kutatásukban férfiakat kértek arra, hogy osztályozzanak bizonyos nőket vonzóság szempontjából. Az osztályozást a férfiak egy csoportja azután végezte el, hogy megnézték velük a Charlie angyalai tévéfilmsorozat egy epizódját. Azok a férfiak, akik megnézték a filmet a három dekoratív nőről, alacsonyabbra értékelték a nők vonzóságát, mint azok a férfiak, akikkel nem nézték meg a sorozat egy epizódját (Pratkanis – Aronson 1992). Az empirikus adatfelvételt kérdőívvel és fókuszcsoportos interjúkkal végeztem el a válaszadók véleményének és adott esetben véleményváltozásának jobb megismerése érdekében.

¹ A „Z” generáció vagy más néven a netgeneráció, az X generáció gyermekei, de a szülők között vannak baby boomerek és idősebb Y generációsok. Vannak adatok, ahol ezt a generációt 1995 után született gyerekekre vonatkoztatják, máshol viszont azt találjuk, hogy a '90-es évek eleje és a 2000-es évek eleje között születtek. A netgeneráció tagjai olyan világban élnek, amelyet felnőttek hoztak létre, és folyamatosan fejlesztenek. (Tari 2011)

A tanulmány első részében egy rövid szakirodalmi áttekintést adok a médiahatás-kutatásokról, a második részben bemutatom a pilot-kutatásom módszertani vonulatát, a harmadik részben részletezem a kutatás főbb eredményeit, végül ismertetem a következtetéseket, a pilot-kutatás gyakorlati felhasználhatóságát.

II. Szakirodalmi áttekintés

A tanulmányom első részeként röviden áttekintem, hogy milyen befolyása lehet a médiának a társadalomra.

A médiamanipulációval és a médiahatással kapcsolatos vizsgálatok bemutatása előtt fontosnak tartom tisztázni a médiamanipuláció fogalmát. A médiamanipuláció az egyik meghatározás szerint a valóság eltorzított ábrázolása, amely hamis tudatot teremt. Azaz nem úgy adjuk vissza a dolgokat, ahogy azok valójában megtörténtek, hanem elferdítjük. A manipuláció egy olyan befolyásolási folyamat, amelynél a célszemély nincs tudatában annak, hogy befolyásolni szeretnék. Az igazság elemeivel² hazudnak (Kenyeres 2014).

Krischner (idézi Kenyeres 2014) szerint az emberek befolyásolásának alapvetően nyolc alapszabálya van. Az első ilyen szabály, hogy valamilyen megbotránkoztatást keltsünk, amivel elérhetjük, hogy beszéljenek rólunk. Fontos szabály, hogy bármit el lehet adni, ha megfelelő a „csomagolása”. A média szempontjából különösképpen fontos az a szabály, hogy egy állítás annál hihetőbb, minél következetesebben és minél meggyőzőbben ismétlik, ilyenkor ugyanis beépül a saját gondolatmenetünkbe, a magunkénak fogjuk tekinteni. A következő manipulációs szabály az érzelmek keltése, amely alapvetően kétféle lehet. Az egyik fajtája a félelmek keltése, míg a másik fajtája a vágyaké. Az emberek cselekedeteit gyakran az érzelmek befolyásolják, ami által könnyen irányíthatóvá válnak. Fontos kritérium, hogy a manipulálni kívánt felet a döntése pillanatában kell befolyásolni, ezzel korlátozzuk a kritikai képességeit (Kenyeres 2014).

A média hatását vallók körében megkülönböztethetünk médiaoptimista és médiapesszimista álláspontot. A médiapesszimisták szerint a média nagyrészt káros hatást gyakorol a társadalomra. A médiaoptimisták szerint a média elviszi a tudást, a morált és az ízlést az otthonokba. Az emberek többsége úgy gondolja, hogy a média nagy és döntő mértékben káros hatást gyakorol a társadalomra. Ez a fajta megközelítés ok-okozati összefüggést feltételez a virtuális valóság és a való világ között (Bajomi – Lázár 2006).

2.1 Médiahatás-kutatások

A befogadásvizsgálatok a média és a közönség viszonyát igyekeznek feltérképezni. A kutatások két iskolába sorolhatóak: a direkthatás-modellek és a korlátozottthatás-modellek iskolájába. A két hatást nevezik hatásparadigmának és használatparadigmának. Az előbbi iskolába tartozó elméletek a közönséget passzív és az üzeneteket kritikátlanul befogadó homogén masszaként képzeltek el, az utóbbiba tartozók a közönségnek az üzenetek dekódolásában játszott aktív és kritikus szerepét, a közönség heterogenitását, az egyes egyének eltérő értelmezési stratégiáit hangsúlyozzák. (Bajomi-Lázár 2008)

Elsőként a **direkthatás elméleteket** tekintem át. A *lövedékelmélet* az első világháború utáni években jött létre. A háborús propaganda sikeressége, később a húszas években megjelenő rádiózás tapasztalataiból indult ki. A modell szerint az információ lövedékszerűen záporozik a passzív tömegekre és bizonyos hatásokat vált ki belőlük. Ezek alapján az emberek kiszolgáltatottá válnak a tömegkommunikációval szemben. (ifj. Csákvári – Malinák 1998)

A '70-es évek meghatározó médiahatás elmélete a magyar származású, George Gerbner *kultivációs elemzése*. A televízióval kapcsolatos munkáiban a televízió túlmutató társadalmi és

² Ha néhány tucat futballhuligán randalírozni kezd a főváros utcáin, például kukákat gyűjtogatnak és borogatnak, ha ezt a televízió olyan főcímmel mutatja be, hogy „Lángokban a főváros”, akkor a televízió előtt ülők hihetik azt, hogy az egész város forrong. Mindemellett el is titkolhatnak tüntetéseket úgy, hogy egy csendes utcából jelentkeznek be tudósításkor. A néző egyik esetben sem a valóságot látta. Viszont mégis, mert valós volt a tüntetés és valós volt a csendes mellékutca is. (Kenyeres 2014)

kulturális kérdésekre keresett választ. Gerbner (idézi Myat 2010) szerint a rendszeresen, napi több órában tévézőkben a televízió értékei és mintái erősebb hatást váltanak ki hosszútávon, mint a kevesebbet tévézőkben. Az elmélet követői megkülönböztették a televízió valóságát az objektív valóságtól. Az elmélet feltételezése szerint a televízió a külső objektív valóságot utánozza, így számon is kérhető rajta, hogy miben hibázik. A kultivációs elmélet kizárja a többjelentésű üzenetet, az aktív jelentéstulajdonító nézőt, a hosszú távú fogyasztás esetén ható erős, kivédhetetlen hatást feltételez (Myat 2010).

Az *utánfutóhatás* vagy a „*tarts a győztesrel*” elmélet szerint, ha az emberek úgy érzik a médiából nyert információk alapján, hogy valamely politikai erő nyeri a választásokat, akkor hajlamosak pártszimpatizánsként feltüntetni magukat, akkor is, ha egy másik párttal rokonszenveznek. Lazarsfeld és munkatársai (idézi Bajomi-Lázár 2008) azt hangsúlyozzák, hogy ez csak a politikai iránt kevésbé érdeklődő kiforratlan politikai preferenciákkal bíró választók esetében érvényesül. A hallgatási spirál elmélete szerint a média azáltal gyakorol hatást az emberek viselkedésére, hogy egyfajta véleményklímát teremt, azaz elhiteket, hogy a domináns közvélemény másként gondolkodik, mint ők. Ezáltal a domináns vélemény megerősödik, a kisebbségi vélemény marginalizálódik. A média azt a benyomást kelti az emberekben, hogy kisebbségbe szorulóknak a véleményükkel (Bajomi-Lázár 2008).

A *framingelmélet* szerint a média az üzleti és a politikai elitek ellenőrzése alatt áll, amíg az egyszerű emberek csak befogadóként férnek hozzá. A média az üzeneteket nem ábrázolja objektíven, olyan értelmezési keretben mutatja be, amely az események eredeti kontextusának csak egyes elemeit hangsúlyozza, míg másokat a homályban hagy. Az elmélet szerint a média kisebb hatást gyakorol az elitekre, akiknek lehetőségük van több forrásból is tájékozódni, mint a médiára ráutalt nem elitekre, akiknek lehet, hogy ez a kizárólagos információforrásuk (Bajomi-Lázár 2006).

A további elméletek a **korlátozthatás** iskolájába tartoznak. Az 1940-es években megjelent a *kétlépcsős hatás modellje*, mely szerint a média csak kismértékben és közvetett módon képes befolyásolni a közvéleményt. Paul Lazarsfeld és munkatársai (idézi Bajomi-Lázár 2008) úgy gondolták, hogy a média csak áttételesen, két lépcsőben befolyásolja a választók gondolkodását. Az emberek elsősorban a környezetükben élő véleményvezérekre hallgatnak. Viszont a véleményvezérek elsősorban a médiára támaszkodva alakítják ki a véleményüket (Bajomi-Lázár 2008).

A *szelektív észlelés elmélete* arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért korlátozott a média társadalomra gyakorolt hatása. Joseph Klapper (idézi Bajomi-Lázár 2006) a szelekció három szintjét különbözteti meg: a szelektív válogatás → a szelektív észlelés → a szelektív emlékezés. Ezt Leon Festinger (idézi Bajomi-Lázár 2006) kognitív disszonancia-redukció-elmélete alapján azzal magyarázta, hogy az emberek kerülnek a disszonáns helyzeteket, a szelektív észlelés elméletéből az következik, hogy a média elsősorban a vélemények megerősítésében, nem a véleményváltozás kiváltásában mutatkozik meg (Bajomi-Lázár 2006).

A '70-es évek elején felismert törvényszerűség szerint a médium implicit módon rangsorolja a közügyeket. Ezt a prioritási rendet továbbítja a befogadók felé. A nézők számára a hírértéktől függetlenül jelentősebbé válnak azok a híryanagyok, amelyeket a média a középpontba állít. A média tematizálja a közbeszédet az elmélet szerint. Megmondja, hogy miről gondolkozzunk, viszont azt nem mondja meg, hogy miről mit gondoljunk (Hartai et al 2002).

A *használat-kielégülés modell* alapja Abraham Maslow szükséglet-hierarchiája, mely szerint az ember viselkedését meghatározzák a szükségletei. A befogadónak különböző szükségletei vannak, amelyeket a médiahasználat során elégítenek ki. Jay Blumler és Elihu Katz (idézi Bajomi-Lázár 2008) azt állítja, hogy az emberek saját pszichológiai, szociális és kulturális szükségleteik kielégítésére használják a médiát. A média legfontosabb használati módját a következők jelentik: tanulás és információszerezés, szociális kontaktus, elszakadás, szórakozás és időtöltés. A modell szerint a média használata interaktív folyamat. A médiahasználat során a felhasználó aktívan válogat (Bajomi-Lázár 2008).

A poliszémia fontos fordulópont a televízió jelenségeinek szabad értelmezésében. Ez Stuart Hall (idézi Myat 2010) *kódolás–dekódolás modelljével* jelenik meg a médiakutatásban. A tudományos diskurzusnak Hall elméletét követően szembesülnie kellett azzal, hogy a feltételezett hatás mindig csak közvetetten érvényesülhet. A befogadó nem egy, a feladó szándéka szerinti jelet dekódol, hanem egy, a dekódolás fázisában kialakuló jelentést. A jelek konstrukciók formájában érnek el a befogadókhöz, amelyeket a maguk eszközeivel, felkészültségükhöz mérten dekódolnak. Az üzenet kódolása és dekódolása nem passzív folyamat, egy sor meghatározó tényező játszik benne szerepet. Hall gondolkodási keretében az egyén többnyire a társadalmi csoport által meghatározott reprezentánsként jelent meg, aki a státusának megfelelő eszközkészletével tudja a jelentéseket dekódolni (Myat 2010).

A *performatív hatás modellje* szerint a néző folyamatos párbeszédet folytat a televízióval. A néző a média által felkínált diskurzusok segítségével fogalmazza újra saját azonosságtudatát. A modell a szelektivitással magyarázza, hogy a média legfeljebb megerősíteni képes a meglévő véleményeket, de nem változtatja meg azokat. E mögött a néző motiváltsága vagy motiválatlansága áll. A modell nem a média hatására, hanem a befogadás módjára fókuszál (Bajomi-Lázár 2006).

III. Módszertan

A kutatásom kiindulópontjául Douglass Kenrick és Sara Gutierres (Pratkanis-Aronson 1992) kutatása szolgált, amelyet a Bevezetésben bővebben kifejtettem. A kutatás mintájára az a kutatási kérdésem, vajon a fiatalokra hogyan hatnak a rasszizmusellenes kisfilmek. A hipotézisem az, hogy azok az 1995 után született középiskolás diákok, akik ilyen kisfilmeket látnak, mielőtt a romákkal kapcsolatos véleményükről kérdezném őket, empátikusabbak, toleránsabbak lesznek velük kapcsolatban, mint azok a fiatalok, akik nem néznek meg előtte semmilyen médium által közvetített rasszizmus ellenes kisfilmet és megtalálhatóak bennük a sztereotípiák csírái.

Adatgyűjtési módszeremül a kérdőívet és a fókuszcsoportos interjút választottam, amiben a részvétel önkéntes és anonim volt. Kérdőívet használtam a megkérdezettek előítéleteinek, sztereotípiáinak előzetes megvizsgálásához. A fő cél az volt, hogy feltérképezsem a kisfilmek levetítése előtti állapotot, majd megvizsgálom, hogy a filmek levetítését követően változott-e a viszonyuk, hozzáállásuk a témához. A kisfilmek hatásának a vizsgálatára a fókuszcsoportos interjút használtam. A fókuszcsoportos vizsgálatban és a kontrollcsoportokban csoportonként hat fő vett részt, összesen 36 személyt kérdeztem meg. Az interjúalanyok kiválasztásához egy nagyvárosi középiskola társadalomismeret szakos tanárának a segítségét kértem, aki készségesen segített a kiválasztási folyamatban. A fő kritérium az volt, hogy a fiatalok 1995-ben vagy utána születtek legyenek. A pilot-kutatást kilencedikes és tizenegyedikes diákokkal végeztem el, s közöttük két heterogén³ és négy homogén⁴ összetételű csoport szerepelt, ami annak volt köszönhető, hogy a középiskolában tapasztalatom szerint többnyire lányokból álló osztályok voltak. A pilot-kutatás statisztikai általánosításra nem alkalmas, a megkérdezettek véleményére voltam kíváncsi, amiből a trendekre következtethetek.

IV. A kutatás eredményei

4.1. A kérdőíves adatfelvétel eredményei

Az eredményeim elsősorban a középiskolás lányok véleményét közvetítik, akik fele-fele arányban kisebb-nagyobb városokban élnek. Minden negyedik édesapa felsőfokú végzettségű, az átlagnál kedvezőbb anyagi körülmények között él a megkérdezettek több mint fele. Az interjúalanyok fő vonalaikban megegyeznek a gimnazistákra általában is jellemzőkkel.

A megkérdezett fiatalok közül 19 fő (53%) tölt összesen egy órahosszát naponta a televízió társaságában. A megkérdezettek közül 8 fő (22%) naponta két órát, további 8 fő (22%)

³ A csoportban fiúk és lányok is egyaránt voltak.

⁴ A csoportban adott esetben csak lányok voltak.

napi három órát és egyedül 1 személy (3%) vallotta azt, hogy naponta 5 órát tölt a televízió előtt.

A válaszadók internetezéssel kapcsolatos szokásait jellemzi, hogy a megkérdezettek közül 10 személy (28%) naponta egy órát tölt internetezéssel, számítógépezéssel. 12 fő (33%) naponta két órát, 7 fő (19%) naponta három, és végül további 7 fő (19%) naponta 4 órát internetezik.

A megkérdezett fiatalok válasza a televíziónézési és az internetezési szokásokkal kapcsolatban alátámasztja a Kutatópont 2012-es jelentését, miszerint 2008-ban a fiatalok többsége a televíziót preferálta, mint szórakozási formát, addig ez a fajta szabadidő eltöltési tevékenység a későbbiekben (2012) az internetre, számítógépre váltott. (Kutatópont jelentés 2012) A fenti eredmények is azt igazolták, hogy a fiatalok kevesebb időt töltenek a televízió előtt és szabadidejük több részét internethasználattal töltik.

A kérdőív egyik lényegi része azt igyekszik feltárni, hogy a fiatalok milyen médiumokat preferálnak, mi tartozik elsődleges információforrásaik közé. Ez különösen fontos abból a szempontból, hogy ezáltal meg lehet tudni, hogy milyen roma médiareprezentációval vagy kategorizációval találkozhatnak az online és az offline térben egyaránt.

A megkérdezettek körében a legnépszerűbb tévécsatorna – egyébként az országos adatfelvételek eredményeivel megegyezően – az RTL Klub volt, a válaszadók közül ezt az alternatívát 17-en (49%) választották. A második helyen a TV2 végzett, ezt a TV csatornát 8 fő (22%) jelölte meg. 1 fiatal (3%) jelölte meg a Duna Televíziót és 15-en (43%) jelöltek meg még egyéb televíziócsatornákat, melyek többnyire bulvárral és szórakoztatással foglalkoznak (például Comedy Central, Life Network) vagy ismeretterjesztő műsorokat mutatnak be (például Discovery Channel, National Geographic).

A nyomtatott és az online sajtó kérdéskörénél elég változatosak az eredmények. A válaszadók közül 13 fő (25%) a Blikk offline változatát, 11 fő (21%) az origo.hu internetes hírportált, 5 fő (10%) az Indexet, 4 fő (8%) a HVG nyomtatásban kiadott változatát, 2 fő (4%) a HVG Online-t és további 2 fő (4%) a KurucInfo-t részesítette előnyben. Végül 14 fő (27%) ezen kívül még egyéb folyóiratokat, újságokat is említett, ilyen volt például a Nők Lapja Café, a Story, a Hajdú-bihari Napló stb.

A média egyik hangsúlyos témája a bűnözés, amiben az elemzett tudósítások 37%-a érintett. A bűnözés tematikájának növekedése a különféle tömegkommunikációs médiumoknál elsősorban nem a roma áldozatokkal járó bűnesetek a gyakoribbak, hanem a roma kriminalitás hangsúlyosabb ábrázolása volt (Bernáth – Messing 2012).

A következőkben a megkérdezettek által preferált online és offline médiumokra térek ki Bernáth Gábor és Messing Vera médiareprezentációval kapcsolatos kutatási eredményei alapján. Bernáth és Messing kutatásában a kódolók a romákkal kapcsolatosan a szélesebb körben osztott képzetek meglétét is dekódolták. A klaszterelemzés folyamán három különböző csoport rajzolódott ki, amelyek a következők voltak: az egyik a szegénység-klaszter, a második az aszociális viselkedések, devianciák-klaszter (pl. agresszió, bűnözés), a harmadik pedig a pozitív képzetek-klaszter. A gyakori képzet csoportok a fent említett médiumoknál a következők: Blikknél a szegénység-klaszter 33%-ban, az aszociális viselkedések, devianciák-klaszter 20%-ban és a pozitív képzetek-klaszter 51%-ban jelenik meg. Az Indexnél ez az arány a pozitív képzetek-klaszternél 33%, a devianciák-klaszternél 20% és a pozitív képzetek-klaszternél 51%-ban jelenik meg. Az origo.hu-nál ez az arány az első klaszternél 10%, a második klaszternél 51%, a harmadik-klaszternél ez az arány 2%. Az RTL Klubnál a szegénységgel kapcsolatos jelentések aránya 59%, a devianciával foglalkozó jelentések aránya 12%, míg a pozitív képzetek-klaszter 12%. A TV2-nél a szegénység-klaszter 18%-ban, míg a devianciával foglalkozó jelentések aránya 35%; ennél a csatornánál nem jelent meg a pozitív képzetek-klaszter (Bernáth – Messing 2012).

Úgy gondolom, hogy a kérdőívnek a következő része ad leginkább egy vázlatos képet a fiatalok romákkal szembeni viszonyulásáról. A kérdőív ehhez a témához kapcsolódó első része egy a Rudas János (2011) Javne örököseiből átvett tréningfeladaton alapul, amely a Melyiket a négy közül? elnevezést kapta. A feladat lényege: a résztvevőknek munkatársat kellett

választaniuk, négy kisebbségi csoport tagjai közül, és indokolniuk kellett, hogy miért pont az adott kisebbségi csoport tagjait választották. A megadott négy alternatíva a következő volt: Önálló lakásban élő, mind a négy végtagjára megbénult matematikus; barna bőrű, romának látszó férfi, érettségizett, diszpécser volt egy kommunális vállalatnál, most munkanélküli; hajléktalan nő, aki telente egy városszéli barlangban húzza meg magát, élettársával és két kisgyerekével; és a kínai kereskedő, korlátozott magyar nyelvtudással, hatósági letelepedési engedély nélkül (Rudas 2011).

A válaszadók közül 17 személy (47%) a hajléktalan nőt és a kisgyermekait választotta, 12 (33%) személy a barna bőrű, romának látszó férfit, 6 (17%) személy a megbénult matematikust, és mindösszesen csak 1 (3%) személy választotta a kínai kereskedőt.

Azoknál a fiataloknál, akik a hajléktalan nőt és a gyermekeit választották, szerepet játszott többek között az, hogy a nő gyerekekkel van, nincs meg a létfenntartáshoz szükséges minimumuk, többen azzal érveltek, hogy megérdemel egy új esélyt. Akik a barna bőrű, romának látszó férfit választották, leginkább azzal érveltek, hogy a bőrszíne miatt valakit nem szabad diszkriminálni, illetve a munkatapasztalatot vették figyelembe. Azok, akik a megbénult matematikust részesítették volna előnyben leendő munkatársukként, többnyire a matematikus intellektusával indokolták a választásukat. A kínai kereskedőt csak egy személy választotta a keleti kultúra miatt.

A személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs szerep megítélésében fejeződhetett ki az Iskola és demokrácia elnevezésű kutatásban (Murányi – Szabó 2007).

Az előbb említett kutatásban használt iskolai padtárs szerepet használtam én is a személyközi távolság mérésére. 29 főt (81%) nem zavarná, ha a padtársa roma származású lenne, 7 személy (19%) nyilatkozta, hogy zavarná, hogyha az iskolai padtársa roma származású lenne. Viszont a kérdőív kitöltése közben többen is megjegyezték, hogy ez attól is függne, hogy az illető milyen személyiség lenne.

A kérdőív alapján elmondható, hogy a megkérdezettek többségének (15 fő) a fontossági sorrendjében a kisebbségek védelme semlegesen jelenik meg. A kisebbségek védelmét 13 ember tartotta kevésbé fontosnak, mindössze 8 fő kezeli ezt kiemelt fontossággal. A kisebbségi jogok érvényesülését 16 ember kezeli semlegesen, 11 személy nem vagy kevésbé tartja fontosnak, 9 fő tartja fontosnak ezt a témát. A másság elfogadásánál pozitívabbak a mutatók, ugyanis ez a téma 3 főnek kevésbé fontos, 7-nek semleges és további 26 ember tartja fontosnak a másság elfogadását. A rasszizmus ellenességet a megkérdezettek közül 19 fő tartja fontosnak, 11 semlegesen kezeli a témát és 6 főnek kevésbé fontos a téma.

A kérdőívben az utolsó kérdés a fiatalok szabad asszociációira hagyatkozott. A nyitott kérdésben arra kellett válaszolniuk, hogy mi az az 5 szó, ami eszébe jut akkor, ha azt a szót hallja, hogy roma vagy cigány.

A 36 megkérdezett közül 6 válaszadón kívül kizárólag negatív konnotáció társul ahhoz a szóhoz, ha azt hallják, hogy roma vagy cigány. Lényegében a következő képzetkategóriákat tudjuk felállítani a negatív konnotációval kapcsolatban: kriminalitás, deviancia (például lopás, hazudozás, munkakerülés stb.); szegénység kategorizáció (például segély, nincstelenség stb.); külső védjegyek (például barna bőr, sötét szem stb.). Megjelent az általam elnevezett kitasztottság (például másság, pozitív csalódások stb.) kategória, ami meglátásom szerint néhol semleges, néhol pozitív konnotációt eredményezett. Ezen kívül egyértelműen pozitív konnotációként jelent meg a romák kultúrája a megkérdezettek körében (például üzleti érzék, cigányzene stb.).

4.2. A fókuszcsoportos interjúk eredményei

Öt kutatási dimenzió alapján elemeztem az interjúalanyok válaszait, amelyeket röviden ismertetek.

I. kutatási dimenzió: A romák helyzetéről, életmódjáról

Az interjúalanyok többnyire a vagyoni helyzetük alapján differenciálták a roma emberek helyzetét, ami alapján megkülönböztetnek nagyon gazdag és nagyon szegény roma embereket. Ennél a kategóriánál megjelenik az akar-e dolgozni, a munkavállalási hajlandóság kérdésköre. Ezen kívül megjelennek a negatív képzetek, a kriminalitás kategóriája:

„- Ugyanolyanok, mint a magyar ember és a magyar ember is lehet szegény és gazdag. Cigány ember is lehet szegény és gazdag.

- Ja, csak egy magyar ember azért gazdag általában, mert dolgozik érte, a cigány emberen meg néha csak nézünk, hogy ennek meg honnan van pénze.”

(Részlet az 1. videó nélküli fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

II. kutatási dimenzió: Az adott helyzet okairól

Több kategóriát ki lehet alakítani az interjúalanyok válaszai alapján. Az egyik ilyen kategória a szocializáció kérdéskörét járja körül, mivel a válaszadók szerint az emberek leginkább a szülői mintát követik.

A másik kategória az előítéltre és a rasszizmusra vonatkozik, azaz a válaszadók véleménye és közvetett tapasztalatai arra utalnak, hogy nem engedi őket dolgozni a többségi társadalom a származásuk miatt:

„Egyrészt a saját hibájuk, másrészt pedig a mi hibánk, a többi társadalom hibája. A mi hibánk azért, mert ahogy mondta A. is, hogy nem engedjük, hogy dolgozzanak, akik akarnának persze...”

(Részlet a 2. videós fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

A harmadik kategória az iskolázottságra vonatkozik, amely szerint az iskola, a végzettség hiánya is lehet annak az oka, hogy nem találnak maguknak állást. Egy diák rendelkezett megfelelő információval a romák helyzetére vonatkozóan. Továbbá megjelent az elítéltség kategóriája, ahol a megkérdezettek egy része kitért a mai politikai helyzetre is.

Megjelenik a deviáns viselkedési körök kategóriája, mely szerint a roma családok a gyerekeikből akarnak megélni, illetve többször nem élnek a lehetőségekkel:

*„Legtöbbje a lehetőséget is le***ja, mert csinálja a gyereket, oszt a segély megy.”*

(Részlet az 1. videós fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

Az utolsó kategória a Pygmalion-effektus vagy más néven az önbeteljesítő jóslat kategóriája, ugyanis a megkérdezettek szerint néhányan azért viselkednek úgy, ahogy, mert elhiszik magukról, hogy rosszak és emiatt nem képesek másként alakítani az életüket.

III. kutatási dimenzió: A kultúrájukról

A megkérdezettek egy része elmondta, hogy nem sokat vagy semmit sem tud a roma kultúráról, hagyományokról. A külföldi romák kultúrájáról és hagyományairól volt a megkérdezetteknek ismerete, ugyanis többen nézik a TLC televízió-csatornán a külföldi romák életéről szóló műsort. Mindezekon kívül a romák zenei kultúráját és díszes ruhaviseletüket emelték ki, amelyek az oláh roma kultúrára utalnak.

„Sajátos zenéjük van, amit szép látni is, hogy mekkora beleéléssel tudnak játszani és nem arról szól nekik a zenélés, hogy ők híresek legyenek, hanem hogy ők ezt, tehát nekik ez igazából egy életérzés. Hogy ezt azért csinálják, hogy ők és a családjuk és a barátaik jól érezzék magukat és nem azért, hogy ők most felkapják őket és ők majd sok pénzt keresnek vele és szerintem nem is keresnek vele pénzt és csak szórakozás céljából csinálják.”

(Részlet a 2. videós fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

IV. kutatási dimenzió: A pozitív diszkrimináció kérdésköréről

A pozitív diszkriminációval, vagy más kifejezéssel élve: a megerősítő intézkedésekkel (affirmative action) a kisebbségek képviselőit azáltal szeretnék kedvezőbb helyzetbe hozni, hogy vagy kiemelt előnyöket biztosítanak különféle versenyhelyzetekben vagy a hátrányokat, lemaradásokat sajátos etnikai programokkal próbálják behozni (Krémer 2009).

A megkérdezettek többsége elutasította a pozitív diszkriminációs intézkedések meglétét. Az pozitív diszkriminációs eszközöket ellenzők egy része Arató Ferenc (2007) tanulmánya alapján azzal érvelt, hogy mindenkinek egyenlő esélyeket kell adni, hogy azonos feltételekkel szálljon versenybe az egyetemi felvételen.

Volt olyan fókuszcsoporthoz, amelyben a fogyatékos személyekkel és az elvált szülők gyermekével hagyták jóvá a pozitív diszkrimináció meglétét. Ez a nézet közelít Arató Ferenc (2007) azon kategóriájához, mely szerint a szociológiai-gazdasági kategóriákkal leírható csoportok esetében kell afirmatív akciót alkalmazni.

Néhány megkérdezett látta a pozitív diszkrimináció szükségességét, hasznát:

„- Hát nyilvánvalóan ez jó bizonyos ideig, tehát például, ha ez tényleg annyira meghatározó eredményekkel működne, hogy egyre kisebb lenne az előítéletek száma, és tehát ez az egész helyzet, ami most fenn áll, akkor ez jó lenne addig, amíg ez el nem tűnik, viszont utána már hátránynak, ugye hátrányt jelentene, mert azt lehetne mondani, hogy kivételeznek. Ez olyan, mintha tehát egy idő után, hogyha már eltűnt az előítélet, bár nem tudom, mennyire közel jövőben fog ez megtörténni, akkor ez olyan lenne, mintha nekem plusz pontot adtak volna, mert barna a hajam és egy másik lánynak, meg nem, mert neki szőke. Tehát hogy igazából egy ideig ez jó, mert segítenek nekik. Tehát fogyatékoságért meg nyilvánvaló, mert hátrányosabb helyzetben van, mint mások, és azért a plusz ponttal próbálják kiegyensúlyozni, hogy mégis csak ugyanonnan induljunk és ezért ott jó. Viszont a romáknál ez addig működhet, amíg el nem érjük azt, hogy ne mondják rájuk, hogy ők cigányok, hanem azt mondják rájuk, hogy magyarok. Hogy ugyanolyanok, mint mi, tehát hogy ne legyen az, hogy most ő más. Hát addig ez működik, ha már ez megtörtént, akkor viszont már nem, mert akkor már meg külön, tehát akkor már kivételezésnek lehet mondani szerintem.

- Kimerítetted.”

(Részlet a 2. videós fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

A fent idézett fókuszcsoporthoz egyetértett abban, hogy a pozitív diszkriminációs intézkedéseknek meg van a helyük, mindaddig, amíg szükség van rájuk.

V. kutatási dimenzió: A szegregáció és az integráció kérdésköréről

Allport nyomán az előítéletesség öt fokát különböztethetjük meg. Ezt az ötfokú skálát leegyszerűsítették háromra, melynek fokozatai a következők: a szóban történő elutasítás (szóbeli előítéletesség), hátrányos megkülönböztetés (beleértve az elkülönülést) és végül a testi erőszak (valamennyi változatával együtt). (Allport 1999)

A szegregáció (elkülönülés-elkülönítés) egy olyan hátrányos megkülönböztetési forma, amely sajátos típusú térbeli határokat hoz létre, hogy fokozza egy másik csoport tagjainak hátrányos helyzetét (Allport 1999). Az integráció viszont a szegregációval ellentétben beillesztést, beilleszkedést jelent (Zombori 1994).

A pilot-kutatás során a szegregáció kérdéskörét az elkülönített oktatáson keresztül vizsgáltam meg. A válaszadók közül négy megkérdezett szólalt fel a szegregáció mellett. A következő interjúrészlet a szegregáció mellett érvelők álláspontját illusztrálja:

„- Ahova én jártam általánosba, ott volt egy olyan, ahol sokan voltak cigányok és igazából annyira látszott rajtuk, annyira külön voltak mégis, pedig voltak vegyesen az osztályban és ők is, mi is így elkülönültek a többiektől. Tehát szerintem ez nem hülyeség. Mert nekik vannak olyan szokásaik, vannak

- Mert hogyha nem is külön osztályba vannak, de valahol mégis együtt lesznek.
- Meg legalább érzik, hogy ugyanúgy bántak velük is ebben az esetben. A másik eset, hogy külön vannak, attól érezhetik úgy, hogy ők másak, de hogy ma meg együtt vannak, akkor meg egyenlően kezelik őket, tehát ez így jobb nekik szerintem.”

(Részlet az 1. videós fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből)

A megkérdezettek többsége viszont fontosnak tartja a pozitív mintakövetést, hogy mind a két kultúra találkozzon a másikkal. Viszont azt jónak tartják, hogyha van különórájuk, ahol behozhatják a lemaradásukat.

V. Következtetések

A kutatási hipotézisem részben bebizonyosodott, ugyanis egy videós fókuszcsoporthoz kivételével a megkérdezettek inkább empatikusan közelítettek a témához. Az előbb említett két fókuszcsoporthoz többször is visszautalt a látott videóra, ezzel is alátámasztva azt, hogy valamilyen szinten formált a véleményükön a rasszizmusellenes kisfilm. Az első videós csoportnál vettem észre az elején pozitívumokat, ugyanis egy lány megjegyezte az ózdi roma férfit mutató filmben, hogy ő alkalmazná. A filmnézést követő beszélgetésen, úgy gondolom, hogy a vélemények és a tartalmak a beszélgetés előrehaladtával egyoldalúvá kezdtek válni. A beszélgetés előtti kérdőíves adatfelvétel eredményei is azt mutatják, hogy a szabad asszociációra vonatkozó kérdésnél a két fókuszcsoporthoz – akik empatikusabban viszonyultak a témához – a válaszaikban néhol előfordultak a roma kultúrára jellemző pozitívumok vagy a hátrányukra vonatkozó tényezők (például előítélet, hátrány). Az első videós fókuszcsoporthoz viszont ilyen képzettársítások nem fordultak elő.

Bajomi-Lázár Péter (2006) tanulmánya alapján és a fentiekre alapozva úgy gondolom, hogy leginkább a performatív hatás modellje érvényesült a befogadás alapján, miszerint a befogadók (jelen esetben a filmet megtekintő diákok) folyamatos párbeszédet folytatnak a közvetítő médiummal és ezáltal lehetőségük nyílik újfogalmazni a véleményüket. Ez a lehetőség adott is volt számukra, hiszen a film után beszélgetést folytattunk a témáról. Az első videós csoport esetében, akiknek a véleményük már kiforrott volt, nem került sor jól látható változásra. A másik két csoport tagjainál, akik többféle képzetet tudtak társítani a roma szóhoz, a változás iránya pozitív volt, jobban tudtak differenciálni, szinte folyamatosan hangsúlyozták a kivétel fontosságát.

A videónélküli csoportban résztvevő személyek néhányuk kivételével egyhangúan a roma emberek negatív tulajdonságait emelték ki a beszélgetés végéig. Többnyire a romák negatív tulajdonságaira fókuszáltak, és gyakran fordult elő, hogy általánosítottak. Egy videónélküli fókuszcsoporthoz került fel a megfélemlítés témája, miszerint a romákat úgymond meg kellene félemlíteni, hogy ők féljenek és ne a nem roma származásúak.

A fókuszcsoporthoz megjelenik az Allport-féle előítéletesség-skála első fokozata, a szóban történő elutasítás, azaz a szóbeli előítéletesség. Amikor a szóbeli előítéletesség megközelíti a maximumot, akkor elég nagy valószínűséggel lehet számítani arra, hogy nyílt és aktív megkülönböztetésbe, feltételezhetően erőszakos megnyilvánulásokba csap át (Allport 1999).

Feltételezésem szerint a fentebb említett megfélemlítés ötlete is megközelíti a szóbeli előítéletesség maximumát, habár feltehetően egyik megkérdezett sem alkalmazna erőszakot a romákkal szemben.

A megkérdezettek többször beszéltek a személyes negatív tapasztalataikról, amelyek alkalmi ismertségekből fakadtak (például valaki látott valamit a buszon stb.), illetve gyakran fordult elő, hogy a lakóhelyi érintkezés folytán kerültek kapcsolatba romákkal, de olyan eset is előfordult, hogy közvetett úton jutottak információhoz róluk a megkérdezettek.

Allport arra a következtetésre jutott az alkalmi ismertség hatásával kapcsolatban, hogy az ilyen típusú felületes érintkezések nem enyhítik az előítéletességet, hanem inkább növelhetik.

Az idegen csoportok tagjaival történő felületes érintkezések mindegyike megerősíti azokat az ellenséges eszmetársításokat, amelyeket az illető csoportra nézve előzetesen már elfogadtunk. Eleve hajlamosak vagyunk azokat az ingermintákat észlelni, amelyek beillenek a sztereotípiáink közé (Allport 1999).

Úgy gondolom, hogy az előző, buszon történt eset példájánál maradva – mely szerint a roma származású emberek összeverekedtek – a megkérdezett is feltételezhetően ezeket a kirívó esetekre figyel fel, ami alátámaszthatja a sztereotípiáját.

Ennél a témánál úgy gondolom, hogy megemlíthetjük Leon Festinger (idézi Aronson 2010) kognitív disszonancia elméletét, mely szerint az emberek disszonanciát, az éhséghez vagy a szomjúsághoz hasonló késztetést éreznek, ha két olyan tudásuk van, amelyek lélektanilag összeegyeztethetetlenek. Az éhséggel és a szomjúsággal ellentétben ez a késztetés tudásbeli, kognitív, amely éppen olyan kellemetlen. Ebből következően az emberek a disszonancia csökkentésére törekcszenek (Aronson 2010).

Véleményem szerint a kognitív disszonancia elméletét alkalmazhatjuk, hogyha egy előítéletes vagy sztereotip személyiség a nem kedvelt csoport egyik tagjától egy pozitív dolgot tapasztal, ami esetleg nem egyezik meg a csoportról kialakított eddigi képével, akkor azokat a magyarázatokat alkalmazza a cselekedeteire, amelyek még összeegyeztethetők az eddigi tudásukkal. Tapasztalataim szerint a legtipikusabb magyarázat például, hogy vannak kivételek, de belőlük van a kevés.

A lakóhelyi érintkezéssel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy az etnikai szempontból integrált lakótelepek az elkülönülést fenntartó körzetekhez képest valójában csökkentik, vagy növelik-e az előítéletességet. Az etnikai elkülönülés következtében fokozódik a csoport szembeszökő különbözősége, ezáltal a különbözőség nagyobbnak és fenyegetőbbnek tűnik, mint ahogy azt a valós helyzet indokolná (Allport 1999).

Az előbb felvázolt megállapítás megmutatkozik azoknál a fiataloknál, akik faluban vagy olyan kisebb városokban élnek, ahol a roma emberek elkülönülve élnek. Többször emelték ki azok a megkérdezetek a romák negatív tulajdonságait, jellemzőit, akiknek a településén elkülönített roma telepek találhatók. Ezt egy példával szeretném szemléltetni:

*„Rengeteg. Hát, jó ahhoz képest nem olyan sok van, de ott lakik környékünkön sajnos a legtöbb, de igazából nem zavaró meg minket oda fel már nem jönnek, de de ez se lehet hajnalig bandáznak meg minden, szóval nagyon kiráz a hideg, este én nagyon félek hazamenni, hogyha olyan van. Ezt nem nagyon szeretem egyébként hangoztatni, mert ha tehetem, akkor ott alszok máshol, vagy valami, hogy reggel menjek haza, de ezen kívül tehát nagyon féltelmesek szerintem ilyen téren, mert megerőszakoltak egy lányt is ott a vasútállomásnál csak úgy és mondták ezt, cigány volt és, már az FBI, nem az FBI, nem az tehát már mentek a kommandósok és mentek ki fegyverrel meg mindennel, hát be voltunk úgy sz***a már bocsánat, néztük az ablakból a történeteket.”*

(Részlet az 1. videó nélküli fókuszcsoportos beszélgetésből)

Szalai Júlia Széttartó jövőképek című tanulmánya alapján úgy gondolom, hogy a romák arányának a túlbecslése és az előítéletesség kapcsolatban van egymással. A tanulmányában leírja, hogy a romák jövőképét vizsgáló kutatáson belül az egyes osztályokban készült kérdőívekben az osztályfőnököktől kértek egy kiegészítő kis kísérő adatlapot, amelyben megkérdeték őket, hogy tudásuk szerint az osztályba járó gyerekek között mekkora a roma tanulók aránya. Azok a pedagógusok, akik túlbecsülték a roma tanulók arányát, nagyobb arányban ítélték osztályismétlésre a roma származású diákjaikat, ezen kívül általános is rosszabb tanulmányi minősítéssel illették az általuk tanított osztályt, mint az arányokat a realitáshoz közel állóan értékelő pedagóguskollegáik (Szalai 2008).

Mind a két típusú fókuszcsoportra vonatkozóan érdekes megállapítást tehetünk arra vonatkozóan, hogy a roma emberek arányát a magyar társadalomban túlbecsülték. Több megkérdezett is a lakóhelyéből indult ki a százalékos megválaszolásával kapcsolatban. A minimum százalék, amit említettek, mind a két fajta csoportnál 15% volt, a legmagasabb, amire tippeltek

az pedig 60% volt. A legmagasabb értékeket, ami összességében 50% és 60% körüli volt, két videónélküli fókuszcsoporthoz és az első videós fókuszcsoporthoz (akiknél nem érték el pozitív hatást a kisfilmek) néhány tagja vallotta. Átlagosan a megkérdezettek körülbelül 30-40%-ot gondoltak. Néhányan voltak csak, akik megközelítőleg 15%-ot gondoltak. Általában mindenki megdöbbenéssel fogadta, amikor a megbeszélés során elmondtam nekik országosan jellemző valós arányt (6-8%).

VI. Összegzés

A tanulmányomban megkíséreltem a pilot-kutatásomon keresztül bemutatni, hogy a középiskolás fiatalokra, a „Z” generációra milyen hatással van a média, és milyen véleményekkel rendelkeznek a roma emberekről.

Ahogy a következtetésekben már jeleztem, úgy gondolom, hogy a performatív hatás modellje érvényesül a videós kisfilmeket megtekintő megkérdezettekénél. Viszont a kisfilmek által az első fókuszcsoporthoz kívül pozitív irányba vitte el a véleményüket és empatikusabban viszonyultak a megkérdezettek a témához.

A fókuszcsoporthoz beszélgetések alapján feltételezem, hogy a megkérdezetteket nagyban befolyásolja a média, és hitelt adnak a közvetítéseknek. Egy lány meg is jegyezte, hogy a magyarországi médiareprezentációban nem találhatunk meg romákat értelmiségi szerepben, külföldi filmekben pedig megtalálhatunk afroamerikaiakat magas beosztásban. Ezt alá támasztja Bernáth Gábor és Messing Vera (2012) kutatása is.

Véleményem szerint több tényező is szerepet játszhat abban, hogy mi alapján alakítják ki a megkérdezettek a romákról a véleményüket, amelyek a következők: az adott kortárs csoporttal szembeni konformitás, a kisebbségi csoport tagjával való érintkezés mikéntje és a médiában látottak.

Kutatási eredményeim alapján megállapítható, hogy a kereskedelmi és közszolgálati médiának nagyobb hangsúlyt kellene fordítaniuk a roma kultúrára, a roma értelmiség bemutatására. Úgy gondolom, hogy a megkérdezett fiatalokat érdekelné ez a fajta téma, mert többször is említettek egy TLC elnevezésű csatornát, ahol a külföldi roma emberek életét mutatják be, ugyanis többször onnan hoztak példákat. Mindemellett úgy gondolom, hogy a közoktatásban a társadalomismeret és a mozgókép- és médiaismeret tantárgy keretén belül is nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük az oktatóknak arra, hogy felhívják a figyelmet a médiamanipulációra, és a roma kultúrát is közelebb kellene hozniuk a diákjaikhoz, hiszen a roma etnikum ma Magyarországon a legnagyobb számú etnikai kisebbség. Ezeken kívül az előítélet témakörét tréningeken használt feladatokkal is fel lehetne dolgozniuk a tanórákon belül. Mindemellett olyan újfajta módszertani eszközöket kellene alkalmazniuk a hátrányos helyzetű kistérségben oktató tanároknak, amelyek elősegítik az integrációt és az egymás elfogadását. Erre jó példa lehet a mozaikmódszer és a kooperatív tanulás.

Az adatfelvétel pozitív hozadéka közé tartozik, hogy a megkérdezettek elkezdtek érdeklődni a szociális munka szak és hivatás iránt. Ezen felül többen érdeklődtek arról, milyen lehetőségeik vannak önkéntes munkát végezni.

VI. Felhasznált szakirodalom

1. Allport, Gordon W. (1999): *Az előítélet*. Budapest, Osiris Kiadó
2. Aronson, Elliot (2010): *Életem és a szociálpszichológia*. Budapest, Ab Ovo Kiadó
3. Arató Ferenc (2007): Pozitív diszkrimináció vagy megerősítő társadalmi törekvések? Oktáspolitikai diskurzuselemzés egy amerikai társadalmi vita kapcsán. *Új pedagógiai szemle*. 57. évf. 5. szám 65 – 76. oldal. Elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00113/2007-05-vt-Arato-Pozitiv.html> Utolsó letöltés: 2014. szeptember 16.
4. Bajomi-Lázár Péter (2006): Manipulál-e a média? *Médiakutató*. 7. évf. 2. szám 77-95. oldal
5. Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Budapest, Antenna Könyvek

6. Bernáth Gábor – Messing Vera (2012): Szélre tolva. *Médiakutató*. 13. évf. 1. szám 71–84. oldal
7. Hartai László – Muhi Klára – Pápai Zsolt – Varró Attila – Vidovszky György (2002): *Film- és médiafogalmak kisszótára*. Budapest, Korona Kiadó
8. Ifj. Csákvári József – Malinák Judit (1998): *Média-galaxis. A tömegkommunikáció nyelve és társadalmi kérdései. Tankönyv a felsőoktatás számára*. Budapest, „Szimbiózis” Kulturális Antropológia Alapítvány
9. Kenyeres Attila Zoltán (2014): *A médiamanipuláció boszorkánykonyhája*. Debrecen, magánkiadás a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával
10. Krémer Balázs (2009): *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, Napvilág Kiadó
11. Murányi István – Szabó Ildikó (2007): Középiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: Az életforma. *Educatio*. 16. évf. 1. szám. 38–49. oldal
12. Myat Kornél (2010): Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. *Médiakutató*. 11. évf. 2. szám 47–63. oldal
13. Pratkanis, Anthony R. – Aronson, Elliot (1992): *A rábeszélőgép. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest, AB OVO
14. Rudas János (2011): *Javne örökösei. Fejlesztő tréningcsoportok – elvek, módszerek, gyakorlatcsomagok*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó
15. Szalai Júlia (2008): Széttartó jövőképek. *Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*. 19. évf. 2. szám 26–46. oldal
16. Magyar ifjúság 2012 kutatás első eredményei. Budapest, Kutatópont Kft.
17. Tari Annamária (2011): *Z generáció. Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani szempontok az Információs Korban*. Budapest, Tercium Kiadó
18. Zombori Gyula (1994): *A szociálpolitika alapfogalmai*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

ABSZTRAKT

Míg a család, amelyben felnövünk, sokunknak a legtermészetesebb módon támogató háttere, a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek és fiatalok hosszabb-rövidebb időre vagy éppen teljesen megfosztódnak a család által biztosított húzóerőtől, amely pedig a későbbi zökkenőmentes iskolai és társadalmi beilleszkedésük alapját képezhetné.

A tanulmány célja a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettek családi hátterének megvilágítása, valamint iskolai- és társadalmi integrációs esélyeik elemzése a családi háttér és a családtól való megfosztottság ártó hatásainak összefüggésében.

Milyen okok miatt kényszerülnek a gyermekek és fiatalok gyermekvédelmi szakellátásba? Az okok közül melyek származnak külső társadalmi tényezőkből és melyek adódnak a család struktúrájából, diszfunkcionális működéséből, a szülők devianciára utaló magatartásából? Ezek a helyzetek hogyan befolyásolják a gyermekek és fiatalok iskolai és a társadalmi beilleszkedését? Milyen devianciára utaló magatartásokkal találkoztak származási családjukban és éltetnek önkéntelenül is tovább a saját életükben? Milyen lehetséges kiutak adódnak számukra?

A tanulmány első részében családpszichológiai és szociológiai kutatások tükrében összegezzük a család funkcióit, életciklusait, normatív és valós kríziseit. Losonczi Ágnes gondolatmenete alapján a továbbiakban felvázoljuk a család és a társadalom közötti kapcsolat lehetséges formáit, majd a diszfunkcionális családi működés következtében létrejövő hátrányos és veszélyeztetett helyzet kialakulását, a gyermekvédelmi szakellátásba kerülés okait, körülményeit mutatjuk be.

Az empirikus részben egy romániai megyeszékhelyen működő civil szervezet keretei között nevelt 12 fiatal családi hátterét, szakellátásba vételük családon kívüli és belső okait, körülményeit mutatjuk be.

Kvalitatív módszerekkel, a gyermekvédelmi rendszer hivatalos dokumentumainak elemzésével, strukturált és spontán interjúk révén valamint a résztvevői megfigyelés adatainak hasznosításával mérleget vonunk a 12 fiatal eddigi életutjáról, iskolai és társadalmi beilleszkedéséről. Az eseteket három csoportba osztottuk a családi háttér és a bekerülés előtti életforma szerint.

Tudatában vagyunk annak, hogy a kutatási eredmények csak bizonyos fokig általánosíthatók, viszont rávilágítanak a szakellátásba kerülés előzményeire, a bekerülést megelőző időszakra, a sérülésekre, amelyeket specifikusan kellene kezelnie a gyermekvédelmi- és az oktatási rendszernek

Jelen tanulmány előkutatás jellegű szakasznak tekinthető egy kiterjedtebb kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtéshez és elemzéshez, a doktori disszertáció megírásához.

I. ELMÉLETI HÁTTÉR

1.1. Család, családszociológiai kutatási irányzatok. Funkciók és életciklusok.

Az egyén beilleszkedése a makrotársadalmi struktúrába a közvetítő szerepet betöltő *társadalmi intézményeken* keresztül történik. A szociológia társadalmi intézménynek nevezi azokat a rendszereket, amelyek a társadalmi életet szervezik a társadalom tagjai számára azzal a céllal, hogy a társadalom számára szükséges funkciókat ellássák. A legfontosabb társadalmi intézmény a *család*, amely normákat és értékeket közvetít az egyén felé. (Andorka 2003)

A családszociológia a szociológia egyik legrégebbi és legfejlettebb ága. A családkutatások kezdetei a XIX század végére, a XX század elejére tehető. Kezdetben főleg a jogi szabályozások

valamint a család formális megnyílvánulásaival hozhatók összefüggésbe, később viszont *kutatási irányvonalak* is azonosíthatók:

- az interakcionista szemléletű családszociológia a család mikroszintű jellegzetességeit helyezte a középpontba, mint a házastársi kapcsolatot, a gyermekek családon belüli szocializációját, az időskori adaptációs nehézségeket.
- a rendszerszemléletű családszociológia a család funkcióit emelte ki, a belső kapcsolatokon túlmenően vizsgálta a család, mint rendszer és a társadalom kapcsolatát is.
- az 1960-as évektől a dinamikus családkoncepció megalapozta a fejlődésszemléletű családszociológiát, amely a család fejlődésére, változásaira, különböző életciklusaira fókuszált. (Cseh-Szombathy 1979)

A *család funkcióinak* a kutatása során a szociológusok azt vizsgálták, hogy milyen feladatkört lát el a család az egyes családtagok és az egész társadalom szempontjából. Kezdetben a családnak három alapvető feladatkörét nevezték meg a kutatások: a reprodukciót, a szocializációt és a feszültségoldást. (Parson 1955 in Cseh-Szombathy 1979) Később figyelembe vették azokat a feladatköröket is, amelyeket a család a társadalom más alrendszerei számára fejt ki. A külső és a belső feladatkörök összegzése során öt alapvető funkcióját határozták meg:

- a nevelés és a szocializáció során a család felkészíti a gyermekeket a különböző társadalmi szerepek betöltésére, a társadalomba való beilleszkedésre
- a vallási funkció előkészíti a családtagokat a krízisek és a szorongások elviselésére, valamint társadalmi kontroll szerepet is betölt
- a reprodukció által a család a társadalom utánpótlását biztosítja
- a család gazdasági funkciója a társadalmi munkamegosztásban való részvételben és a fogyasztásból áll
- a politikai funkció a külső rendszerhez való alkalmazkodást, a társadalmi és a családi rend fenntartását jelenti.

Ezek a funkciók jelen voltak minden történelmi korban és időben, viszont eltérő mértékben léteztek a különböző társadalmi berendezkedések közepette. Egyes funkciók ellátását a társadalom más alrendszerei is átvehetik, ennek ellenére a család a társadalom pótolhatatlan alrendszere marad. (Winch 1963 in Cseh-Szombathy 1979)

A *családi életciklusok* felosztása R. Hill és Roy H. Rodgers (1964) nevéhez kapcsolódik, akik 8 szakaszt különböztettek meg:

- Az újonnan házasodott pár családja
- A csecsemős család
- A kisgyermekes család
- Az iskolás korú gyermekes család
- A serdülő korú gyermekes család
- A felnövekedett gyermeket kibocsátó család
- A magukra maradt, még aktív szülők családja
- Inaktív, öreg házaspár családja (Hill-Rodgers 1964 in Komlósi 1997)

Kutatások alapján bebizonyosodott, hogy a felgyorsult társadalmi, családi és egyéni változások növelik a stresszhatásokat is, és ezeknek a tényezőknek a kivédésében kiemelkedő szerepe van a társas tömörüléseknek, amelyek „támogató rendszerként”(support system) hatnak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a kisebb közösségek az egyén személyes szükségleteire érzékenyek:

- sajátos individuumként viszonyulnak, személyesen érdeklődnek iránta
- beszélnek a nyelvét
- a személyes kapcsolatokat jellemzik a nyílt elvárások, minősítések, jutalmazások, megvonások. (Komlósi 1997)

Caplan (1976) szerint a család mint rendszer, a következő kilenc *támogató funkcióval* rendelkezik:

- támpontot ad a világra vonatkozó információk rendezéséhez, minősítéséhez
- saját értékrendszeréhez mérten folyamatosan minősíti az egyént, sajátos visszajelző-útmutató rendszerként hat
- a családból származik a világról alkotott kép és életfilozófia, amely meghatározza, hogy később, a társadalomban miként választ útát magának
- eligazít és közbenjár a problémák megoldásában
- gyakorlati és konkrét segítséget nyújt
- biztosítja a pihenést és regenerálódást
- jutalmazó-büntető referencia és kontrollcsoport
- az egyén énképének, önértékelésének, identitásának a forrása, a szocializációs folyamat mozzanatainak – fizikai gondozás, érzelmi bátorság, beszédtanulás, társas viselkedési modell-, érték és normarendszer, pszichoszexuálitás fejlődés, életfilozófia – közvetítője
- krízishelyzetekben erősíti az egyént, stabil szeretettel és megértéssel fokozza a negatív érzelmi teherbírást

Ezek a támogató funkciók különböző módon érvényesülnek, a család épségének, stabilitásának, integráltságának függvényében. Caplan az amerikai népesség körében az 1970-es években végzett kutatásai nyomán megállapította, hogy a családok 10-15%-ban a segítő funkciók elégtelenül működnek, ami a deviancia irányába való elmozdulásnak kedvez. A támogató funkciók működésének nélkülözhetetlen feltétele a közös nyelv és nyílt kommunikáció, élő, egészséges interperszonális kapcsolat a generációk között, egymásért érzett felelősségérzet, a családi kontroll elfogadása, a tágabb közösségi, társadalmi és kulturális környezettel átjárható kapcsolat, a család bizonyos fokú környezeti beágyazottsága. (Caplan 1976 in Komlósi 1997)

A családpszichológia a család fejlődésével, változásával együttjáró fordulópont jellegű időszakokat „normális kríziseknek” nevezi, amelyek rugalmasságot, szerepváltásra való alkalmasságot, ugyanakkor egyéni stabilitást követelnek. Ezek a normál krízisek a családi életciklusok természetes váltakozásához kapcsolódnak. Ha a segítő funkciók nem tudnak az új helyzethez igazodni, akkor valóságos krízisek alakulnak ki a családban. (Rappaport 1963 in Komlósi 1997)

1.2. Család és társadalom. Hátrányos és veszélyeztető tényezők.

Losonczi (1989) szerint a makrotársadalmi viszonyok döntő módon befolyásolják az egyén és családja életét. Ilyenként megkülönböztethetünk társadalmi védelmet vagy kockázatot. A család és a társadalom kapcsolatát öt kategóriába sorolta:

- A társadalom védi a családot és erős a belső harmónia is.
- A társadalom ártó módon hat a családra, de a család a saját belső védelmi rendszereivel képes azt kivédeni.
- A családra ható társadalmi kockázatok nagyok, amelyeket képtelen kivédeni és azokat beengedi.
- A külső ártalmas társadalmi helyzetet a család tetőzi a belső problémákkal.
- A környezet védőhálóként van jelen és a család belső viszonyai képezik a veszélyeztetettség forrását (Losonczi 1989).

Farkas (2002) a fenti felsorolással összefüggésben megkülönböztet *hátrányos- és veszélyeztetett helyzetet*. A hátrányos helyzet kialakulását objektív, külső, makrotársadalmi tényezőknek tulajdonítja, míg a veszélyeztetettség a rossz családi mikroklimához kapcsolódik és többé-kevésbé független a társadalmi helyzettől. A hátrányos helyzet kialakulása főleg a társadalmi hierarchia alsóbb rétegeit érinti, míg a veszélyeztetettség előfordulhat alacsony és magas társadalmi pozíciójú családoknál egyaránt.

Az első két esetben nem beszélhetünk társadalmi hátrányról vagy veszélyeztetettségről, mivel a család, amely az egyén és a társadalom között közvetít, kivédi a társadalmi ártó hatásokat. Abban az esetben, ha a társadalmi kockázatok olyan nagyok, hogy a család képtelen azt kivédeni, akkor az egyén védtelenné válik a külső hatásokkal szemben és hátrányos helyzet alakul ki. Ezen túlmenően, a család belső működéséből adódó problémák- a megromlott házastársi kapcsolat, a szerepek keveredése, a szülői szerepnek való meg nem felelés, a rugalmatlanság, a szülők devianciája – veszélyeztetett helyzetet teremtenek. Ebben az esetben a család viszonyrendszerét, szubjektív szempontjait kell feltárni, míg a hátrányos helyzet a társadalmi egyenlőtlenségekhez, szegénységhez, az egyénen kívüli objektív tényezőkhöz kapcsolódik. (Farkas 2002)

A hátrányos helyzettel kapcsolatosan megkülönböztethetünk *fiziológiai-biológiai, társadalmi és szociális hátrányokat*.

A fiziológiai-biológiai hátrány olyan tartós betegséget, fogyatékossgot, testi hátrányt jelent, amelyek az ember fizikai, egészségi állapotához kapcsolódnak és akadályozzák a mindennapi élettevékenységet, önfenntartást, teljesítményt.

A társadalmi hátrányok a gazdasági és társadalmi működéssel hozhatók összefüggésbe, míg a szociális hátrány a társas kapcsolatok hiányát jelenti. (Farkas 2002)

1. táblázat. A hátrányos helyzet fizikai, objektív és közösségi dimenziói

Hátrányok	Dimenziók	Mutatók	A hátrányos helyzet megjelenési formái
I. <i>Fiziológiai-biológiai hátrányok</i>	Fizikai állapot, egészség	-hallás-, látás-, mozgás-, értelmi fogyatékossg	-akadályoztatás a mindennapos tevékenységekben -önálló életvitel hiánya -teljesítőképesség csökkenése
		-cukorbetegség, asztma, hormonzavar, immunhiány, liszt- és tejérzékenység	-átlagtól elütő napi időbeosztás, szokásrendszer
II. <i>Társadalmi hátrányok</i>	Objektív dimenzió az anyagi-tárgyi környezettel, az ember életterével összefüggésben	-területi-települési infrastruktúra	-rossz utak, kommunikációs lehetőség, ivóvíz hiánya -munkalehetőség hiánya -rossz egészségügyi, oktatási, szociális, közigazgatási alapellátás
		-környezeti feltételek	-környezetszennyeződés
		-rossz lakásviszonyok	-rossz higiénias viszonyok -kicsi, zsúfolt tér
	Egyéni dimenzió a munkaerő-piaci helyzettel összefüggésben	-alacsony iskolai végzettség	-szakmai képzettség részleges vagy teljes hiánya
III. <i>Szociális hátrányok</i>	Közösségi dimenzió	-szociális készségek társadalmi tudás hiánya	-adaptációs képtelenség -rugalmasság, alkalmazkodás hiánya -eligazodás hiánya -önvédelemre való képtelenség
		-interperszonális kapcsolatok hiánya	-családi, rokonsági kapcsolatok hiánya -baráti kapcsolatok hiánya -iskolai, egyházi, munkahelyi kapcsolatok hiánya -izoláció

Saját készítés

Forrás: Farkas Zsuzsanna (2002): Speciális kulturális és szociális helyzetben lévő gyermekcsoportok. In: Esélyteremtés a pedagógiában. Szerk. Estefánné Varga Magdolna és Ludányi Ágnes. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 119-138. o.

Réthy és Vámos (2006) a család gazdasági helyzete alapján számított hátrányt, amely a szegénység, az alacsony jövedelem következtében alakult ki - *szocioökonómiai hátránynak* nevezi, míg az iskolai végzettség, a település vagy valamely kisebbséghez tartozás *szociokulturális hátrányt* képez.

A szegénységet a szociológia két módon határozza meg: az abszolút illetve relatív szegénység fogalmakkal. Ez a felosztás abból adódik, hogy az emberi szükségletek társadalomhoz, kultúrához kötöttek.

Az abszolút szegénység az életben maradáshoz szükséges dolgok (élelem, hajlék, ruházat) meglétével illetve hiányával hozható összefüggésbe és egyetemesen alkalmazhatónak tekinti a szociológia, míg a relatív szegénység egy adott társadalmon belül fennálló életszínvonalhoz kapcsolódik.

Az abszolút szegénység mérésére a szociológusok bevezették a *szegénységi küszöb* vagy *létminimum* fogalmat, amely a fizikai megélhetéshez szükséges alapvető javak árát jelenti. Ilyenként azok a családok számítanak szegényeknek, amelyeknek a jövedelme létminimum alatti. (Giddens 2008)

A szegénység témaköréhez szorosan kapcsolódik a *depriváció*, amely „valamitől való megfosztottságot” jelent és sokkal tágabb tartalommal bír, mint a szegénység, amelyet főleg az alacsony jövedelem és az abból következő hátrányokra használ a szakirodalom. Nem egy tudományosan meghatározott, abszolút jelentéssel bíró fogalom hanem adott társadalmi, gazdasági, környezeti kontextusban, valamihez, valakihez képest kimutatható lemaradásra, hátrányra vonatkozik. A depriváció magába foglalja a gyermek szülői szeretetétől való megfosztottságát is. (Andorka 2003)

A gyermekes családok egyik speciális krízishelyzete az, amikor a család belső, diszfunkcionális működése és a külső társadalmi nyomás olyan méreteket ölt, hogy a gyermek hosszabb vagy rövidebb ideig elszakad biológiai szüleitől és gyermekvédelmi szakellátásba – nevelőcsaládhoz vagy intézményes keretek közé - kényszerül.

II. EMPIRIKUS KUTATÁS

2.1. A kutatás bemutatása

Jelen tanulmányban 12 fiatal családi hátterét, szakellátásba vételük családon kívüli és belső okait, körülményeit mutatjuk be. Átlagosan 10 évet éltek gyermekvédelmi szakellátásban: a legrövidebb időszak 5 év, a leghosszabb 18 év volt.

Kvalitatív módszerekkel elemeztük a fiatalok gyermekvédelmi dokumentumait, amelyekből kiragadtuk a családi hátterükről, szüleikről, a gondozásba vétel előzményeiről írt hivatalos feljegyzéseket. Arra a kutatói kérdésre kerestük a választ, hogy milyen hátrányokkal, gyermeket veszélyeztető helyzetekkel, devianciára utaló magatartással küzdött a család, milyen okok miatt kerültek a gyermekek a szakellátásba? Az elemzést a Farkas Zsuzsanna (2002) által bemutatott dimenziók mentén végeztük: társadalmi és fizikai hátrányokra osztottuk a szociális felmérések dokumentumainak adatait. A közösségi dimenzió bemutatása egy korábban végzett kutatásomnak volt a témája, ezúttal a két előbb említett dimenzió mentén dolgoztunk. A család belsejében lévő diszfunkciókat a családszociológiai és pszichológiai elméleti háttér alapján azonosítottuk. Az empirikus kutatás második részében strukturált és spontán interjúk során, valamint a résztvevői megfigyelés adatainak segítségével mérleget vontunk a 12 fiatal eddigi életútjáról, iskolai és társadalmi beilleszkedéséről. Összefüggéseket kerestünk a családi hátterük és jelenlegi helyzetük között, a családban tapasztalt devianciák és a fiatalok körében előforduló jelenlegi antiszociális magatartások között. Ez utóbbi fogalom alatt lopásokba, utcai és iskolai verekedésekbe való keveredést, kocsimázást, hajléktalanságot, bűnözést, drogozást, prostitúciót értettünk, de ide soroltuk azt a magatartást is, hogy valaki többszöri alkalmi vagy élettársi kapcsolatból 2-nél több gyereket vállalt és közülük többen gyermekvédelmi szakellátásba kerültek, illetve a transzgeneráción átívelő gyermekveszélyeztetést is.

Arra a kutatói kérdésre kerestük a választ, hogy milyen devianciára utaló magatartásokkal találkoztak származási családjukban és melyeket éltetnek önkéntelenül tovább saját életükben? Milyen lehetséges kiutak vannak a számukra?

A kvalitatív kutatást 2014-ben végeztük, viszont jelen sorok írója korábban szakellátásban élők között dolgozott és ezeket a gyakorlati tapasztalatokat is felhasználta a tanulmány megírásában. A fiatalok életkora 16-25 közötti. A struktúrált interjúk kérdései főleg a jelenlegi helyzet feltérképezésére vonatkoztak: Hány évet töltött a szakellátásban? Milyen az iskolai végzettsége? Jelenleg mivel foglalkozik? Hol van alkalmazásban? Mennyi a jövedelme? Hol lakik? Milyen a kapcsolata a családjával? A devianciára utaló magatartási formák spontán beszélgetések és résztvevői megfigyelés során derültek ki.

Az eseteket három csoportba osztottuk, a családi háttér és a gyermekek bekerülés előtti életformája szerint. Ezt a felosztást az indokolja, hogy a gyermekek a szakellátásba kerülésük előtt családi hátrányaik következtében és veszélyeztetett helyzetükből adódóan különböző módon sérültek: négyen évekig utcán csavarogtak, 8-10 évesen sem iskolába, sem óvodába nem jártak, hárman születésüktől intézményben nevelkedtek és öten családban éltek bizonyos ideig.

2.2. A kutatás eredményei

Legalacsonyabb családi tőkéje minden bizonnyal annak a három gyereknek volt, akiket a szülei a szülészeten hagytak. Spitz 1935-ben elsőként figyelte meg, hogy azok a csecsemők, akik első életévük során hat hónapnál hosszabb ideig nélkülözték az anyai szeretetet, azok hospitalizálódtak: a gyerekek fejlődése elakadt, sőt súlyosan visszaesett. Kezdetben nyafogtak, sírtak, aztán csak nyöszörgtek, csökkent a testsúlyuk, fejlődésük lelassult. Már csak a hasukon feküdtek, elutasították a kontaktust. Ha a depriváció 3-5 hónap után megszűnik, akkor ezek a tünetek gyorsan eltűnnek. Viszont fél év után már maradandó nyomot hagynak a gyerekekben. A fejlődési rendellenesség vagy hospitalizmus később befolyásolja iskolai teljesítményüket – olvasási, számolási képességük alacsonyabb. A deprivációs tapasztalatok neurózisos tünetek formájában – ágybavizelés, éjszakai felriadás, kapcsolati zavarok- később is jelentkeznek és negatívan hatnak a személyiségfejlődésükre.

(Spitz 1965, Mérei-Binét 2003, Ranschburg 2009)

Jelen kutatás során a gyermekvédelmi dokumentumok orvosi és pszichológiai beszámolóí egyeznek a szakirodalmi leírással: az egészségesen született csecsemők, akiket a szülei a szülészeten hagytak életük első két évében rendkívül sokszor megbetegedtek, négy-öt évesen alig tudtak járni, ágyba vizeltek és később is gyakrabban megbetegedtek, figyelemzavarral, érzelmi instabilitással, tanulási nehézségekkel küzdöttek. Jelen tanulmányunkban ezeknek a hospitalizált gyermekeknek a családi háttérükben fellelhető rendellenességeiket kutattuk. A kvalitatív elemzés eredményeit az alábbiakban foglaltuk össze:

2. táblázat. Hospitalizált gyermekek családi háttérének rendellenességei

	A család	B család	C család
A család belső rendszerében fellelhető hátrányok, veszélyeztetettségek			
- struktúra, családösszetétel	- első gyermekét 18 évesen szülte, alkalmi kapcsolat következtében - több alkalmi vagy élettársi kapcsolatból összesen 7 gyermek született - apaság nem vállalása	- apai ágon több generáció együttélése - házasságon kívüli kapcsolatból született gyermek - szülők válása	- szülők élettársi kapcsolata
- normatív és	-	- újonnan házasodott	- 20 éves kora előtt

paranormatív krízisek		pár - első gyermek születése - a szülők és a nagyszülők következetesen visszautasítják a gyermeket, ezért születésétől állami gondozásba kényszerül	született az első gyermek - négy év alatt három gyermek született - rossz családi légkör
- devianciák	- halmozott, laza párkapcsolatokból született gyermekek - első és ötödik gyermekét állami gondozásban hagyta	-	- felelőtlen gyermekvállalás, mindhárom gyermek állami nevelésbe kényszerült - apa alkoholizált, agresszív, felgyújtotta a családi házat
Fiziológiai, biológiai hátrányok	- rokkant élettárs	-	-
Társadalmi hátrányok	- szűk bérlet - anya alacsony iskolai végzettsége (8 osztály) - szakképzés hiánya - rossz szociális alapellátás	- rossz szociális alapellátás	- apa, anya foglalkozás nélküli - saját mezőgazdasági területet műveltek
A fiatalok jelenlegi helyzete	- alacsony iskolai végzettség (5 osztály), szakképzés teljes hiánya - anyjával, annak élettársával és testvéreivel él egy bérletben, a nagyváros peremvidékén - kétes társaságokba keveredett - alkalmi munkákból él	- elméleti középiskolába jár, érettségire készül, jelenleg utolsó éves - utógondozói ellátásban lakik - alacsony a jövedelme ezért vakációban kiment külföldre dolgozni - hasznos munkatapasztalatokkal tért vissza és a nyelvet is gyakorolta	- 11. osztályos tanuló és közben szakképzést is szerzett - faluról ingázik - kisebb lopásokba, verekedésekbe, alkoholfogyasztási kihágásokba keveredett - anyjának új családjával él (élettárs és három gyerek) - szűk lakáskörülmények

Első és harmadik esetben az élettársi kapcsolatok cserélődése, a fiatalon és felelőtlenül vállalt gyermekek az alacsony iskolai végzettséggel együtt lényegesen hozzájárult öt gyermek gyermekvédelmi szakellátásba kerüléséhez. Első esetben az apa hiánya, míg ez utóbbinál az apa deviánciára utaló magatartása volt a jellemző. Az általunk tanulmányozott fiatalok közül kétfőnél vannak deviánciára utaló magatartási zavarok. Az A. család esetében a fiatal azért is különösen veszélyeztetett, mivel nagyon alacsony az iskolai végzettsége.

A B. család esetében nem találtunk deviánciára utaló magatartási formákat sem a családban sem a fiatal életében. Meglátásunk szerint a család normatív krízisei és a nagyszülőkkel való közös lakhatás a gyermek elutasításához és végül váláshoz, a család felbomlásához vezetett.

További négy gyerek utcán élte mindennapjait és 8-10 évesen még soha nem jártak óvodába és/vagy iskolába. Ketten közülük mentálisan enyhén sérültek. A hajléktalanná válás lépcsőfokairól Breiner Péter (1999) írt. Szerinte azokat az egyéneket is hajléktalanoknak kell tekinteni, akik ugyan laknak egy nagyon rossz állapotban lévő lakásban, de életvitelükben, időbeosztásukban, szokásaikban, megélhetési módjaikban a hajléktalan életformát követik.

„A hajléktalanság magyarázata véleményem szerint általában a személyiségfejlődésben rejlik. A félresikerült életek a szocializációs folyamatban – főleg gyermek és fiatal felnőtt korban – elszenvedett hiányokra, sérelmekre vezethetők vissza. A szeretet, a biztonságérzet, az örömteli

emberi kapcsolatok, az önállóság lehetőségének a hiánya vezet oda, hogy az embernek később nem lesz ereje, önbizalma, cselekvési mintája ahhoz, hogy megbírkózzon a krízishelyzetekkel. Ha valaki a saját lelkében otthontalan, nagyobb valószínűséggel jut el a tényleges nélkülözés, azaz a tényleges lakás nélküliség állapotába.” (Breiner 1999: 84-109)

Tanulmányunkban két ilyen családnak a hátrányait, működési rendellenességeit kutattuk, akik összesen öt gyereket neveltek – mind az öten gyermekvédelmi gondozásba kerültek.

3. táblázat. Hajléktalansági életformára „nevelő” családok jellemzői

	E család	F család
A család belső rendszerében fellelhető hátrányok, veszélyeztetettségek		
- struktúra, családösszetétel	-laza, cserélődő élettársi kapcsolatok - apai szerep fel nem vállalása	- anyai nagyapa ismeretlen - apa korai halála - apai ágon több generáció és rokonság élt együtt - anya elhagyja a családot az apa halála után és a nagymamára, a tágabb rokonságra hagyta a két kisgyereket
- normatív és paranormatív krízisek	- első terhesség kiskorúként - három évben egymás után három gyermek született	- 17 hónap alatt két gyermek született
- devianciák	- alkoholista apa és anyai nagymama - agresszív élettárs - transzgenerációs gyermekveszélyeztetés: az anyuka is állami nevelésbe kényszerült, második gyermekét örökbe adta már a szülészeten, koldulásra kényszerített gyermekek	- agresszivitás - alkoholizmus
Fiziológiai, biológiai hátrányok	-	- TBC-be belehalt az apa - TBC-vel fertőzött gyerekek - enyhe értelmi fogyatékoság a betegség következtében
Társadalmi hátrányok	- anyuka alacsony iskolai végzettsége (8 osztály) - hivatalos, személyes dokumentumok hiánya - szakmai képzés hiánya - munkahely, jövedelem, lakás hiánya - 9-10 évesen iskolázatlan, utcán csavargó, koldulásra kényszerített gyermekek	- szűk lakás - munkanélküli rokonok - jövedelem hiánya - 8-10 évesen iskolázatlan, utcán csavargó gyerekek
Fiatalok jelenlegi helyzete	- alacsony iskolai végzettség mindkettőnél (5 és 8 osztály), szakképzés teljes hiánya - egyikük élettársának a lakásában lakik, nincs munkahelye, jövedelme hanem élettársának több, korábbi kapcsolataiból származó gyerekeit neveli - másikuk több évig dolgozott szakképzetlen munkásként,	- mindketten elvégezték a kötelező tíz osztályt, szakmát tanultak - egyikük rövid ideig dolgozott és utógondozói ellátásban részesült (védett munkahely, szociális otthonban lakás), viszont minden kötöttséget felszámolt, utána többször változtatott munkahelyet, próbálkozott albérletben lakni, viszont a

	családot alapított, férje lakásában laknak, jelenleg GYES-en van második gyermekükkel, tehát élete rendeződött	közelmúltban hajléktalanná vált - másikkal szakmunkásként dolgozott az élelmiszeriparban, jelenleg élettársi kapcsolatban él és GYES-en neveli közös gyermeküket
--	--	--

Az élettársi kapcsolat, a gyermekek születésének normatív krízisei valós krízissé alakultak mindkét esetben. A munkanélküliség, a jövedelemhiány, az apai és anyai szerep fel nem vállalása kedvező talajt biztosított annak, hogy a gyerekek utcán éljenek, 8-10 évesen sem óvodába, sem iskolába ne járjanak. Első esetben az anyuka szintén állami gondozásban nevelkedett, ezért fokozott volt a veszély, hogy külső támogatás nélkül képtelen megbírkózni a nehézségekkel. A fiatalok közül az egyik szintén veszélyeztetett, mivel rendkívül alacsony az iskolai végzettsége. Második esetben a fizikai megbetegedés – a TBC – okozta az apa halálát, ugyanakkor a gyerekek is megbetegedtek. Az egyik fiatal életében a hajléktalanság, az alkoholizálás visszaköszött.

Öten haláleset, szülői elhanyagolás miatt kerültek a szakellátásba. Hiányosan, de mégis kaptak családi nevelést, szülői alaptámogatást, amely a későbbi iskolai és társadalmi beilleszkedésükben segítette őket. Ezek a gyerekek kisebb nehézségek árán ugyan, de beilleszkedtek az oktatási rendszerbe, szakmát tanultak, munkahelyi tapasztalatokat szereztek, egyikük jelenleg főiskolás.

4. táblázat. Akik mégis megpróbálták gyermekeik nevelését

	X család	Y család	Z család
A család belső rendszerében fellelhető hátrányok, veszélyeztetettségek			
- struktúra, családösszetétel	- laza, cserélődő élettársi kapcsolatok - előző kapcsolatból még két nagyobb gyerek született - apa meghalt a gyermek születése előtt	- anyának több élettársi kapcsolatából származott 5 gyermek	- anyai ágon több generáció lakott együtt
- normatív és paranormatív krízisek			- első gyermekét 18 évesen szülte - az apa 12 évvel idősebb az anyánál - a gyerekeket a nagyszülők nevelték
- devianciák	- alkoholizálás	- anya alkoholista - apa öngyilkosságot követett el	- apa elhagyta a családot, alkoholista - anya elhagyta a családot, alkoholista, csavarog
Fiziológiai, biológiai hátrányok	- értelmileg fogyatékos féltestvér	-	-anya fiatalon meghalt
Társadalmi hátrányok	- szakiskolai képzettség - alkoholizálás miatti eladósodás, elveszítette munkahelyét és lakását egyaránt	- munkahely hiánya - lakóhely kis településen	- anya, apa munkahely és jövedelem nélküli
A fiatalok jelenlegi helyzete	- szakközépiskolát végzett (11 osztály) - szakképzést szerzett - albérletben lakik	- egyikük főiskolás, utógondozói ellátásban lakik, kevés a jövedelme, ezért	- egyikük szakközépiskolai képzettséget szerzett, élettársával él,

	élettársával - védett munkahelyen dolgozik 2 éve	dolgozik is - másikuk utolsó éves a szakiskolában, utógondozói ellátásban lakik, a szakmunkásképzőben pénzt is szerez a gyakorlat ideje alatt	munkásként dolgozik, gyereket nevelnek - másikuk tanuló a 10. osztályban, még szakellátásban él
--	--	--	---

ÖSSZEGZÉS

Jelen kutatás a gyermekvédelmi szakellátásba kerülés előzményeit mutatja be, a származási család hátrányain, veszélyeztetettségén keresztül elemzi a gyerekek, fiatalok életutját. Az eseteket három csoportba osztottuk a korai, származási családdhoz fűződő események, a veszélyeztetettségek következtében bejárt életutak szerint: hospitalizált gyermekek, hajléktalanságnak, utcai életformának kitett gyerekek és olyanok, akik korai éveiket szüleikkel, nagyszüleikkel töltötték, némileg részesültek nevelésben, pozitív családi élményekben, óvodába, iskolába jártak. A szociális-gyermekvédelmi dokumentumok elemzése arra irányult, hogy feltárja a nyolc családnak a hátrányait, ahonnan összesen 16 gyermek került gyermekvédelmi szakellátásba 1990 és 2000 közötti időszakban. Az általunk tanulmányozott 12 gyerek ugyanannak a romániai gyermekvédelmi intézménynek voltak a lakói és átlagosan 10 évet töltöttek a szakellátásban. A családi háttérük elemzése során a következő belső okokat azonosítottuk: 20 éves életkor alatti gyermekvállalás gyorsított üzemmódban – több gyerek született ugyanabba a családba élettárs, férj vagy tágabb család támogatása hiányában, apasági, anyasági szerep nem vállalása, gyakori élettársi, alkalmi kapcsolat okozta változások, apa vagy anya betegsége, korai halála. Ugyanakkor a szerző a több generáció együttlakását is veszélyeztető tényezőnek tekintette.

A szülőkről, nagyszülőkről, rokonokról leggyakrabban feljegyzett devianciák a következők voltak: a leggyakoribb az alkoholizálás és az ezzel együttjáró agresszív magatartás. Az anyák esetében gyakori volt a laza élettársi, alkalmi kapcsolatok váltakozása, illetve ezekből a kapcsolatokból származó „véletlen” gyermekszületés. Azonosítottunk öngyilkosságba belehalt, illetve a saját házát felgyújtó apákat is.

A külső, társadalmi helyzet során az alacsony iskolai végzettség, a szakképesítés, foglalkozás és jövedelem hiánya volt a leggyakoribb veszélyeztető tényező.

A fiatalok jelenlegi helyzetének a bemutatása során megállapítható, hogy iskolai végzettségük szerint az a két fiatal a legvesélyeztetettebb, akik korán kimaradtak az iskolai rendszerből – ötödik osztály után. Édesanyjuk elvégezte a nyolc osztályt, ők viszont csak ötöt fejeztek be. Egy fiatal hajléktalan, nincs munkahelye, jövedelme, lakása. A négy fiatal közül, akik családot alapítottak, egyikük vállalta a házasságkötést és két gyereket nevel. A másik három fiatal jelenleg élettársi kapcsolatban él, kettőnek már született gyereke.

A hátrányos és veszélyeztetett családi háttér kutatása a prevenció szempontjából fontos lépés, több vonatkozásban hasonlítható az orvosi diagnózis felállításához. Az oktatási rendszer és a gyermekvédelem közös feladatának kellene tekintse a szociális diagnosztizálást, ugyanis a társadalmi problémák kezelése akkor lehetséges, ha megtaláltuk „kórokozóikat.”

IRODALOMJEGYZÉK

1. Andorka Rudolf (2003): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó
2. Anthony Giddens (2008): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó
3. Breiner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. In: *Esély*, 1999/1
4. Caplan G. (1976): The Family as a Support System. In Caplan, Killilea: *Support System and Mutual Help*. Grune and Stratton. N:Y
5. Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat Kiadó

6. Farkas Zsuzsanna (2002): Speciális kulturális és szociális helyzetben lévő gyermekcsoportok. In: *Esélyteremtés a pedagógiában*. Szerk. Estefánné Varga Magdolna és Ludányi Ágnes. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
7. Hill R - Rodgers R.H. (1964): The developmental approach. In: Harold T. Christensen szerk. *Handbook of marriage and the family*. Chicago, RandMcNally and Co, pp.171-211.
8. Komlósi Piroska (1997): A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelki egészségére. A család helyzete a társadalomban. In: *Közösségi mentálhigiéne*. Szerk. Gervich József. Budapest, Animula 13-34. oldal
9. Losonczi Ágnes (1998): *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
10. Mérei F. – V. Binét Á. (2003): *Gyermeklélektan*. Budapest, Medicina Kiadó Rt.
11. Parsons Talcott - Bales Robert F. (1955): *Family, Socialization and Interaction Process*. New York, The Free Press
12. Ranschburg Jenő (2009): *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Nagyvárad, Prolog Kiadó
13. Réthy E. – Vámos Á. (2006): Esélyteremtés a pedagógiában. In Szerk. Nádassi M. (2006): *A gyakorlati pedagógia alapkérdése*. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet
14. Spitz, R.A. (1965). *The first year of life : a psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. New York , International Universities Press
15. Winch Robert F. (1963): *The modern family*. New York, Holt

GRÜNCSZEISZ KATA: REJTETT BUKTATÓK, AVAGY AZ IMPLICIT PREMISSZÁK ÉS KONKLÚZIÓK JELENTŐSÉGE A SAJTÓPEREKBEN - BME TUDOMÁNYFILOZÓFIA ÉS TUDOMÁNYTÖRTÉNET DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof.Dr. Kondorosi Ferencz

Kutatásom során érveléstechnikai apparátussal elemzem a tényfeltáró cikkek és a bírói ítéletek kapcsolatát, hogy kiderítsem, van-e összefüggés az argumentációelmélet és a jogi érvelés között. A verdiktek és az argumentatív szövegek közötti összefüggések legjobban az érvelési térképekből érthetőek meg, melyek feltárják a premisszák és a konklúziók közötti logikai kapcsolatokat. Az érvelő cikkek tartalma azonban jóval több, mint egymás után álló mondatok összessége. Tanulmányomban ezeket a kimondatlan, sorok mögött húzódó implicit információkat¹ helyezem fókuszba, előrebocsátva, hogy a bírók implicit állítások alapján is hoznak ítéletet. Megtalálásuk, és érvelési térképbe ágyazásuk nehéz feladat, miközben jelentőségük cseppet sem elhanyagolható. Különösen veszélyes lehet egy elszabadult implicit irreleváns premissza, vagy konklúzió, nem beszélve arról, hogy az implicit állítások – hasonlóan az explicithez – ugyanúgy tartalmazhatnak érvelési hibákat.

Argumentatív szövegek a bíróság előtt

Manapság, amikor az újságírók nagy része kommunikáció- és médiatudomány szakon végzi el felsőoktatási tanulmányait, alapvető igény mutatkozik arra, hogy munkájukban tudományos elméleteket is hasznosítsanak. Az érveléstechnika eszközkészlete lehetővé teszi a sajtóközlemények, különösen a tényfeltáró írások argumentatív szöveggé váló értelmezését, továbbá, hogy a zsurnaliszták a helyes érvelés felépítését tartsák szem előtt. A sajtónak számolnia kell azzal, hogy sosem egy, mindig két célközönsége van; az izgalomra éhes olvasó mellett minden leütését a jog lesi, amelynek képviselője (a bíró) jogvita esetén nemcsak olvassa, de szigorúan értékeli is a cikk állításait az eléje tárt bizonyítékok fényében.

Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) adatai szerint² 2003 és 2013 között évente átlagosan 258 sajtó-helyreigazítási per indult Magyarországon. A legtöbb eljárást – szám szerint 298-at – 2010-ben kezdeményezték, de van rá esély, hogy az idei év rekordot dönt; figyelembe véve, hogy 2014 első negyedévében már 86 ilyen típusú kérelem érkezett be a bíróságokhoz. Egy tárgyalótermi szituáció a legkevésbé sem örömteli esemény a sajtó életében. A sajtóper³ számottevő plusz munkát és megfeszített tempót követelnek a szerkesztőségektől, a sajtó-helyreigazítási pert ugyanis soron kívül, gyorsított eljárásban tárgyalják, a bíróság pedig általában egy tárgyalás alatt dönt a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján. Míg a győztes per növeli adott médium szavahihetőségét, addig az elmarasztaló ítélet csökkenti hitelességét, ezenfelül a sajtóorgánium költségvetésére sincs kedvező hatással. A kártérítés összege egy sajtó-személyiségjogi per esetében a milliós nagyságrendet is elérheti (Grünckeisz, 2014).

A jog általi felelősségre vonást eleve a nyilvánosságban bekövetkezett történés idézi elő, ezért gyakori, hogy maguk a perek is a nyilvánosság bevonásával, annak kitüntetett figyelme mellett zajlanak (Pribula, 2012a. 7.o.). A kiélezett szituációt fokozza, hogy két egymással szemben álló érdek találkozik a bíróság előtt. A sajtószabadság

¹ „Az implikál jelentése, hogy maga után von valamit, valamire következtet abból, amit olvasott/hallott, aki implikál az utal valamire, de nem mondja ki egyértelműen.” (Grice, 1997. 3. o.).

² Az adatokat a Világgazdaság (VG) online kérte ki az OBH-tól, és hivatkozott rá 2014.06.13-án megjelent, „Tucatnyi sajtóper indult Magyarországon pár hónap alatt” című cikkében.

³Három típusú sajtóper van: sajtó-helyreigazítási per, sajtó-személyiségjogi per és sajtóbüntetőjogi per; utóbbiban az újságíró áll vádlottként a bíróság előtt.

alkotmányos követelménye és a személyiségi jogok általános védelme, különös tekintettel a jóhírnévhez és a becsülethez fűződő személyiségi jogokra.

A sajtószerv a sajtóközlemény megjelentetésekor négy különböző jogkövetkezménnyel⁴ számolhat, amelyek világosan elkülöníthetők indokuk, lefolyásuk, jogszabályi hátterük és következményük mentén. Mivel a szakirodalom ezidáig nem definiálta a sajtópert, a kifejezés használata számos félreértést eredményezett, ezért fontos, hogy tisztázzuk a fogalmat. Meglátásom szerint célszerű lenne a sajtót érintő négy különböző jogkövetkezményt *sajtó-helyreigazítási eljárás*, *sajtó-helyreigazítási per*, *sajtó-személyiségijogi per*, és *sajtóbüntetőjogi per* elnevezések alatt tárgyalni (Grünceisz, 2013), emellett közmegegyezésre jutni annak tekintetében, hogy a bírósági szakaszba érven egységesen *sajtóper*ként utaljunk ezekre.

A kutatás érveléstechnikai eszköztára

A tényfeltáró cikkek, a bírói ítéletek, valamint a jogviták szinterei megfeleltethetők egy-egy argumentációelméleti fogalommal, ezért vizsgálhatóak az érveléstechnika eszköztárával. A tényfeltáró cikk *argumentatív szöveg*, a bírósági tárgyalás *vita*, míg az ítélet egyrészt az alperes és felperes közötti vitát összefoglaló *érvelő szöveg*, másrészt a bíró általi *érvelésméleti elemzés*, amely értékeli és összeveti a cikk érvelését a bizonyítékokkal.

A kutatás módszertana az elméleti hátteret képező argumentációelméleten belül a *pragmadialektikára*⁵ és az *informális logikai* megközelítésre támaszkodik. Argumentatív szövegek vizsgálatakor az *informális logikai* megközelítést ajánlott használni, mivel az informális logika az argumentációt, mint eredményt vizsgálja, ez pedig egybecseng a bírói ítéletek eredményorientáltságával. Az érvelések elemzésénél az informális logika a formális logika következtetéseit is felhasználja, de egyfelől más szempont és módszertan alapján közelít az érvelésekhez, másfelől nyelvi érvelésekkel foglalkozik, szemben a formális logika absztrakt formuláival (Margitay, 2007. 18. o.).

A szövegek elemzésekor az érvelések logikai rekonstrukciójának algoritmusát alkalmazzuk, azaz rekonstruáljuk mind az explicit, mind az implicit premisszákat és konklúziókat⁶. Vegyük észre, hogy az érvelések állításokból állnak, így nem minden mondatot, csak az egyértelmű információtartalommal rendelkező kijelentő mondatok jelentését nevezzük állításnak, melyek meghatározott igazságtartalommal bírnak.

⁴ 2011. január 1-től a korábbi Ptk. 79. §-a helyett a sajtó-helyreigazítás intézményét A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.) és a 2010. évi CLXXXV. törvény A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (Mttv.) szabályozza. A polgári perrendtartás, így a sajtó-helyreigazítási per és sajtó-személyiségi jogi per szabályai nem változtak és érvényesek maradtak a Legfelsőbb Bíróság Kollégiumának állásfoglalásai (PK 12, 13, 14, 15) is. A sajtóbüntetőjogi perre a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény XII. és a XVI. fejezetének passzusai megsértésekor kerülhet sor.

⁵ A argumentáció pragmadialektikai elméletét az Amszterdami Egyetem Kommunikáció Tanszékén dolgozó Frans van Eemeren és Rob Grootendorst dolgozta ki. A mindennapi verbális interakciók vizsgálatából indultak ki, és rájöttek, hogy az érvelő diskurzust a résztvevők által végrehajtott beszédaktusok pragmatikája jellemzi, ezért a pragmadialektika olyan háttérfogalmakra támaszkodik, mint H. Paul Grice együttműködési elve, a grice-i maximák, de felhasználja a John L. Austin és John R. Searle által kidolgozott beszédaktus-elméletet is.

⁶ Jelen tanulmányban nem térek ki részletesen az érvelési térképek jelölési rendszerére, amely szerves részét képezi a térképek szerkezetének. A klasszikus jelölési rendszerében a konklúzió van legalul, a számok a szöveg egyes állításait; a gömbölyű zárójelek az állítások explicit, míg a szögletesek zárójelek az állítások implicit voltát jelzik. A pragmadialektika decimális jelölési rendszerében az érvelési diagramokon a konklúzió van legfelül és ezzel kezdjük az állítások számozását is. A konklúzió(ka)t alátámasztó érveket decimális jellel jelöljük: ha 1-et két független érv támasztja alá, úgy a jelölés 1.1 és 1.2, ha 2-t egy implicit premisszát használó érvelés, és egy alárendelt érvelés támaszt alá, úgy a jelölés 2.1 & (2.1') és 2.2, amit pl. 2.2.1 támaszt alá.

[illegible]

1. ábra: Egy tényfeltáró cikk érvelési térképe és sajtóperei

Az implicit állítások jelentősége

Mint az fentebb megállapítást nyert, az érvelések legfontosabb jellemzője, hogy állítások strukturált csoportját értjük alattuk, azaz premisszák és konklúziók együttesét. Számos esetben azonban nem írjuk le, vagy nem mondjuk ki az összes állítást és következtetést, hanem szándékosan elhallgatjuk, vagy a befogadóra bízunk megfeyjtésüket. A ki nem mondott, azaz *implicit premisszák* és *-konklúziók* az érvelés lényeges elemei. Az implicit állítások bevonásával Grice implikátúra fogalmához jutunk, „ami nevet ad annak a jelenségnek, hogy a társalgók ki nem mondott gondolatokat is közölni tudnak partnereikkel az együttműködő interakció során”. Az implikálás során tehát „a beszélő mást vagy többet szándékozik közölni, mint amit azok mondatként önmagukban jelentenek” (Nemesi, 2012. 249-251.o). Meglepő, de a tapasztalatok szerint az író és az olvasók által ugyanúgy értett rejtett premisszák jobban értelmezhetőek a befogadók számára, és nagyobb jelentőséggel bírnak, mint explicit társaik.

De, vajon milyen indítékok vezetnek egy-egy premissza, netán egy teljes konklúzió elhallgatásához? A legalapvetőbb indok, hogy adott társadalmi térben közmegegyezés van a szóban forgó információról, ezért felesleges leírni, vagy kimondani a nyilvánvalót. Ez a cselekedet egyébiránt a grice-i együttműködési maxima⁷ *“Légy releváns!”* elvárását is teljesíti, amely előírja, hogy ne mondjuk ki a mindenki számára egyértelmű információkat. Más a helyzet, ha a végkövetkeztetés társas viselkedési normákat sértene, vagy kellemetlen helyzetet indukálna. Ekkor a kimondatlanság egyben az érvelő védelmét szolgálja, illetve az illető megpróbálhat arra hivatkozni, hogy nem is

⁷ H. Paul Grice (1913–1988) a *Társalgás és logika* című művében vezeti be az együttműködési alapelv fogalmát, amely szerint a társalgás során megfogalmazható egy durva általános alapelv, amelyet a társalgás résztvevői elvártan követnek. Eszerint négy olyan kategóriát különböztetünk meg – mennyiség, minőség, kapcsolat és mód –, valamint az alájuk tartozó maximákat és almaximákat, melyek betartása általában az együttműködési alapelvnek megfelelő eredményre vezet (Grice 1975/2011).

nyilatkozott az ügyet érintően. Előfordulhat ugyanakkor, hogy a közlő maga sem ismeri fel implicit konklúzióját – ez azonban arra utal, hogy valószínűleg az érvelés egészébe hiba csúszott. A tudatlan félrevezetés ellentéte a tudatos csúsztatás, amikor arra törekszünk, illetve abban bízunk, hogy elhallgatással elterelhetjük a figyelmet egy bizonyos információról. „Sokszor éppen az implicit premisszában van elrejtve az érvelés gyenge pontja, vagy az, amit a rivális álláspont vitatni kíván. Ha egy premissza nincs kimondva, sokszor nem is ismerjük fel, hogy mennyire vitatható” hívja fel a figyelmet *Margitay Tihamér* (Margitay, 2007. 73.o). Mindezen túl a közlő szándékos, retorikai, vagy írástechnikai okból is elrejtheti az információt, annak érdekében, hogy erősebb hatást gyakoroljon a közönségére, melynek tagjai úgy érezhetik, mintha saját maguk fogalmazták volna meg a következtetést.

Rejtett állítások rekonstrukciós módszere

Ha elfogadjuk, hogy mindaz, ami az érvelés során kirajzolódik, sokkal több, mint az egymás után álló mondatok összessége, az is világossá válik számunkra, hogy ezeket az implicit állításokat nekünk kell megtalálni, majd megfogalmazni az érvelés rekonstrukciója során. Az implicit premisszák és konklúziók megtalálása, és érvelési térképbe ágyazása nehéz feladat. Leghatékonyabban a *pragmadialektika módszerével* rekonstruálhatjuk ezeket: az explicit konklúziók és premisszák meghatározása után köréjük csoportosítjuk azokat az implicit állításokat, amelyek kiegészítik és pontosítják előbbieket.

Első lépésben a szöveg teljes információtartalmára kell koncentrálni, és szigorúan a leírt mondatokból kiindulni. Ezt követi a szerkezet kiegészítése: figyelembe kell venni a kimondott állítások közvetlen logikai következményeit és logikai előfeltevéseit, a végrehajtott beszédaktusokat és azok sikerfeltételeit, valamint a vita pragmatikai szabályaiból, a beszélők által mondottakból és a körülményekből kirajzolódó pragmatikai következtetéseket. Segítheti a logikai következmények felismerését például a „Kell ennél több?” kérdése, amelynek feltevése már jelzés arra nézve, hogy itt az ideje a konklúziót behelyettesíteni. Ugyanígy hasznos, ha a „Légy releváns!” grice-i maxima szabályát észben tartjuk, és végigolvassuk a szöveget azzal a céllal, hogy megtaláljuk benne azokat a konvencionális elemeket, melyek adott kultúrális közösségen belül egyértelműek, ugyanakkor az érvelés egész szerkezetének részeként tartogathatnak meglepetéseket.

Sajtó-személyiségjogi perek tanulságai

Az általam vizsgált sajtóperekből kétséget kizáróan kiderült, hogy a bírók implicit állítások alapján is hoznak ítéletet, mi több, a sajtópereket számos alkalommal implicit állítások miatt indítják. Mindez arra mutat, hogy a bíróságok eleve tudatában vannak az implicit állítások működésének, kijelenthető tehát, hogy a jogi szabályozás és érveléstechnika ezen a ponton találkozik. Más olvasatból nézve, mindez azt is jelenti, hogy a sajtószerveznek ugyanúgy bizonyítania kell tudni az implicit, mint az explicit állításainak valóságát.

Bár a sajtó felelősségének megállapítására alkalmazott törvények szövegében nem lelhetők fel az utalások, sugalmazások, és burkolt állítások jogi következményei, a sajtóperekben kitüntetett szereppel bíró, a Legfelsőbb Bíróság (ma már Kúria) Polgári Kollégiumának állásfoglalásaiban⁸ több helyen is szót ejtenek róluk. A PK 12. számú állásfoglalása egyenesen kijelenti, hogy „a jogsértő közlés történhet közvetetten: célzásokkal, utalásokkal, egyes tényállásrészek elhagyásával, a tényálláselemek téves

⁸ A sajtóperek nagymértékben igénylik a bírói gyakorlat jogfejlesztő értelmezését (Pribula, 2012) és a Legfelsőbb Bíróságnak az egységes joggyakorlatot segítő, iránymutatást adó kollégiumi állásfoglalásainak alkalmazását (PK 12,13,14,15).

következtetésre indító csoportosításával”; ezért ilyen esetben is lehetővé kell tenni a helyreigazítást.

Nézzük, hogy működik mindez a gyakorlatban. A *Felfeslenek valahol* című cikk 2005 februárjában jelent meg a *Magyar Narancsban*, szerzője *Miklósi Gábor*, háromszoros minőségi újságírás díjas író. A tényfeltáró cikkben a szerző a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága (VPOP) által elkobzott hamis márkajelzésű ruhák után eredt, hogy kiderítse, a szigorú regisztrációs szabályok között zajló márkátlanítást követően a ruhaneműk valóban a karitatív szervezeteknél érnek-e célba, avagy a rendszer kijátszható, és ebből egyesek jelentős hasznot húznak. A cikk megjelenését követően két sajtóper indul a Magyar Narancs ellen: a sajtó-helyreigazítási perben három, a cikkben szereplő cég pereli a lapot, a sajtó-személyiségjogi perben pedig a nevén nevezett és sikkasztással vádolt *I. F.-né* követel a hetilaptól közlemény formájában elégtételt, valamint 500 ezer forint kártérítést az őt ért nem vagyoni kárra tekintettel⁹.

Az érvelő szöveg megírásakor az újságírónak döntenie kell; nyomozása során a legtöbbször elhangzott név (esetünkben *I.F.-né*) köré építi a cikket, vagy kizárólag a hivatalos cégadatokra építve, jóval gyengébb konklúzió elfogadásával tárja a nyilvánosság elé a történetet. Újságírói szemmel érthető, hogy a szerző miért döntött az előbbi verzió mellett. A tényfeltárás műfaja arra hivatott, hogy a csalást, lopást és egyéb visszaéléseket a társadalom elé tárja, ezért valószínű, hogy a szerzőt a leleplezés izgalma (és hírértéke) mellett igazságérzete is vezérelte. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a cégek és kapcsolataik hivatalos adatokra támaszkodó láttatásával, valamint a cégek pénzügyeinek számszerűsítésével olyan egzakt állításokat tudott volna megfogalmazni, amelyek a bíróság előtt is nagyobb biztonsággal védhetőek, szemben a szöveg kétértelmű és homályos állításaival. A cikkben kifejezetten burkolt, implicit utalásokból rajzolódik ki az a következtetés a cégrendszerre vonatkozóan, melynek implicit konklúziója, hogy így vagy úgy, de mindegyik cégnek köze van *I.F.-né*hez. A teljes szöveg elrendezését és kicsengését vizsgálva, azonban kitűnik, hogy az újságíró még ennél is továbbmegy; közvetetten kimondja, hogy „a cikkben felsorolt szakszervezet és a cégek mind sárosak a hamis márkajelzésű ruhák márkátlanításában és mindannyian *I.F.-né*hez kötődnek”.

Jelen sajtó-személyiségjogi perben a bíróság azt vizsgálta, hogy az alperes által összegyűjtött tények csoportosításával, valamint a cikk sorrendiségével keltett látszatot – miszerint felperes tevékenysége egyrészt jogszabálysértő, másrészt a jogsértés jelentős anyagi gyarapodással jár –, alperes tudja-e bizonyítani. Ha tudja, kimondható, hogy nem sértette meg felperes jóhírnévhez és becsülethez fűződő személyiségi jogait, ha viszont nem tudja, kimondható, hogy megsértette¹⁰. A per ítéletében a bíró úgy interpretálja a sajtóközleményt, hogy „a cikk a jogszabályi háttér, valamint a gyakorlat bemutatását követően a mondanivalóját felperes személye köré csoportosította”, továbbá „a cikk azt a látszatot keltette, hogy a felperes családi vállalkozásain keresztül

⁹ Az újság mindkét sajtópert elvesztette, a cikkben foglalt állítások azonban évekkel később ténylegesen bizonyítást nyertek. 2009 őszén *I.F.-né*, valamint férje, fia és menyje ellen sikkasztás büntette miatt indult büntetőper.

¹⁰ A bíró ekkor a *kiegyensúlyozott érvelés technikáját* alkalmazva csoportosítja a premisszákat K1 (felperes magatartása jogsértő) és a K2 (felperes magatartása nem jogsértő) konklúziók köré. A kiegyensúlyozott érvelések különlegessége, hogy csak mint két egymással konfliktusban álló álláspontot alátámasztó érvelések rekonstruálhatók, amelyek mintegy racionális vitát folytatnak egymással[#]. Esetünkben a bíró mindkét álláspont melletti érveket bemutatja, majd az erősebb érvelések mellett letéve voksát eldönti, melyik a helyes álláspont. Bizonyos esetekben – a bizonyítási eljárástól függően – a bíró pontosan ezt teszi: rekonstruálja a felperes és alperes között folyó racionális vitát, majd az érvelések erősségét megvizsgálva hozza meg döntését.

jelentős vagyoni előnyre tett szert a márkátlanítással, mivel a jogszabály ellenére a márkátlanításra szánt ruhaneműket értékesítették”.

Vegyük észre, hogy sajtó-személyiségjogi perek esetében a terjedős, hangulatkeltő, burkolt állítások és rejtett következtetések azok, amelyek alapot szolgáltatnak a felperesnek arra, hogy keresettel éljen. A *Felfeslenek valahol* című cikk egyértelműen él ezekkel az eszközökkel, sőt. Ahelyett, hogy állításait hivatalos adatokra és bizonyítékokra alapozná, informátorai elmondásait és hallomásait a felperes személye köré csoportosítja, azt sugallva, hogy minden illegális tevékenység kiindulópontja a felperes személye. Mindez azért veszélyes, mert egy személyre vonatkozó implicit állításokat nehéz egyértelműen értelmezni, márpedig a bíróság – mint befogadó – nem a jóindulat elvét veszi figyelembe. Emlékezzünk vissza jelen tanulmány *Az implicit állítások jelentősége* című részre, és lássuk be, hogy nemcsak az érveléstechnika, de a bírói ítékezés is felismerte azon grice-i maximák jelentőségét, amelyek alapján a közlő (szerző) fél irányába elvárás az egyértelműség betartása. Abban az esetben tehát, ha a szöveg több értelmezési lehetőséget enged meg, és ezekből valamelyik lehetőség sérti a felperes természetes vagy jogi személyét, a bíróság el fogja rendelni a helyreigazítást.

Irodalomjegyzék

1. Eemeren, Frans H, and van-Grootendorst, Rob. (1984): *Speech Acts in Argumentative Discussions*. Dordrecht. Foris Publications.
2. Grünceisz Kata (2013): *Sajtóperek érveléstechnikai vizsgálata a Felfeslenek valahol című tényfeltáró riport tükrében*. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
3. Grünceisz Kata (2014): *Sajtóperek érveléstechnikai vizsgálata, avagy találkozik-e a bírói gyakorlat az argumentációelmélettel?* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Tavasz Szél 2014. Konferenciakötet (Megjelenés alatt.)
4. H. Paul Grice (1975/1997): A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest. Osiris Kiadó. 213–228.
5. H. Paul Grice (1975/2011): *Tanulmányok a szavak életéről*. Budapest. Gondolat kiadó.
Kengyel Miklós (2012): *Magyar polgári eljárásjog*. 11. kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.
6. Margitay Tihamér (2007): *Az érvelés mestersége*. Budapest. Typotex kiadó.
7. Nemesi Attila László (2012): Retorika és pragmatika: az implikátúra fogalmának klasszikus gyökerei. *Magyar Nyelvőr*. 136. ÉVF. 3. szám: 249-272.
Pribula László (2012a): *Sajtó-helyreigazítás bírósági gyakorlata*. Budapest, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft.
Pribula László (2012b): *A sajtó-helyreigazítás bírósági gyakorlata*. Habilitációs értekezés tézisei. Elérhető az interneten: <http://jog.unideb.hu/documents/habilitacio/pribula-tezisek.pdf>
8. Tanács János (2004): Érvék, premisszák, konklúziók. In: Forrai Gábor. (szerk.) *Informális logika*. Digitális tankönyv. Elérhető az interneten: <http://www.unimiskolc.hu/~bolantro/informalis/tartalom.html>

Bevezetés

A mesélés, történetek elmondása a kezdetek kezdete óta fontos szerepet játszik az emberiség életében. A szájhagyomány útján terjedő népmesék, legendák, mítoszok mindig izgalmasak, inspirálóak és szórakoztatóak is voltak. A történetmondás az írásbeliség előtt a tudás átadásának egyik legegyszerűbb, mégis legjelentősebb módja volt. Aztán az írás megjelenésével, majd a nyomtatás feltalálásával, napjainkban pedig a számtalan lehetőséget biztosító számítógép alkalmazásával nagyon sok egyéb módszerünk van a tudás átadására. Ennek ellenére a különböző történetek még ma is magukkal ragadják a hallgatóságot.

Az irodalmi művek használata az idegen nyelvek oktatásában egészen a 19. századig nyúlik vissza, amikor az egyik legnépszerűbb módszer a „nyelvtan-fordító” volt – ennek során irodalmi szövegeket fordítottak a tanulók. Amikor ezt a módszert felváltották azok, melyek középpontjában a strukturalizmus és a szókincs tanítása állt, az irodalom háttérbe szorult. Így sem a direkt módszer, sem az audiolingvális módszer nem foglalkozott az irodalmi szövegek oktatásba való integrálásával. Később, az alternatív módszerek kialakulása során, mint pl. a közösségi nyelvtanulás, a szuggesztópédia, a csendes módszer, vagy a teljes fizikai válasz, a nyelvtanuló került a középpontba, de az irodalom még mindig hanyagolt maradt (Bárdos, 2000).

Ugyanakkor, az utóbbi években úgy tűnik, hogy egyre inkább újra pozitív színben tűnik fel az irodalom a nyelvtanulási környezetben, vagy legalábbis az autentikus anyagokkal karöltve jelennek meg az idegen nyelvi órákon (Bland és Lütge, 2012; Ghosn, 2013; Ellis és Brewster, 2014; Heathfield, 2014). Nem tűntek el, hiszen a jó tanárok mindig is tudták, hogy egy-egy jól előadott történetnek ereje van az osztályteremben: magával ragad, lebilincsel, vagy éppen tanít. Köztudott, hogy az anyanyelvi nevelésben is nagy szerepet játszik az irodalom. Éppen ezért meglepő, ahogy Hill (2001) is megjegyzi, hogy a modern ELT (English Language Teaching) könyvek és a tantervek nem használják fel elég gyakran a történeteket, gyermekirodalmat, amelyek alapvető és élvezetes aspektusai a célnyelvnek.

A téma aktualitása, célkitűzés

Napjainkban egyre több tanulmány, publikáció foglalkozik a modern technikai eszközök használatával, a Web 2.0, és 3.0 oktatásban való alkalmazhatóságával (Ollé és mtsai, 2013; Ollé, 2012; Pletka, 2007), ami természetes is, hiszen azok a tanulók, akikkel napjaink pedagógusai találkoznak, a Z generáció gyermekei, akik a média alapján és hálózatokon keresztül tanulnak, szocializálódnak. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a hagyományos pedagógiai módszerekről nem szabad megfeledkeznünk, melyek kiállták az idők próbáját is. A történetmesélés pont egy ilyen jól kipróbált és sokszor tesztelt megközelítés.

Témaválasztásomat is pont a hagyományokon alapuló nyelvtanítási megközelítés indokolja, hiszen Kárpátalján, Ukrajna legnyugatibb és egyik legkisebb megyéjében a nyelvtanítási lehetőségek tárháza kevésbé változatos.

Kárpátalja lakossága 2008. január 1-i adatok szerint 1 242 600 fő, mely Ukrajna népességének 2,7%-át teszi ki. Ebből megközelítőleg 150 ezer magyar ajkú lakosról beszélhetünk, mely Kárpátalja teljes lakosságának kb. 12%-t foglalja magába (Molnár, 2009). Ezekből a számadatokból is látszik, hogy a kárpátaljai magyar lakosság nem jelent túl nagy számot az amúgy is soknemzetiségű ország határain belül. Ebből következően sajnos nem meglepő az a tény, hogy a nemzetiségi iskolák számára nem adnak ki külön angol tankönyvet, csak az ukrán anyanyelvűek számára, amit egy magyar anyanyelvű gyermek nem ért meg – hiszen a tankönyv kétnyelvű, ukrán nyelvű instrukció előzi meg a különböző angol feladatokat. Ezen túlmenően az általános iskolákban használt angol tankönyvek nem elégítik ki teljes

egészében a modern nyelvoktatás által támasztott követelményeket. Az iskolákban az ukrán anyanyelvű gyerekeknek szánt tankönyveket használják vagy külföldi kiadók által készített egy nyelvű kiadványokat, melyek jelentős anyagi megterheléssel járnak, így az iskolák csupán elenyésző mennyiségében van erre lehetőség. Tudjuk azonban, hogy – az angol nyelv oktatásában főleg – rengeteg egyéb segédanyag áll(na) rendelkezésre. Ez azonban a tanárok lehetőségeitől, elhivatottságától is függ, hiszen mindegyikük úgy szerzi be őket, ahogy módjuk adódik. Mindez azt jelenti, hogy az általános iskolai tanulók nyelvtudása – a nyelvelsajátítás szempontjából legfogékonyabbnak tartott időszak végén – nagymértékben függ attól, hogy az adott pedagógus mivel pótolja a tankönyvek hiányosságait. Ezeknek a gyengeségeknek egyik megoldása az autentikus gyermekirodalom használata lehet.

Minden gyermek természeténél fogva szereti a képes könyveket, meséket, verseket, igaz vagy kitalált történeteket. Képzeljünk csak el egy kisgyermeket vagy egy csapat nebulót, miközben egy jó történetet mesélünk. Már szinte látjuk is magunk előtt az átszellemült kis arcokat, melyeket magával ragadott a mese ereje, miközben már valahol egy képzeletbeli világban járnak és megszűnik minden körülöttük. Ezt a történetekben rejlő erőt kellene kihasználni az angol, mint idegen nyelv oktatásában a kárpátaljai magyar anyanyelvű iskolákban is, szélesebb körben terjeszteni a módszernek az ismeretét és segíteni annak terjedését. Annak ellenére azonban, hogy a szakirodalomokban megjelenő elméleti háttér is támogatja ezt az oktatási megközelítést (Ellis és Brewster, 2014; Ghosn, 2002, Pinter, 2006), sok pedagógus még mindig tartózkodik tőle. Egyelőre nem ismert, hogy Kárpátalján miért nem terjedt el szélesebb körben ez a módszer, de Ellis és Brewster (2002) szerint általában ennek öt fő oka lehet:

- a tanárok önbizalomhiánya, azon képességükkel szemben, hogy sikeresen tudnak történetet mesélni vagy hangosan felolvasni;
- úgy érzik, hogy a történetek nyelvezete túl nehéz;
- úgy érzik, hogy a történetek tartalma túl gyerekes;
- bizalmatlanok a történetek alkalmazásának valódi hasznában;
- valójában nem világos számukra, hogyan is kell használni az oktatásban a mesekönyveket és nincs elegendő idejük sem arra, hogy alaposan megtervezzék, ha mégis kipróbálnák azt.

Bland (2013) azzal egészíti ezt ki, hogy nagyon sok helyen a gyermekirodalom, főleg az idegen nyelvű gyermekirodalom nehezen hozzáférhető, vagy egyáltalán nem elérhető. Sőt mi több, Lugossy (2006, 28. o., idézi Bland (2013)) azt írja, hogy a gyerekek lelkesedése sok esetben összefügg a mesekönyvek kiváló minőségével is. Egy szociálisan hátrányos helyzetben dolgozó tanár szerint „sok gyerek még életében nem látott ilyen minőségű könyvet és lehet, hogy nem is fog” (mint amilyenek napjainkban megjelennek a könyvesboltok polcain - a szerző). Sok családban eleve az olvasás és a könyvek szeretete összefüggésben áll a társadalomgazdasági státusszal ezért az iskolának meg kell próbálnia kompenzálni azokat a hiányosságokat mely a hátrányosabb helyzetű tanulókat érinti. Azért is olyan fontos ez, mert ahogyan Krashen (2004 és 2007) is írta, az extenzív olvasás elősegíti a tanulói autonómia kialakulását és a nyelvelsajátítást.

Richards és Lockhart (1996) még egy további indokot említ azzal kapcsolatban, hogy miért is nem élvez népszerűséget szélesebb körben a történetek oktatásban való felhasználása: a tanárok oktatásról és tanulásról való nézetei miatt. Ezeknek a nézeteknek egyik legfontosabb forrása a tanárok nyelvtanulóként szerzett saját tapasztalatai. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy főleg Kárpátalján, a ma oktató legtöbb pedagógus abba a korosztályba tartozik, akik nem nagyon találkozhattak gyermekirodalommal fiatal korú nyelvtanulóként. Egyrészt azért, mert akkoriban más volt az uralkodó nyelvtanítási trend, másrészt pedig a Szovjetunió széthullása előtt szinte lehetetlen volt külföldi autentikus gyermekirodalomhoz jutni.

Éppen ezért tanulmányom céljából tűztem ki, hogy feltérképezzem azokat a módszertani ismereteket, melyek a tanárok részéről nélkülözhetetlenek a történet-alapú oktatáshoz, továbbá hogy egy szakirodalmi áttekintés után összefoglaljam azokat az elengedhetetlen tényezőket, melyeket figyelembe kell venni a mesék, történetek oktatásban való alkalmazásánál, majd a

kapott szintézist minél szélesebb körben terjesszem a kárpátaljai idegennyelv-oktatásban érintett tanárok körében.

Autentikus gyermekirodalom az idegennyelv-oktatásban

Tanulmányom és kutatásom során autentikus gyermekirodalom alatt a szakirodalom alapján (Hughes, 2006; Ghosn, 2002; Jacobs és Tunnell, 1996) az olyan műveket értem, melyek nem oktatási céllal íródtak, hanem angol anyanyelvű szerzők, angol anyanyelvű gyerekeknek szánt művei, legfőképp szórakoztató céllal. A szerzők ebben az esetben nem tűznek ki semmilyen szándékos nyelvoktatási célt, nem szorítkoznak egy bizonyos nyelvi szint szókincse köré és nem kapcsolnak semmilyen egyéb oktatást elősegítő munkafüzetet, szókértő csomagot stb. az eredeti műhöz.

Az, hogy a történet-alapú oktatás nem túl széleskörűen használt, azért is meglepő, ahogy Pintér (2006) is írja, mert a fiatal nyelvtanulók holisztikus módon tanulnak. A gyerekek nyelvi tudatossága még kevésbé fejlett, figyelmük leginkább a mondanivalóra összpontosul – ebben a történet, dráma, képzelet, tematikus munka és a gyakorlati készségek bevonása nagyon fontos alkotóelemek, míg a nyelvtan és a szabályok háttérbe szorulnak. Ez utóbbiakat figyelembe véve világos, hogy a kevésbé tehetségesek is megmutathatják egy-egy talentumukat, ami elősegíti a pozitív énképet a sikeres nyelvtanuláshoz.

Mindezek ellenére be kell látnunk azt is, hogy nem könnyű feladat integrálni egy-egy autentikus gyermekkönyvet az angol nyelvi tantervbe. Sokan félnek tőle, hiszen ezeket olyan gyerekeknek szánják, akik anyanyelvként beszélik az angolt és nem olyanoknak, akik elég behatárolt szókincssel rendelkeznek. Sokszor nehéz elképzelni azt, hogyan hasznosíthatunk egy történetet, hogyan dolgozzunk ki feladatokat ehhez kapcsolódóan és minden szükséges előkészületet megtegyünk.

Rögtön elsőként kell megjegyezni azt, hogy nem kell attól tartani, hogyan tudjuk megoldani, hogy minden tanuló elé könyvet tegyünk – ez egyáltalán nem szükséges. Az előkészítéshez, a történetmeséléshez vagy felolvasáshoz, a hozzá kapcsolódó feladatokhoz csak a tanárnak szükséges egy példány. Ez azért lehetséges, mert a feladatok legnagyobb része a gyerekek fantáziájára és előzetes jóslataira/következtetéseire épül azzal kapcsolatban például, hogy mi fog tovább történni a mesében. A történet ismertetésekor pedig az osztályterem egyik részében, a padoktól távolabb, akár kis takarókra kuporodva, érdemes összegyűjteni tanulóinkat, hogy otthonosabb légkört teremtsünk. A gyerekek közelebb kerülnek egymáshoz, mindenki ugyanarra koncentrál és egyfajta közösségi érzet alakul ki, ami csökkentheti az egyéb, figyelemelterelő faktorokat, növelve tanulóink koncentrációképességének időtartamát.

A gyermekirodalom alkalmazásának metodikai feltételeit nézve Ellis és Brewster (2014) alapján azt mondhatjuk, hogy van egy olyan módszertani modell, mely a legtöbb osztálytermi környezetben alkalmazható kisebb eltérésekkel. Ez egy három-fázisú modell, mely hasonlít a megszokott „előtte, alatta, utána (pre-, while-, és post-stages) ” metódusra, ezért is nevezzük Plan-Do-Review ciklusnak. Emellett részben hasonlít arra a módszerre is, melyet Marcia S. Popp (2006) említ könyvében az általános iskolások irodalomoktatásával kapcsolatban. Az angol anyanyelvi nevelésben is közkedvelt a KWL (Know, Want, Learned, azaz Tudom, Tudni akarom és Megtanultam) megközelítés, melynek első lépésében feltérképezzük, hogy mi az, amit már tudnak tanulóink, mi az, amit az adott témával kapcsolatban szeretnének megtudni és mi az, amit sikerült elsajátítaniuk).

A rövid történeteken, meséken alapuló oktatás tehát a következő lépések szerint zajlik:

- *A rövid történet, mese kiválasztása:* ez egy alapvetően fontos és összetett feladat. Sok tényezőt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy sikeres legyen a történet kiválasztása (Ellis és Brewster, 2014; Hughes, 2006; Ghosn, 2002). A gyermekirodalomak széles kínálatából választhatunk olyan történetet, melyet anyanyelvükön már ismernek

tanulóink, mint pl. a hagyományos mesék vagy tündérmesék, képes könyvek, rimes könyvek, humoros mesék, kitalált történetek vagy állatmesék. Gyakran merül fel azonban a kérdés, hogy egy-egy történet nyelvezete túl összetett és nehéz a tartalmához képest, így az idegen nyelvet tanuló diák nem ugyanabban az életkorban találkozik vele, mint ahogy azt érdeklődése megkövetelné. Azonban, ahogy azt *Ellis és Brewster (2014)* írja, a gyerekek örömmel fogadnak el olyan történeteket idegen nyelven, amit anyanyelvükön már elutasítanak.

- *A történet előkészítése:* mint minden oktatási módszernél, nagyon fontos szerepet játszik a pontos és tudatos előkészület. Készítsünk részletes óratervet, melyben meghatározzuk a célokat. Gondoljuk végig a feladatok típusait, amibe be szeretnénk vonni tanulóinkat, hogy közösen ériük el a kitűzött célokat. Ez a szakasz alkalmas arra is, hogy megtervezzük a célnyelv és az anyanyelv használatának arányát és előkészítsük a szemléltetőket, szókétyákat, reáliákat.
- *Olvasás előtti tevékenységek:* ennek során elmondjuk diákjainknak, hogy történetet fogunk közösen olvasni/hallgatni és ennek segítségével tanulunk nyelvet. Kontextusba helyezzük az adott történetet, aktiváljuk a tanulók előzetes szókincsét és ismertetjük a legfontosabb szereplőket (ez történhet képek segítségével is). Felteszünk néhány kérdést a történet tartalmához kapcsolódóan és aktiváljuk a tanulók már meglévő sémáit, hiszen ezek segítenek megszerezni és értelmezni korábbi tapasztalatainkat, hogy értelmet kapjon a körülöttünk lévő világ (*Lugossy, 2006; Khatib és Seyyedrezaei, 2013*). És végül megmutatjuk a könyv borítóját, vagy egy jellegzetes képet, ami a történethez kapcsolódik és megbeszéljük közösen, hogy mit látnak a képen, mi jut róla eszükbe.
- *Olvasás közbeni tevékenységek:* olvassuk fel a történetet lassan, érthetően, gesztikulációkkal, arckifejezésekkel, intonációval, hogy könnyebben érthető és követhető legyen a történet. Hagyjunk szüneteket. Hogy fenntartsuk a figyelmet, tegyünk fel kérdéseket a karakterekkel kapcsolatosan, vagy kérdezzük meg, mit gondolnak a gyerekek, mi fog történni. Miután a végére értünk, zárjuk be a könyvet és hagyjunk egy kis időt a tanulónak, hogy magukévá tegyék a történetet.
- *Olvasás utáni tevékenységek:* a történet ismertetését követően vonjuk be őket olyan tevékenységekbe, feladatokba, ahol kísérletezhetnek és kipróbálhatják a célnyelven tanult dolgokat, amit előzőleg bemutattunk nekik. Tegyünk fel kérdéseket, játsszunk el jeleneteket, írjuk át a történetet esetleg egy új befejezéssel, és a nyelvi készségeket pedig gyakorlatok végtelen variációjával külön-külön meghatározott céllal fejleszthetjük. Ezen túlmenően a történetek segítségével fejleszthető a tanulók interkulturális kommunikatív kompetenciája is, mely egy olyan soknemzetiségű területen, mint Kárpátalja, amúgy is fontos szerepet játszik tanulóink életében.

Nagyon fontos az, hogy néhány óra után, amit egy történet kísér végig, látsszon, hogy milyen kemény munkát végeztek a tanulók, és az vezet valahová. A történetek feldolgozása során kitöltött feladatlapokat, a tanulók által készített rajzokat és minden egyéb ehhez kapcsolódó anyagot egy-egy külön borítékban vagy irattartóban tárolhatunk. A tanév végére egész kis csomagot állíthatunk össze a történetek feldolgozása során születt anyagokból. De a legvégső cél, hogy áthidaljuk azt a szakadékot, ami a nyelvtanulás és a nyelvhasználat között áll, valamint, hogy az osztálytermi tanulást összekapcsoljuk a minket körülvevő világgal.

Néha, főleg eleinte a tanítás nyomasztónak és kimerítőnek tűnhet, de meg tudjuk csinálni! Türeelmesnek kell lennünk saját magunkkal és diákjainkkal is. Azok a tanárok, akik egyszerre túl

nagy elvárásokat támasztanak, vagy túl sok mindent szeretnének csinálni, hamar kiégnek. Hosszú folyamat, hogy a történeteket hatékonyan be tudjuk építeni a mindennapi gyakorlatba, de megéri. Csakis olyan történetekkel foglalkozunk, ami minket is érdekel, és jól érezzük magunkat benne. Ez utóbbi nagyon fontos, hisz a gyerekek megérzik, hogy hitelesek vagyunk-e. Mesemondás, -hallgatás közben különleges kapcsolat alakul ki tanár és diák között. Ha pedig élvezettel olvasunk, az modellként fog állni tanulóink előtt a lelkes felnőtt olvasóvá válás útján.

Végezetül, felmerül a kérdés, hogyan fejleszthetjük saját magunkat a hiteles olvasóvá, mesélővé válás útján? *Ellis és Brewster* (2014) szerint a következő pontok a legfontosabbak:

- Először is, ismerkedjünk meg alaposan a könyvvel, amivel dolgozni fogunk. Forgassuk körbe, nézzük át alaposan. Döntsük el, hogyan rendezzük be az osztályt, vagy hová ülünk, hogy minden gyerek pontosan lássa az illusztrációkat. Döntsük el, melyik illusztrációkat akarjuk jobban kiemelni és melyeket kevésbé.

- Olvassuk el a történetet, ismerjük meg alaposan a tartalmát és győződjünk meg róla, hogy minden szót helyesen ejtünk ki és tudjuk a jelentését.

- Sok könyv ma már CD vagy DVD melléklettel kapható. Tanácsos ezeket előre meghallgatni, de órán nagyobb hatással bír, ha mi magunk adjuk elő a történetet és nem csak meghallgatjuk.

- Előre tervezzük meg, hol szeretnénk megállni, kérdéseket feltenni, megbeszélni a hallottakat úgy, hogy ne törjük meg a történet fonalát.

- Tervezzük meg, mit szeretnénk elmondani az illusztrációkról.

- Addig gyakoroljuk a történet olvasását, míg olyan magabiztosak nem leszünk, hogy nem kell azt szóról szóra követni a könyvben, így szemkontaktust tudunk létesíteni az osztállyal.

- Rögzítsünk hang-, vagy filmfelvételt a történet olvasásáról és elemezzük saját magunkat. Az önreflexió segít a hibák kiküszöbölésében és észrevesszük azokat is, melyeket egyébként nem.

- Látogassuk meg kollegáink óráit és figyeljük meg, hogyan adnak elő történeteket, vezetnek le gyakorlatokat és aztán integráljuk ezeket a saját fegyvertárunkba.

Összegzés

Annak ellenére, hogy az irodalom idegennyelv-oktatásban való alkalmazása évtizedekre háttérbe szorult, napjainkban egyre fontosabb szerepet tölt be és a szakemberek felismerték azokat az egyedülálló előnyöket, amit csak egy történet közvetítésével építhetünk be a tanítási folyamatba. Az irodalom segítségével tanulóink találkozhatnak a célnyelv szépségeivel és gazdag szókincsével, megismerik az anyanyelvi nyelvhasználó mondatszerkezeteit, szóhasználatát, átvitt és egyenes értelmű mondanivalóját. A történetek megmozgatják a fantáziát, azok hallgatása első kézből segíti a tanulók hallás utáni szövegértését. Kreatív, kritikus és analitikus képességekkel ellátott tanulókat nevel, megnyitva a lehetőségek tárházát, teret biztosítva a kérdéseknek, értelmezéseknek, kapcsolódási pontok keresésének és felfedezéseknek. Tanórai használatuk növeli a kulturális és lingvisztikai tudatosságot, növeli a motivációt és csökkenti a szorongást. Mind a négy nyelvi készség fejleszthető segítségükkel. Amennyiben Kárpátalján is sikerülne ismertebbé és népszerűbbé tenni a módszert, annak alaposabb ismeretében szélesebb körben alkalmazhatóvá válnak a történetek, mesék a tudatos nyelvhasználóvá válás folyamatában. Ennek jótékony hatása nem csak az idegennyelv-oktatásban, de a teljes tanítási-tanulási folyamatban érezhetővé válhat.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

A kutatáshoz a Collegium Talentum is hozzájárult szakmai támogatásával.

Felhasznált irodalom

1. Bárdos Jenő (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
2. Bland, J. és Lütge, C. (2013, szerk.): *Children's Literature in Second Language Education*. London: Bloomsbury Academic.
3. Ellis, G., és Brewster, J. (2014): *Tell it Again! The New Storytelling Handbook for Primary Teachers*. Pearson
4. Ghosn, I. (2002): Four good reasons to use literature in primary school ELT. *English Language Teaching Journal*. **56/2**: 172-179.
5. Ghosn, I. (2013): *Storybridge to Second Language Literacy*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
6. Heathfield, D. (2014): *Storytelling With Our Students. Techniques for telling tales from around the world*. Delta Publishing.
7. Hill, D. (2001): 'Survey: Graded Readers'. *ELT Journal* **55/3**: 300-324.
8. Hughes, A. (2006): The All-round Use of Real Stories and Authentic Books in Teaching English to Young Learners. Reading is for Everyone. *IATEFL-Hungary, Young Learners SIG Spring Issue*. 5-9.
9. Jacobs, J. és Tunnell, M. (1996): *Children's Literature, Briefly*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
10. Khatib, M. és Seyyedrezaei. S.H. (2013): Short Story Based Language Teaching (SSBLT): A literature-based Language Teaching Method. *International Journal of Basic Sciences & Applied Research*. Vol., **2 (2)**, 155-159.
11. Krashen, S. (2004): *The Power of Reading* (2nd ed). Portsmouth, NH: Heinemann.
12. Krashen, S. (2007): 'Extensive reading in English as a foreign language by adolescents and young adults: A meta-analysis', *International Journal of Foreign Language Teaching*, **3(2)**, 23-9.
13. Molnár József (2009): Népeség. A népeség összetétele. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest.
14. Ollé János (2012): *Virtuális környezet, virtuális oktatás*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
15. Ollé János, Papp-Danka Adrienn, Lévai Dóra, Tóth-Mózer Szilvia és Virány Anita (2013): *Oktatásinformatikai módszerek. Tanítás és tanulás az információs társadalomban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
16. Pinter A. (2006): *Teaching Young Language Learners*. Oxford: Oxford University Press.
17. Pletka, B. (2007): *Educating the Net Generation: How to engage students in the 21st century*. Santa Monica, CA: Santa Monica Press.
18. Popp, M. S. (2006): *Teaching Language and Literature in Elementary Classrooms. A Resource Book for Professional Development*. (2nd ed.) Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey.
19. Richards, J.C. és Lockhart, C. (1996): *Reflective teaching in second language classrooms*. Cambridge, Cambridge University Press.

SLAMA GYÖRGYNÉ BÖRCSÖK GIZELLA: AZ EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA CÍMTŐL A KREATÍV VÁROS CÍMIG. BOLOGNA PÉLDÁJA - ELTE IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

Bevezetés

A gazdaság és társadalom jövőjét egyre inkább befolyásolja a kreativitás, hogy mennyire vagyunk képesek új ötleteket, tudást, innovációt létrehozni. Ma a fejlett országok munkaerejének 25-35%-a a gazdaság legkreatívabb szektoraiban dolgozik, úgy mint tudomány, mérnöki tudomány, kutatás-fejlesztés, kommunikáció, pénzügy, technológiaipar, de ide tartozik a művészet, a zene, a kultúra és a dizájn is. „Kreatív korban” élünk, amikor nagy változáson megy át a gazdaság és a társadalom, ahol az emberi intelligencia, a tudás és a kreativitás meghatározó szerepet játszik. Az egyre népszerűbb és sikeresebb Európa kulturális fővárosa (EKF) cím és a kreatív város cím is azt mutatják, hogy a város képes a kulturális és kreatív iparra építkezni, kulturális potenciálját kiaknázni.

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk az EKF cím és a kreatív város cím közötti kapcsolatot, először meg kell ismernünk a programok legfontosabb ismérveit, illetve össze kell vetnünk a két címhez tartozó célokat, kritériumokat.

Az EKF program célkitűzései, kritériumai

A 2014. év elején még hatályos 1622/2006/EK határozat¹ alapján az EKF program célja, hogy

„...hangsúlyozza az európai kultúrák gazdagságát, sokféleségét és közös jegyeit, továbbá elősegítse az európai polgárok közötti nagyobb fokú megértését.” (1. cikk)

Az új, 2014. május 3-tól hatályos európai uniós jogszabály az EKF 2020-2033. évekre vonatkozó folytatásáról² a második preambulum-bekezdésében hivatkozik „Az európai kulturális programról a globalizáció világában” című, 2007. május 10-i bizottsági közleményre, mely a kultúra terén meghatározza a jövőbeni uniós tevékenységekre vonatkozó célkitűzéseket, amelyek között már szerepel a kreativitás jelentőségére, szerepére vonatkozó határozott elvárás:

„...támogatniuk kell továbbá a **kultúrát mint a kreativitás mozgatórugóját** a növekedés és munkahelyteremtés keretében, valamint a kultúrát mint az Unió nemzetközi kapcsolatainak létfontosságú elemét.”

A jelenleg hatályos 445/2014/EU határozat hatodik preambulum-bekezdése rögzíti az EKF program eredeti céljainak kitérítését:

„Az Európa kulturális fővárosai fellépés **eredeti célkitűzéseit** [...] a címet viselő városok is fokozatosan egy **új dimenzióval egészítették ki**, kihasználva a cím fellendítő hatását annak érdekében, hogy – stratégiáikkal és prioritásaikkal összhangban – élénkítsék átfogóbb fejlődésüket.”

A következő bekezdés további célokkal való megfelelésről ad számot, megemlítve a kulturális és kreatív ágazatok versenyképességére vonatkozókat is:

„... (a) fellépés célkitűzéseinek teljes mértékben összhangban kell lenniük az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés támogatása céljából az európai kulturális és nyelvi sokszínűség védelmére, fejlesztésére és támogatására, az európai kulturális örökség támogatására, valamint az európai **kulturális és kreatív ágazatok**, elsősorban az

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 1622/2006/EK határozata (2006. október 24.) az Európa kulturális fővárosa eseménysorozat 2007-2019. évekre szóló közösségi fellépésének megállapításáról.

² Az Európai Parlament és a Tanács 445/2014/EU határozata (2014. április 16.) az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020-2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról és az 1622/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről.

audiovizuális ágazat versenyképességének erősítésére irányuló (...) **Kreatív Európa**-program célkitűzéseivel.”

Az új jogszabály célkitűzései az előzőhöz képest tehát jelentősen kibővültek. Az általános célkitűzés esetében új elem jelent meg:

„annak elősegítése, hogy a városok stratégiáival és prioritásaival összhangban **a kultúra hozzájáruljon a hosszú távú fejlődésükhöz.**”

Külön konkrét célkitűzéseket is megfogalmaz, melyek közül kiemeljük a számunkra legfontosabbat:

„a **kulturális ágazat** teljesítményének, más ágazatokkal való összekapcsolhatóságának fokozása; (2. cikk, (2) c)).

Érdemes megemlíteni, hogy a jogszabálytervezetet, vagyis a bizottsági javaslatot az Európai Parlament a Kulturális és Oktatási Bizottsága jelentése³ alapján módosította, és többek között, éppen a célkitűzések megfogalmazását is kibővítette a kreatív ágazatra hivatkozással is. Tehát ez a módosított célkitűzés így hangzott a jelentésükben:

„a **kulturális ágazat** teljesítményének, valamint a regionális és helyi hatóságokhoz és más ágazatokhoz (mint például az oktatáshoz, a tudományos kutatáshoz, a környezethez, a **kreatív ágazathoz**, a városfejlesztéshez, a kulturális turizmushoz és a város kulturális potenciálját elősegítő valamennyi ágazathoz) való kapcsolódásának fokozása”

A pályázatok értékelése szempontjából irányadó követelmények (5. cikk) hat kategóriája további feltételeket támaszt a városok számára. A „hosszú távú stratégiához való hozzájárulás”-kategória tekintetében kiemeljük a vizsgálatunk szempontjából fontos b) elemet:

„a **kulturális és kreatív ágazatok teljesítményének fokozására irányuló tervek**, így például hosszú távú kapcsolatok kiépítése a pályázó város kulturális, gazdasági és szociális ágazatai között”.

A „kulturális és művészeti tartalmat” illetően figyelmet érdemel a d) tényező, ahol már megjelenik az innováció mint elvárás:

„a helyi kulturális örökség és a hagyományos művészeti formák **új, innovatív és kísérleti** kulturális kifejezésmódokkal való ötvözésének képessége;”

A „társadalmi kapcsolatok” kategória tekintetében a b) elem – többek között – a fiatalokra is ráirányítja a figyelmet:

„új és fenntartható lehetőségek kialakítása a polgárok széles rétegei, különösen a fiatalok [...] számára, hogy megjelenjenek vagy részt vegyenek kulturális tevékenységekben”.

Mindezek alapján jól látható, hogy az EKF program – a „kreatív kor” új igényeinek és kihívásainak megfelelően – jelentősen fejlődött, általános és konkrét célkitűzései kibővültek, s a kultúra, a kreativitás és az innováció a városok hosszú távú fejlesztésének meghatározó elemeivé váltak.

A Kreatív Európa program⁴

A kulturális és kreatív szektorok azok, amelyek magukba foglalják Európa végtelenül gazdag és sokrétű kulturális örökségét és hozzájárulnak a társadalmak fejlődéséhez. Ezek a szektorok nagy szerepet játszanak az európai gazdaságban és elősegítik a növekedést és a

³ Jelentés az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020-2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi határozatra irányuló javaslatról. COM(2012)0407 – C7-0198/2012 – 2012/0199(COD), Kulturális és Oktatási Bizottság, Előadó: Marco Scurria.

⁴ Az Európai Bizottság új programja a 2014-2020 időszakra, melyet az Európai Parlament 2013. november 19-én, a Tanács pedig december 5-én hagyott jóvá, 1,46 milliárd eurós költségvetéssel. Bővebb információ elérhető: http://ec.europa.eu/culture/creative-europe/index_en.htm

munkahelyteremtést. A Kreatív Európa program, kulturális és kreatív szektorainak megerősítése révén, hozzájárul Európa gazdasági céljaihoz, az intelligens, fenntartható és befogadó gazdasági növekedéshez, valamint segítséget nyújt a kulturális és kreatív szektorok számára, hogy igazodni tudjanak a digitális korhoz és a globalizációhoz. Továbbá, 2016-tól a Kreatív Európa programnak része lesz egy pénzügyi garanciaeszköz is, melynek célja, hogy a kulturális és kreatív szektorok kisvállalkozásai banki kölcsön formájában további pénzforrásokhoz jussanak.

Az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés és az Európai Örökség cím is ebből a Kreatív Európa programból kap támogatást.

Ahogy az EKF program kibővült célkitűzései, kritériumai és az új, Kreatív Európa program rövid ismertetésén keresztül láthattuk, az Európai Unió egyre nagyobb hangsúlyt fektet a kulturális és kreatív szektorok támogatására. Most pedig vizsgáljuk meg, mit jelent kreatív városnak lenni.

Kreatív város és az UNESCO kreatív városa-cím

Mielőtt a 2004-ben alapított UNESCO kreatív városa-címet ismertetnénk, meg kell említenünk, hogy a kreatív város koncepció már korábban, Charles Landry munkájában⁵ megjelent, mely szerint a városoknak egyetlen alapvetően fontos forrásuk az emberek. A kreativitás fölváltja a helyszínt, a természeti erőforrásokat és a piachoz jutást, mint a városi dinamizmus kulcselemeit. A városoknak új kihívásokkal kell megküzdeniük, és a változás új paradigma kialakulásának szükségességét hozza magával, melynek alapján egyre inkább az emberi erőforrás, a szellemi tőke az, ami szükséges a termékek, folyamatok és szolgáltatások előállításához.

Richard Florida, az amerikai közgazdász professzor 2002-ben megjelent művében⁶ megalkotott „kreatív osztály” a „kreatív korban”-kifejezésekkel az emberek kreativitásának a gazdaságfejlesztésben betöltött szerepére helyezi a hangsúlyt. Kifejti, hogy a gazdaság elmozdul a testületi központú (corporate-centered) rendszertől az emberek által irányított (people-driven) gazdaság felé, s a cégek költöznek a kreatív munkaerőhöz, nem pedig az emberek a munkahelyekhez. A városoknak nemcsak az üzlet számára, hanem az új munkaerőtípus számára is megfelelő környezetet (kreatív miliőt) kell biztosítani, hogy képesek legyenek a kreatív munkaerőt magukhoz vonzani, illetve megtartani. Florida különféle indikátorokat fejlesztett ki a városok kreativitásának mérésére. A kreativitás és a gazdaság kapcsolatának jellemzésére kifejlesztette az ún. „3T” elméletét, melyben a T betűk a technológia, a tehetség és a tolerancia mutatóknak felelnek meg. „Ezek mindegyikének meglete elengedhetetlen, de önmagában egyik sem elegendő ahhoz, hogy egy hely képes legyen kreatív embereket magához vonzani, innovációt generálni és fejlődést ösztönözni, mindháromra szüksége van.”⁷

A palermói egyetem professzora, Maurizio Carta több művében ír a kreatív és kulturális városokról. A 2007-ben, angol nyelven megjelent munkájában⁸ Florida „3T” elméletét továbbfejlesztve egy negyedik T, a terület (Territory) elemmel egészítette ki. A versenyképességhez és városi vonzerőhöz szintén hozzájárul a terület saját, egyedi erőforrása, mint „soft economy”, a helyi tudás gazdasága, melyben a területi tőke első sorban térbeli, identitás-alapú és kapcsolati tőkét jelent. Megfogalmazásában a városi versenyképesség három faktora az ún. „3C”: Culture, Communication and Cooperation (Kultúra, Kommunikáció és Kooperáció/Együttműködés). A városi kreativitás legfontosabb eleme a kultúra, a város identitása, sokszínűsége, mint történelmének terméke. A második faktor a kommunikáció, a város azon képessége, mennyire tud tájékoztatni, információt átadni lakosai és a várost használók számára a lehető leggyorsabban, felhasználva a legújabb, innovációs technikai vívmányokat. A harmadik elem, a kooperáció a legtágabb értelemben alkalmazva, nemcsak

⁵ Charles Landry: The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators, 2000

⁶ Richard Florida: The Rise of the Creative Class, 2002 (olaszul: L'ascesa della nuova classe creativa, 2003)

⁷ Uo. p.323. Fordítás az olasz változat alapján e cikk szerzője által.

⁸ Maurizio Carta: Creative City. Dynamics, innovations, actions.

multikulturális környezetben, hanem a város különböző részei között is megjelenik, annak érdekében, hogy egy igazi városi közösség jöhessen létre. A kreatív város ezért e három elem termékeny interakciójára épít.

Az UNESCO Kreatív Városok Hálózata a kultúra társadalomban és gazdaságban betöltött változó szerepét tükrözi. Ennek megfelelően a célja, hogy támogassa a kulturális szektor fejlesztését, a tudás, a tapasztalat és legjobb gyakorlat cseréjét a hálózat tagjai között, hozzájárulva a helyi gazdasági és társadalmi fejlődéshez a kreatív ipar révén. A hálózat nyitott valamennyi város előtt, melyek gazdag történelmi és kulturális forrásokkal rendelkeznek, külön bátorítva a nem fővárosokat. A hálózat hét tematikus alhálózatához lehet kapcsolódni: irodalom, zene, dizájn, kézművesség és népművészet, gasztronómia, médiaművészetek és film. Jelenleg 41 város tagja a nemzetközi hálózatnak. A kreatív város-címre évente lehet pályázni.

Az UNESCO legfrissebb álláspontja a kultúráról és a kreativitásról

A 2014. október elején Firenzében megtartott harmadik UNESCO Világfórum a kultúráról és a kulturális iparról ez alkalomra választott címe is tartalmazza a számunkra legfontosabb három szót: **kultúra, kreativitás, innováció**.⁹ Irina Bokova, az UNESCO főigazgatója, a fórumot megnyitó beszédében a kultúra szerepéről így nyilatkozott:

„A kultúra a gazdag történelemmel és tehetségekkel rendelkező országok üzemanyaga. A globális tudás gazdaságban a kultúrába fektetés előretételeként döntést képvisel.”¹⁰

Továbbá hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az országok a kultúrába ugyanúgy fektessenek be, mint ahogy az energiába és a technológiába fektetnek, valamint kiemelte a kultúra társadalmi kohézió és a fejlődés megerősítő hatását.

A háromnapos fórum végén elfogadott ún. Firenzei nyilatkozat¹¹ **a kultúrának és a kulturális iparnak mint a kreativitás és innováció forrásainak** a szerepét hangsúlyozza a fenntartható fejlődés számára. Fontosnak tartja a kultúra és kreativitás hatásainak mérését a fenntartható fejlődés számára. A nyilatkozat irányelveket és prioritásokat fogalmaz meg a 2015. évet követő időszak menetrendjének kialakítására. Ezek között első helyen szerepel a „**kultúra teljes integrálása a fenntartható fejlesztési politikákba és stratégiákba** nemzetközi, regionális, nemzeti és helyi szinten”. A nyolc irányelv és prioritás közül érdemes kiemelni a kulturális ipar és az innováció kapcsolatáról szólót: „A kreatív gazdaságban központi helyet elfoglaló **kulturális ipar teljes potenciálját ki kell használni** annak érdekében, hogy **innovációt ösztönözzön** a gazdasági növekedés, a teljes foglalkoztatás és a mindenki számára biztosított tisztességes munka számára.”

Az Európai Unió Európa kulturális fővárosa programja és az UNESCO kultúráról, kreativitásról, innovációról, fenntartható fejlődésről megfogalmazott irányelvei nagyon közel állnak egymáshoz.

Bologna

Bologna a 2000-es jubileumi évben nyolc másik európai várossal közösen nyerte el a kitüntetett **EKF címet**. A város remekül kihasználta a kulturális évad adta lehetőséget, hiszen megduplázta az időszakot egy féléves felvezető, és egy féléves levezető időszakokkal, ezzel jelentősen megnövelve a rá irányuló nemzetközi figyelmet. Pályázatával egy új, hosszú távú kulturális alapú városfejlesztést indított el, melyet azóta is követ. Olyan innovatív és kreatív módon használta fel és menedzseli ma is kulturális értékeit, amely alapján példaként állítható egész Európa számára.

⁹ <http://sd.iisd.org/news/florence-declaration-outlines-recommendations-on-culture-for-post-2015-agenda/>

¹⁰ <http://sd.iisd.org/news/florence-declaration-outlines-recommendations-on-culture-for-post-2015-agenda/>; az idézet a szerző fordítása.

¹¹ Florence Declaration, 2014. október 4.: http://www.focus2014.org/wp-content/uploads/2014/09/ENG_Florence_Declaration_4oct.pdf; az idézetek a szerző fordítása.

Bologna országos szinten is kiemelkedően gazdag kulturális élete, számos projektje és a tavaly elkészült **Metropol Stratégiai Terve** is bizonyítja, hogy a kultúra, a kreativitás és az innováció továbbra is a város hosszú távú fejlesztésének az alapja. Kulturális örökségük megőrzése és fejlesztése terén kiemelhető néhány különleges példa.

A város **híres műemléki sírkertjét** (Certosa) 1801-ben alapították egy XIV. századi karthausi kolostor alapjain. Gazdag művészeti alkotásainak köszönhetően hamar népszerű úticéllá vált a Grand Tour idején, és napjaink turistáinak körében is folyamatos érdeklődés tapasztalható. Egész évben tematikus temető-sétákat szerveznek, a nyári időszakban éjszaka is! Halottak napján pedig éjszakai zenés performanszokat tartanak, ahová külföldről is érkeznek fellépő művészek.

Az 1999-ben kezdődött és azóta is sikeres műemlékvédelmi programnak köszönhetően, 2001 novemberében – Bologna kezdeményezésére – tíz európai várossal közösen megalapították a történelmi, művészeti, műemléki értékekkel rendelkező temetők európai hálózatát (**Association of Significant Cemeteries in Europa, ASCE**). Céljuk, hogy e kiemelkedő európai sírkertek jelentőségére felhívják a figyelmet, és e különleges örökség megőrzését és ismertségét együttműködések formájában, jó példák megosztásán keresztül segítsék. Az európai szervezet sikeres működését bizonyítja, hogy az Európai Temetők Útvonal elnyerte az Európai Tanács „**Kulturális Útvonal**” (Cultural Route of the Council of Europe) nevű rangos címét. 2011-ben a Turizmus Világszervezet (World Tourism Organization) az UNWTO ULISSES **külön díját** (Special Jury Award) adományozta az ASCE-nak. A Kiemelkedő Európai Temetők Egyesülete ma 22 ország 179 temetőjét fogja össze. (Sajnálatos, hogy még egyetlen sírkert sem képviseli hazánkat.)

Bologna városképét meghatározó, a világ leghosszabb, **közel 42 km hosszú árkádjai** 2006-ban felkerültek **az UNESCO Világörökségi Várományos Listára**. A város innovatív, az interneten keresztül megvalósuló pénzgyűjtési eszközt (crowdfunding) vetett be – elsőként az olasz közsférában – a XVII.-XVIII. században épült San Luca árkádsor restaurálásának finanszírozására és a városlakók figyelmének felkeltésére, örökségük megőrzésére. A tavaly októberben elindított projekt sikerét mutatja, hogy alig egy év alatt összegyűlt a célul kitűzött 300.000 euró összeg, és ma már közel 7.000 támogatót tudhat magáénak a kezdeményezés.

Bologna ugyancsak 2006-ban – elsőként egész Olaszországban, és a mai napig egyedülként – elnyerte a 2004-ben létrehozott **UNESCO Kreatív Városa** címet a zene kategóriában.¹² A jelenleg 41 várost és 7 tematikus alhálózatot magába foglaló **UNESCO Kreatív Városok Hálózata**¹³ célja, hogy közös projektek, együttműködések, valamint a tudás, a tapasztalat és legjobb gyakorlat cseréje révén támogassa a kulturális és kreatív szektor fejlesztését, hozzájárulva a helyi gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Az évente megrendezésre kerülő hálózati találkozón, legutóbb 2014 szeptemberében éppen Bolognát választották meg két évre a zenei alhálózat vezetőjének. (Sajnos, egyetlen magyar város sem büszkélkedhet az UNESCO Kreatív Városa címmel.)

A számos kulturális kezdeményezés között az egyik legérdekesebb, a 2003-ban útnak indított **Genus Bononiae. Musei nella città (Bologna népe. Múzeumok a városban)** című kulturális projekt¹⁴ kiváló példa arra, hogy nemcsak az önkormányzat, hanem a magánszféra is elkötelezett a város kulturális életének, örökségének fejlesztése mellett. A kulturális-művészeti színhelyek bővítésében jelentős szerepet vállalt magára a Bolognai Takarékpénztár alapítványa. Az óváros területén nyolc műemléki épület (palota, templom) felújítását finanszírozta, majd részben vagy egészben új, kulturális funkcióval, a nagyközönség számára megnyitotta. Az újszerű alapkoncepció szerint Bologna utcái egy hatalmas palota folyosói, a paloták és templomok pedig az épületben található különböző funkciójú és formájú termek, amelyek szervesen illeszkednek a már meglévő városi struktúrába. A Palazzo Fava, melynek első emeletét

¹² <http://cittadellamusica.comune.bologna.it/>

¹³ <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/creative-cities-network/>

¹⁴ <http://www.genusbononiae.it/>

a XVI. századi bolognai festészetet megújító Carracci-fivérek freskói díszítik, jelentős kiállítási központ és kulturális események helyszíne. A San Colombano különleges templom-együttes ad otthont a város kiemelkedő orgonaművészenek, zenetudósának és zeneszerzőjének (Luigi Ferdinando Tagliavininnek) a XVI.-XVIII. századból származó, eredeti és festményekkel díszített hangszergyűjteményének. A kiállítás különlegessége, hogy a régi csembalókat, spinéteket és virginálokat egy-egy kisebb koncert erejéig meg is szólaltatják a kiállítás közönségének. A San Giorgio in Poggiale templom is új funkciót kapott; itt került elhelyezésre az alapítvány művészeti és történelmi könyvgyűjteménye. A Santa Maria della Vita templomban a XV. századi észak-italiai szobrászat egyik legnagyobb alkotása, Niccolò dell'Arca *Krisztus siratása* című terrakotta szoborcsoportja található. A Santa Cristina templom ma klasszikus zenei koncertteremként működik. A Casa Saraceni, amely a legfontosabb reneszánsz palota Bolognában, az alapítvány székhelye, valamint időszakos kiállítások és kulturális események számára is befogadó teret jelent. Utolsónként, 2012-ben került átadásra a Palazzo Pepoli, melyben a város gazdag történetét és fejlődését (az etruszkoktól napjainkig) innovatív módon bemutató városi múzeumot alakítottak ki.

Bologna jelentős kreativitását támasztja alá egy 2005-ben készült tanulmány¹⁵, mely egész Olaszországra vonatkozóan számos mutató alapján vizsgálta meg a városokat. A „művelt város” igen jó eredménnyel végzett a kreativitási rangsorokban, az innováció-index alapján pedig az első helyet vívta ki az olasz városok között.

Bologna jelenleg is számos nemzetközi projektben és hálózatban vesz részt. Ezek közül kiemelhető a **Creative SpIN – Creative „Spillovers” for innovation projekt**¹⁶, melynek célja olyan eszközök és módszerek kidolgozása, melyek az innovációt és kreativitást ösztönzik, a kulturális és kreatív ipar közötti interakciót támogatják. Ezen kívül az önkormányzat saját kezdeményezéseként 2010-ben életre hívta az **Incredibol! – L’Innovazione Creativa di Bologna (Bologna Kreatív innovációja)** elnevezésű projektet¹⁷, melynek célja egész Emilia-Romagna tartomány kreatív szektorának növekedése és fenntarthatóságának támogatása. A projekt elnyerte a Federculture **„Menedzseléskultúra” nevű különleges díjat**, amit az ifjúságpolitikai téren tett erőfeszítésekért adományoznak.

Az európai városok számára meghirdetett **Bloomberg Polgármesterek Kihívása** című ötlet-pályázatra olyan új, merész és innovatív ötleteket, javaslatokat várnak városi problémák megoldására, amelyek más városok számára is adaptálhatóak. A **Bloomberg Mayors Challenge 2013-2014.** évi pályázaton több mint 150 város indult, s Bologna bejutott a legjobb 21 közé.¹⁸ A válság óta városukban megháromszorozódott a fiatal munkanélküliek száma, ezért pályázatukban egy olyan modellt alkottak meg, amely a 6 és 16 év közötti fiatalok vállalkozói ismereteit és az ahhoz szükséges képességeiket kívánja formális és informális módon fejleszteni, hogy a XXI. század kihívásaira felkészülhessenek.

A 2013. és a 2014. évi **Smart City Index-vizsgálat**¹⁹ alapján (több mint 400 indikátor és 12 tematikus terület figyelembevételével) **Bologna a legintelligensebb város** egész Olaszországban, megelőzve Rómát, Milánót és Torinót.

Mindezek a példák azt mutatják, hogy a város a közel 20 évvel ezelőtt készült pályázata elvéhez hűen, ma is a kultúrára, az innovációra, a kreatív iparra alapozza hosszú távú fejlesztési terveit.

¹⁵ Irene Tinagli, Richard Florida: L’Italia nell’era creativa, 2005

¹⁶ <http://www.comune.bologna.it/relazioniinternazionali/servizi/159.../19320/?...>

¹⁷ <http://www.incredibol.net/>

¹⁸ <http://mayorschallenge.bloomberg.org/index.cfm?objectid=2EF12D10-CA57-11E3-A4230050569A3ED0>

¹⁹ <http://www.between.it/ita/smart-city-index.php>

Magyarországi vonatkozások

Az új európai uniós jogszabály alapján Magyarország egy városa 2023-ban fogja viselni az EKF címet. Mivel az országos kiválasztási folyamat legalább hat évvel a programévad előtt megkezdődik, vagyis alig 2 év múlva, 2016 őszén megjelenik a pályázati felhívás, a városoknak érdemes mihamarabb megismerkedni az új 445/2014/EU határozattal és meghozni a stratégiai döntést, felkészülni a pályázatra.

A Kiemelkedő Európai Temetők Egyesülete (ASCE) ma 22 országból 179 tagot számláló hálózatnak Magyarország azonban még nem tagja.

Az UNESCO Kreatív Városok Hálózatának még egyetlen magyar város sem tagja.

A jövő városai a kultúra városai, azok a kreatív városok, amelyek új városi kultúrát képesek létrehozni és versenyképesek nemzetközi téren is. A „kreatív osztály” városba vonzásához és megtartásához szükséges „kreatív miliő” biztosítja az új generáció számára, hogy kreatív potenciálját maximálisan kihasználja saját maga és a közösség, a város gazdasági fejlődése érdekében is.

Referenciák:

1. Third UNESCO World Forum on Culture and Cultural Industries. *Florence Declaration*, 2014. október 4.: http://www.focus2014.org/wp-content/uploads/2014/09/ENG_Florence_Declaration_4oct.pdf, Firenze
2. Kulturális és Oktatási Bizottság (Előadó: Marco Scurria). 2013. június 19. *Jelentés az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020-2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi határozatra irányuló javaslatról*. COM(2012)0407 – C7-0198/2012 – 2012/0199(COD), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0226+0+DOC+XML+V0//HU>
3. UNCTAD United Nations. 2010. *Creative Economy Report 2010 – Creative economy: A feasible development option*. http://unctad.org/es/Docs/ditctab20103_en.pdf
4. Tinagli, Irene. 2008. *Talento da svrendere. Perché in Italia il talento non riesce a prendere il volo*. Torino: Einaudi.
5. Carta, Maurizio. 2007. *Creative City. Dynamics, innovations, actions*. Barcelona: LIST Laboratorio Internazionale Editoriale.
6. Tinagli, Irene & Florida, Richard. 2005. *L'Italia nell'era creativa*. <http://www.creativeclass.com/rfcgdb/articles/Italy%20in%20the%20Creative%20Age%20%28Italian%20Version%29.pdf>
7. Carta, Maurizio. 2004. *Next city: culture city*. Roma: Meltemi editore.
8. Florida, Richard. 2003. *L'ascesa della nuova classe creativa*. Milano: Mondadori.
9. Landry, Charles. 2000. *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan

Jogszabályok:

1. Az Európai Parlament és a Tanács 445/2014/EU határozata (2014. április 16.) az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020-2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról és az 1622/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről.
2. Az Európai Parlament és a Tanács 1295/2013/EU rendelete (2013. december 11.) a Kreatív Európa program (2014–2020) létrehozásáról és az 1718/2006/EK, az 1855/2006/EK és az 1041/2009/EK határozat hatályon kívül helyezéséről.

3. Az Európai Parlament és a Tanács 1622/2006/EK határozata (2006. október 24.) az Európa kulturális fővárosa eseménysorozat 2007-2019. évekre szóló közösségi fellépésének megállapításáról.

Internethelyek:

1. <http://sd.iisd.org/news/florence-declaration-outlines-recommendations-on-culture-for-post-2015-agenda/>
2. <http://sd.iisd.org/news/florence-declaration-outlines-recommendations-on-culture-for-post-2015-agenda/>
3. <http://cittadellamusica.comune.bologna.it/>
4. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/creative-cities-network/>
5. <http://www.genusbononiae.it/>
6. <http://www.comune.bologna.it/relazioniinternazionali/servizi/159.../19320/?...>
7. <http://www.incredibol.net/>
8. <http://mayorschallenge.bloomberg.org/index.cfm?objectid=2EF12D10-CA57-11E3-A4230050569A3ED0>

JOGTUDOMÁNY

Az alábbiakban azokat a témaköröket és nehézségeket tekintjük át, amellyel a jogorvoslathoz való jogot, mint alapjogot teljes körűen feldolgozni kívánó kutató szembesül. E témakörök közül néhánynak a jogirodalom mindezekig nem szentelt kellő figyelmet. Először a jogorvoslathoz való joggal kapcsolatos fogalmi problémákat, majd az alapjog többi alapjoggal való kapcsolatát valamint a korlátozására vonatkozó szabályokat tárgyaljuk, végül megvizsgáljuk, hogy az Alaptörvény hatályba lépése jelentett-e változást az alapjog érvényesülési körében. Mivel a jogorvoslathoz való jog, mint alapjog igen erős nemzetközi jogi gyökerekkel és kapcsolatokkal rendelkezik, az alapjog vizsgálata során az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése mellett az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára is tekintettel kell lennünk.

Fogalmi problémák: a jogorvoslathoz való jog kettős jelentése

Hatályos jogunkban a jogorvoslathoz való jog kettős jelentéstartalommal érvényesül: egyrészt igényérvényesítési lehetőséghez való jogot, másrészt felülbírálatához való jogot jelent.¹

A jogorvoslathoz való jog igényérvényesítéshez való jogként történő felfogása a nemzetközi emberi jogi dokumentumokhoz² illetőleg az Európai Unió Alapjogi Kartájához³ köthető, és azt jelenti, hogy az állam az egyes dokumentumok által védett jogok és szabadságok megsértése esetén a hazai jogban köteles hatékony „orvoslást”, azaz igényérvényesítési lehetőséget biztosítani a jogsérelmet szenvedők számára.

A jogorvoslathoz való jog második jelentése szorosan kötődik a jogorvoslati rendszerhez. Az alaptörvényi meghatározás szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti. Ebben az értelemben az alapjog tehát a másodfokú döntéshez való jogot jelenti, és az alaptörvényi rendelkezések értelmében nem csupán a nemzetközi emberi jogi dokumentumokból eredő körben, büntető ügyekben⁴ érvényesül, hanem polgári és közigazgatási ügyekben is.

A jogirodalomban fellelhető olyan vélemény is, amely szerint a jogorvoslathoz való jog igényérvényesítésként történő felfogása tévedés, tulajdonképp fordítási hiba eredménye.⁵ Így a téma kutatójának elsőként abban a kérdésben kell döntést hoznia, hogy az alapjog mely aspektusait vizsgálja és miért. A magam részéről – anélkül, hogy a nyelvészeti vitában állást foglalnék – amiatt, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok magyar fordításai igényérvényesítésre vonatkozó rendelkezéseket rendre a „hatékony jogorvoslathoz való jog”

¹Bán 1994. 48-49. valamint Róth 2003. 715.

²Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 8. cikk; Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya 2. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye 13. cikk

³Európai Unió Alapjogi Kartája 47. cikk 1. mondat

⁴Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya 14. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye Hetedik Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk

⁵Varga 2009. 2138. Ezt az álláspontot látszik alátámasztani az a tény, hogy a régi magyar értelmező szótárak is fellebbvitelként vagy arra irányuló kérelemként határozzák meg a jogorvoslat fogalmát: „Jog - orvoslás, -orvoslat, -orvosság: fn. a bíró vagy a perlekedő felek által elkövetett hiba jelentése; vagy abbéli kérelem, fellebbezés, hogy az elkövetett hiba helyrehozassék.” Lásd: Ballagi 1873. 647. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az angol-magyar szótárak rendre megerősítik a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban szereplő „remedy” kifejezés „jogorvoslat” értelemben való használatát.

alatt tárgyalják, e terület vizsgálatát nagyobb lélegzetű munka esetében semmiképpen sem nem tartom mellőzhetőnek. Ugyanakkor a jogorvoslathoz való jog mindkét területére jellemző, hogy a releváns problémák köre heterogén, ami hajlamosít a kazuisztikus tárgyalásra, így a két részterület tárgyalásának összekapcsolása és együttes tárgyalása meglehetősen nehéz. A hazai jogirodalomban mindeztől nem is született olyan munka, amely a jogorvoslathoz való jog teljes körű tárgyalásába bocsátkozott volna.⁶ A hazai jogirodalom elsősorban a másodfokú döntéshez való jogot tárgyalja jogorvoslathoz való jog alatt, a jogorvoslathoz való jog, mint igényérvényesítési lehetőséghez való jog leggyakrabban a strasbourgi emberi jogi bírósággal kapcsolatban kerül tárgyalásra.⁷ E jellemzők jelen tanulmány

A jogorvoslathoz való jog az alapjogok rendszerében

A jogorvoslathoz való jogot a jogirodalom az eljárási jogok között tárgyalja, és az első generációs, személyhez fűződő jogok között helyezi el.⁸ Ez a besorolás lényegében az Alkotmány rendelkezéseire⁹ épült, melyhez hasonló az Alaptörvény megoldása is:¹⁰ a jogorvoslathoz való jog a büntetőeljárásra vonatkozó garanciális rendelkezéseket követi. Annak ellenére, hogy a jogirodalomban fellelhető olyan álláspont is, amely jogorvoslathoz való jog tárgyköre (büntetőjogi tárgyú ügyek mellett polgári és közigazgatási döntések is) és a büntetőeljárási garanciák tárgyköre közti különbséget hangsúlyozza, az alapjog rendszertani elhelyezésére nézve e különbségeknek a jogtudomány nem tulajdonított valódi jelentőséget.¹¹

Ugyanakkor érdemes elgondolkodni azon, hogy a jogorvoslathoz való jog csak a második világháborút követően született nemzetközi jogi dokumentumokban jelent meg, érvényesülése széleskörű állami közreműködést kíván, szükséges hozzá az eljárási joganyag, a fórumrendszer és nem utolsósorban a működéséhez személyi és anyagi feltételrendszer szükséges. Ráadásul a jogorvoslathoz való jog érvényesülési modellje is jelentősen eltér a klasszikus első generációs szabadságjogok érvényesülési modelljétől, hiszen a jogorvoslathoz való jogra vonatkozó tételek minimumkövetelményekként kerülnek megfogalmazásra, ezért érvényesülése inkább a második és harmadik generációs jogokéhoz hasonlítható. E jellemzők miatt helytelennek tartom az alapjog első generációs jogok közé sorolását.

A jogorvoslathoz való jog jogrendszerbeli elhelyezése kapcsán egy másik problémakörrel is szót kell ejtenünk. Mind az AB, mind a Bíróság gyakorlatában találunk példát arra, hogy a jogorvoslathoz való jog bizonyos kontextusban beleolvad más, dominánsabb jogba, vagy épp ellenkezőleg, elnyel valamely más egyezményben biztosított jogot. Az effajta kapcsolat különösen érdekes az EJEE rendelkezései közül a 6. cikk 1. bekezdésében biztosított bírósághoz és tisztességes tárgyaláshoz való jog valamint a 13. cikkében foglalt jogorvoslathoz való jog kapcsán. A bírósághoz és tisztességes tárgyaláshoz való jog minden olyan esetben magába olvasztja a jogorvoslathoz való jogot, amikor a kérdés eldöntése bírósági hatáskörbe tartozik, így

⁶ Az együttes tárgyalás a strasbourgi emberi jogi bírósággal kapcsolatos művekre jellemző. Lásd: Bán 1994 és Grád–Weller 2011.

⁷ Lásd.: Baka v. Hungary (20261/12); Szanyi v. Hungary (35493/13); Szél and others v. Hungary (44357/13) és Karácsony and others v. Hungary (42461/13)

⁸ Turkovits 2012. 23.

⁹ az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdése

¹⁰ az Alkotmány 57. § (5) bekezdése rendelkezett a jogorvoslathoz való jogról, míg az 57. § (1)-(4) bekezdései a büntetőeljárás garanciális szabályait tartalmazták.

¹¹ Csink–Marosi 2011. 259-260. és 272-273.

polgári jogi jogvita vagy büntetőjogi vádról való döntés.¹² Ha viszont a jogsérelemnek csupán egy része tartozik a 6. cikk hatálya alá, a Bíróság a 13. cikket részesíti előnyben.¹³

Az AB gyakorlatában a fenti probléma a jogorvoslathoz való jog és a bírósághoz fordulás jogának egymáshoz való viszonya kapcsán jelentkezett. Az AB egyrészt arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogorvoslathoz való jogból nem feltétlenül következik a bírósághoz fordulás követelménye: az állam az alapjogból fakadó kötelezettségnek más szervezetrendszer keretében biztosított jogorvoslattal is eleget tehet, ebben az értelemben tehát nincs összefüggés a két alapjog között. Ugyanakkor bizonyos esetben a bírósághoz való jog abszorbeálja az egyébként szűkebb jogorvoslathoz való jogot:¹⁴ nyitva álló bírósági út esetén nincs szükség külön jogorvoslat biztosítására,¹⁵ a többszintű bírósági fórumrendszerben nyitva álló lehetőségek megfelelő garanciát nyújtanak. Ez a vélekedés azonban csak akkor vezet helyes eredményre, ha hozzátesszük, hogy ebben az esetben a jogorvoslathoz való jog a bírósági eljárás során érvényesülő tisztességes eljáráshoz való joghoz kapcsolva, annak részjogosítványaként jelenik meg az AB gyakorlatában.

Sólyom László arra is rámutat, hogy a jogorvoslathoz való jog természete szerint szűkebb hatókörű, mint a bírósághoz fordulás joga. Nem bármely és bárkitől származó jogsérelem ellen vehető igénybe, hanem eleve feltételezi a már meghozott döntést. Ezek az elhatárolási érvek a jogorvoslathoz való jog két jelentésének elhatárolása során is felhasználhatók azzal, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban biztosított igényérvényesítési lehetőség jóval tágabb körű annál, mint amilyen körben a bírósághoz fordulás jogát az Alaptörvény biztosítja.

A jogorvoslathoz való jog tartalma

Az Alkotmány 57. § (5) bekezdése a bírósági, közigazgatási és más hatósági döntések ellen biztosította a jogorvoslathoz való jogot. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdése némileg pontosította a rendelkezést: az alapjog a bírósági, hatósági és más közigazgatási döntések esetén érvényesül. Mind az Alkotmány mind az Alaptörvény rendelkezéseiből fakadó védelemről elmondható, hogy – legalábbis tárgyát tekintve – meghaladja azt a kört, amelyre a nemzetközi emberi jogi dokumentumok köteleznék hazánkat. Ezt a tényt mindenképpen figyelembe kell vennünk, mikor az AB, a Bíróság és a Bizottság joggyakorlatát elemezzük, és a joggyakorlat közti kapcsolatot próbáljuk feltérképezni.

Az AB gyakorlatában „a jogorvoslathoz való jog, mint alkotmányos alapjog immanens tartalma az érdemi határozatok tekintetében a más szervhez vagy [...] ugyanazon szervezetrendszeren belüli magasabb fórumhoz fordulás lehetősége.”¹⁶ Az érdemiséget az AB autonóm módon, az egyes eljárásjogok dogmatikájától függetlenül, esetről-esetre állapítja meg. Az alapjog kizárólag a rendes jogorvoslatokra vonatkozik,¹⁷ a rendkívüli jogorvoslatok léte nem alkotmányos követelmény. Az alapjog általánosságban egyfokú jogorvoslati rendszert garantál.¹⁸ Sólyom László ezzel kapcsolatban kifejti: „A jogorvoslathoz való jogból fakadó jogorvoslat egyfokú, ha a határozat felülbírálata megtörtént, ugyan a bírósági szervezetrendszerben nyitva állhat még

¹² Például: Airey v. Ireland judgement of 9 October 1979, Series A no. 32.; Osu v. Italy judgement of 11 July 2002, no. 36534/97. Bővebben: Grád 2011. 623.

¹³ F. L. v. Italy judgement of 20 December 2001, no. 25639/94.

¹⁴ Sólyom 2001. 578.

¹⁵ 58/1991. (XI. 8) AB határozat ABH 1991. 290. és 66/1991. (XII. 21.) AB határozat ABH 1991. 350.

¹⁶ 5/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992. 27, 31.

¹⁷ Az AB működésének első éveiben még nem alakult ki ez a tétel, ezért ebből az időből számos, eltérő álláspontot képviselő döntést találunk.

¹⁸ 8/2003. (III. 14.) AB határozat ABH 2003. 74, 82.

lehetőség a további elbírálásra, de ekkor már nem érvényesülnek a voltaképpen jogorvoslathoz való jogból fakadó garanciális követelmények.”¹⁹

Az alapjogból tartalmi követelmények is fakadnak. Ilyen követelmény a jogorvoslat lehetőségéről való tudomásszerzés garantáltsága²⁰; a hatékony, tényleges felülbírálat²¹ lehetővé tétele és a felülbírálatot végző szerv indokolási kötelezettsége²².

Az Alkotmány és az Alaptörvény valamint az EJEE rendelkezéseinek fent tárgyalt különbségei dacára egyértelműen kimutatható, hogy a Bíróság esetjoga óriási hatással volt és van az AB gyakorlatára²³. A Bíróság joggyakorlata nem csupán az alapjog tartalmát kitöltő tételek kapcsán köszön vissza, hanem abban is, hogy az AB az alapjog értelmezése kapcsán nem folytat aktivista gyakorlatot, csupán a minimumkövetelményeket próbálja megfogalmazni. E jellemző a nemzetközi emberi jogi bíráskodás természete miatt nem támadható, a hazai viszonyokra vonatkoztatva azonban diszfunkcionális is lehet. Nehéz érveket találni amellett, hogy a jogorvoslathoz való jog miért nem fedheti le például a már rendelkezésre álló bírósági és közigazgatási jogorvoslati rendszer egészét.

Az AB gyakorlatában fellelhető tendenciákkal szemben azt is felhozhatjuk kifogásként, hogy a jogorvoslathoz való alapjog tárgyalása és tartalmának kifejtése során nem szentel kellő figyelmet a magyar alapjogi dogmatikának. Ha megpróbáljuk elkülöníteni, hogy mely elemek alkotják az alapjog szubjektív oldalát és melyek az objektívet, máris problémába ütközünk. Az nem vitás, hogy olyan alapjoggal állunk szemben, ahol az állami közreműködés, az objektív oldal meghatározó, azonban az AB gyakorlata nem ad segítséget az alapjogból fakadó szubjektív és alkotmányjogi panasszal is érvényesíthető jogosítványok valamint az államot terhelő (esetlegesen a szubjektív jogosítványokon is túlmenő) intézményvédelmi kötelezettség mélyebb elemzéséhez.

A jogorvoslathoz való jog korlátozása

A jogorvoslathoz való jog korlátozhatósága kapcsán abból a tényből kell kiindulnunk, hogy az AB vonatkozó gyakorlata igen sajátos, és e sajátosságok okát az Alkotmány szövegében kell keresnünk. Az Alkotmány a jogorvoslathoz való jog gyakorlását „a törvényben foglaltak szerint” tette lehetővé. Ilyen megfogalmazás az Alkotmány más rendelkezéseinél, például a gyülekezési jognál is előfordult, azonban a jogorvoslathoz való jog volt az egyetlen alapjog, ahol ennek az AB valódi jelentőséget tulajdonított. A joggyakorlás „törvényben meghatározottak szerint” való biztosítása az AB gyakorlatában az alapjog korlátozhatósága melletti érvvé és a fennálló jogorvoslati rendszer apológiájává vált. Az AB értelmezésében a fordulat elsősorban nem a

^{19 19} Sólyom 2001 579. a 953/B/1993. AB határozat ABH 1993. 435 és az 1254/B/1993. AB határozat ABH 1996. 474. kapcsán

²⁰ 59/2003. (XI. 26.) AB határozat ABH 2003. 607. 614.

²¹ 22/1991. (IV. 26.) AB határozat ABH 1991. 194.

²² 21/1997. (III. 26.) AB határozat ABH 1997. 103, 105-106.

²³ A 61/2011. (VII. 13.) AB határozatban foglaltak szerint: „Egyes alapjogok esetében az Alkotmány ugyanúgy fogalmazza meg az alapjog lényegi tartalmát, mint valamely nemzetközi szerződés (például a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya és az Emberi Jogok Európai Egyezménye). Ezekben az esetekben az Alkotmánybíróság által nyújtott alapjogvédelem szintje semmiképpen sem lehet alacsonyabb, mint a nemzetközi (jellemzően a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága által kibontott) jogvédelem szintje. A *pacta sunt servanda* elvéből [Alkotmány 7. § (1) bekezdés, Alaptörvény Q) cikk (2)–(3) bekezdés] következően tehát az Alkotmánybíróságnak akkor is követnie kell a strasbourgi joggyakorlatot, az abban meghatározott alapjogvédelmi szintet, ha saját megelőző »precedens-határozataiból« ez kényszerűen nem következne.” {ABH 2011, 290, 321.; lásd: 166/2011 (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 545.; 43/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [67]}.

jogforrási szint garanciájaként érvényesült, hanem a jogkorlátozás megkönnyítésére adott felhatalmazásként és a törvényhozó fokozott szabadságára való utalásként. Emiatt az AB a jogorvoslathoz való jogot érintő alapjogkorlátozást nem részletesen és tartalmi ismérvek szerint, hanem a szükségességi-arányossági teszt mellőzésével bírálta el.²⁴

Az Alaptörvény jogorvoslathoz való jogra vonatkozó rendelkezése már nem tartalmazza a „törvényben meghatározottak szerint” kitételt, ezért az alapjog korlátozására vonatkozó korábbi megengedő tételek érvényessége megkérdőjelezhető, a továbbiakban nem látok lehetőséget arra, hogy az AB megkerülje a szükségességi-arányossági teszt alkalmazását.

Következtetések

Ha a jogorvoslathoz való jogot, mint felülbírálathoz való jogot szemléljük, azt látjuk, hogy az alapjog érvényesülési köre a magyar jogban tágabb, mint ami a nemzetközi emberi jogi dokumentumokból következne, ugyanakkor az Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogból fakadó követelmények – akár formaiak, akár tartalmiak – minimumkövetelményként kerültek megfogalmazásra, és emiatt az alapjogból fakadó védelmi szint is kizárólag ezt a minimumszintet garantálja, annak ellenére, hogy az állam – akár a közigazgatási akár a bírósági szervezetrendszer nézzük – e minimumszintnél jóval cizelláltabb jogorvoslati rendszert működtet. Ráadásul az alapjogot az Alaptörvény és az AB – részben az Alkotmány szövege, részben a strasbourgi emberi jogi bírászkodás hatására – olyan ismérvekkel határolta be, melyek megnehezítik az alapjog dogmatikai analízisét és a magyar alapjogi dogmatika eredményeinek alkalmazását.

Ha a jogorvoslathoz való jogot, mint igényérvényesítési lehetőséget szemléljük, azt látjuk, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok által biztosított jogok védelmében korántsem áll mindig rendelkezésre hatékony hazai igényérvényesítési lehetőség, így az Egyezmény 13. cikkének megsértése miatt viszonylag gyakran kerülnek magyar vonatkozású ügyek a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság elé.²⁵ Ebben a körben is változásra lenne szükség a hazai jogban.

Felhasznált irodalom:

1. **Ballagi 1873:** A magyar nyelv teljes szótára: Ballagi Mór (szerk.) Pest, 1873. Kiadja: Heckenast Gusztáv
2. **Bán 1994:** Bán Tamás: Jogorvoslati lehetőségek a magyar polgári, büntető és más kapcsolódó eljárásban. Acta Humana 1994/15-16.
3. **Csink–Marosi 2011:** Csink Lóránt–Marosi Ildikó: Eljárési jogok. In: Balogh Zsolt–Schanda Balázs (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. PPKE JÁK, Budapest, 2011.
4. **Grád–Weller 2011:** Grád András–Weller Mónika: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. HVG-OORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2011.
5. **Róth 2003:** Róth Erika: Tisztességes eljáráshoz való jog. In: Halmai Gábor–Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
6. **Sólyom 2001:** Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
7. **Turkovits 2012:** Turkovits István: A jogorvoslathoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben. Magyar Közigazgatás 2012/2.
8. **Varga 2009:** Varga István: A jogorvoslathoz való jog mint alapjog – az (5) bekezdés magyarázata. In: Az Alkotmány kommentárja. Jakab András (szerk.) Századvég, Budapest, 2009.

²⁴ Sólyom 2001 579.

²⁵ Baka v. Hungary (20261/12); Szanyi v. Hungary (35493/13); Szél and others v. Hungary (44357/13); Karácsony and others v. Hungary (42461/13)

BÉKÉSI LÁSZLÓ: AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD KÖVETELMÉNYE SÉRELMEINEK ESHETŐSÉGEI A KÖZSZOLGÁLATI FOGLALKOZTATÁSI JOGVISZONY TERÜLETÉN - PTE ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2004. évi CXXV. tv. (a továbbiakban: Ebktv.) fő célja – a címében is megjelölt – az egyenlő bánásmód biztosítása, többek közt a magyar állam, a helyi és kisebbségi önkormányzatok, valamint azok szervei jogviszonyaik létesítése során, jogviszonyaikban, eljárásaik és intézkedéseik során.¹ Ebbe beletartozik a törvény által foglalkoztatási jogviszonyba sorolt munkaviszony, illetve a közszolgálati jogviszony is. Munkám során azonban tapasztaltam olyan szituációkat e jogviszonyok területén, amelyek esetében nem érvényesül e – az Európai Unió irányelveiben² is kiemelten kezelt – követelmény. Rövid tanulmányom két terület, a pihenőidő és a bér területét illető differenciák feltárását célozza meg, illetve ezek feloldására tesz javaslatokat.

I. Az érintett foglalkoztatási jogviszonyok háttere

A vizsgálat alapját képező két foglalkoztatási jogviszony tehát a munkaviszony és a közszolgálati jogviszony. A munkaviszonyt a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. tv. (a továbbiakban: Mt.), a közszolgálati jogviszonyt pedig a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. tv. (a továbbiakban: Kttv.) rendelkezései szabályozzák.

A közszférához kapcsolódóan azonban előfordul – erre a célra létrehozott társaságokon keresztül – munkaviszonyban történő foglalkoztatás is. Önkormányzati szinten is létező helyzet például az egy munkahelyen és munkakörülmények között foglalkoztatott közterület-felügyelők illetve az önkormányzati segédfelügyelők esete is. A közterület-felügyelők foglalkoztatására – az általam vizsgált eset tekintetében – az önkormányzat (rendészeti szervének) köztisztviselőjeként, a segédfelügyelők tekintetében pedig munkaviszonyban, teljes munkaidőben kerül sor.

Az egyes rendészeti feladatokat ellátó személyek tevékenységéről valamint egyes törvényeknek az iskolakerülés elleni fellépést biztosító módosításáról szóló 2012. évi CXX. tv. szabályozása alapján a közterület-felügyelők munkáját (is) segédfelügyelők segíthetik.³ A segédfelügyelő önálló intézkedési jogosultsággal nem rendelkezik, közterületen és külterületen végzett munkáját kizárólag a közterület-felügyelő jelenlétében és utasítása szerint végezheti.

A felügyelő és a segédfelügyelő tehát munkájukat egymás mellett, közösen végzik, vizsgált esetünkben azonos, megszakítás nélküli tevékenység keretében.⁴

Az Mt. 90. § a) pontjának értelmében a megszakítás nélküli tevékenység általános feltétele, hogy a munkáltató tevékenysége naptári naponként 6 órát meg nem haladó tartamban vagy naptári évenként kizárólag a technológiai előírásban meghatározott okból, az ott előírt időszakban szünetel. Ezen kívül a jogalkotó – a korábbi szabályozással azonosan – további feltételként jelölte meg, hogy a munkáltató tevékenységének társadalmi közszükségletet kielégítő szolgáltatás biztosítására kell irányulnia.

¹ Ebktv. 4-5. §-a alapján áll fenn a kötelezettség

² tk. 2000/78/EK irányelv, ill. a 2008/104/EK irányelv 5. cikke is említhető a témakörben

³ 2012. évi CXX. tv. 4. § (1) bekezdés

⁴ A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. tv. 118. § (2) bekezdése még megszakítás nélküli munkarendről rendelkezett, míg az Mt. 90. § a) pontja már a megszakítás nélküliség fogalmát a munkáltató tevékenységéhez köti. Ez a megközelítés helytálló, ugyanis a munkarend nem más, mint a munkaidő beosztása, amely ugyan összefüggésben van a munkáltató tevékenységének jellegével, de a „megszakítás nélküliség” nem annak kifejezésére szolgáló fogalom. A munkáltató üzemmódja, tevékenysége az alap, amelyre fel lehet építeni ezt a fogalmat.

Dr. Berke Gyula - Dr. Kiss György (2014): Kommentár a munka törvénykönyvéhez. Wolters Kluwer CompLex Kiadó, Budapest. 386. p.

Esetünkben ez a két feltétel együttes teljesülése rámutat az alkalmazott munkarend jellegére.

Ezen munkarend alkalmazása a közterület-felügyelőkre nézve is jogszerű, mert a Kttv. – a fenti rendelkezések közszolgálati jogviszonyban való alkalmazhatóságán túl – biztosítja a munkáltatói jogkör gyakorlója számára a hétfőtől csütörtökig 8.00-16.30 óráig, pénteken 8.00-14.00 óráig tartó, általános munkarendtől eltérő munkaidő-beosztás alkalmazását, amely mindkét munkakör esetében munkaidő-keretben⁵ történik.

A két munkakörben foglalkoztatott személyek esetében beosztás szerint a hét minden napja munkanapnak számít, vasárnap, illetve munkaszüneti napokon is rendes munkaidőbe oszthatók be. Munkaszüneti napokon is beoszthatók rendes munkaidőbe, ugyanis az Mt-ben, illetve a közterület-felügyeletről szóló 1999. évi LXIII. tv-ben (a továbbiakban: Kttv.) foglaltak szerint is (önkormányzati) a vagyoni védelmi tevékenységet (is) folytatnak.⁶

Az Mt. indokolása szerint is vasárnap, illetve a munkaszüneti napokon csak olyan tevékenység keretében foglalkoztathatók rendes munkaidőben a munkavállalók, amelyek végzése vagy közérdeket szolgál vagy a munkáltató rendeltetésszerű működése szempontjából objektíve szükséges.⁷

II. Az egyenlő bánásmód követelményeinek teljesülésével kapcsolatos problémák

A bevezetőben már említett Ebktv. tehát definiálja a foglalkoztatási jogviszonyokat – köztük a vizsgált közszolgálati jogviszonyt és a munkaviszonyt – amelyekre egyúttal kötelező érvénnyel alkalmazni rendeli az egyenlő bánásmód követelményeire külön jogszabályokban meghatározott rendelkezéseket.⁸

A tanulmányozás alá vont közterület-felügyelő és segédfelügyelő foglalkoztatottak esetében a beosztásuk és alkalmazott munkarendjük okán merül fel az egyenlő bánásmód követelményeinek hiánya. Foglalkoztatásuk munkavégzési helyükön tehát megszakítás nélküli, de egyúttal több műszakos tevékenység keretében történik. A több műszakosság a jogszabályi előírások szerint a munkaviszonyban értelmezhető fogalom, mert csak az Mt. tartalmaz e tekintetben rendelkezést, illetve a Kttv. nem írja elő a vonatkozó jogszabályhely alkalmazását közszolgálati jogviszonyban.⁹ Azonban gyakorlati megvalósulása nyomán kijelenthetjük, hogy a közterület-felügyelők munkavégzése esetén is fennáll a több műszakosság, mivel a munkáltatók – közös munkavégzési helyeken történő – tevékenysége a naptári év egyetlen napján sem szünetel, illetve mindkét munkakörben a beosztás szerinti napi munkaidő kezdetének időpontja rendszeresen változik 06 és 18 óra között.

Kijelenthető, hogy a változás rendszeres, mivel havonta a beosztás szerinti napi munkaidő kezdetének időpontja a munkanapok legalább egyharmada esetében eltér, valamint a legkorábbi és a legkésőbbi munkakezdési kezdési időpont között is több, mint négy óra eltérés van.

Az Mt. a több műszakossághoz kapcsolódóan 30 % műszakpótlék alkalmazását írja elő a 18 és 06 óra közötti időtartam alatt történő munkavégzésre, amit a segédfelügyelők – vizsgálataim során tapasztaltak szerint – meg is kapnak a munkavégzésük után.¹⁰

Vizsgáltam, hogy a Kttv-ben és a közszolgálati jogviszonyban ez egy nem értelmezett fogalom a közterület-felügyelők esetében nem kerül kifizetésre ilyen pótlék. A munkáltató a

⁵ A munkaidő-keret a rugalmas munkaidő-gazdálkodás meghatározó eszköze. Közelebbről azt jelenti, hogy a munkavállaló által teljesítendő munkaidő mennyiségét időkeretben is fel lehet osztani.

Dr. Horváth István - Dr. Szladovnyik Krisztina (2013): Munkajog. Novissima Kiadó, Budapest. 116. p.

⁶ Mt. 102. § (3) b) pont és Kttv. 1 § (1) bekezdés

⁷ Általános indokolás a munka törvénykönyvéhez (2011) 101-102. §

⁸ Ebktv. 3. § a) rendelkezései alapján

⁹ Az Mt. 90. § b) pont alapján akkor több műszakos a munkáltató tevékenysége, ha annak tartalma eléri a heti nyolcvan órát.

¹⁰ Mt. 141. § (1) bekezdés

vonatkozó jogszabályi környezet alapján jogszerűen jár el, azonban véleményem szerint ez mégis hátrányos megkülönböztetést jelent a bér tekintetében, a közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatottakat, esetünkben a közterület-felügyelőket érintően.

A műszakpótlék mellett a bérpótlékok esetében is találni olyan területeket, amelyek gyakorlati alkalmazása megsérti az egyéni bánásmód követelményeit.

Az Mt. 142. §-a alapján a munkavállalónak – a műszakpótléokra jogosult munkavállalót kivéve – éjszakai (22 és 06 óra közötti) munkavégzés esetén, ha ennek tartama az egy órát meghaladja, tizenöt százalék bérpótlék jár. A bérpótléktól eltérően az éjszakai munkavégzés után járó pótlék a Kttv-ben is szerepel.¹¹ Az ott említett illetményalap 0,45%-a konkrétan óránként 174 Ft összegű pótlékot jelent óránként az egységes 38.650 Ft-os illetményalappal számolva.

Az Mt. szerint, teljes munkaidőben foglalkoztatott segédfelügyelők esetében, ha a hatályos kötelező legkisebb munkabérrel (órabérben 584 Ft-tal)¹² számolunk, akkor az éjszakai pótlékuk mértéke azonban csak 88 Ft. Tehát ez a rendelkezés viszont a legkisebb munkabérrel foglalkoztatott segédfelügyelőket érinti hátrányosan, a velük együtt dolgozó közterület-felügyelőkkel szemben.

A bérpótlékoknál maradva az Mt. 142. § (2) szerint a munkavállalót munkaszüneti napon történő munkavégzés esetén száz százalék bérpótlék illeti meg.¹³ A jogszabály ezen felül kiemeli, hogy ez a bérpótlék jár a húsvét- vagy a pünkösdvasárnap, vagy a vasárnapra eső munkaszüneti napon történő munkavégzés esetén is.

A Kttv. 98. § (6) bekezdése alapján azonban a munkaszüneti napon rendes munkaidőben történő munkavégzésre kötelezett kormánytisztviselőt, köztisztviselőt „csupán” a teljesített munkavégzés időtartama kétszeresének megfelelő mértékű szabadidő illeti meg munkavégzése ellenértékéért. E jogszabályhely alkalmazásával a közterület-felügyelők – a segédfelügyelőkkel ellentétben – ténylegesen nem is kapnak semmilyen pótlékot a munkaszüneti napokon történő munkavégzésük után. Azt gondolom, ezen a területen sem érvényesülnek az egyenlő bánásmód követelményei a két munkakör tekintetében, mert nem mérhető egymáshoz a szabadidő illetve a kötelezően fizetendő bérpótlék mértéke rendes munkaidőben történő munkavégzés esetén, mindez különböző bérek (és illetmények) megfizetése mellett, melyek a pótlék mértékét is befolyásolják.

III. Javaslatok a problémák feloldására

Az alapp probléma a vizsgált esetben is az, hogy az egyenlő bánásmód csak formai egyenlőséget teremt, valójában az egyenlőtlenségek felszámolásához nem elegendő. A közszolgálati jogviszony keretében foglalkoztató munkáltatók esetében ugyan ritka a fent említett egyenlőtlenségi estek előfordulása, azonban az elvi és – mint láttuk – gyakorlati lehetőségek is fennállnak ezek megvalósulását illetően, a Kttv. jogszabályi előírásai alapot is szolgáltathatnak ehhez.

Fontosnak tartom ezeknek a differenciáknak az eltüntetését, mert az Európai Unió kiemelt törekvése is az egyenlő bánásmód megvalósítása a tagállamok társadalmi viszonyaiban, így a foglalkoztatási jogviszonyok területén is.

Konkrét lépésként az alábbi vonatkozó jogszabályhelyek kiegészítése illetve módosítása lenne kívánatos, a következők szerint:

¹¹ Kttv. 140. § (3) alapján éjszakai pótlékra az jogosult, aki a munkaidő beosztása alapján 22.00 és 6.00 óra között végez munkát. A pótlék mértéke óránként az illetményalap 0,45%-a. Abban az esetben, ha a munkaidő-beosztás részben esik 22.00 és 6.00 óra közé, az éjszakai pótlék időarányosan jár.

¹² 483/2013. (XII. 17.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés alapján

¹³ Az Mt. 102. § (1) bekezdés szerint munkaszüneti nap: január 1., március 15., húsvéthétfő, május 1., pünkösdhétfő, augusztus 20., október 23., november 1. és december 25–26.

- Kiegészítés keretében bele kellene foglalni a Kttv. jogszabály-szövegébe a műszakpótlék fogalmát is, mert jelenleg a közszolgálati jogviszony keretében nem értelmezhető fogalom, holott a gyakorlatban előfordulhat és elő is fordul.

A legegyszerűbb megoldás az lenne ebben az esetben, ha más, az Mt-ből átvett jogszabályhelyekhez hasonlóan a műszakpótlékra vonatkozó rész is átvételre kerülne, a pótlék mértékének meghatározásával együtt. Ezzel a rendelkezések a közigazgatási szervnél foglalkoztatott munkavállalókra és a közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatottakra is megegyező hatásúak és eredményűek lennének.

- A kötelező legkisebb munkabér összegét naptári évenként történő felülvizsgálatánál¹⁴ szem előtt kellene tartani a foglalkoztatási jogviszonyokhoz kapcsolódó éjszakai pótlékok harmonizálását. Így elkerülhető lenne a differenciált pótlékösszegek megszületése.
- A Kttv. 98. § (6) bekezdésében, a munkaszüneti napon rendes munkaidőben történő munkavégzésre kötelezett kormánytisztviselő, köztisztviselő esetében úgy kellene módosítani a jogszabályt, hogy a teljesített munkavégzés időtartama kétszeresének megfelelő mértékű szabadidő helyett a munkavégzése ellenértékeként az Mt-ben szabályozott száz százalékos bérpótlékkal megegyező összegű pótlék illesse meg a tisztviselőket.

A fentiekben részletezett változtatások hozzásegítenének többek közt a Kttv. 261. §-ában felsorolt uniós jogi aktusoknak való megfeleléshez is.

IV. Irodalomjegyzék

1. Dr. Berke Gyula - Dr. Kiss György (2014): Kommentár a munka törvénykönyvéhez. Wolters Kluwer CompLex Kiadó, Budapest.
2. Dr. Horváth István - Dr. Szladovnyik Krisztina (2013): Munkajog. Novissima Kiadó, Budapest.
3. Általános indokolás a munka törvénykönyvéhez (2011)
4. 2012. évi CXX. tv. az egyes rendészeti feladatokat ellátó személyek tevékenységéről valamint egyes törvényeknek az iskolakerülés elleni fellépést biztosító módosításáról
5. 2012. évi I. tv. a munka törvénykönyvéről
6. 2011. évi CXCV. tv. a közszolgálati tisztviselőkről
7. 2004. évi CXXV. tv. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról
8. 1999. évi LXIII. tv. a közterület-felügyeletről
9. 483/2013. (XII. 17.) Korm. rendelet

¹⁴ Mt. 153. § (4) bekezdés rendelkezik a felülvizsgálatról

**DR. JÁNOSI ANDREA¹: A BÜNÜLDÖZÉSI CÉLÚ ADATKEZELÉS
TÉMAKÖRÉBEN VÉGZETT KOMPLEX KUTATÁS EREDMÉNYEINEK
ÉRTÉKELÉSE - ME, ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR, BÜNYGYI
TUDOMÁNYOK INTÉZETE, - BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-
VÉGREHAJTÁSI JOGI INTÉZETI TANSZÉK**

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

1. Néhány gondolat a bűnüldözési célú adatkezelés és információcsere jelenlegi helyzetéről az Európai Unóban

Az e témakörben végzett felmérés eredményeinek értékelése előtt úgy vélem néhány gondolat erejéig indokolt görcső alá venni az ezen a területen megfigyelhető uniós szintű jogalkotás főbb jellemzőit, illetve annak tendenciáit. A bűnüldözési célú információcsere, mint a büntetőügyekben folytatott rendőri és igazságügyi együttműködés szerves része, a Lisszaboni Szerződés hatályba lépéséig egyértelműen a Harmadik Pillér körébe volt sorolandó. Ez mára, a pillérrendszer felszámolásából eredően természetesen megváltozott, ugyanakkor a rendelkezésre álló joganyagot áttekintve ez a terület napjainkban is jellemzően még harmadik pilléres jogi eszközként elfogadott, kerethatározatok² formájában kerül szabályozásra. (Meg kell jegyezni azonban, hogy 2014. december 1-jétől, az átmeneti időszak elteltével immár ezen a területen is élhet a Bizottság a kötelezettségszegési eljárás megindításának lehetőségével.)³

Emellett több, az adatkezelést érintő kérdésben is előreláthatóan – például az adatvédelem vonatkozásában⁴ – egységesítés várható, nem beszélve az Európai Ügyészség létrehozásának lehetőségéről, amely a pénzügyi érdeket sértő bűncselekmények tekintetében jelentős szerepet vállalhat majd az információcsere és kooperáció hatékonyságának a növelésében.⁵

Mindezen folyamatok pedig – véleményem szerint – a tagállamok közötti bűnüldözési célú információcsere fokozatos elmélyülését prognosztizálják.

Meg kell jegyezni, hogy jelen rövid összefoglalóban a bűnüldözési célú információcsere tág értelemben vett fogalma kerül alkalmazásra. Nem pusztán a büntetőeljárás nyomozási és vádemelési szakaszában folytatott adatcsere, hanem a büntető ítéletekre vonatkozó információ

¹ Dr. Jánosi Andrea: adjunktus, PhD, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bünygyi Tudományok Intézet, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszékének oktatója, Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjas kutató.

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² A kerethatározat lényegi eleme, hogy az abban szereplő cél vonatkozásában köti a tagállamokat, ugyanakkor annak végrehajtási módja és eszközei tekintetében nem. Lásd részletesen: *LIGETI, Katalin*: A nemzetközi bünygyi együttműködés intézményi keretei Európában. In: *Dr. KONDOROSI, Ferenc – LIGETI, Katalin (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 2008. 35-58. o., 43. o.

³ EUMSZ. 36. jegyzőkönyv. Az erre történő utalást lásd például: A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló, 2008. június 23-i 2008/615/IB tanácsi határozat (prümi határozat) végrehajtásáról. COM (2012) 732 final.

⁴ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, büntetőeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. COM (2012) 10 final.

⁵ Javaslat a Tanács rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról. COM (2013) 0534 final. 3. A javaslat jogi elemei.

átadása is ide sorolandó. Ez a megközelítés nem újkeletű, hiszen más, vonatkozó munkákban is találhatunk erre példát.⁶

A témakör tárgyalása előtt szükséges annak további specialitásaként megemlíteni az azt szabályozó uniós joganyag rendkívül szerteágazó, s nem ritkán párhuzamos elemeket is tartalmazó jellegét. Emellett pedig az információcsere struktúrájának összetettségét, amely egyaránt tartalmazza a tagállamok közötti adatcsere módszereit, továbbá azoknak a különböző „hálózatokba való szervezését”, esetlegesen pedig a központi adatbázisok kialakítását.⁷ Ezeket vizsgálva, felmerülhet a kérdés, hogy vajon mi indokolja, hogy ezen a területen az Európai Unió tagállamai között a jogsegély mellett további eszközök is rendelkezésére álljanak? Ennek a kérdésnek a megválaszolására iskolapéldaként szolgál a belgiumi Fourniret ügy, ahol a Belgiumban élő, s ott iskolai felügyelőként dolgozó terhelten szemben emberrablás kísérlete miatt indult büntetőeljárás, amely során a hatóság tudomására jutott, hogy a terhelten Franciaországban már korábban is felelősségre vonták kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális erőszak miatt, sőt fény derült arra is, hogy további emberölésekkel és emberrablásokkal is kapcsolatba hozható.⁸ Ez az eset kiválóan szemlélteti a büntető ítéletekre, s általában a bűnüldözési célú adatokra vonatkozó hatékony információcsere szükségességét a tagállamok között.

Az információcsere szabályozó joganyag kialakulása és fejlődése rendkívül leegyszerűsített formában a következő: (1) azoknak a csatornáknak a kialakulása, amelyek a nemzeti hatóságok közötti információcsere biztosítják (akár a bűnüldöző hatóságok között, akár a büntügyi nyilvántartásokban rögzített adatokra vonatkozóan), emellett (2) létrejöttek a centralizált struktúrát követő és bűnüldözési funkciót is ellátó adatbázisok/információs rendszerek, amelyek a szükségleteknek megfelelően, különböző módosításokat/fejlesztéseket foganatosítottak.⁹

2. A gyakorlatorientált kutatás és eredményei

A „Bűnüldözési célú adatkezelés lehetőségei és korlátai az Európai Unióban” című kutatás az uniós szinten működő, bűnüldözési célt szolgáló adatbázisok és információszolgáltatást biztosító rendszerek elemző vizsgálatát tűzte ki célul, míg az ennek keretében zajló felmérés a gyakorló szakembereknek az erről a rendszerről alkotott véleményének a megismerését célozta. Jelen rövid összefoglaló a vizsgálat néhány lényegi megállapítását tartalmazza.

A felmérés közel 250 (pontosan: 236) önkéntesen kitöltött, anonim kérdőív elemzésén alapult. Annak érdekében, hogy a kutatás valóban hasznosítható eredményeket hozzon, a felmérés alanyai rendőrségen és ügyészségen dolgozó szakemberek voltak. Ennek a célcsoportnak a kiválasztását egyértelműen az indokolta, hogy munkájuk meghatározó részét képezi a bűnüldözés, amelynek ellátása során – nem szükségszerűen, azonban direkt vagy indirekt módon – kapcsolatba kerülhetnek ilyen rendszerekkel, vagy pusztán a bűncselekmény jellegére tekintettel szükségessé válhat az eljárás során más tagállamtól információ beszerzése.

⁶ DE BUSSE, Els: A European criminal record database: An integrated model. In: STEFANOU, Constantin – XANTHAKI, Helen (szerk.): Towards a European Criminal Record. Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – Sao Paulo – Delhi, 2008. 336-353. o., 336. o.

⁷ SZABÓ, Máté Dániel: Adatáramlás a büntügyi együttműködésben. In: Dr. KONDOROSI, Ferenc – LIGETI, Katalin (szerk.): i.m. 339-353. o., 340. o.

⁸ RYCKMAN, Charlotte – VERMEULEN, Gert – DE BONDT, Wendy: Considerations for a future EU policy on disqualifications. In: COOLS, Marc – DE RUYVER, Brice – EASTON, Marleen – PAUWELS, Lieven – PONSAERS, Paul – WALLE, Gundrun Vande – VANDER BEKEN, Tom – VANDER LAENEN, Freya – VERHAGE, Antoinette – VERMEULEN, Gert – VYNCKIER, Gerwinde: European Criminal Justice and Policy. Maklu, Antwerpen – Apeldoorn – Portland, 2012. 115-141. o., 118. o.

HUYBREGHTS, Gerrit: Exchange of Criminal Record Information in the EU. In: Journal of European Criminal Law. Volume 1/2007. Issue 4. 25-36. o. 25. o.

⁹ MITSILEGAS, Valsamis: Databases in the area of freedom, security and justice: Lessons for the centralisation of records and their maximum exchange. In: STEFANOU, Constantin – XANTHAKI, Helen (szerk.): i.m. 311-335. o., 332-333. o.

A kérdések egy adott csoportja a központi szinten működő, többek között bűnüldözési funkciót is ellátó adatbázisokat érintette, míg másik az információcsere tagállamok közötti gyakorlatához kapcsolódtak. A kérdőívben megjelölt rendszerek az alábbiak voltak: Europol Információs Rendszer (EIS), Schengeni Információs Rendszer (SIS), Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS),¹⁰ Vízum Információs Rendszer (VIS),¹¹ Váminformációs Rendszer (VIR),¹² Eurodac,¹³ Európai Határőrizeti Rendszer (Eurosur).¹⁴ Emellett minden esetben szerepelt egy ún. „egyéb” kategória, ahol a válaszadó által ismert vagy alkalmazott, de a felsorolásban nem szereplő rendszert jelölhetett meg. A fentiek közül a gyakorló szakemberek között egyértelműen a SIS aposztrofálható a leginkább ismertnek, hiszen mind az ügyészség, mind a pedig a rendőrség részéről szinte az összes szakember úgy nyilatkozott, hogy már hallott erről az információs csatornáról. Abban a sorrendben, hogy hány szakember jelezte, hogy ismeri az adott hálózatot, a SIS-t mind a rendőrség, mind pedig az ügyészség részéről az Europol Információs Rendszer követett, habár az ügyészség részéről az EIS nagyobb arányban került ismertként megjelölésre. Emellett ugyancsak érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg harmadik helyen a rendőrség részéről a Vízum Információs Rendszer, addig az ügyészség részéről az ECRIS szerepelt. Ez az eltérés egyértelműen a két hatóságnak a büntetőeljárásban betöltött szerep- és feladatkörével magyarázható. Az ítéletekre vonatkozó információ cseréjének ugyanis sokkal nagyon relevanciája lehet az ügyészeti eljárások során. Eltérő arányszámokkal ugyan, de ezzel a sorrenddel egyező eredmény született a tekintetben is, hogy mely rendszereket használták a megkérdezettek közül a legtöbben.

A felsorolt információs hálózatok szerkezeti felépítése, működési mechanizmusa rendkívül eltérő. Sőt, funkciójukat tekintve a bűnüldözési cél gyakran csak másodlagos. Ilyen például a VIS, a VIR, az Eurodac és az Eurosur is. Ennek az információnak a birtokán úgy vélem, hogy szükséges arra is rákérdezni, hogy a szakemberek miként vélekednek erről. Hogyan látják, melyik az a rendszer, amelyik leginkább a bűnüldözést szolgálja. Az eredmények kapcsán érdekes eltérés mutatkozott a két szervezet között. Bár a bűnüldözésben betöltött legmeghatározóbb funkciója ugyanannak a három információs rendszernek volt, azonban ezek sorrendje különbözött. Míg a rendőrség részéről a kérdőívet kitöltők úgy vélekedtek, hogy a

¹⁰ Lásd: A Tanács 2009/316/IB határozata (2009. április 6.) a 2009/315/IB kerethatározat 11. cikke alkalmazásában az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS) létrehozásáról. HL L 93., 2009.4.7., 33-48. o.

¹¹ Lásd: Az Európai Parlament és a Tanács 767/2008/EK rendelete (2008. július 9.) a vízuminformációs rendszerről (VIS) és a rövid távú tartózkodásra jogosító vízumokra vonatkozó adatok tagállamok közötti cseréjéről (VIS-rendelet). HL L 218., 2008.8.13., 60-81. o.

¹² Lásd: A Tanács 515/97/EK rendelete (1997. március 13.) a tagállamok közigazgatási hatóságai közötti kölcsönös segítségnyújtásról, valamint a vám- és mezőgazdasági jogszabályok helyes alkalmazásának biztosítása érdekében e hatóságok és a Bizottság együttműködéséről. HL L 82., 1997.3.22., 1-16. o.

Az Európai Parlament és a Tanács 766/2008/EK rendelete (2008. július 9.) a tagállamok közigazgatási hatóságai közötti kölcsönös segítségnyújtásról, valamint a vám- és mezőgazdasági jogszabályok helyes alkalmazásának biztosítása érdekében e hatóságok és a Bizottság együttműködéséről szóló 515/97/EK tanácsi rendelet módosításáról. HL L 218., 2008.8.13., 48-59. o.

¹³ Lásd: A Tanács 2725/2000/EK rendelete (2000. december 11.) a dublini egyezmény hatékony alkalmazása érdekében az ujjlenyomatok összehasonlítására irányuló Eurodac létrehozásáról. HL L 316., 2000.12.15., 1-10. o.

Az Európai Parlament és a Tanács 603/2013/EU rendelete (2013. június 26.) a harmadik országbeli állampolgár vagy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról szóló 604/2013/EU rendelet hatékony alkalmazása érdekében az ujjlenyomatok összehasonlítását szolgáló Eurodac létrehozásáról, továbbá a tagállamok bűnüldöző hatóságai és az Europol által az Eurodac-adatokkal való, bűnüldözési célú összehasonlítások kérelmezéséről, valamint a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség nagyméretű IT-rendszereinek üzemeltetési igazgatását végző ügynökség létrehozásáról szóló 1077/2011/EU rendelet módosításáról. HL L 180., 2013.6.29., 1-30. o.

¹⁴ Lásd: Az Európai Parlament és a Tanács 1052/2013/EU rendelete (2013. október 22.) az európai határőrizeti rendszer (EUROSUR) létrehozásáról. HL L 295., 2013.11.6., 11-26. o.

sorrendben az első a SIS, második az EIS, harmadik az ECRIS, addig az ügyészség részéről megkérdezettek összességében azt az álláspontot képviselték, hogy a legmeghatározóbb az EIS, amelyet az ECRIS, majd a SIS követ.

A felmérés eredményei arra engednek következtetni, hogy gyakoribb az adatbázisok – közvetlen vagy közvetett – alkalmazása a rendőrség munkája során. Véleményem szerint ez leginkább azzal magyarázható, hogy ezeknek a rendszerek az igénybe vételére elsődlegesen a büntetőeljárás nyomozási szakaszában kerül sor, ugyanakkor kiemelkedően magas arány (63 %) volt tapasztalható az ügyészség részéről megkérdezettek körében is. Azonos eredmény született az alkalmazás rendszeressége vonatkozásában. Mindkét szervezetnél dolgozók legtöbbször az évi gyakoriságról számoltak be, azonban a nem a többségi álláspontot képviselők válaszai jelentősen eltértek. A rendőrség körében sokkal többen hivatkoztak az alkalmazás napi, illetve heti rendszerességére.

Az adatbázisok centralizálásának szükségességére vonatkozó igény felmérése a kutatás egyik legfőbb célkitűzése volt. A centralizálás lehetőségének, módjának, korlátainak vizsgálatát több, akár uniós szintű kutatásban is felfedezhetjük. Nagyon érdekes azonban annak megválaszolása, hogy milyen álláspontot képviselnek ebben a kérdésben – ha lehet egyáltalán egységesíteni – a témában jártas, s azt napi szinten alkalmazó/gyakorló magyar szakemberek. A centralizálás támogatása javarészt egyöntetű volt. A válaszadók gyakran ebben látták a rendszer egyszerűsítésének, gyorsításának, illetve a hatékonyság növelésének zálogát. Jellemzően ezt támasztották alá a kutatás keretében, a rendőrség körében lefolytatott mélyinterjúk (20 szakemberrel) eredményei is. Ugyanakkor az ellenkező álláspontot képviselők érvei, megítélésai és féltételei gyakran rendkívül megalapozottak voltak. Így például megemlíthető az adatvédelmi aggályokra, technikai korlátokra vagy akár a kezelhetetlen mennyiségű információra történő hivatkozás. Emellett pedig a jelenleg funkcionáló adatbázisok hatékonyságának növelésére szolgáló eszközök között is gyakran felmerült a centralizálás, egységesítés lehetősége.

A válaszadók szerint a jelenlegi rendszerben a problémát például a szűk körű hozzáférési jogosultságok, a lassú információáramlás, vagy a közvetlenség korlátozott érvényesülése, stb. jelentheti.

A kérdőív második tartalmi egysége a tagállamok közötti információcsere témakörét érintette. A válaszadók az információcsere gyakoriságára, formalizált jellegére, az azzal való elégedettségre vonatkozó kérdésekre válaszoltak. Ebben a kategóriában szintén magasabb arányú volt a rendőrség részéről azon válaszadók száma, akik úgy nyilatkoztak, hogy munkájuk során már előfordult, hogy más tagállamtól információ kérése vált szükségessé. Erre összességében leggyakrabban évi (rendőrségnél a havi is) rendszerességgel van szükség. A válaszadók általában osztották azt a véleményt, hogy az információcsere folyamata standardizált, amelynek alapjául leggyakrabban jogszabályi előírásokra és belső utasításokra hivatkoztak. Az információ iránti megkeresés a munkájuk ellátásában rendszerint nem jelent nehézséget, pusztán a tekintetben hogy ez adott esetben az eljárás elhúzódását eredményezheti. Ezt támasztja alá a megkeresések teljesítésének időtartamára adott válasz is, hiszen a válaszadók összességében leggyakrabban az 1-6 havi időtartamot jelölték meg. Az információcsere jelenlegi struktúrájának hatékonyságát a kérdőívet kitöltők jellemzően közepesre értékelték.

Összességében úgy vélem, hogy a kérdőíves felmérés remek lehetőséget adott a következő kérdések megválaszolására:

- (1) mi a gyakorló szakemberek általános megítélése, véleménye a bűnüldözési célú információcsere jelenlegi struktúráját érintően;
- (2) milyen mindennapi nehézségek merülnek az információs rendszerek alkalmazása során;
- (3) melyek a lehetséges fejlesztési irányvonalak, hogyan növelhető a rendszer hatékonysága;

- (4) milyen mértékben támogatott egy uniós szintű, egységes, központi adatbázis kialakításának, vagy esetleg annak milyen korlátai vannak.

3. Következtetések

A fejlesztés jövőbeli irányait és lehetőségeit úgy vélem komolyan determinálja a Bizottságnak az európai információcsere-modell kapcsán kiadott közleményének tartalma, amely szerint jövőbeli alternatívát a meglévő rendszerek tökéletesítése jelenthet, nem pedig új információs csatorna kialakítása.¹⁵

A tagállamok közötti információcsere hatékonyságának a növelése érdekében három lehetséges módszert kell figyelembe venni. Az egyik lehetőség az egyes tagállamok közötti kooperáció eredményességének az ösztönzése, a másik a tagállami (bűnügyi) nyilvántartások közötti kapcsolat kialakítása, míg a harmadik egy egységes, központi adattár létrehozása.¹⁶ Az unió szintű joganyagot áttekintve láthatjuk, hogy jelenleg mind a három alternatíván alapuló eszköz megtalálható. Az első csoportba sorolható például a Svéd Kezdeményezés,¹⁷ vagy akár a prűmi határozat¹⁸ alapján történő együttműködés, a másodikba az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS), amely az ítéletekkel kapcsolatos információk tagállamok közötti cseréjét szolgáló számítógépes rendszer, míg a harmadikban akár a SIS, akár az EIS is megemlíthető.

Az egyes eszközök közötti választás gyakran az eljáró hatóság döntési jogkörébe tartozik, így gyakran tagállamonként eltérő gyakorlat alakult ki. Ezt támasztja alá egy 2010-ben készített, átfogó tanulmány, amely arról számolt be, hogy míg az Europol szerepe az információcserében fokozatosan nő, addig a Svéd Kezdeményezésen alapuló együttműködés alulmúlja a kezdeti várakozásokat.¹⁹ Erre hívja fel a figyelmet a Bizottság fentebb említett közleménye is, amely szerint habár elmozdulás tapasztalható a tagállamok részéről az Europol-csatorna irányába, az Interpol-csatornának még mindig igen nagy a vonzereje.²⁰ Ez a folyamat pedig egyértelműen az Interpol uniós határokat is átlépő, nemzetközi jellegével indokolható.

Az információcsere jelenleg központosított formában működő eszközei gyakran csak közvetett módon látnak el bűnüldözési funkciót, továbbá a nemzeti hatóságok rendelkezésére álló információknak is csak egy meghatározott részét tartalmazzák, tehát az egyedi megkeresések teljes körű helyettesítésére nem alkalmasak.²¹ Megoldási alternatívát talán a bűnüldözési célt szolgáló információk egy adott rendszerben történő tárolása jelenthetne, azonban ez komoly aggályokat vetne fel. Így például jelentősen befolyásolná, adott esetben sértené a célhoz kötött adatkezelés követelményének az érvényesülését. A központosítás esetlegesen az adatbázisok interoperabilitásának a biztosításával helyettesíthető lehetne, ugyanakkor ez a meglévő hálózatok vagy a nemzeti adatbázisok technikai jellegű és adatkezelési szabályokat is érintő uniformizálását is feltételezné. További megoldási alternatívát pedig a párhuzamos lehetőségek kiküszöbölése jelenthetne.

¹⁵ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az EU-n belüli bűnüldözési együttműködés erősítése: az európai információcsere-modell. (EIXM). COM (2012) 0735 végleges.

¹⁶ A lehetőségek ismertetését lásd részletesen: VERMEULEN, Gert – VANDER BEKEN, Tom – DE BUSSEER, Els – DORMAELS, Arne: Blueprint for an EU Criminal Records Database. Maklu, Antwerp-Apeldoorn, 2002. 20-21. o.

¹⁷ A Tanács 2006/960/IB kerethatározata az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről. HL L 386., 2006.12.29., 89-100. o.

¹⁸ A Tanács 2008/615/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről. HL L 210, 06/08/2008 o. 0001 – 0011

¹⁹ Study on the status of information exchange amongst law enforcement authorities in the context of existing EU instruments. European Commission, Brussels, 2010. 109-110. o.

²⁰ COM (2012) 735 final. 3.2. A csatornák korszerűsítése és igazítása.

²¹ SZABÓ, Máté Dániel: i.m. 340. o.

A kutatás eredményét összegezve úgy vélem, hogy bűnüldözési szempontból a leghatékonyabb megoldást a nemzeti adatbázisok kialakításának fokozottabb összehangolása, így az azok tartalmára, felépítésére, a hozzáférésre jogosultak körére, valamint az adatvédelmi előírásokra vonatkozó szabályoknak összehangolása, majd ehhez kapcsolódóan egy központi kommunikációs csatorna/hálózat jelenthetné. A tagállamok ilyen irányú és mértékű egységesítési szándéka véleményem szerint jelenleg még kérdéses.

Ezúton is köszönöm az Országos Rendőr-főkapitányság és a Legfőbb Ügyészség támogatását a kutatásom lebonyolításához és a kérdőívet kitöltő, valamint az interjúkérdésekre választ adó szakemberek segítségét.

Felhasznált szakirodalom:

1. *DE BUSSE, Els: A European criminal record database: An integrated model.* In: *STEFANOU, Constantin – XANTHAKI, Helen (szerk.): Towards a European Criminal Record.* Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – Sao Paulo – Delhi, 2008. 336-353. o.
2. *HUYBREGHTS, Gerrit: Exchange of Criminal Record Information in the EU.* In: *Journal of European Criminal Law.* Volume 1/2007. Issue 4. 25-36. o.
3. *LIGETI, Katalin: A nemzetközi bűnügyi együttműködés intézményi keretei Európában.* In: *Dr. KONDOROSI, Ferenc – LIGETI, Katalin (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 2008. 35-58. o.
4. *MITSILEGAS, Valsamis: Databases in the area of freedom, security and justice: Lessons for the centralisation of records and their maximum exchange.* In: *STEFANOU, Constantin – XANTHAKI, Helen (szerk.): i.m. 311-335. o.*
5. *RYCKMAN, Charlotte – VERMEULEN, Gert – DE BONDT, Wendy: Considerations for a future EU policy on disqualifications.* In: *COOLS, Marc – DE RUYVER, Brice – EASTON, Marleen – PAUWELS, Lieven – PONSAERS, Paul – WALLE, Gundrun Vande – VANDER BEKEN, Tom – VANDER LAENEN, Freya – VERHAGE, Antoinette – VERMEULEN, Gert – VYNCKIER, Gerwinde: European Criminal Justice and Policy.* Maklu, Antwerpen – Apeldoorn – Portland, 2012. 115-141. o.
6. *SZABÓ, Máté Dániel: Adatáramlás a bűnügyi együttműködésben.* In: *Dr. KONDOROSI, Ferenc – LIGETI, Katalin (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 2008. 339-353. o.
7. *VERMEULEN, Gert – VANDER BEKEN, Tom – DE BUSSE, Els – DORMAELS, Arne: Blueprint for an EU Criminal Records Database.* Maklu, Antwerp-Apeldoorn, 2002.
8. *Study on the status of information exchange amongst law enforcement authorities in the context of existing EU instruments.* European Commission, Brussels, 2010.

Felhasznált uniós dokumentumok listája

1. EUMSZ. 36. jegyzőkönyv.
2. A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló, 2008. június 23-i 2008/615/IB tanácsi határozat (prümi határozat) végrehajtásáról. COM (2012) 732 final.
3. Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, büntetőeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. COM (2012) 10 final.
4. Javaslat a Tanács rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról. COM (2013) 0534 final.
5. A Tanács 2009/316/IB határozata (2009. április 6.) a 2009/315/IB kerethatározat 11. cikke alkalmazásában az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS) létrehozásáról. HL L 93., 2009.4.7., 33-48. o.

6. Az Európai Parlament és a Tanács 767/2008/EK rendelete (2008. július 9.) a vízuminformációs rendszerről (VIS) és a rövid távú tartózkodásra jogosító vízumokra vonatkozó adatok tagállamok közötti cseréjéről (VIS-rendelet). HL L 218., 2008.8.13., 60-81. o.
7. A Tanács 515/97/EK rendelete (1997. március 13.) a tagállamok közigazgatási hatóságai közötti kölcsönös segítségnyújtásról, valamint a vám- és mezőgazdasági jogszabályok helyes alkalmazásának biztosítása érdekében e hatóságok és a Bizottság együttműködéséről. HL L 82., 1997.3.22., 1-16. o.
8. Az Európai Parlament és a Tanács 766/2008/EK rendelete (2008. július 9.) a tagállamok közigazgatási hatóságai közötti kölcsönös segítségnyújtásról, valamint a vám- és mezőgazdasági jogszabályok helyes alkalmazásának biztosítása érdekében e hatóságok és a Bizottság együttműködéséről szóló 515/97/EK tanácsi rendelet módosításáról. HL L 218., 2008.8.13., 48-59. o.
9. A Tanács 2725/2000/EK rendelete (2000. december 11.) a dublini egyezmény hatékony alkalmazása érdekében az ujjlenyomatok összehasonlítására irányuló Eurodac létrehozásáról. HL L 316., 2000.12.15., 1-10. o.
10. Az Európai Parlament és a Tanács 603/2013/EU rendelete (2013. június 26.) a harmadik országbeli állampolgár vagy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról szóló 604/2013/EU rendelet hatékony alkalmazása érdekében az ujjlenyomatok összehasonlítását szolgáló Eurodac létrehozásáról, továbbá a tagállamok bűnüldöző hatóságai és az Europol által az Eurodac-adatokkal való, bűnüldözési célú összehasonlítások kérelmezéséről, valamint a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség nagyméretű IT-rendszereinek üzemeltetési igazgatását végző ügynökség létrehozásáról szóló 1077/2011/EU rendelet módosításáról. HL L 180., 2013.6.29., 1-30. o.
11. Az Európai Parlament és a Tanács 1052/2013/EU rendelete (2013. október 22.) az európai határőrizeti rendszer (EUROSUR) létrehozásáról. HL L 295., 2013.11.6., 11-26. o.
12. A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az EU-n belüli bűnüldözési együttműködés erősítése: az európai információcsere-modell. (EIXM). COM (2012) 0735 végleges.
13. A Tanács 2006/960/IB kerethatározata az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről. HL L 386., 2006.12.29., 89-100. o.
14. A Tanács 2008/615/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről. HL L 210, 06/08/2008 o. 0001 – 0011

Témavezető: Dr. Madai Sándor

*Amióta a közösség irányába teljesítendő
közzolgáltatások követelése szokássá lőn,
ugyanattól az időtől fogva mindig akadtak olyanok,
kik a közösség ilyirányú parancsával majd nyíltan
szembehelyezkedtek, majd a ravaszság mindennemű
eszközét felhasználva a reájuk kivetett, illetőleg
általuk teljesítendő közteher alól menekülni vagy
annak legalább is súlyát enyhíteni törekedtek.
/Angyal Pál/*

Bevezetés

Amióta létezik társadalmi együttélés, nevezzük ezt államnak, azóta működik egy gazdálkodási rendszere is, egy államháztartása, tehát szükség van valamilyen bevételre, e szervezet működésének fenntartásához. A közteherviselés alóli kibúvás és az alkalmazott kényszerintézkedések fokozatosan fejlődtek az eseti, ad hoc jelleg felől az intézményesülés felé. Kezdetben persze természetben szolgálta ki a társadalom az állam szükségleteit, például hadkötelezettséggel, később már pénzben nyújtott ezekre fedezetet, akár adók, vámok vagy éppen illetékek formájában. Ahol pedig az önkéntes teljesítés elmaradt, erőszakkal is fellépett az e kötelezettségek megszegőivel szemben. De a magánjogias felfogás mindvégig megmaradt, hiszen az elsődleges cél a szolgáltatás teljesítése, másodsorban beszélhetünk csak megtorlásról. A tanulmányom során kívánom bemutatni, hogy az államszervezet fejlődésével, milyen bevételi források jelentek meg és hogyan biztosították ezek beszedését, visszatekintve mind a nemzetközi területekre, mind a magyar jogtörténetre. Mikor alkalmaztak büntetőjogi eszközöket, hogyan pönalizálták a kötelezettségek alóli kibúvókat? Érvényesül-e az ultima ratio elve, hogy az állam, csak legvégső esetben élhet büntetőhatalmával?

1. Az adózás nemzetközi előzményei

1.1 Ókor – a pönalizálás kezdetei

Az ókori kultúrák fejlett gazdasággal és kereskedelemmel rendelkeztek, ami magával hozta, az adórendszer intézményesülését. Természetben, vagy később pénzben hajtották be az adókat, elsősorban a legigázott, meghódított területek lakóitól. Már a mezopotámiai és babiloni templomgazdaságok is beszedték bevételüket az állattartás, termény előállítás után. Hammurabi már törvényben szabályozta a közteherviselési kötelezettséget, aminek a nem teljesítése, súlyos következményekkel járt. A hűbéres hadkötelezettséggel tartozott: 28. § Ha akár gyalogos akár halász, a kinek a X. király hadi útján menetelni a hivatása, nem indul el, avagy pedig zsoldost bérel, és helyettesét küldi el, akár gyalogos, akár halász az illető, ölessék meg, az általa bérelt egyén pedig házáat foglalja el. Ezzel a rendelkezéssel, pedig már az adófizetést biztosították: 38. § Katona, halász és adófizető földjéből, kertjéből és házából, melyek hűbérehez tartoznak, feleségére és fiára a semmit rá nem írathat és adósságának fedezésére semmit el nem adhat.¹

Egyiptomban bevételt jelentettek az állam számára a kivetett aratási adók és vámok, amelyeket, a Níluson történő hajózásért róttak ki i. e. 3. évezredben. A Perzsa birodalom már jól fejlett közigazgatással rendelkezett ahhoz, hogy beszedje a tartományaiából az adókat, amelyek a

¹ Dr. Kmoskó Mihály: Hammurabi Törvényei, 1911, Kolozsvár, Nyomtatott Ajtai K. Albert Nyomdájában, 32-33. o.

kincstárat gazdagították. Az ókori görögöknél nem volt ismeretes a polgárok megadóztatása, de a leigázott területekről rengeteg bevételre tettek szert.²

Ha a római jogrendszert tekintjük, tudjuk, hogy nem volt szétválasztva a magánjog és a közjog, nincs külön szankciórendszer, nem ismerték a csalást, adócsalást, mint külön tényállást. Azonban az adóelvonást, közösséget sértő deliktumnak tekintették, hiszen a hatalmas birodalomból, kolóniákról érkező jövedelmek, és egyéb termékek, óriási bevételt jelentettek az államháztartás számára, ezek alól történő kibúvás, az államot veszélyeztető cselekmény. Adóslistán tartották számon az adózó állampolgárokat. A provinciákban a közvetlen adókkal kapcsolatos teendők a procuratorok feladatát képezték, míg a közvetett adók beszedését, sőt kivetésüket is a hatósággal erre szerződött személyek, az úgynevezett adóbérlők végezték.³

1.2 Az egyház válasza az adózásra

A Bibliában is szó van az adófizetési kötelezettségről, az Újszövetségben Jézus ezt mondja: „Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené!”⁴ Előbb egy dénárt kért, és megkérdezte, hogy „kinek a képe és felirata ez?”, azt válaszolták, hogy „a császáré”. Ezt a császár a leigázott népekre rótt ki, akik ezt a dénárt használták és fizették a fejadót, azok elismerték Róma önkényuralmát. Később ugyanez megjelenik Pál apostolnál is: „Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig a tisztelettel, annak a tiszteletet.”⁵ Tehát ez megfelelő alapot nyújtott arra, hogy az egyház tized formájában, adót szedjen. Nagyon sokáig, Magyarországon egészen 1848-ig kellett megfizetni az egyházi tizedet, mivel az elég hatalommal rendelkezett ahhoz, hogy különböző hitéleti, vagyonszerzési céljaira ilyen formában adót fizessen. Ez a dézsma a jobbágyság terményeinek és állatszaporulatának egytizedét jelentette, mely a római katolikus egyházat illette. Magyarországon az első adóztató hatalom az egyház volt, a fizetett adó pedig a tized, az állami kiadásokat akkor még a király jövedelméből fizették. Aki ezen kötelezettségét elmulasztotta, kiközösítéssel, excommunicatioval büntették.

1.3 Középkori növekvő adóterhek

Az uralkodók a királyi birtokok után szedtek jövedelmet jogok áruba bocsátásával vagy regáléjövedelmekből, ezek mellett még jelen voltak a harmincadnak nevezett határvámok, a sójövedelem, a nemesi birtokok területén lévő bányák utáni illeték, a pénzverésből és később a postából szerzett jövedelmek. A jobbágyságnak földesúri szolgáltatást kellett teljesíteniük, ilyen volt például a kilenced. Kezdetben természetben, később pénzjáradékban kellett teljesíteni, de kötelező szolgáltatást is kellett nyújtani, mint például szállás adás vagy hadba szállítás a katonaság részére. Tehát ebben az időszakban kezdett általánosan elfogadott elvvé válni, hogy az állam működéséhez, minden alattvalónak hozzá kell járulni, aki nem teszi, az közfenyíték alá eső bűncselekményt követ el, ami közel esett a hűtlenséghez, katonai szökéshez.⁶ A büntetés alá eső cselekmények a hamis adóbevallás, a vámfizetési kötelezettség megtagadása, és ez alól való fondorlatos kibúvás, melyek büntetése a kiközösítés és a járművek, áruk elkobzása. Nagy szerepe volt a károsításra irányuló szándéknak valamint a vámszabályok nem tudása mentesített a büntetésektől. Egyes német területeken vagyok elleni deliktumnak tekintették, lopásként is büntették. A hűbérurak és városok rendeleteiben két csoportra különíthetjük el a vámvisszaéléseket, az egyik a súlyosabb hamis bevallás, a másik enyhébben megítélendő cselekmény a fizetés nem teljesítése.⁷

² Dr. Molnár Gábor Miklós: Adócsalás a költségvetési csalásban, Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2011, 19. o.

³ Földi András, Hamza Gábor: A RÓMAI JOG TÖRTÉNETE ÉS INSTITÚCIÓI, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2014

⁴ Biblia Mt. 22,21

⁵ Biblia Pál levele a Rómaiakhoz 13,7

⁶ Molnár Gábor Miklós: i.m. 21-22. o.

⁷ Dr. Angyal Pál: Adócsalás, Athenaeum, Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest, 1930, 15. o.

1.4 Újkori pénzügyi büntetőjog

Ebben az időszakban az adózás körüli visszaélések mindinkább elveszítik bűnhődés jellegüket és inkább a kártalanításra irányulnak, a bűnösség vélelmen alapult. Ha a német jogfejlődést tekintjük, nagy szerepe van a pénzügyi büntetőjog területén az 1791. évi Allgemeine Landrecht porosz törvénykönyvnek. A német fejedelemségek vámközössége életbe hívta a Generalkonferenz szervét, amely elveket dolgozott ki a jövedékcsökkentések megbüntetése tekintetében. Azonban ez nem jelentette a pénzügyi büntetőjog egységes szabályozását, minden adótörvény maga alkotta meg a saját büntetőjogát, mivel a német btk. nem érintette az adó és vámjogszabályok hatályát. Az egységes szabályozást az 1919. évi Reichsabgabenordnung hozta, amely az adóvisszaélést kívánta büntetni: „aki a saját vagy más előnyére jogosulatlanul adóelőnyöket csal ki vagy szándékosan idézi elő az adóbevételek megrövidítését”.⁸

Európa többi államában nincs kodifikálva a jövedéki büntetőjog, a különböző vám- és adóvisszaélések külön törvényekben, rendeletekben szabályozzák, speciális pénzügyi kihágásokként, melynek büntetése leginkább a pénzbírság, kivételesen szabadságvesztésre változtatható, az eljárást pénzügyi hatóságok folytatják le. Franciaországban a fiskális bűncselekmények három csoportra oszthatóak:⁹ hamisítás büntette, vallomás igaz voltának hamis megerősítése és végül a bűnös adómegrövidítés. Svájci kantonális államokban szintén közigazgatási eljárás tárgya minden pénzügyi kihágás, a finn Btk. pedig a közönséges bűncselekmények között említi az adóvisszaélést vagy vámcsalást, melyeket pénzbüntetéssel rendeli büntetni. Görögországban a csempészetet lopásként értékeli,¹⁰ az 1927. évi szovjet Btk. pedig az adótárgyak eltitkolását, a hamis adóbevallást egy évi terjedő szabadságvesztéssel és vagyonelkobzással sújtja, az adó meg nem fizetését pedig pénzbüntetéssel rendeli büntetni. Tehát láthatjuk, hogy ezek a visszaélések jövedéki kihágásokként vannak büntetve és csak szórványos jelenség a büntetőjogi megtorlás eszközehez nyúlni.¹¹

2. Hazai tendenciák

2.1 Szent István adópolitikája

Már a népvándorlás korában is ismeretesek voltak az adóztatási módszerek, természetesen még más formában, pénz ismerete nélkül. Szent István korabeli adóztatási politikát és a hozzá kapcsolódó adóztatási morált vizsgálva, azt látjuk, hogy szigorú büntetések voltak,¹² mivel egy országot kellett a megszilárdulás útjára terelni, ezt egy erős közigazgatási rendszer, a vármegyék létrehozása alapozta meg. Ebben a korban ismeretes volt a tized, melynek szedése az egyház javára történt, illetve a vásárvám és a szabadok dénárja, mai nyelvvel jövedéki adónak mondanánk. Mindezek mellett ismeretes még a füstadó, a telekadó, a közmunka, a kilenced és a tized voltak. A megye jövedelmeinek kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illette. Ebben az időben szinte minden járadékot természetben fizettek. A pénzforgalom csak a XIII. században vált általánossá. Tehát hármas adóztatási rendszer alakult ki, egyrészt adózni kellett az egyház felé, másrészt a király felé, harmadrészt a földet birtokló úr felé, ez a rendszer egészen 1848-ig fennmaradt.¹³

⁸ Dr. Angyal Pál: i.m. 16-17- o.

⁹ Code d'Enregistrement szabályozza a fiskális bűncselekményeket a XX. század elején

¹⁰ 1892. évi febr. 29-i vámtörvény

¹¹ Dr. Angyal Pál: i.m. 18-19. o.

¹² Szent István Király Dekrétoimainak Második Könyve 52. Fejezet a tizedről: A kinek Isten tizedt ad egy évben, a tizediket adja Istennek. 1. § És ha valaki elrejtje a tizedet, kilencz részt adjon érte. 2. § Valaki pedig a püspöknek osztott tizedet meglopja, mint lopót ítéljék meg és az ilyennek váltsága mind a püspöké legyen.

¹³ <http://ado.hu/rovatok/ado/adozas-a-nepvandorlas-a-kalandozasok-es-szent-istvan-koraban> (letöltve: 2014. október 25.)

2.2 Szent Istvánt követő évszázadok változásai

Szent István uralkodását követően, jelentős változással II. András királyunknál találkozunk az adóztatás terén. A királyi birtokokat szétszította a földesurak között, akikről aztán annak jövedelméből adókat és illetékeket vételezett be. Ez a nemesség érdekeit sértette, akik aztán országos ellenállási mozgalmat szerveztek ellene. Így arra kényszerült, hogy az 1222-ban kiadott ún. Aranybullájában az őt támogató királyi szervienseknek biztosítsa az adómentességet.¹⁴ Ez a mentesség lényegében megmaradt a XIX. század közepéig.

Károly Róbert adópolitikáját érdemes még kiemelni a következőkben. Hiszen az Anjou-házi uralkodó a hatalom megszilárdítása mellett, szigorú adópolitikát vezetett be. Értékálló pénzt az aranyforintot vezette be, így a pénzbevételek elmaradása miatt kieső kamara haszna helyett, bevezette az első állandó adót a kapuadót, a kapunként szedett jobbágyadót. Mellette még ismeretes volt a bányák hasznából származó bevétel, a bányabér (urbura). Nagy Lajos 1351-es törvénye bevezette a kilencedet, így egységesítették a jobbágyok által a földesúr felé való szolgáltatási kötelezettségét. Luxemburgi Zsigmond nevéhez köthető a harmincadvám bevezetése, ezt a külkereskedelmi vámt az áru értékének harmincad részeként kellett megfizetni.¹⁵

Luxemburgi Zsigmond 1437-ben bekövetkezett halála és Mátyás király trónra lépése között (1458) gazdasági válság alakult ki. Ebből a válságból Mátyás szigorú intézkedésekkel vezette ki az országot, erős, centralizált hatalmat épített ki, többszörösére emelte, és be is szedte az adókat. Mátyás törekedett az adózás alól az Aranybullában mentességet kiharcoló nemesi és egyházi méltóságok megadóztatására, és igyekezett a legfőbb adófizetőket, a jobbágyságot megvédeni a hatalmaskodók túlkapásaival szemben. Bevezette a füstpénz, amit a nemesekre és az egyházi személyekre is kivetett, és a harmincadvám helyett a koronavámot. Fontos eredménye volt viszont a gazdasági intézkedéseknek a rendi állam államháztartásának gazdasági stabilizálása.¹⁶

A török hódoltság időszakában, Szulejmán szétszakította Magyarországot, a három rész a törökök, Habsburg Ferdinánd, valamint a Szapolyai János felügyelte alatt álltak. A hódoltsági területek török joghatóságát a magyar uralkodók nem ismerték el, ez viszont sajátos adózási helyzetet teremtett a megszállt területeken: a törökök is adót szedtek, de a magyar királyok és a magyar nemesség is adót szedett, de az egyház is igényt tartott a tizedre, amelynek beszedéséhez gyakran vettek igénybe királyi segítséget. Ez volt az úgynevezett kettős adóztatás rendszere.¹⁷

2.3 1848 előtt és után

1848 előtt hazánkban az állami adók, csak alárendelt jelentőséggel bírtak, így pénzügyi bűncselekményt, csak a határvám, só-, lőpor-, és salétromjövedék tárgyában lehetett elkövetni, nyomozásukra harmincadhivatalok jöttek létre, az ítélezést pedig a Magyar Királyi Udvari Kamara végezte, a végrehajtás pedig a vármegyei hatóságok feladata volt.¹⁸ Az abszolutizmusban a császár számos adót vetett ki, a központi hatóság a császári-királyi pénzügyminisztérium, a

¹⁴ A mentesség záloga: 1222. évi III. törvénycikk a nemesek és egyházak jószágának szabadságáról: Továbbá semmi serpénzt, sem szabad dénár adót nem szedetünk a nemesek jószágán. 1. § Hivatlan sem házokra sem falujokra nem szállunk. 2. § Azonképen az egyházak népén sem veszünk semminemű serpénzt. VII. törvénycikk a királynak az országon kívül való hadakozásáról: Ha pedig a király az országon kívül akarna hadakozni, a nemesség ne tartozzék vele menni, hanem ha a király pénzén; és valamikor haza térend, a nemeseken hadi birságot ne vegyen. 1. § Ha pedig ellenség támadna haddal az országra, általánfogva mindnyájan tartozzanak elmenni. 2. § Azonképen, ha az országon kívül akarnánk hadakozni és mi is a haddal mennénk, minden, valakinek ispánsága vagyon, a mi pénzünkön velünk jöni tartozzék.

¹⁵ <http://ado.hu/rovatok/ado/adorendszert-valtott-karoly-robert> (letöltve 2014. október 25.)

¹⁶ <http://ado.hu/rovatok/ado/matyas-kiraly-kegyetlenul-adoztatott-2-resz> (letöltve: 2014. október 25.)

¹⁷ <http://ado.hu/rovatok/ado/a-harom-reszre-szakadt-orszag-adozasa> (letöltve: 2014. október 25.)

¹⁸ Az eljárást az 1788. évi Általános Harmincadrendtartás, és az 1842. évi Harmincadhivatali Utasítás szabályozta

kiegyezés korszakában jövedéki törvényszékeket (később királyi törvényszékek) szerveztek, másodfokon jövedéki feltörvényszéket melynek hatáskörét később a Budapesti királyi Ítéltábla vette át, számos törvénycikk született az adókról (pl. sójövedék, dohányjövedék, lottójövedék, szeszadókról stb.). Az 1868. évi XXI. törvény különbséget tett a cselekmények között, hogy fennáll-e a szándék a kincstár megrövidítésére vagy sem. Az 1876. évi XV. törvény már külön kategóriába sorolta a nagyobb és kisebb jövedéki kihágásokat. A Csemegi-kódex nem ismerte az adócsalás tényállását, 1883. évi XLIV törvény tartalmazott egy hasonló kihágást.

2.4 I. és II. világháború időszaka

Az ország válságos helyzetében jelentős változást hozott, az 1920. évi XXXII. törvény elfogadása az államkincstár megkárosítására irányuló büntettekről és vétségekről (Acs.), mivel szükség volt a legszigorúbb végső eszközöz, a büntetőjoghoz folyamodni. Így azonban még zavarosabbá vált a helyzet, hiszen a jövedéki kihágások mellé, létrejött az egészen eltérő szabály szerint működő adócsalás bűncselekménye. Az Acs. 1. § bekezdése így szól: Adócsalás az a cselekmény, amelyet adóról vagy egyéb köztartozásról rendelkező törvény kifejezetten adócsalásnak nyilvánít. A bonyolult pénzügyi büntetőjog helyzetét csak fokozta, az 1924. évi XIX. törvény bevezetése a vámjog szabályozásáról. Ez a törvény az anyagi büntetőjogi szabályok zárt rendszerét adta a vámjövedéki kihágásokra, növekvő szigor és a büntetőjog elveihez közelítve. Ezzel gyakorlatilag, az anyagi pénzügyi büntetőjog három részre szakadt, egyrészt külön szabályok érvényesülnek a jövedéki kihágásokra, másrészt megint más rendelkezések szerint bírálják el a vámjövedéki kihágásokat, és végül mindezek mellett a Btk. szabályai között szerepel az adócsalás tényállása.¹⁹

A II. világháborút követően az 1950. évi 47. tvr. egységes szabályozást tartalmazott, meghatározza a pénzügyi büntett fogalmát.²⁰ Ekkor még külön szabályozták a pénzügyi kihágást, a Pénzügyi Büntető Szabályzatban, az ötezer forint értékhatárt el nem érő cselekmények tekintetében.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény, így fogalmazta meg az adócsalás tényállását: ²¹

248. § (1) Aki

- a) adókötelezettségének megállapítása szempontjából jelentős tény (adatot) a hatóság előtt valótlanul ad elő vagy elhallgat, és ezzel vagy más megtévesztő magatartással az adóbevételt csökkenti,
- b) a hatóság megtévesztésével őt meg nem illető adómentességet vagy adókedvezményt vesz igénybe,
- c) olyan terményt vagy terméket, amely jövedék tárgya, a jogszabályban megállapított feltétel hiányában vagy hatósági engedély nélkül előállít, a jövedéki ellenőrzés alól elvon, vagy más által elvont terményt vagy terméket vagyoni haszon végett megszerez, elrejt, vagy elidegenítésében közreműködik,

három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az elkövető visszaeső.

¹⁹ Dr. Angyal Pál: i.m. 20-25. o.

²⁰ Pénzügyi büntett a közadóra vonatkozó jogszabállyal bűncselekménnyé nyilvánított, úgyszintén a korábbi jogszabályok értelmében adócsalásnak, adóelvonásnak vagy jövedéki kihágásnak minősülő szándékos cselekmény, ha az általa megrövidített vagy veszélyeztetett közadó összege, illetőleg vámjogszabály megszegése esetében a tárgyaül szolgáló áru belföldi forgalmi értéke az ötezer forintot meghaladja.

²¹ Mellette fontos még kiemelni a vámbüntett tényállását: 249. § (1) Aki a) vámárut a vámellenőrzés alól elvon vagy a vámárutak vámszemponthól lényeges körülményei tekintetében a hatóság előtt valótlan nyilatkozatot tesz (csempészet), b) csempészett vámárut vagyoni haszon végett megszerez, elrejt vagy elidegenítésében közreműködik (vámorgazdaság), három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az elkövető visszaeső.

(3) E § alkalmazásában adó alatt az illetéket is érteni kell.

Az elkövető tulajdonában levő azt a pénzt, vagy egyéb dolgot, amelyre a bűntettet elkövették, el kell kobozni., az eljárásnak csak jogszabályban meghatározott szerv feljelentése alapján volt helye.

Az adócsalás mellett a törvény büntetni rendelte az adócsalás szabálysértését is, az 1959. évi 18. számú tvr. majd a szabálysértésekről szóló 1968. évi I. tv. szerint, a szabálysértés elkövetési magatartása megegyezett a bűncselekmény elkövetési magatartásával. Az adócsalás szabálysértését végül az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvény törölte el.

2.5 1978. évi IV. törvény és változásai

A törvény 310. §²² tartalmazta az adócsalás tényállását: Aki az adókötelezettség megállapítása szempontjából jelentős tény (adatot) a hatóság előtt valótlanul ad elő vagy elhallgat, és ezzel vagy más megtévesztő magatartással az adóbevételt csökkenti, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. (2) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekmény folytán az adóbevétel jelentős mértékben csökken. Amely lényegében megegyezett a korábbi tényállással.

Az adócsalás bűncselekményének alsó határa 1983-ban 10 001 Ft-ról 20 001 Ft-ra emelkedett. 1988. január 1.-vel a személyi jövedelemadóztatás általánossá vált, az általános forgalmi adó bevezetésre került valamint az önadózás általánossá vált. 1993-ban kiterjesztik az adócsalás tényállását a társadalombiztosítási, egészségbiztosítási valamint nyugdíjjárulékra is, illetve a munkaadói és munkavállalói járadék befizetésének elmaradására is. Az 1993. évi büntetőnovella 50 001 Ft-ra emelte a bűncselekmény alsó értékhatárát. Az 1999. évi CXX. törvény kiterjeszti az adócsalás tényállását a baleseti járulékra és a magán-nyugdíjpénztári tagdíjra.²³

A legjelentősebb változást a 2011. évi LXIII. törvény hozza, amely ekként állapítja meg a pénzügyi bűncselekmények rendszerét: 309. § Visszaélés társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással, 310. § Költségvetési csalás, 310/A § A költségvetési csaláshoz kapcsolódó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség elmulasztása. Társadalombiztosítási, egészségbiztosítási vagy nyugdíjjárulék fizetési kötelezettség megsértése, pedig e törvény helyezte hatályaon kívül.

Azért volt szükség az új szabályok bevezetésére, mivel a Kormány a költségvetés védelmének minden eddiginél nagyobb jelentőséget tulajdonít. A védelem jelenlegi rendszere elavult. Az új költségvetési csalás bűncselekmény kodifikálásának célja az volt, hogy következetesebbé és használhatóbbá tegye a Btk. alkalmazását a költségvetést károsító bűncselekmények vonatkozásában. Meg kell akadályozni a táppénzcsalásokat, a rokkantsági nyugdíjra elkövetett csalásokat vagy az áfa-csalásokat, valamint indokolt volt, hogy a bűncselekmény közvetlen jogi tárgyát és az annak sérelmét jelentő elkövetési magatartás helyett immár magát a költségvetés legyen a védelem fókuszába, s az elkövetési magatartást a lehető legabsztraktabb módon fogalmazza meg.

A hatályos 2012. évi C. törvény rendszere a következő: XXXIX. Fejezet, a költségvetést károsító bűncselekmények: 395. § Társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélés, 396. § Költségvetési csalás. 397. § A költségvetési csaláshoz kapcsolódó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség elmulasztása, 398. § Jövedékkel visszaélés elősegítése.

Azt remélte a jogalkotó, hogy ez a megoldás alkalmas lehet arra, hogy kiiktasson számos „kiskaput”, visszaélési lehetőséget, így a védelem hatékonysága ugrásszerűen javulni fog, vajon elérte célját ezzel a szabályozással, vagy további módosításokra lesz szükség?

²² A 311. § tartalmazta a visszaélést jövedékkel, a 312. § pedig a csempészet és vámorgazdaság tényállását

²³ Dr. Molnár Gábor Miklós: i.m. 35-45. o.

DR. KRISTON EDIT: VAN AZ A PÉNZ? – HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK AZ ÉLETTÁRSAKRA ÉS A HÁZASTÁRSAKRA VONATKOZÓ VAGYONJOGI SZABÁLYOK KÖZÖTT - ME- DEÁK FERENC ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Az ember természetéből adódóan mindig is kerülte a magányt, és arra törekedett, hogy társaságot keressen magának. Ez a társas együttélés több szintéren jelenik meg, legelsőként a társadalom egészében, hiszen minden egyént ez kapcsol össze leginkább. Ezen egészen belül elkülönülnek a különböző csoportosulások, így a barátok, munkatársak, egyéb szervezetek, melyekben az egyén önként vállal részvételt. Végül a legszorosabb kapcsolat a család, azon belül is a társ, a partner, akit választunk magunknak.

Az együttélési formák legradicionálisabb formája a mai napig a házasság intézménye, azonban dominanciája egyre inkább hanyatlani látszik más kapcsolati formákkal szemben. Egyre inkább előtérbe kerülnek az alternatív társas együttélési formák, így különösen a bejegyzett élettársi kapcsolat vagy akár a de facto élettársi kapcsolat. Bármelyik formáról legyen is szó azonban, mindegyik tekintetében jelentős relevanciája van a vagyoni jogi kérdéseknek.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) a társadalmi igényekhez igazodva jelentősen kibővítette és magába integrálta a korábbi Családjogi Törvény (Csjt.) vagyoni szabályait. A házastársakra vonatkozó vagyoni jog számos ponton igazításon esett át illetve kiegészült, igazodva az ítélkezési gyakorlat által megválasztott kérdésekhez. Ezzel szemben az élettársak szabályozása teljes mértékben újonnan került be a Ptk. Családjogi Könyvébe. Korábban ugyanis a Csjt. egyáltalán nem említett élettársakra vonatkozó rendelkezéseket, a korábbi Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény pedig mindösszesen egy paragrafus erejéig rendezte a kérdést.

Tekintettel arra, hogy a társadalmi berendezkedésünk egyre inkább az alternatív társas együttélési formákat részesíti előnyben a házasság intézményével szemben, elengedhetetlen volt, hogy a jogalkotás is alkalmazkodjon a megváltozott helyzethez. A bíróságok ítélkezése egyre inkább sürgetővé tette a kérdés tisztázását, így a jogalkotó a gyakorlat által kimunkált elveknek megfelelően elkészítette az élettársakra vonatkozó rendelkezéseket, ám az elkészült illetve hatályban lévő szabályozás sem mindenhol következetes, így fontos ezen kérdések vizsgálata. Emellett ki kell emelni, hogy egy modern társadalomban egyre inkább arra kell törekedni, hogy a felek vagyoni viszonyai megfelelően rendezettek legyenek, számos esetben mégis eltérést tapasztalhatunk a jogintézmények szabályozása között, nem beszélve arról, hogy az ítélkezési gyakorlat is esetenként szembefordul a jogalkotó elképzeléseivel.

A házastársi és élettársi vagyoni szerződéses rendezése

A Ptk. szabályozása a házastársak, valamint az élettársak autonóm döntési jogosultságát veszi alapul, azaz hogy ezek a kapcsolatok a felek befolyásmentes és teljes mértékben önkéntes akarat-elhatározásából jönnek létre, éppen ezért ezt a gondolatmentet ülteti át a jogalkotó a szabályanyag rendszerébe is. Mindkét kapcsolati forma tekintetében a szerződéssel történő vagyoni rendezés kerül elsőként deklarálásra bizonyos esetekben azonos, másutt eltérő rendelkezésekkel.

Mielőtt azonban megismernénk a részletszabályokat, érdemes egy kis kitérőt tenni és tisztázni, mi is a vagyoni jogi szerződés. A házastársak egymás közötti ügyletei Csúri Éva szerint alapvetően három csoportba oszthatók. Egyfelől beszélhetünk a házastársi közös vagyoni megosztására, a házastársak vagyoni viszonyainak felszámolására irányuló megállapodásokról, másrészt a házastársak vagyoni viszonyait átfogó – de a 2013-as Ptk Családjogi Könyvének szabályaitól eltérő –, a házastársak vagyoni viszonyait a jövőre nézve szabályozó szerződésekről

(szűkebb értelemben vett házassági vagyoni jogi szerződések), harmadrészt pedig az egyszeri szolgáltatásra – például adásvételre, ajándékozásra, cserére – irányuló szerződésekről¹.

Ezek közül a tanulmány szempontjából csak a szűkebb értelemben vett házassági vagyoni jogi szerződésnek van elsődlegesen szerepe, vagyis amikor a felek egyező akarattal kívánnak eltérni a törvény adta lehetőségektől. A korábbi szabályozás, az 1952. évi IV. törvény (Csjt.) már nagyon korán lehetővé tette, hogy a felek vagyoni viszonyait szerződés útján rendezzék, ám a szabályozás kógens jellegű maradt, nem engedte, hogy a felek a törvényes vagyoni jogi szabályok alkalmazását kizárják. Ezen a kógenzián lazított az 1986. évi IV. törvény, ami már eltérést engedett a házastársak számára a törvényes vagyoni jogi rendelkezések alkalmazásától érvényre juttatva a kötelmi jog egyik legfontosabb elvét, a szerződési szabadságot.

A módosítás óta azonban mégsem vált népszerűvé a házassági vagyoni jogi szerződések alkalmazása, még akkor sem, ha felek már teljes döntési autonómiát élveztek. Ennek oka lehet Kőrös András szerint, hogy „a jogintézmény évtizedek ellentétes beidegződése után nehezen ver gyökeret az állami paternalizmushoz szokott családi viszonyokban, részben viszont arra is visszavezethető, hogy a törvénynek a szerződés tartalmára vonatkozó rendelkezései hiányosak és nem egyértelműek.”² Másrészt a házastársak, valamint a házasulandók a korábbiak folyamán nem tartották fontosnak a vagyoni védelem kérdését. Ma azonban a megváltozott társadalmi és gazdasági körülmények egyre inkább arra késztetik a feleket, hogy a saját igényeiknek megfelelő, biztosított vagyoni jogi rendszert alakítsanak ki, melyben mind egymással szemben, mind a kívülről, harmadik felekkel szemben védhetik vagyontárgyaikat.

A jelenleg hatályos polgári törvénykönyvünk házassági vagyoni jogi szerződésekre vonatkozó rendelkezéseinek megalkotásakor a jogalkotó legfőképp ezen hiányosságok kiküszöbölését tartotta fontosnak, így csak néhány kiigazító változtatást alkalmazott a korábbi szabályanyagon, beépítve az ítélkezési gyakorlat következetes elveit.

Rátérve a konkrét szabályanyagra először is érdemes tisztázni a **szerződés hatályát**. A Csjt. egyértelműen a házassági életközösség megkezdéséhez kötötte a hatályosulás kérdését, ez alapján a házastársak a házasságuk alatt, míg a házasulandók a házasságkötés előtt is köthettek ilyen megállapodást. Előbbi esetben a szerződés a megkötéssel hatályossá vált, míg utóbbinál a felek az életközösség megkezdésével tudták elérni a kívánt joghatások kiváltását. A szerződés megszűnését tekintve ugyancsak ez a koncepció érvényesült, azaz ha felek között végleg megszakadt az életközösség, úgy a házassági vagyoni jogi szerződés is megszűnt.³

A CSJK szakít a korábbi szabályozással, amikor kimondja, a felek „maguk határozhatják meg azt a vagyoni jogi rendszert, amelyet a házastársi vagyoni közösség helyett **a szerződésben meghatározott időponttól** életközösségük időtartama alatt a vagyoni viszonyaikra alkalmazni kell.”⁴ Ezzel a jogalkotó a felekre bízta a döntést, hogy mikortól akarják a szerződésükben szereplő szabályok alkalmazását megkezdni.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy ha a felek korábban élettársakként már együtt éltek és nem rendelkeznek a szerződés hatályba lépésének kérdéséről, akkor mely időponttól alkalmazható egy ilyen vagyoni jogi megállapodás. Ha a felek már a házasságuk előtt is életközösséget létesítettek, azaz együtt éltek, akkor a CSJK rendelkezései szerint az élettársi kapcsolat alatt szerzett vagyon is a vagyoni közösség része lesz, hiszen a törvényes vagyoni jogi rendszer az életközösség kezdetétől hatályosul. A házassági vagyoni jogi szerződés szabályai azonban egyértelműen kimondják, hogy az életközösség időtartama alatt kell alkalmazni a szerződés szabályait, azaz visszamenőleges hatállyal fognak érvényesülni a szerződéses

¹ Csúri Éva: *A társasági részesedések a házassági vagyoni jogban*, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest 2006, 45. o.

² Kőrös András (szerk.): *A családi jog kézikönyve*, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest 1995., 124. o.

³ Bujdosó- Csúri- Filó- Sári: *A Családi jogi Törvény magyarázata*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002., 325.-327. o.

⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban Ptk.), 4:63. § (1) bekezdés

rendelkezések.⁵ Éppen ezért biztosítja a jogalkotó a felek számára azt a lehetőséget, hogy szabadon döntsenek arról, mikortól is hatályosuljon szerződésük.

A másik lényeges kérdés a **házassági vagyoni szerződés tartalma**. Ezzel kapcsolatban a Csjt. elég szűken fogalmazott, ugyanis csak annyit tartalmazott, hogy a felek a törvény rendelkezéseitől eltérhetnek. Ez alapján bármilyen vagyontörvény megállapodást köthetnek a felek, értelem szerűen csak azt nem kellett belefoglalniuk, ha a jogszabállyal egyező rendelkezést kívántak alkalmazni.⁶ Eszerint a tartalomszabadság abszolút formáját biztosította a törvény a feleknek, ám az ítélkezési gyakorlat igencsak rácsúszott erre. A vagyoni megállapodások, annak ellenére, hogy szerződéses formát öltenek, a családjogi területéhez tartoznak. Teljesen más a viszony a felek között, mint egy kereskedelmi szerződésben, hiszen az érzelmi reakciók erős hatást gyakorolnak a kialakult megállapodás tartalmára. Éppen ezért volt fontos az, hogy ezek a szabályok a kötelező jogtól elkülönülve kerüljenek elhelyezésre, hiszen bizonyos elvek másképp értelmezhetők egy vagyoni szerződésben. Ilyen például az értékarányok eltolódásának esete, hiszen házastársak vonatkozásában a szerződési szolgáltatások egyenértékűsége nem feltétlenül kell, hogy teljesüljön. Erre utal a Legfelsőbb bíróság azon döntése, mely szerint „a házastársak közötti, a vagyoni viszonyaik rendezésére vonatkozó szerződésnek a feltűnő értékaránytalanságára alapított megtámadásánál az általános szempontok mellett a **családjogi viszonyok sajátosságait is** figyelembe kell venni.”⁷ Emellett azonban a szerződési szabadság korlátozását is több ízben kifejezésre juttatta az ítélkező testület: „A jó erkölcsbe ütközik és ezért semmis az a házassági vagyoni szerződés, amely az egyik házastárs csaknem teljes különvagyonát és a közös vagyont egészét valós ellentételezés nélkül a másik házastársnak juttatja.”⁸

Ugyancsak a tartalom szabályozásából eredő hiányosságok pótlását szolgálja az is, hogy a jogalkotó két alternatív vagyoni rendszer szabályait is rögzíti a CSJK-ban a vagyoni szerződésekhez kapcsolódóan. Egyfajta segítségként határozza meg a jogalkotó a közszerzemény és a vagyonekülönítő rendszer sajátosságait, hogy a felek akár ezen szabályok alkalmazását is választhassák megállapodásuk tartalmaként.

A harmadik kérdéskör, amit a jogszabály tisztáz, az a **házastársi vagyoni szerződés alakja**. A szabályozás itt teljes mértékben változatlanul maradt tekintetben, hogy a házastársaknak, vagy a házasulandó partnereknek megállapodásukat közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalniuk.

A házassági vagyoni szerződés érvényességéhez további feltétel a nyilvántartásba vétel. A CSJK ezen rendelkezése egyértelműen a hitelezővédelmet szolgálja, ugyanis egyértelműen leszögezi, – külföldi minta alapján – hogy a házassági vagyoni szerződés harmadik személyekkel szemben csak akkor hatályos, ha azt az országos nyilvántartásba bejegyezték. A nyilvántartás elektronikus formában működik, vezetéséért pedig a Magyar Közigazgatási Kamara felelős. Akár a bejegyzési, akár a módosítási vagy törlési eljárás kérelemre indul, méghozzá jelen esetben a felek közös kérelmét követeli meg a jogalkotó, valamint ehhez csatolni kell a vagyoni szerződést, illetve az annak módosításáról, törléséről, megszüntetéséről vagy a megszűnéséről szóló okiratot. A nyilvántartott adatokat a kamara a bejegyzés napjától számított 100 évig őrzi, tartalmáról felvilágosítást pedig csak valamely szerződő fél hozzájárulása alapján adhat.

A CSJK a házassági vagyoni szerződés vonatkozásában rendelkezik még a **szerződés módosításáról és megszüntetéséről**. Ez alapján a felek az életközösség fennállása alatt saját belátásuk szerint módosíthatják vagy szüntethetik meg a köztük lévő szerződést, ám nagyon

⁵ Barzó- Lábady- Navratyil- Csehi- Kenderes: *Családjogi törvény a 2013. évi V. törvény alapján – Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyar ázata*, Menedzser Praxis Szakkönyvtár és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest 2014., 96. o.

⁶ Bujdosó- Csúri- Filó- Sári: *A Családjogi Törvény magyar ázata*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002., 328.-333. o.

⁷ BH 537/1994

⁸ BH 409/1999

fontos itt is az alakisági követelmények betartása. Érvényesen módosítani vagy megszüntetni ugyanis csak olyan alakban lehet a szerződést, mint amilyenben létrehozták. A házassági vagyoni szerződést csak a jövőre nézve, ex nunc hatállyal szüntethetik meg a felek, módját tekintve közös megegyezéssel, vagy felmondási jog gyakorlásával, ha ezt is kikötötték valamelyik vagy akár mindkét fél javára. A megszűnés legfontosabb jogkövetkezménye, hogy ekkor a házastársaknak megnyílik az az igénye, hogy kölcsönösen elszámoljanak egymás irányában.

A házastársakra vonatkozó rendelkezéseken túllépve vizsgáljuk meg, milyen szabályok születtek az **élettársak vagyoni szerződéseire** vonatkozóan. Sokáig ugyanis a jogszabályok nem foglalkoztak az élettársakat érintő kérdésekkel, csupán a fogalom-meghatározás és egyetlen törvényes vagyoni jogi rendelkezés volt hivatott biztosítani jogi védelmüket. Éppen ezért a bíróságokra hárult e hangsúlyos problémák megoldása. A jogalkotó a jelenleg hatályos Ptk. megalkotásakor elsődleges feladatnak tekintette az élettársak jogi helyzetének tisztázását, beleértve vagyoni viszonyaik rendezését is. Állandó problémát jelentett azonban – illetve jelent mind a mai napig – a szabályanyag elhelyezése. A korábbi két rendelkezés a kötelmi jog szabályai között helyezkedett el, világossá téve, hogy az élettársi kapcsolatot nem tekintik teljes értékű családi kapcsolatnak. A jelenleg hatályos Ptk. javaslata szembement ezzel a gondolattal és egyértelműen állást kívánt foglalni amellett, hogy az élettársi kapcsolat helye igenis a családjogban van, és ugyanolyan teljes értékű kapcsolati forma, mint akár a házasság. A hatályba lépett joganyag ellentmond ennek és tovább kategorizálásokat vezet be. A jogalkotó továbbra is azt hangsúlyozza, hogy az élettársi kapcsolat a felek közötti szerződéses kapcsolat: „Az élettársak között magánjogi jogviszony áll fenn. E magánjogi jogviszony alapja a felek szerződése, melyben mindenre kiterjedően rendezhetik kapcsolatukat.”⁹ Ennek ellenére bizonyos szabályok mégis átkerültek a CSJK-ba (élettársi tartás és lakáshasználat rendezése). Ennek oka, hogy a z élettársak közös gyermekének vagy gyermekeinek léte igenis megalapoz egyfajta családjogi kapcsolatot, mely így már nem kerülhet a kötelmi jog szabályanyagába. Szeibert Orsolya álláspontja szerint „*azáltal, hogy a gyermektelen élettársak (azok is, akiknek esetleg egészségügyi okok miatt nem lehet gyermeke?) a kötelmi jog körében kerülnek szabályozásra – illetve maradnak – anélkül, hogy a kapcsolatnak tartási, lakáshasználati, öröklési jogi következményei lennének, egyértelműen visszalépünk a Ptk. jelenleg hatályos szabályozásához képest*”¹⁰. Egyet kell, hogy értek ezen állításokkal, hiszen a most érvényben lévő normák csakis szűk körben biztosítanak jogi védelmet azon élettársak számára, akiknek nincs közös gyermekük és nem élnek együtt legalább egy éve.

Ami a tételes szabályozást illeti, az élettársak is köthetnek vagyoni jogi szerződést életközösségük idejére, ám ennek normái a hatályos Ptk. Kötelmi Jogi Könyvében találhatóak. Eszerint az élettársaknak joga van közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalni azt, hogyan is kívánják rendezni egymás között a vagyoni viszonyaikat. A szerződés tartalmát tekintve a jogalkotó szinte semmilyen megkötést nem tesz, annyit emel csak ki, hogy a felek bármiről megállapodhatnak, amiről a házastársak is. Ez alapján élhetnek a törvény által biztosított vagyoni jogi rendszerek bármelyikével, de természetesen a diszpozitivitásból adódóan saját szerződéses feltételeket is megállapíthatnak. A hatály tekintetében ugyancsak a házastársakéval megegyező a szabályozás, ugyanis érvényességi feltételként itt is megjelenik az élettársak megállapodásának nyilvántartásba-vételi kötelezettsége. A nyilvántartás részletszabályairól nem rendelkezik a Ptk., csupán annyit rögzít, hogy ugyanazok az előírások az irányadóak, amelyek a házassági vagyoni jogi szerződések nyilvántartására vonatkoznak, persze a megfelelő eltérésekkel. Látható, hogy a jogalkotó az élettársi vagyoni jogi szerződés tekintetében szinte ugyanazokat a szabályozási elveket követi, és a házastársakéhoz hasonló körülményeket teremt, valamint egyfajta sajátos fúziót hoz létre a kötelmi és a családjogi rendelkezések között.

⁹ T/7971/106 számú módosító javaslat indokolása

¹⁰ Szeibert Orsolya: Élettársak - a villikirály lányai vagy szürkellő fűzfák?: A de facto élettársi kapcsolat szabályozásának margójára; <http://ptk2013.hu/szakcikkek/szeibert-orsolya-elettarsak-a-villikiraly-lanyai-vagy-szurkello-fuzfak/1699> (2013)

A törvényes vagyoni rendszer

Amennyiben a házastársak vagy az élettársak nem kötnek vagyoni jogi szerződést, illetve bizonyos vagyonelemek tekintetében nem rendelkeznek, akkor a jogszabály alapján kell rendezni vagyoni viszonyaikat.

E szabályok a házassági vagyoni jog tekintetében a **házastársi vagyoni közösség** intézményét állítják a középpontba, vagyis, hogy a házastársak közös vagyona mindaz, amit akár közösen, akár külön-külön az együttélés ideje alatt szereztek (beleértve az aktívák mellett a passzívákat is). Hatályosulását tekintve az életközösség megkezdése lesz az irányadó, beleértve azt az időt is, amikor a felek a házasság megkötése előtt is együtt éltek, létrehozva ezzel az életközösséget. Ez azt jelenti, hogy a törvényi szabályozás alapján egy élettársi kapcsolatban lévő, majd később házasságot kötő pár egész együttélésére a házastársi vagyoni közösség szabályai lesznek irányadók (kivéve ha a felek szerződésben eltérően rendelkeztek). Ezzel ellentétben az élettársak vonatkozásában meghatározott törvényes vagyoni rendszerben nem a közös szerzés vételeme érvényesül, hanem „a házassági vagyoni jog körében minta-szabályokkal rendezett közszerzeményi rendszerhez hasonló rendszer”¹¹ jön létre.

Ez alapján az élettársak az együttélés alatt önálló vagyonszerzőnek minősülnek, egyikük szerzése sem hat ki a másikéra és egymás tartozásaiért sem felelnek. Korábban a bírói gyakorlat ennek épp az ellenkezőjét juttatta érvényre, egy konkrét esetben ugyanis a következő megállapítást tette: „az élettársi kapcsolat fennállása alatt keletkezett vagyonszaporulat tekintetében a közös szerzés vételeme érvényesül.”¹² Látható, hogy a törvényes vagyoni szabályok esetén már nem mindenhol követi és alkalmaz azonos rendező elveket a jogalkotó a házastársak és az élettársak vagyoni viszonyait illetően. Ez az a pont, ahol éreztetni kívánja a különbséget a két jogintézmény között, főképp a felelősség szempontjából. A házastársak felelőssége ugyanis a közös szerzés vételemből adódóan sokkal súlyosabb, mint az élettársaké, hiszen ők önálló vagyonszerzők.

A törvény a vagyoni megosztással kapcsolatban egy korlátozást is támaszt és utal a házastársak közötti szabályozásra, mégpedig, hogy a házastársak különvagyónak minősülő elemek nem képezik részét az élettársak vagyonszaporulatának. Amennyiben az életközösség megszűnik a partnerek között, akkor bármelyiküknek lehetősége van arra, hogy kérje a **vagyoni megosztást**. A felosztás az új szabályok alapján közreműködés arányában illeti meg a feleket – szemben a házastársak egyenlő arányú részesedésével –, ám ha ez nem állapítható meg bizonyítható módon, úgy egyenlően kell felosztani. Ez alól azonban kivételt enged a jogalkotó, mégpedig, hogy eltérhetnek az egyenlő felosztástól a felek, ha az „bármelyik élettársra nézve méltánytalan vagyoni hátrányt jelentene”¹³.

Arra vonatkozólag, hogy mi tekinthető közreműködésnek, nem található egyértelmű leírás, ám néhány példa bekerült a Ptk.-ba: ilyennek számít a háztartásban vagy a partner vállalkozásában végzett munka, illetőleg természetesen a gyermekneveléssel kapcsolatban ellátandó feladatok.

Az utolsó rendelkezés ismételen egy *utaló szabály*, mely kimondja, hogy a házastársak esetén szerződéssel kiköthető *közszerzeményi rendszer* rendelkezéseit kell alkalmazni a közszerzeményi részesedés védelme, illetve a vagyonszaporulat megosztása vonatkozásában.

A **közszerzeményi rendszer** legfőbb vonása, hogy a felek az életközösség teljes ideje alatt önálló vagyonszerzők és ez egyben magában foglalja ügyletkötési önállóságukat is. Előfordulhat azonban, hogy valamelyik fél ezen ügyletkötési autonómiájából eredően jelentős tartozásokat halmoz fel, veszélyeztetve a partner közszerzeményi részesedését.¹⁴ A CSJK ebben az esetben lehetővé teszi a fél számára, hogy a közszerzeményből részes rész erejéig biztosíték nyújtását

¹¹ Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv Magyarázatokkal, Complex kiadó, Budapest 2013., 939. o.

¹² BH. 122/2007

¹³ Ptk., 6:516. § (3) bekezdés

¹⁴ Barzó- Lábady- Navratyil- Csehi- Kenderes: *Családjog a 2013. évi V. törvény alapján – Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*, Menedzser Praxis Szakkönyvtár és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest 2014., 107-108. o.

követelje a pazarló társtól, de csak ha az adósság olyan mértékű, hogy a közszerzeményből rá eső részesedését meghaladja. Ha a biztosítékadás előtt a pazarló fél elzárkózik, az igényérvényesítésre jogosult bírósághoz fordulhat.

A közszerzeményi vagyon megosztása szempontjából fontos kiemelni, hogy sok hasonlóságot mutat a házastársi vagyontársaságban található közös vagyon megosztásának szabályaival. Mindkettőben érvényre jut ugyanis, hogy a felek a vagyon megosztását rendezhetik szerződéssel (ez a szerződés a vagyontársaságot megszüntető szerződés, vagyis nem házassági vagyoni szerződés), vita esetén pedig a bírósághoz fordulhatnak. Szintén mindkettőre jellemző a természetbeni megosztás elsődlegessége, és az igények egységes elbírálása. Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy a közös vagyon megosztására vonatkozó szabályokat csak a közszerzeményi rendszer sajátosságainak figyelembe vételével és azokhoz igazodva lehet alkalmazni. Szintén kivételként említi a CSJK a foglalkozás, egyéni vállalkozás gyakorlásához szükséges vagyontárgyakat, illetve a másik fél gazdasági társaságbeli részesedését érintően, hogy ezekre a fél akkor sem tarthat igényt, ha a biztosításukban részt vett. Ezen kivételek után egy újabb hasonlóság, hiszen a felek részesedése a közös illetve a közszerzeményi vagyonból is egyenlő. Ez utóbbi szabály az élettársak vonatkozásában ellentmondásos és következtelen, hiszen korábban már említettem, hogy az élettársakat közreműködésük arányában illeti meg részesedés, viszont a közszerzeményi rendszer vagyonmegosztási szabályait is alkalmazni kell az élettársakra vonatkozó törvényes vagyoni jogi rendszer részeként, ez alapján pedig a közszerzeményi vagyon felére tarthat igényt az élettárs.

Záró gondolatok

A Polgári Törvénykönyv hatálybalépésével jelentős változások következtek be a magánjog területén, és természetesen, hogy ezek a változások a családjog és azon belül a vagyonjog egészét is utolérték. A házasság és az alternatív párkapcsolati formák - mint az élettársi kapcsolat is – között egyre inkább elmosódnak a határok, melyet mi sem bizonyít jobban, mint a szabályanyagok egymáshoz igazítása, párhuzamba állítása. Ezek a hasonlóságok még nem teljesek, a jogalkotó továbbra is igyekszik távolságot tartani a két jogintézmény között. Jelen tanulmányom célja nem volt más, mint ezen hasonlóságok és különbségek feltárása, összevetése és a megfelelő konklúziók levonása. Mindezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a joganyag a korábbiakhoz képest jelentősen kibővült, számos újítást is tartalmaz, illetve igyekszik a bíróságok által kimunkált elveket is egyre inkább érvényre juttatni. Vannak azonban olyan részek, melyek következtelenek és ezáltal némileg a jogbiztonságot is veszélyeztetik. Ezen problémák kiküszöbölése a jövő és a bírói gyakorlat feladata.

Felhasznált Irodalom:

1. Bujdosó- Csűri- Filó- Sári: *A Családjogi Törvény magyarázata*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002.
2. Barzó- Lábady- Navratyil- Csehi- Kenderes: *Családjog a 2013. évi V. törvény alapján – Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*, Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest 2014.
3. Csűri Éva: *A társasági részesedések a házassági vagyonjogban*, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest 2006.
4. Kőrös András (szerk.): *A családjog kézikönyve*., HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest 1995.
5. Szeibert Orsolya: *Élettársak - a villikirály lányai vagy szürkellő fűzfák?: A de facto élettársi kapcsolat szabályozásának margójára*; <http://ptk2013.hu/szakcikkek/szeibert-orsolya-elettarsak-a-villikiraly-lanyai-vagy-szurkello-fuzfak/1699>
6. Vékás Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv Magyarázatokkal*, Complex kiadó, Budapest 2013.

LÁRIS LILIÁNA: AZ ALAPJOGI CHARTA 53. CIKKE ÁTTÖRheti AZ UNIÓS JOG PRIMÁTUSÁNAK DOGMÁJÁT? - ELTE ÁLLAM - ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

BEVEZETÉS

Az Európai Unió Alapjogi Chartája¹ hosszas küzdelem után vívta ki a helyet magának az unió elsődleges jogforrásainak sorában².

Az Európai Tanács 1999 júniusában fogalmazta meg azt az igényt, hogy az integrációban alkalmazandó alapvető jogokat egy egységes gyűjteményben foglalják össze. Ennek hatására a Charta első változatát Nizzában 2000. december 7-én hirdették ki³, majd a kiigazított szöveg vált az alapító szerződések részévé hét évvel később.

A Lisszaboni Szerződéssel felemelt norma azonban nem aratott teljes győzelmet, mivel kötelező alkalmazásának címzettjei kizárólag a tagállamok, valamint az uniós szervek, és csak akkor, ha „uniós jogot hajtanak végre”⁴.

Arról, hogy mi minősül az uniós jog végrehajtásának, az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban EUB) több határozatában fejtette ki álláspontját⁵. Ezek lényege szerint fennáll az Alapjogi Charta alkalmazhatósága, ha

- a nemzeti jog valamely uniós norma végrehajtására irányul vagy az uniós szabályozás érvényesülését biztosítja (tipikusan az átültető szabályok vagy az irányelvek céljait végrehajtó belső normák),
- a 4 alapszabadság uniós jog által megengedett korlátozását tartalmazó nemzeti szabályokról van szó vagy
- valamilyen egyéb, közeli kapcsolat kimutatható a nemzeti és az uniós szabályozás között.

Az Európai Unióról szóló szerződés kimondja, hogy a legfontosabb alapvető jogok tiszteletben tartásán alapul az Unió, amelyek közősek minden tagállamban⁶, míg általános elvekként az uniós jogrend részét képezik az Emberi Jogok Európai Egyezményében (a továbbiakban EJE) biztosított jogok⁷.

Az Alapjogi Charta 53. cikke ugyanakkor kimondja, hogy „E Charta egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, mint amely szűkíti vagy hátrányosan érinti azokat az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, amelyeket – saját alkalmazási területükön – az Unió joga, a nemzetközi

1. Az Európai Unió Alapjogi Chartája – HL (2010) C 83, 2010. március 30., 389.o.

2. Az Európai Unióról szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata 6. cikk (1) bekezdés: „Az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések.” - HL (2010) C 83, 2010. március 30., 19.o.

3. HL (2000) C 364, 2000.12.18., 1.o.

4. Alapjogi Charta 51. cikk (1) bekezdés.

5 E határozatok elemzését lásd dr. Varga Zsófia (2013) „Az Alapjogi Charta alkalmazási köre I.” in Európai Jog, 2013/5. szám, 17-29.o. és dr. Varga Zsófia (2013) „Az Alapjogi Charta alkalmazási köre II.” in Európai Jog, 2013/6. szám, 12-22.o.

6. Az Európai Unióról szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata 2. cikk: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közősek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” - HL (2010) C 83, 2010. március 30., 17.o.

7. Uo. 6. cikk (3) bekezdés: „Az alapvető jogok, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közős alkotmányos hagyományaiból következnek, az uniós jogrend részét képezik mint annak általános elvei.”

jog, a tagállamok alkotmányai, illetve az Unió vagy a tagállamok mindegyikének részességével kötött nemzetközi megállapodások, így különösen az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény elismernek.”

Tehát az alapjogoknak biztosított védelem szintje nem szenvedhet csorbát csak azért, mert a Charta alacsonyabb szintű jogvédelmet biztosít, mint adott esetben a tagállamok alkotmányai. Ebből pedig eredhet olyan helyzet, hogy a magasabb szintű alapjogvédelmet biztosító nemzeti alkotmány leronthatja valamely uniós norma adott helyzetben történő alkalmazhatóságát, azaz sor kerülhet a mellőzés⁸ fordított alkalmazására.

Az EUB még ilyen relációban döntést nem hozott, eddigi ítélkezési gyakorlata alapján elképzelhetőnek tartom, hogy a fentiek ellenére ragaszkodna az uniós jog primátusához, bár ezzel ellentétes eredmény is elképzelhető. E tárgykörben ugyanis az ítélkezési gyakorlat még formálódóban van, a Charta alkalmazási körére vonatkozó döntések nem kiforrottak.

Íme néhány példa.

AZ EUB ESETJOGA

1.

A C-57/2009. számú és C-101/2009. számú egyesített ügyben⁹ a német Szövetségi Közigazgatási Bíróság fordult előzetes döntéshozatali kérelemmel az EUB-hoz a harmadik országok állampolgárainak, illetve a hontalan személyeknek menekültként vagy a más okból nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésének feltételeire és az e státuszok tartalmára vonatkozó minimumszabályokról szóló, 2004. április 29-i 2004/83/EK tanácsi irányelv¹⁰ 12. cikkében meghatározott kizáró okok értelmezése kapcsán.

A tényállás lényege szerint B., illetve D. menedékjogot és menekülteket megillető védelmet, valamint Törökországba visszatoloncolásuk tilalmának kimondását kérte. Mindketten gerillaharcokban vettek részt, B-t kínvallatás és súlyos testi bántalmazás után életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, amelyből feltételes szabadságra bocsátását kihasználva menekült Németországba. D. pedig kilépett a gerilla szervezetből, azonban azóta országában nem volt biztonságban, ezért keresett menedéket Németországban.

Az első fokon eljáró Bundesamt lényegében mindkettejük kérelmét elutasította azzal az indokolással az uniós irányelvben meghatározott kizáró okok fennállnak, vagyis nem adható menedékjog annak, aki súlyos, nem politikai bűncselekményt követett el. Ezzel szemben a tartományi regionális közigazgatási bíróság a nemzeti alaptörvény alapján úgy döntött, hogy el kell ismerni mindkettejük menedékjogát és menekült jogállását. A Bundesamt felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő a szövetségi közigazgatási bíróságnál, amely eljárását felfüggesztette és az EUB-hez fordult.

A kérdések között az is szerepel, hogy összeegyeztethető-e az irányelvvel az, hogy a német alaptörvény az irányelv kizáró rendelkezései ellenére lehetővé teszi a menedékjog elismerését.

Az EUB 2010. november 9-én hozott ítéletében kimondta, hogy az irányelv preambuluma rögzíti az alapvető jogok és különösen az Alapjogi Chartában elismert alapelvek tiszteletben tartását. Ezentúl, az irányelv lehetővé teszi kedvezőbb szabályok kialakítását abban a kérdésben, hogy a tagállamok kit ismernek el menekültnek, feltéve, hogy e szabályok nem ellentétesek az irányelvvel.

Az EUB szerint a tagállamok saját alkotmányos rendelkezéseiknek megfelelően elismerhetik

8. Az uniós jog és nemzeti jog kapcsolatában az ún. értelmezési doktrína szerint, ha az uniós jogba ütköző nemzeti szabálynak nem lehet olyan értelmezést tulajdonítani, amely összhangban áll az uniós normával, a tagállami bíróság vagy hatóság köteles a döntéshozatal során figyelmen kívül hagyni a nemzeti szabályt, vagyis alkalmazását mellőzni.

9. Határozatok Tára 2010 I-10979.

10. HL (2004) L 304., 2004.09.30., 12. o.

olyan személy menedékjogát is, aki esetében ezt a vonatkozó uniós szabály egyértelműen kizárja. De csak akkor, ha ez a védelem más jellegű, mint az uniós jog által biztosított védelem, és nem tévesztik össze az uniós jog által biztosított menekült státusszal.

Ezzel lényegében az EUB az unióssal egyenértékűnek, és azzal párhuzamosan létezőként elismeri a tagállami alkotmányok által biztosított sajátos menekült jogállás megadását olyan esetben, amikor azt az uniós jog kizárja. Alapjogi szinten vizsgálva az EUB a szélesebb menekült befogadást, így szélesebb jogvédelmet adó nemzeti szabályozás érvényesülésének teret enged az uniós jog tiltó rendelkezése ellenére, de élesen elhatárolja a kettő alkalmazási területét.

Az EUB nem vetette fel az Alapjogi Charta 18.¹¹ és 19.¹² cikkeiben rögzített jogokat, amelyek kimondják a genfi egyezményrel és az alapító szerződésekkel összhangban biztosítandó menedékjogot, valamint a kitoloncolással, a kiutasítással és a kiadatással szembeni védelmet.

2.

A C-208/2009. számú ügyben¹³ az osztrák Verwaltungsgerichtshof fordult előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel az EUB-hoz az EUMSZ 21. cikke kapcsán, amely a szabad mozgás és tartózkodás jogát mondja ki.

Az ügyben egy osztrák állampolgár egy német állampolgár általi örökbefogadás révén a német jog szerint megszerezte a „Fürstin von Sayn-Wittgenstein” családnevet, amelyet az osztrák anyakönyvbe is bevezettek, osztrák útlevelének érvényességét e név alatt többször meghosszabbították és vezetői engedélyét is e néven állították ki.

Egy 1919-es osztrák törvény eltörölte minden nemesi rangra, címre vagy méltóságra utaló jelzés használatát, ez a belső jogszabály pedig alkotmányos erővel bír.

Ugyanakkor a német jog szerint a kiváltságra utaló címek kizárólag a családnév részeként használhatóak, de magát a nemesi címet újra megszerezni nem lehet.

Mindkét állam joga szerint a névviselés azon állam joga szerint alakul, amelynek az érintett személy az állampolgára. Jelen ügyben az érintett személy osztrák állampolgár volt.

2003-ban egy hasonló eset kapcsán az osztrák Alkotmánybíróság kimondta, hogy az osztrák jog nem teszi lehetővé a névviselést rangra utaló formában, az emberek közötti egyenlőség érvényesülése érdekében korlátozza az osztrák állampolgárok szabad névviselési jogát. E döntés hatására a Landeshauptmann von Wien kiigazítani rendelte az anyakönyvben szereplő nevet „Sayn-Wittgenstein”-re. A névviselő e döntés megsemmisítését kérte a Verwaltungsgerichtshoftól a személyek szabad mozgását biztosító uniós alapjogra hivatkozással.

A Verwaltungsgerichtshof által feltett kérdés arra irányult, hogy sérti-e az alapító szerződésben biztosított szabad mozgás és tartózkodás jogát, ha egy tagállam megtagadja saját állampolgára kapcsán a vezetéknév olyan formában történő elismerését, ahogyan azt az érintett személy lakóhelye szerinti tagállamban ottani állampolgár általi örökbefogadás miatt állapítottak meg, ha az elutasítás indoka az, hogy a név olyan nemesi címet tartalmaz, amelyet az állampolgárság szerinti állam alkotmányjoga tilt.

Az EUB 2010. december 22-én hozott ítéletében tehát a névviselés kapcsán egymással ütköző nemzeti alkotmányos szabályokkal találkozott. A német alkotmányos jog engedte a nemesi címre utaló előtag használatát, mint a név alkotóelemét, míg az osztrák szabályozás nem.

Az EUB a névviselés kapcsán kimondta, hogy az a magán- és családi élet tiszteletben tartásához

11. „A menekültek jogállásáról szóló 1951. július 28-i genfi egyezmény és az 1967. január 31-i jegyzőkönyv rendelkezéseivel, valamint az Európai Unióról szóló szerződéssel és az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel (a továbbiakban: a Szerződések) összhangban a menedékjogot biztosítani kell.”

12. (1) „Tilos a kollektív kitoloncolás” (2) „Senki sem toloncolható ki vagy utasítható ki olyan államba, vagy adható ki olyan államnak, ahol komolyan fenyegeti az a veszély, hogy halálra ítélik, kínozzák, vagy más embertelen bánásmódnak vagy büntetésnek vetik alá.”

13. Határozatok Tára 2010 I-13693.

fűződő jog egyik eleme, amelynek védelmét kimondja az Alapjogi Charta 7. cikke¹⁴.

Végül azonban nem ebből a szempontból, hanem a szabad mozgás és tartózkodás joga szempontjából döntött az ügyben. Kimondta, hogy az olyan nemzeti szabályozás, amely csak azért részesíti hátrányban valamely állampolgárát, mert élt az uniós jog által biztosított szabad mozgás és tartózkodás jogával, ellentétes az uniós joggal. Továbbá, az a belső szabályozás is ellentétes, amely más név viselésére kötelezi egy tagállam saját állampolgárát ahhoz a névhez képest, mint amit születési és lakóhelye szerinti tagállamban kapott és ott nyilvántartásba vettek.

A szabad mozgás és tartózkodás joga a tagállami jog által csak objektív indokok alapján és csak az elérni kívánt céllal arányosan korlátozható. Jelen ügyben az EUB figyelembe vette a nemesség eltörléséről szóló osztrák törvényt, mint korlátozást igazoló okot, mivel ez a törvény az osztrák állampolgárok közötti jogegyenlőség végrehajtását szolgálta. Az egyenlőség elve is az uniós jogrend részét képezi, amelyet egyrészt elismer az Alapjogi Charta 20. cikke¹⁵ is, másrészt az általános elvek között tiszteletben kell tartani.

Mindezek alapján tehát az EUB arra a következtetésre jutott, hogy nem jelenti a szabad mozgás korlátozását a másik tagállamban anyakönyvezett név azonos átvételének megtagadása, ha ezt közrenddel kapcsolatos okok igazolják, és az intézkedések arányosak a kitűzött céllal, jelen esetben az emberek közötti minél nagyobb egyenlőség biztosításával.

Alapjogi szempontból vizsgálva ebben az ügyben a névviselés szabadsága és az emberek közötti egyenlőség elve, két alapvető jog ütközött. Az Alapjogi Charta mindkét elvet tartalmazza, de korlátozhatóságukról nem szól. Az osztrák alkotmányjog ehhez képest kiforrottabb rendelkezéseket tartalmaz. Az egyenlőség elvét szélesebb körű védelemben részesíti, mivel a névviseléssel szemben előnyben részesíti, és a magánélethez fűződő jogot e részében az elérni kívánt céllal arányos, így megengedhető korlátozásnak veti alá. Ezt erősítette meg lényegében az EUB is anélkül, hogy konkrét szükségesség – arányosság tesztet lefolytatott volna, és kimondta volna, hogy a Chartához képest fejlettebb osztrák alkotmány érvényesül.

3.

Az EUB a C-617/2010. számú ügyében¹⁶ a svéd ügyészség súlyos adócsalás miatt emelt vádat H. Akerberg Fransson ellen, aki a 2004-es és 2005-ös adóévekben az adóbevallásában téves adatokat közölt, valamint elmulasztotta bevallani a munkáltatói járulékokat. Ezzel egy időben ugyancsak a 2004-es és 2005-ös évekre az adóhatóság ugyanezen cselekmény miatt azonos adónemek vonatkozásában adóbírságot szabott ki Franssonnal szemben. Az előzetes döntéshozatal iránti kérelemben a svéd bíróság a „ne bis in idem” elv értelmezését kérte, mivel felmerült a kétszeres eljárás kérdése, mert egy másik eljárásban, az adóigazgatási eljárásban már szabtak ki szankciót ugyanazon tényállás alapján ugyanazon személlyel szemben.

Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de az EUB okfejtése miatt mindenképpen említést kell tenni arról, hogy ebben az ügyben mi alapján állapította meg az EUB az Alapjogi Charta alkalmazhatóságát.

Az EUB kifejtette, hogy az Alapjogi Charta csak akkor alkalmazható, ha a tényállás az uniós jog alkalmazási körébe tartozik. Jelen ügyben a svéd adószabályok és a büntetőeljárás alapjául szolgáló nemzeti szabályok nem uniós jogot hajtanak végre közvetlenül, azonban az adóügyi és a büntetőeljárás részben a hozzáadott értékadóval összefüggő bevallási kötelezettség megszegése miatt indultak. A hozzáadott értékadóból származó bevételek egy része a közös, uniós költségvetést illeti, és többek között az alapító szerződések is előírják, hogy a tagállamok kötelesek elfogadni minden intézkedést, amely biztosítja az adó teljes összegének beszedését, valamint a csalás elleni küzdelmet. Utóbbi keretén belül kötelesek hatékony, arányos és

14 „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát és kapcsolattartását tiszteletben tartsák.”

15 „A törvény előtt mindenki egyenlő.”

16 A Határozatok Tárában még nem tették közzé, www.curia.europa.eu.

visszatartó erejű szankciókat elfogadni. Ezentúl, kötelesek azonos intézkedéseket tenni az Unió érintő csalások leküzdésére, mint saját pénzügyi érdekeik védelmére.

Az EUB megerősítette korábbi ítéletében kimunkált megállapítást, amely szerint közvetlen kapcsolat áll fenn az adóbevételek beszédese és abból az uniós költségvetést illető hányad rendelkezésre bocsátása között, mert az előbbi beszédeseinek elmulasztása az utóbbi csökkenéséhez vezet. Ebből következik, hogy a hozzáadott értékadókat érintő csalások miatt indult eljárások az uniós jog végrehajtásának tekintendők az Alapjogi Charta alkalmazása szempontjából.

Ennek megfelelően az Alapjogi Charta 50. cikke¹⁷ is felmerült az alkalmazandó uniós jog körében.

Az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdések között az EUB-nak arra kellett választ adnia, hogy összeegyeztethető-e az uniós joggal az a bírói gyakorlat, amely csak akkor mellőzi az EJEE-vel és a Chartával ellentétes nemzeti szabályok alkalmazását, ha ez az ellentét nyilvánvaló.

Az EUB a 2013. február 26-án hozott ítéletében az EJEE kapcsán kijelentette, hogy az csupán az uniós jog általános elvei közé tartozik, mert az egyezményhez az Unió még nem csatlakozott. Az Alapjogi Charta vonatkozásában rögzítette, hogy az uniós jogba ütközik minden olyan gyakorlat vagy szabály, amely megakadályozza az eljáró nemzeti bíróságot abban, hogy az uniós jog hatékony és teljes érvényesülése érdekében az azzal ellentétes nemzeti jog alkalmazását mellőzze. Az Alapjogi Charta az elsődleges jog része, tehát az abba ütköző nemzeti szabályozás a döntéshozatal során figyelmen kívül hagyható, sőt erre köteles a nemzeti hatóság.

Az indokolás 29. pontjában az EUB kifejtette, hogy ha a tagállami bíróságnak olyan ügyben kell egy nemzeti szabály alapvető jogokkal való összhangját kell vizsgálnia, amikor az uniós jog nem szabályozza teljes körűen a tagállamok eljárását, de az Alapjogi Charta szempontjából mégis uniós jog végrehajtásáról van szó, akkor „a nemzeti hatóságok és bíróságok jogosultak az alapvető jogok védelmével kapcsolatos nemzeti követelményeket alkalmazni, feltéve hogy e követelmények alkalmazása nem veszélyezteti a Charta által biztosított védelem szintjét,... valamint az uniós jog elsőbbségét, egységességét és tényleges érvényesülését.”

Eszerint a nemzeti alkotmányos alapjogvédelmi szabályok alkalmazhatóak ugyan, de az nem ronthatja le az uniós jog primátusát.

KAPCSOLATI HÁLÓ

Az EUB ítélezési gyakorlatában többször kimondta, hogy az Alapjogi Chartát minden olyan esetben figyelembe kell venni, amikor az uniós jog végrehajtásáról van szó. Tehát már nem elegendő a nemzeti jog és uniós jog viszonyát vizsgálni, hanem be kell vonni a kapcsolati hálóba a Chartát is.

A belső jogforrási hierarchiában a nemzeti alaptörvény vagy alkotmány áll a legmagasabb szinten, azzal belső, alacsonyabb szintű jogszabály nem lehet ellentétes. Ezt a rendszert bontja meg az uniós jog, amely kimondja, hogy a belső normáknak meg kell felelniük az uniós jogforrásoknak, és ez kiterjed a nemzeti alaptörvényre, alkotmányra is. Az uniós normákon belül a másodlagos jogforrások nem ütközhetnek az elsődleges jogforrásokba, köztük az Alapjogi Chartába.

Ha tehát amolyan nemzetközi rangsort kívánunk felállítani, akkor a csúcson az alapító szerződések és módosításaik, az uniós jog általános elvei, valamint az Alapjogi Charta állnak, aztán a másodlagos jogforrások következnek, majd a nemzeti alkotmányok, végül a többi belső jogforrás a maga rendjében.

Az alapvető jogok érvényesülésének területén azonban az Alapjogi Charta lehetővé teszi a magasabb védelmi szintet biztosító tagállami alkotmányok előtérbe lépését. Előfordulhat olyan eset, hogy a Chartát a tagállami alkotmány magasabb védelmi szintet biztosító értelmezésének

17 „Senki sem vonható büntetőeljárás alá és nem büntethető olyan bűncselekményért, amely miatt az Unióban a törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték.”

megfelelően kell értelmezni, amelynek adott esetben egy uniós norma nem felel meg. Véleményem szerint ilyen esetben a tagállami alkotmány szabályai és az abból eredő, alapjogokat védeni hivatott nemzeti szabályozás lesz irányadó az uniós normával szemben. A teljes összhang az uniós jogforrás módosításával vagy megsemmisítésével helyreállítható. Nem lesz mellőzhető alapjogvédelmi tesztek elvégzése annak összevetésére, hogy az uniós vagy a belső jog képviseli a magasabb szintű védelmet.

Az alkotmánybíróságok mindenütt dolgoztak ki erre irányuló eljárásokat, különböző szükségesség - arányosság teszteket, amellyel esetenként az EUB is élt döntései kialakítása során. Ez azonban új kihívások elé állítja a nemzeti hatóságokat. Elképzelhető megoldásnak tartom a kérdés előzetes döntéshozatali eljárásban való eldöntését is, amely azonban az eljárások elhúzódását eredményezheti.

AZ ALAPJOGI CHARTA MEGÍTÉLÉSE

A Charta 53. cikkében rögzített értelmezési klauzulával a legnagyobb gond az, hogy az uniós jog végrehajtása minden tagállamban másképpen történik, és – ha lehet ezt a kifejezést használni – más minőségű a végrehajtás eredménye. Ezentúl, az alapjogvédelem szintje sem azonos az Unión belül, amin az Alapjogi Charta elfogadása és kötelezővé tétele sem változtat, vagy legalábbis nagyon hosszú idő kell hozzá.

Csehország, Lengyelország és az Egyesült Királyság nyilatkozatot, illetve jegyzőkönyvet csatolt az Alapjogi Charta kapcsán a módosított alapító szerződésekhez.

Csehország nyilatkozatában¹⁸ a Charta alkalmazási köre kapcsán hangsúlyozta, hogy a maga részéről úgy tekinti, hogy a Charta nem jelenti az uniós hatáskörök kibővítését, sem a nemzeti hatáskörök szűkítését. A Charta értelmezése kapcsán elvként rögzíti, hogy a közös alkotmányos hagyományokból eredő jogokat és elveket a közös alkotmányos hagyományoknak megfelelően kell értelmezni, amely nem lehet szűkítő vagy hátrányos a tagállami alkotmányok által elismert alapvető jogokra és szabadságokra nézve. Tehát Csehország is egyfajta fordított értelmezés mellett foglal állást olyan esetre, amikor az Alapjogi Charta kevésbé kiforrott a nemzeti szabályokhoz képest.

Lengyelország és az Egyesült Királyság együttes jegyzőkönyvben¹⁹ fejtette ki azt az álláspontját, hogy a Charta alapján nincs lehetőség a nemzeti szabályok és gyakorlat teljes felülvizsgálatára abból a szempontból, hogy azok megfelelnek-e a Charta rendelkezéseinek, valamint a Chartában foglalt jogok és elvek csak akkor érvényesíthetőek, illetve annyiban alkalmazhatóak a két országban, amennyiben azokat a nemzeti jog is elismeri.

Vagyis, elfogadják a Charta kötelező erejét, de nem tekintik olyan alapjogi gyűjteménynek, amelyhez hozzá kellene igazítani a nemzeti jogrendszert, ha az olyan jogokat és elveket is tartalmaz, amely nem található meg a nemzeti jogban.

Az alapító szerződések módosításakor a tagállamok is szükségét érezték annak, hogy külön is hangsúlyozzák azt, hogy a Charta nem jelent hatáskör bővítést az Unió javára, az csupán megerősítésként szolgál az alapvető jogok és szabadságok védelmére, mivel az Unió még nem tagja az EJE-nek²⁰.

ZÁRÓ GONDOLATOK

18. A Szerződések rendelkezéseire vonatkozó nyilatkozatok: 53. A Cseh Köztársaság nyilatkozata az Európai Unió Alapjogi Chartájáról – HL (2010) C 83, 2010. március 30., 355.o.

19. Jegyzőkönyvek: 30. jegyzőkönyv Alapjogi Charta Lengyelországra és Egyesült Királyságra alkalmazásáról – HL (2010) C 83, 2010. március 30., 313.o.

20. A Szerződések rendelkezéseire vonatkozó nyilatkozatok: 1. Nyilatkozat az Európai Unió Alapjogi Chartájáról - HL (2010) C 83, 2010. március 30., 337.o.

A Charta alapvető jogokra vonatkozó rendelkezései közös minimum mércéül szolgálnak, hasonlóan az EJE-hez. De mi alapján döntjük el, hogy mi a helyes mérce?

Vegyük a névviselésről szóló ügy példáját. A német jog nagyobb szabadságot biztosít a magán- és családi élet tiszteletben tartása kapcsán, amikor – rangra utalás nélkül, a név alkotóelemeként, de – engedi használni a korábbi nemesi címre utaló kifejezéseket. Az osztrák jog korlátozza ezt a jogot arra hivatkozással, hogy az ezzel konkuráló, emberek közötti egyenlőség elvének biztosítására nem engedi mások magasabb rendűségére utaló toldatok használatát. Melyik megoldás a helyes és követendő?

A Charta megfogalmazásakor az alkotók a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból indultak ki, így a közös értékek tárháza megszületett, amelyben egyetértés van minden nemzet között. Azonban már nem egyértelmű, hogy melyik alapjogot mekkora védelemben kell részesíteni. A védelem szintje függ a kultúránktól, történelmünktől és hagyományainktól. Más alapjog érvényesülését kell fokozottabban biztosítani Spanyolországban és más Magyarországon (Spanyolországban súlyos probléma a menekültek beáramlása az arab országokból, nálunk a kisebbségek jogai újra és újra felmerülő kérdés).

Ha egy belső norma összeütközésbe kerül a Chartával, azt jelenti, nem megfelelő a belső alapjogvédelmi szint abban a kérdésben.

Ha azonban az összevetés győztese a belső norma, mert az uniós normához képest a Chartával összhangban magasabb szintű védelmet biztosít, akkor teret kell engedni a nemzeti szabályok érvényesülésének abban a konkrét esetben, és a Chartának, valamint az uniós jognak kell ezzel konform értelmezést tulajdonítani. Ha nem lehetséges az uniós norma más értelmezése vagy a többféle értelmezés közül nincs olyan, amely összhangban állna a nemzeti szabályozással, akkor félre kell tenni az uniós jogot. Hangsúlyozom, hogy mindez egy szűk területre, mégpedig az alapvető jogok védelmére korlátozódik.

Az uniós jog primátusának elvéről külön jegyzőkönyv született, amelyben a tagállamok rögzítették, hogy bár ez az elv továbbra sem szerepel a módosított alapító szerződésekből, változatlanul az uniós jogrend egyik alapkőve, mert enélkül az uniós jog elveszítené „közösségi jellegét”, és maga az Unió működésképtelenné válna²¹.

Ez a megállapítás valóban helytálló. De az a lehetséges helyzet, hogy az alapjogok védelmének kérdéskörében az értelmezési doktrína megfordul, és az uniós jogot kell a tagállami alkotmánynak megfelelően értelmezni, nem kezdi ki az uniós jogrendet. Sőt, a jogrendszerek közötti kölcsönhatás még az uniós jog javára is szolgálhat. Előfordult, hogy kritika érte az uniós normákat az alapvető jogok nem megfelelő védelme, például a személyes adatok védelme kapcsán vagy az intézményrendszer demokratikus deficitjei miatt. Az alapjogvédelem területén a tagállami alkotmányoknak teret engedő értelmezés még az uniós jog továbbfejlődését is eredményezheti.

Az alapjogvédelem lényege éppen a folyamatos előrehaladás, ezt biztosítja az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata, és az EUB Alapjogi Charta alkalmazási körére vonatkozó eseti döntései is. Az uniós együttműködés lényege, hogy kölcsönösen tanulhatunk egymástól. Az Alapjogi Charta a közös minimum, de nem a végső cél. Mindenesetre a végső szót az EUB mondja ki, amely mindig úttörő volt az uniós jog továbbfejlesztésében, és kimozdította az integrációt a holtpontról. Talán ebben a kérdésben is így lesz.

21. A Szerződések rendelkezéseire vonatkozó nyilatkozatok: 17. Nyilatkozat az uniós jog elsőbbségéről - HL (2010) C 83, 2010. március 30., 344.o.

UNIÓS JOGFORRÁSOK

1. Az Európai Unió Alapjogi Chartája – HL (2010) C 83, 2010. március 30., 389.o.
2. Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, valamint az ahhoz fűzött jegyzőkönyvek és nyilatkozatok - HL (2010) C 83, 2010. március 30., 1.o.
3. A harmadik országok állampolgárainak, illetve a hontalan személyeknek menekültként vagy a más okból nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésének feltételeire és az e státuszok tartalmára vonatkozó minimumszabályokról szóló, 2004. április 29-i 2004/83/EK tanácsi irányelv - HL (2004) L 304., 2004.09.30., 12. o.

ESETJOG

1. C-57/2009. számú és C-101/2009. számú egyesített ügy - Határozatok Tára 2010 I-10979
2. C-208/2009. számú ügy - Határozatok Tára 2010 I-13693
3. C-617/2010. számú ügy – www.curia.europa.eu

DR. ORMOSHEGYI ZOLTÁN: A TÖRVÉNY PNEUMATIKUS MEGKÖZELÍTÉSE- A TEOLÓGIA ÉS A JOG LEHETSÉGES TALÁLKOZÁSI PONTJAI AZ EGYHÁZJOGI TÖRVÉNYBEN – DRHE DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Tanulmányom egy új megközelítésből tárgyalja a témát. Ez a fajta interdiszciplináris megközelítés egyre inkább előtérbe kerül a hazai és a nemzetközi tudományos életben. Számos könyv és tanulmány vizsgálja a teológia és a természettudomány¹ a teológia és a jogtudomány kapcsolatát.²

Az alapkoncepcióm(*conceptus simpliciter simplices*)³ a Szentírásból megismert pneumatologikus (Szentlélek általi) megközelítést alkalmazni a jogtudományon belül. Így hidat építeni és örökkévaló tájékozódási pontot adni a jogalkotók és a jogalkalmazók számára. A kutatásaim során alkalmazni szeretném az Einstein által megfogalmazott „logikai gazdaságosság, egyszerűség elvét.”⁴

Tanulmányom címe: *A törvény pneumatikus megközelítése- a teológia és a jog lehetséges találkozási pontjai az egyházjogi törvényben.* Erről a címről minden elmondható, csak az nem hogy egyszerű. Egyetlen mondatban megfogalmazva a lényeget így tudnám: „*A betű megöl, a Lélek pedig megelevenít.*”(2Kor 3,6) A tanulmány első részében a törvény pneumatikus(Szentlélek általi) megközelítését mutatom be a Szentírásban. Majd ennek a megközelítésnek milyen hatásai lehetnek az állami egyházjogon belül. Végül azt nézzük meg, hogy mindebből mi valósult meg a hatályos szabályozásban.

1. **A törvény pneumatikus megközelítése a Szentírásban.**⁵ A törvénynek nem a külső, hanem a belső Szentlélek általi megközelítését kutatom. Hogyan kapcsolódik össze a Szentírásban a törvény és a Szentlélek?

Bibliai alapok:

1. „Törvényemet az ő belsejükbé helyezem és az ő szívükbé írom be és Istenükké leszek, ők pedig népemmé lesznek.”(Jer 31, 33b)
2. „És adok nektek új szívet és új lelket adok belétek, és elveszem a kőszívet testetekből és adok nektek hússzívet. És az én lelkemet adom belétek, és azt cselekszem, hogy az én parancsolataimban járjatok és az én törvényeimet megőrizzék és betöltsék.”(Ezékiel 36, 26-27)
3. Amikor a Szentlélek kitölteti, akkor ott valódi, önkéntes, „jogkövető magatartás” valósul meg. A törvény nem pusztán külső imperativus, hanem belső motiváció. Ez hatással van nemcsak az egyéni életre, hanem ezáltal az egész társadalomra, így a jogalkotásra is. Ezt látjuk a Jósíási kultuszreformban (2Kir 22-23) és a Nehémiás 8-ban, amikor az egész nemzet megújul, így természetesen a jogalkotás is. Ez történt meg az

¹ Holmes Rolston, *Creative Genesis, Escalating Naturalism and Beyond* In.: Philosophy, Theology and the Sciences(PTSc), Volume I, March 2014.
www.mohr.de/ptsc

² Az interdiszciplináris kutatásokhoz lásd: Michael Welker Gregor Etzelmüller(szerk), *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology*, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013.

³ Duns Scotus, *Ordinatio*, II.In.: T.F. Torrance, *Juridical Law and Physical Law*, Scottish Academic Press, Edinburgh, 1982,53.

⁴ Logical economy or simplicity. A. Einstein, *Physics and Reality* In.: Out of my Later Years, 62.

Ebben a művében a tudományos rendszer három szintjét mutatja be. A tudomány első szintje a mindennapi élet szintje. Amikor a tapasztalataink és az ismeretünk egységben van. A második szint, amikor az alapkoncepciókat egy egységes rendszerré formáljuk. A harmadik szint amikor a legmélyebb tudásunkat és összefüggéseket a legegyszerűbben fogalmazzuk meg. Lásd: T. F. Torrance, *Ibid*, 54-55.

⁵ A vallásszabadság teológia alapjainak az ismertetésével kapcsolatban lásd: Varga Zsigmond J, *A vallásszabadság kérdéséhez*, In.: Teológiai Szemle, 1959. Július, 257-265.

Egyesült Államokban is, amikor az első nagy ébredésből⁶ született meg 1776-ban az amerikai nemzet.⁷

4. „A betű megöl a Lélek megelevenít.”(2Kor 3,6) A Szentírás szavai akkor nyílnak meg, amikor Isten Lelke megnyitja a hallgatók szívét és fülét. Hiszem, hogy ez nemcsak a Szentírásra, hanem a világi joganyag megközelítésre is igaz.

„Krisztus királysága totális igénnyel lép fel a keresztyén emberrel szemben. Nincs az életnek egyetlen mozzanata sem, amelyre nem terjeszti ki a maga erkölcsi követelményét. E földi életben egy másik fejedelemség is van; az amelyik a polgári társadalom jogrendjéből származik, s ennek is megvan a maga több kevesebb igénye az alattvalókkal szemben. Mivel az egyház nemcsak láthatatlan valóság s tagjai nem csupán lelki életet élnek, hanem egyszersmind földi alakulat is s így szükségképpen jogrend és imperium: az egyház és az állam ellentétessége adva van mindazzal a történelmi feszültséggel együtt, amely ebből az ellentétből származik.”⁸

II. A törvény pneumatikus megközelítésének hatása az állami egyházjogban

Mi köze van egymáshoz a teológiának és a jognak? Sok kapcsolódási pont van a két tudomány között.⁹ Mi most az állami egyházjogra fókuszálunk.¹⁰ Az egyházjog tudományában mind a mai napig két szélsőséges megközelítés létezik. Az egyik megközelítés szerint a jog lényegileg idegen az egyháztól.¹¹ Míg a másik elképzelés szerint kezdettől létezett egyházszervezet, így az egyházjoggal már a korai karizmatikus időszakban is találkozhatunk.¹² Úgy gondolom, hogy amikor az egyházjog tudományára gondolunk, akkor igazat adhatunk Riekernek, aki szerint: Ez a diszciplína „a tudomány részéről mostoha elbánásban részesült.”¹³ Miben tud segíteni a teológia a egyházjognak? Többek között, hogy felhívja a mindenkori jogalkotók és jogalkalmazók

⁶ Great Awakening datálása Bütösi János szerint: 1727-1760. In: Bütösi János, *Három haza szolgálatában*, Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet, Budapest, 1999, 31.

Boros Géza szerint: 1734-1744. In: Boros Géza, *Nem beszédben, hanem erőben*, Harmat és Kálvin Kiadó, Budapest, 2000, 87.

⁷ A téma részletes kifejtését lásd: Jonathan Edwards, *The Religious Affections*, The Banner of Truth Trust, Pennsylvania, 2001.

Fabiny Tibor-Tóth Sára (szerk), *Amerika teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards gondolkodásába*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2008.

Bütösi János, *Theological Analysis of the Great Awakening in Jonathan Edwards writings and activities*, Kézirat, Princeton, 1949, 91-185.

⁸ Ravasz László, *A helyes egyházpolitika*, In.: Isten rostájában (2.kötet), Budapest, 1941, 428-433. In.: Magyar Református Önismereti Olvasókönyv, Válogatás a XX. Század Első Felének Református Teológiai Irodalmából, (Szerk.:Németh Pál), Kálvin Kiadó, Budapest, 1997, 357.

⁹ John Witte, *The Reformation of Rights: Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

John Witte, *A Demonstrative Theory of Natural Law Johannes Althusius and the Rise of Calvinist Jurisprudence*, In.:Michael Elker and Gregor Etzelmüller (Edited), *Concepts of Law in the Sciences Legal Studies, and Theology*, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013, 273-289.

¹⁰ A témához részletesen lásd: Szathmáry Béla, *Az állami egyházjog fogalma*, In.: Egyházak az államban, Tanulmányok az állami és a felekezeti egyházjogból, Sárospataki Teológiai Műhely, Sárospatak, 2010, 7-19.

¹¹ A jogi szervezethez elvető nézet egyik képviselője Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, Lipsce, 1892 című munkájában fejti ki ezen nézeteit. Sohm nézeteit vizsgálja meg Walter Lowrie, *The Church & Its Organization in Primitive & Catholic Times: An Interpretation of Rudolph Sohm's Kirchenrecht*, Kessinger Publishing, New York, 2007, 1-436.

¹² Adolf Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Akademische Verlagsbuchhandlung von J.C.B.Mohr, Freiburg, 1888.

Edwin Hatch, *Die Gesellschaftsverfassung der Christlichen Kirchen Im Alterthum: Acht Vorlesungen Gehalten an der Universität Oxford Im Jahre 1880*, Walter De Gruyter Incorporated, 1883.

¹³ Rieker, *Grundsätze der reformierten Kirchenverfassung*, Leipzig, 1899, Előszó. In.: Szentpéteri Kun Béla, *A Magyarországi Református Egyház külső rendje*, Református Egyházi Könyvtár XXIV, Magyar Református Egyház Kiadása, Budapest, 1948, 6.

figyelmét arra, „*mikor nincs mennyei látás elvadul a nép.*”(Péld 29, 18). Az állami egyházjog sem lehet meg mennyei látás nélkül. Mit jelent ez egy kicsit konkrétan?

1. „Az utóbbi évtizedekben a lelki ébredés számos jelenségét vehetjük észre világszerte. Határokon innen, határokon túl egyaránt tapasztaljuk ezt. Egyre több lélek érzi, hogy az emberiséget foglalkoztató és megoldásra váró nagy kérdéseket nem emberek, hanem Isten maga fogja megoldani. Az emberek hiába is próbálják ezt. Hiába áldoznak tenger vért, hiába törnek egymásra a technika vívmányainak legfélelmetesebb fegyvereivel, nemhogy megoldódnának a nagy kérdések, ellenkezőleg egyre jobban sokasodnak. Mindjobban érzik, hogy nem is oldódhatnak meg addig, amíg oda nem fordul a világ újból ahhoz, aki a bűnös világ iránt érzett szeretetéből az idők teljességében elbocsátotta a földre egyszülött Fiát, az Úr Jézus Krisztust. Krisztus a világ minden megoldásra váró kérdésre az egyetlen felelet.”¹⁴ „Mindenki érzi, hogy szükség van egy új világrend kialakítására. Ezt a Kálvinizmus tudja biztosítani a legjobban azzal, hogy Krisztus egyedüli uralmát, egyedüli vezetői voltát állítja előtérbe.”¹⁵ „Az ébredési mozgalmak ráterelik a figyelmet az egyházjog isteni eredetű voltára.”¹⁶ Ma is fel kell hívnunk a jogalkotók és a jogalkalmazók figyelmét, hogy az egyházjog nem pusztán *ius humanum*, hanem *ius divinum* is.
2. Mindkét tudomány alapja a hit. A teológia Canerbury Anselmus szerint: *fides quaerens intellectum*.¹⁷ A megismerést kereső hit. Az állami egyházjog pedig *fides quaerens actionem in communione*. Egységes cselekvést kereső hit.¹⁸ „A hit egy kapcsolat, ilyen értelemben egy emberi tevékenység is, amely önkéntesség és szabadság szempontjából össze sem hasonlítható más tevékenységgel. De a hit tárgyával áll vagy bukik. Teljesen attól függ. A hit tárgya Jézus Krisztus, akiben Isten kiengesztelte és kibékítette magát az egész világot és ezzel helyreállította a megrontott szövetséget Isten és az ember között.”¹⁹ A Jézus Krisztusba vetett élő hit nem járulékos kérdés sem a felekezeti sem az állami egyházjogon belül. Olyan jogi végzettségű felkészült szakemberekre van szükség, akik nemcsak a praktikumot, hanem Isten Igéjét és akaratát is ismerik és követni akarják.²⁰ „*Az igaz ember pedig hitből él.*” (Róm 1, 17)
3. *summum jus summa iniuria*²¹. A legszigorúbb törvényesség a legnagyobb igazságtalansághoz vezethet. Ez történt a Harmadik Birodalomban²² és történik ma is a

¹⁴ Kováts J. István, *A református egyházalkotmány alapvető kérdései-a reform kérdések*, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1948, 1.

¹⁵ Kováts J. István, I.M., 2.

¹⁶ Kováts J. István idézi L. Leon Maury munkáját, *Le Réveil religieux dans l'Église réformée a Geneve et an France*, 2. kötet, Paris, 1892, Kováts J. István, I.M., 4.

¹⁷ Victor János, *Dogmatika*, Budapesti Református Teológiai Akadémia Kurzustára, Budapest, 1953, 3. A fent idézett anselmusi aranymondásra építette a 21. század egyik legnagyobb, még élő rendszeres teológusa, korábbi szeretett princetoni professzorom a rendszeres teológiáról írott művét: Daniel L. Migliore, *Faith Seeking Understanding, An Introduction to Christian Theology*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2002.

¹⁸ Őrsy László, *Egyházjog és teológia*, Teológiai kiskönyvtár III/4, Róma, 1977, 44.

¹⁹ Karl Barth, *Church Dogmatics IV/1*, T&T Clark International, New York, 2004, 742. Translator: G. W. Bromiley

²⁰ Az Isten szolgálatában nem elég pusztán jó szakembernek lenni. Azt látjuk, hogy már a diakónusok kiválasztásánál az volt az első számú kritérium, hogy a szolgálattelvők: „hittel és Szentlélekkel teljes férfiak legyenek.” Apcsel 6, 5. Ugyanez elmondható a presbiterekről, püspökökről, de minden ezen a területen munkálkodó szakemberről.

²¹ Nótári Tamás, *Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez* <http://jesz.ajk.elte.hu/notari19.html> látogatva: 2014. 10. 13.

világ számos részén. Nemcsak a törvény betűszerinti értelmezése a fontos, hanem annak a keresése, hogy mi volt a jogalkotó szándéka az adott jogszabály megalkotásával. Nagyon fontos a jog erkölcsi megalapozása.²³ A jog és az igazság kapcsolata hogyan érvényesül? Hogyan lehet a jog igazságos és méltányos egyszerre? A jog és az egyházjog sohasem lehet a hatalom eszköze, hanem minden esetben a hatalom korlátja.

4. Mindkét tudománynak az elsőrendű feladata a jogvédelem. A törvény pneumatikus megközelítése hozzásegítheti a jogtudományt, hogy valóban a jó és a méltányos művészete lehessen.²⁴ „Nyisd meg szívedet a némáért a múlandó emberek ügyéért! Nyisd meg szívedet, ítéld meg igazságosan, ítéld meg a nyomorultnak és szegénynek a jogát.” (Péld 31, 8-9)
5. Kálvin szerint a jog kettős szereppel bír: garantálnia kell az ígért szabadságát és gondoskodnia kell a humanitásról, a nyilvános békéről és a közjóról. A közjót pedig a kisebbségen, a gyöngéken lehet lemérni. A jog feladata a kisebbségnek a többségtől való védelme. Zwingli is ezt támasztja alá: „Az állami törvények akkor veszik fel az Isteni igazság földi igazságának formáját, ha a gyengét óvják, még akkor is ha az nem panaszkodott.”²⁵
6. *Sub specie aeternitatis*²⁶: A reformátori alapelv szerint mindent az örökkévalóság szempontjából kell néznünk. Ez megóv az elbizakodástól és a kicsinyhitűségtől. Kitágítja az egyébként egyre szűkülő látásunkat, azáltal hogy mindent a Szentírás mérlegén mérhetünk le. Ez nem jelenti az állam és az egyház szétválasztásának a megszüntetését. Nem jelenti az állami semlegesség feladását azáltal, hogy a jognak értéktartalma meghatározó.
7. Nem akarjuk a két tudományt összekeverni. Nem földi paradicsomot akarunk, és nem akarjuk a jogtudományt alárendelni a teológiának vagy az egyháznak. Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ahogyan az emberi jogokat sem érdemes megfosztani a keresztyén gyökérzetüktől, úgy az állami egyházjogot sem lehet leválasztani a *ius divinum*ról. Ezek az elvek nem működnek önmagukban, hanem csak a Jézus Krisztusban való személyes kapcsolat által.

III. Mi valósult meg ezekből az egyházjogi törvényben?

A jogalkotót a kezdetektől fogva az a szándék vezette, hogy az egyházakat egyenrangú partnerként kezelje. Sajnos, hogy a szakma által kidolgozott verziót a döntéshozók jelentős mértékben átírták. Ez olyan lavínát indított el, amelynek a következményeit mind a mai napig érezzük és a folyamat még közelebről sem tekinthető lezártnak. Az új egyházügyi törvény és Magyarország Alaptörvénye megszületése óta számos kritikát kapott.²⁷ A kritikák jelentős része nemzetközi szervezetektől érkezett.²⁸ A strasbourgi bíróság 2014. április 8-ai döntése nyomán a

²² Gustav Radbruch, *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*, Rechtsphilosophie, 8th ed, Köhler, Stuttgart, 1953.

²³ Szathmáry Béla, *Keresztyén értékek az emberi jogok világában*, In.: Egyházak az államban, Tanulmányok az állami és a felkezeti egyházjogból, Sárospataki Teológiai Műhely, Sárospatak, 2010, 111-133.

²⁴ Celsus szerint: *Ius est ars boni et aequi*. A jog a jónak és a méltányosnak a művészete.

²⁵ Eberhard Busch, *Kálvin és a demokrácia*, In.: *Confessio* 20. évf, 2.szám, 1996, 7-10.

²⁶ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/sub%20specie%20aeternitatis> látogatva: 2014. 10. 13.

²⁷ Lásd a legújabb egyházügyi szabályozás bemutatását: Antalóczy Péter, *Az Alaptörvény és az egyházakra vonatkozó legújabb szabályozás dimenziói*, In.: *Jog, állam politika*, 2012. (4. évf.) 3. sz. 23-38. old.

²⁸ Lásd a Velencei Bizottság véleményét: A Velencei Bizottság 2013. március 16-17-án fogalmazta meg kritikáit a magyar egyházügyi törvénnyel kapcsolatban:

[http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-AD\(2012\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-AD(2012)004-e.pdf)

http://hub.coe.int/en/web/coeportal/press/newsroom?p_p_id=newsroom&newsroom_articleId=1370339&newsroom_groupId=10226&newsroo. Látogatva: 2014. 05. 14.

magyar jogalkotónak felül kell vizsgálnia a jogszabályt.²⁹ A magyar Kormány fellebbezését elutasította a Nagykamara. 6 hónapja van a Magyar Kormánynak, hogy a panaszos felekkel megegyezzen. A II. részében felsorolt találkozási pontok közül mi valósult meg a hatályos szabályozásban?

1. A keresztyén szavak használata nem tesz senkit keresztyénné. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásában a jogalkotó kifejezi azon szándékát: „Elismerjük a keresztyénység nemzetmegtartó szerepét.” Mit jelent ez az elismerés? Az egyház kifejezés devalválódását? A bevett egyházak anyagi támogatását? A jogalkotó összemosta az egyház fogalmi meghatározásánál a felekezeti és az állami egyházjogi fogalmakat. Teológiai szövegként az eklézsia kifejezést azonosította a church-el. Az egyház, eklézsia kifejezés védett fogalom, kizárólag a keresztyén felekezeteket jelenti. A hatályos szabályozásban egyházi státuszt kaptak a világvallások képviselői, míg jelentős támogatással bíró keresztyén neoprotestáns közösségek nem lettek egyházak. Nem célravezető, ha minden vallási közösséget egyháznak nevezünk. Ezen olyan mintha minden oktatási intézményt Tudományos Akadémiának neveznénk. Ehelyett használni lehetne a vallási közösség fogalmát. A jogalkotót nem a szavai, hanem a tettei minősítik. Jézus azt mondja: „Gyümölcszeikről ismeritek meg őket.” (Mt 7,20)
2. A hatályos szabályozás kimondja: „tekintettel az állam világnézeti semlegességére és a felekezetek közötti békés együttélésre, való törekvésre”(2011. évi CCVI tv. preambuluma) Az új szabályozás szembeállította egymással a történelmi egyházakat és a listáról kimaradt kisegyházakat. Az államnak jogában áll meghatározni, hogy kit tekint egyháznak, de a véleményem szerint nem kellett volna kihagynia a kis keresztyén neoprotestáns közösségeket.
3. Számos kritika érte az Országgyűlés általi elismerést. Kétségtelen tény, hogy objektívebb döntések születnének, ha ez a hatáskör megmaradt volna a bíróságoknál. De azt sem felejtethetjük el hogy az Európai Unióban nem Magyarországon van egyedül ilyen szabályozás, hanem ezt a gyakorlatot követi Litvánia is.³⁰
4. Számos nemzetközi kritikában elhangzott, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság és az állam semlegessége megszűnt. Nem olvastam strasbourgi elmarasztaló döntést az Egyesült Királyság, Dánia, Norvégia, Finnország, Izland Görögország, vagy Málta ellen. Azzal kapcsolatosan, hogy ezekben az országokban az államegyházak miatt sérült volna az állam és az egyház szétválasztásának az elve, illetve a vallásszabadság kollektív oldala.
5. Sokkal inkább aggályosnak tartom és visszaélésekre okot adhat a 2011. évi CCVI. tv 8. § (2.) bek.³¹ Ebben a szakaszban az egyházi autonómia határainak a kitágítását, másrészt a

A strasbourgi bíróság döntését lásd: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-142196#%7B%22itemid%22%3A%22001-142196%22%7D%7D>

²⁹ Magyar Keresztyén Mennonita Egyház és mások v. Magyarország (Application nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12)

A Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság 2014. április 8-án hozta meg a Magyarországot elmarasztaló döntését.

³⁰ Paul Mojzes, *Religious Human Rights in Post-Communist Balkan Countries*, In.: Johan D. van der Vyver and John Witte(Edited), *Religious Human Rights in Global Perspective, Legal perspectives*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 1996, 263- 284.

Petrin László, *Új egyházügyi törvény, régi balliberális fóbiák*, In.: Magyar Nemzet, 2014. május 16,8.

³¹ „A vallási közösség hitelvei, belső törvénye, alapszabálya, szervezeti és működési szabályzata vagy azoknak megfelelő más szabályzata (a továbbiakban együtt: belső szabály) alapján hozott határozat érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható, azt állami hatóság nem vizsgálhatja. A vallási közösség belső szabályon alapuló döntését állami szerv nem módosíthatja vagy bírálhatja felül, a jogszabályban nem szabályozott belső jogviszonyokból eredő jogviták elbírálására állami szervnek nincs hatásköre.”

privilegium fori hazai bevezetését látjuk. Egyetértek Szathmáry professzorral, aki így ír: „Vegyük észre: ezt követően elegendő egy lelkész és egyháza közötti jogviszonyt formálisan belső szabályon alapuló döntéssel elbírálni és arra hivatkozni, hogy az illető az egyházzal nem munkaviszonyban, hanem sajátos egyházi szolgálati viszonyban áll, már kizártuk a bírósághoz fordulás lehetőségét.”³² Hogyan érvényesül így a jogvédelem az állami egyházjogban?

Az új egyházi törvény célja a business egyházak kiszűrése volt. Ez egy teljesen legitim cél, azonban a jogalkotó olyan drasztikusan és a szakmailag alaposan kialakított koncepciókat teljesen elvetve egy olyan törvényt alkotott, amely sok feszültséget okozott Magyarországon és külföldön egyaránt. Minden kritika ellenére elmondhatjuk, hogy a magyar szabályozás az osztrák, cseh és a román szabályozást ötvözi.³³ Egy pneumatikus elvek alapján meghozott törvénynek a békességet, a társadalom egységét és a kialakult sebek gyógyulását kell elősegítenie. „A betű megöl, a lélek pedig megelevenít.”

³² Szathmáry Béla, *A vallásszabadság és az egyházak helyzete a 2011. évi CCVI. tv. után: Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2013. 4.

³³ Földesi Tamás, *The main Problems of Religious Freedom in Eastern Europe* In.: Johan D. van der Vyver and John Witte(Edited), *Religious Human Rights in Global Perspective, Legal perspectives*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 1996, 243-262.

Norman Doe, *Law and Religion in Europe, A Comparative Introduction*, Oxford University Press, New York, 2011.

Petrin László, *Új egyházügyi törvény, régi balliberális fóbiák*, In.: Magyar Nemzet, 2014. május 16,8.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a hatalommegosztási tan aktuális kérdéseit, a hatalommegosztás klasszikus elméletet befolyásoló újfajta hatalmi tényezőket, és azokat az új kihívásokat, amelyeket a modern, jóléti állam megjelenése hozott magával, melyek szintén szükségessé teszik a hatalommegosztási tan egy újszerű megközelítését.

1. BEVEZETÉS

Guglielmo Ferrero olasz jogász, történész és filozófus *A hatalom* c. könyvében így ír a hatalomról: "Mindenfajta emberi egyenlőtlenség között egyetlennek sincs akkora szüksége rá, hogy igazolja önnönmagát a józan ész előtt, mint a hatalom által létrehozott egyenlőtlenségnek."¹ A hatalom megszerzése, igazolása, ellenőrzése és keretek közé szorítása mind-mind olyan kérdések, amelyek az emberi közösségek, társadalmak megjelenése óta foglalkoztatják a társadalomtudományokat, és azon belül is különösen az államelméletet.

Mi indokolja a hatalom megosztását és korlátozását? Hogyan lehet az állami önkényt kizárni? Milyen elv szolgálhat a hatalmi korlátozás irányelvül? Ezek a kérdések egy olyan problémakört ölelnek fel, amely számos különböző szerzőt, a történelem legkülönbözőbb korszakaiban megihletett és gondolkodásra késztetett. Idézzük fel közülük párat!

Montesquieu így szól erről *A törvények szelleméről* c. írásában: "Mindenki addig terjeszti ki hatalmát, ameddig korlátokba nem ütközik, s ezért a hatalomnak csakis hatalom szabhat határt."² James Madison *A föderalistában* a következőképpen fogalmazza meg a zsarnokság fogalmát: "Ha minden hatalom, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom, egyazon kézben összpontosul - akár egyetlen személy, akár kevesek, akár sokak kezében, és legyen a hatalom öröklődő, önjelölt vagy alapuljon akár választásokon, akkor azt joggal tekinthetjük a zsarnokság ismervének."³

Nyilvánvaló az is, hogy a hatalom korlátai is csak hatalommal szabhatók. A szükséges, és ésszerű korlátok, valamint határok meghatározásának kérdéskörei, illetve a korlátok felállítására jogosult szervek, eljárások a legérdekesebb államelméleti, és társadalomtudományi kérdéseket vetik fel. Természetesen az említett biztosítékok megkonstruálására való jogosultságnak mindenkor a hatalmat a hatalom gyakorlóira átruházóktól kell erednie, ezért figyelembe kell venni a történelmi, és egyéb sajátosságokat is. Ezért a állam-és jogtudomány elsődleges feladatai közé sorolható mindazoknak az elvi, és gyakorlati biztosítékoknak a kidolgozása, megindokolása, amelyek a történelmi tapasztalatokból merítettek szerint szükségesek, valamint megfelelnek a mindenkori társadalmi igényeknek. Az állam-és jogtudományok optimális esetben hatással vannak a hatalom gyakorlójára, és adott esetben az értelmiség, a társadalom meghatározó szereplőin keresztül általánosan elfogadhatóvá, communis opinio-vá válhatnak. A hatalom korlátai között léteznek időtálló korlátok, és vannak olyanok is, amelyek bizonyos társadalmi igények, történelmi, vagy akár gazdasági változások esetén könnyedén felülírhatók.

Az államszervezet és hatalomgyakorlás módjától függetlenül - akár monarchiáról, köztársaságról vagy éppen demokráciáról beszélünk - kijelenthető tehát, hogy bármely államformában a hatalommegosztáson és a hatalmi ágak elválasztásán alapuló intézményrendszer az, amely képes - legalább formálisan - a hatalom túlbujánzását és önkényuralom kialakulását megakadályozni.

Milyen elv alapján tudjuk ezt a fajta hatalomkoncentrációt megakadályozni? A választ megadja John Locke az *Értekezés a polgári kormányzatról* c. könyvében, amely így szól: S habár az

¹ Ferrero 2001 51.

² Montesquieu 2000

³ Madison 1998 355-364.

emberek, amikor társadalomba lépnek, feladják azt az egyenlőséget, szabadságot és végrehajtó hatalmat, amellyel a természeti állapotban rendelkeztek, és átengedik a társadalomnak, hogy a törvényhozó hatalom úgy rendelkezze vele, ahogy a társadalom érdeke megkívánja, ám ez mindenki részéről csakis azzal a szándékkal történik, hogy a társadalom annál jobban megvédje kinek-kinek a szabadságát és tulajdonát [...], és ezért sohasem tételezhető fel, hogy a társadalom hatalma vagy a törvényhozó hatalom többre is kiterjedhet, mint amit a közjó megkíván."⁴ A közjó lehet tehát az az általános elv vagy érdek, ami alapján korlátozni lehet és kell a hatalmat, és ami végső soron egyáltalán indokolja a hatalom megosztását és keretek közé szorítását.

2. A HATALOMMEGOSZTÁSI TAN AKTUALITÁSA

A hatalommegosztásos elméletek aktualitásának vizsgálatakor az elemzés fő kiindulópontjaként és mozgatórugójaként idézhetjük Bibó Istvánt, és *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* c. akadémiai székfoglalójában leírt gondolatait: "[...] nem az az absztrakt kérdés érdekel bennünket, hogy hogyan kategorizálhatók az államhatalom működésének megnyilvánulásai, hanem az, hogy miként nyer új meg új problémákon örök aktualitást az államhatalmak elválasztásának elve."⁵

A következőkben két szempontot szeretnék felvetni, melyek kapcsán ismét aktualitást nyer a hatalmi ágak elválasztásának kérdése. Elsőként azokkal az új hatalmi tényezőkkel foglalkozom, amelyek a jóléti állam megjelenése, az állami szerepvállalás fokozatos bővülése és a globalizáció egyre nagyobb térhódítása eredményeként egyre erőteljesebb hatást tudnak vagy tudnának a hatalmi egyensúlyra gyakorolni, legyen szó akár államszervezeten belüli, akár azon kívüli tényezőkről. Másodsorban pedig fel kívánom hívni a figyelmet egy olyan további szempontra, amely érdemessé teszi hatalmi decentralizáció és a hatalomkoncentráció lehetőségeinek újragondolását. Ez a szempont pedig az erős állam igénye, valamint a mindenkori kormányzat felé megnyilvánuló hatékonyság és az eredményesség követelménye, melyeket adott esetben akár akadályozhat is a hatalom túlzott mértékű megosztása vagy dekoncentrációja.

2.1 ÚJ HATALMI TÉNYEZŐK

Két csoportra bontva vizsgálom meg azokat a hatalmi tényezőket, melyek a hatalommegosztás történetileg kialakult klasszikus felosztására (törvényhozás - végrehajtás - igazságszolgáltatás) hatással lehetnek. Elsőként az államszervezeten belüli új intézményekre, illetve régi intézmények szerepének, súlyának átalakulására hívnám fel a figyelmet, majd pedig két államszervezet kívüli tényezőre.

2.1.1 ÁLLAMSZERVEZETEN BELÜLI TÉNYEZŐK

Az államszervezeten belüli tényezők körében először is említést érdemel a politikai pártok, melyek a politikai folyamatok meghatározó jelentőségű szereplői. A politikai életben az érdekkifejezés és az érdekképviselés fő legitimációs tényezővé lépett elő, az érdekcsoportok, nyomásgyakorló csoportok elterjedése a hatalomgyakorlás egyik legfontosabb modern kori fejleményei közé tartozik.

Ide sorolhatjuk még az államfőt és az államfő történetileg változó formális szerepkörét. Az államfői pozíció egyre inkább túlmutat az alkotmányban megállapított hatásköreire, aminek következtében különösen a kormányalakítás és a külpolitika alakítása területén beszélhetünk az államfői hatalom meghatározó erejéről. Az államfői hatalom sokrétű jogosítványok eredője, szerepe van a kormány megbízatásának keletkezésében, vétőjoga van a törvények elfogadásakor, feladati közé tartozik az alkotmányosság megőrzése, illetve beavatkozási joga van a törvényhozás működésképtelensége és a kormányozhatatlanság esetére.⁶

A következő elem az alkotmánybíráskodás elterjedése és az egyes alkotmánybíróságok létrejötte a különböző országokban, melyek eredeti funkciójukat tekintve a törvényhozó

⁴ Locke 1986 129.

⁵ Bibó 1986 397.

⁶ Sári 1995 191-198.

hatalom ellenőrzésére jöttek létre és szerepet játszanak az állampolgárok jogok biztosításában, valamint a kormányzat ellensúlyozásában is. Nem lehet vitás, hogy az alkotmánybíráskodás második világháború utáni általánossá válásában elsősorban a kisebbség és az egyén hatékonyabb védelmére vonatkozó szándékot kell látnunk, amit a tragikus történelmi tapasztalatok is indukáltak. A törvényhozó hatalomnak korlátja egyrészt a politikai felelősség (a választások eredményei, a leválthatóság) másrészt pedig a kiépült demokratikus, jogszabályi védőbástyák (például büntetőjogi garanciák, korrupcióellenes törvények, közigazgatási kiválasztási rendszerek, sajtószabadság). Mindezek mellett pedig az alkotmánybírásg az, ami egy további korlátot tud képezni a törvényhozó hatalom számára.

Nem hagyható figyelmen kívül a kormányzatnak és a végrehajtó hatalomnak a megerősödése, amely különösen a politikai végrehajtás lebonyolításában mutatkozik meg. Az alkotmányos monarchiák bukása után a végrehajtó hatalom politikai minősége Európában gyökeresen átalakult, a végrehajtó hatalom, legalábbis a politikai végrehajtás politikai minősége, ebből a szempontból ugyanaz lesz, mint a parlamenté, azaz az itt kialakuló többség tartja kezében a kormányhatalmat.

Az állami funkciók növekedése a közigazgatási szervezetet és személyi állományát óriási méretűre duzzasztotta. Európában is megfigyelhető ez a folyamat, azonban az Amerikai Egyesült Államok adatai talán még meghökkentőbbek. Eszerint a szövetségi igazgatás kétszáz évvel ezelőtt 400-500 főre tehető személyi állománya ma többmilliós nagyságrendű.⁷ Az új helyzetben a közigazgatásnak új és sajátos hatalomként való kezelése, illetve a végrehajtó hatalom kormányzati részétől való megkülönböztetése általánossá vált.

Meg kell említeni még egyrészt az ombudsman intézményének elterjedését és a közigazgatási bíráskodás kialakulását. Míg az előbbi a végrehajtó hatalom ellenőrzésére hivatott, az utóbbi a közigazgatási szervek jogszerű működése felett őrködik. Az ombudsman esetében a közigazgatás kétirányú ellenőrzésének követelménye találkozik: az egyik az egyéni állampolgári sérelmek orvoslása, a másik pedig a közigazgatás általános, a parlamentére emlékeztető ellenőrzése.⁸

Végül érdemes megemlíteni még a közvetlen demokrácia intézményeinek a felértékelődését, a népszavazás és a népi kezdeményezés újrafelfedezését vagy akár az Európai Unió által biztosított petíciós jogot és európai polgári kezdeményezést.⁹ Ezek az intézmények azt a célt szolgálhatják, hogy a hatalmon lévő politikai erők és pártok ne tudják végérvényesen kisajátítani maguknak a közvélemény akarátának megfogalmazását.

2.1.2 ÁLLAMSZERVEZETEN KÍVÜLI TÉNYEZŐK

Az államszervezeten kívüli tényezők közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a gazdasági szereplőket, elsősorban multinacionális vállalatokat, melyek a globalizációs folyamat eredményeként egyes nem-közhatalmi vonatkozásban akár az államoknál is nagyobb befolyásra tudtak szert tenni. A hagyományos hatalommegosztási elmélethez képest új fejlemény, hogy az egyéni szabadságjogokat már nem csak az állam, hanem az ilyen típusú globális cégek is veszélyeztethetik. Elég ehelyütt csak a különböző adatvédelmi és magánszférát érintő aggályokra utalni, vagy arra, hogy ezek a gazdasági szereplők az adózási potenciáljukkal „sakkban tarthatják” a hatalmat gyakorlót. Itt érdemes azzal számolni, hogy egyes cégek az államból történő kivonulásuk esetén milyen költségvetési problémákat eredményezhetnek, vagy milyen befolyással lehetnek a munkanélküliségi ráta alakulására.

⁷ Sári 1995 139.

⁸ Uo. 164.

⁹ Az európai petíciós joghoz ld.:

www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/00533cec74/Petitions.html, az európai polgári kezdeményezéshez ld.: www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/001eb38200/Polgari-kezdemenyezes.html

Egy másik hatalomkoncentrációra lehetőséget adó fejlemény az az egyre több országban megfigyelhető gyakorlat, amelynek eredményeként bizonyos gazdasági vezetők több évtizedes üzleti gyakorlat után vezető politikai vagy állami pozíciókhoz jutnak, vagy esetleg fordítva, jelentős állami pozíciók betöltése után kapnak meghatározó tisztségeket világviszonylatban is jelentős vállalatok igazgatóságában, felügyelőbizottságaiban. Erre jó példa az Amerikai Egyesült Államok előző alelnöke Dick Cheney, aki éveken át töltötte be a Halliburton nevű mamutcég vezérigazgatói pozícióját, amely az iraki háborút követően meghatározó állami megrendelésekhez jutott¹⁰. Hasonló utat járt be Gerhard Schröder, aki a német kancellári tisztsége, és a politikai pályáról való visszavonulása után gazdasági társaságoknál (Gazprom, a svájci Ringier médiavállalat, Rotschild Bank) vállalt tanácsadó szerepet, majd átvette egy nyugat-európai-orosz konzorcium felügyelőbizottságának elnöki posztját.¹¹ Ide kívánczik még Henry Paulson nevének megemlézése is, aki a Goldman Sachs befektetési bank vezérigazgatói pozíciójából került az Egyesült Államok pénzügyminiszteri tisztségébe a Bush-kormányzat idején.¹² Paulson olyan időkben vette át a pénzügyminiszteri pozíciót, amikor a gazdasági világválság hatására csődbe ment, és bedőlt vállalatokat érintő kényes kérdésekben kellett döntenie a Bush-kormánynak. Amint az ismeretes a Goldman Sachs is azon társaságok közé tartozott, amelyeket az adófizetők pénzéből a kormány - igen komoly gazdasági nyomásra - pénzügyi mentőövvel mentett meg és segített ki a gazdasági válságból.

A politikai és gazdasági élet ilyen összefonódása, az esetleges informális kapcsolatok aggodalomra adnak okot. Az előzőek tudatában a gazdasági társaságok vezetői komoly lobbitevékenységet folytathatnak, hatással lehetnek a hatalmi ágak képviselőinek döntéseire, amely döntések sokszor könnyen leplezhetők a „piaci akarat” vagy ehhez hasonló magyarázatokkal.

Egyes közkeletű vélekedések hajlamosak a médiát negyedik, önálló hatalmi ágként emlegetni, de ez a besorolás legfeljebb metaforikus értelemben állja meg a helyét. Amikor hatalmi ágról beszélünk, államhatalmi ágról van szó, a média pedig, ha mégoly befolyásosnak tekintjük is, nem hozhat a társadalomra nézve általánosan kötelező döntéseket, nem nevezhet ki és válthat le állami pozícióban lévő személyeket, és összességében az állami intézményrendszerre vonatkozó döntésekre sem lehet közvetlen befolyása.

Mindezek ellenére természetesen nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a média a társadalmi nyilvánosság és a közvélemény formálása révén valóban jelentős befolyást tud gyakorolni a politikai folyamatokra - elsősorban a közbeszéd tematizálása révén -, márpedig befolyás és hatalom között nincs túlzottan éles határvonal. Ennek az a következménye, hogy a különböző pártoknak, politikusoknak kell reagálniuk a média felvetéseire, és nem fordítva. A politikai elit egyre jobban alkalmazkodik a médiához, ha nyilvánossághoz akar jutni. A hatalommegosztás fogalmának túlságos kiterjesztése azonban azzal a veszéllyel jár, hogy eredeti értelme elhomályosul - ha jelentését túlságosan kitágítják, ha már mindent jelent, akkor nem jelent semmit sem.

2.2 AZ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS NÖVEKEDÉSÉNEK HATÁSA

Az állam gazdasági, szociális tevékenységi területe különösen a XX. század fordulójától rohamosan növekedett. Ez azonban nem egyszerűen csak tevékenységi területének a kiszélesedését jelentette, hanem módszerszerűleg az átalakulását is. Az állam új típusú tevékenységi területén nem maradhat meg a korábbi passzív, 'éjjeliőr' szerepében: el kellett köteleznie magát gazdasági, szociális kérdésekben is. Az aktív, jóléti állam szemben követelmény a hatékonyság és az eredményesség, amely elvárásokat akár gúzsba is tudják kötni az alkotmányossági kritériumok és hatalom megosztásának és dekoncentrálásának mindent felülíró előírása. A jogrend önmagában nem szavatolja a hatékony kormányzást, ahhoz hatékony

¹⁰ <http://www.commondreams.org/views03/0403-10.htm>

¹¹ http://www.mfor.hu/cikkek/A_Gazprom_leanycegenel_lett_igazgato_Gerhard_Schroder.html

¹² http://www.pbs.org/wws/news/fortunearticle_20031229_01.html

irányításra vagy, James Madisonnak *A föderalistában* használt szavával élve 'végrehajtási energiára' van szükség.

A decentralizált szervezetek szükségképpen lassabbak és döntésképtelenebbek, melyet minden szervezetszociológiai vizsgálat alátámaszt. A decentralizáció legnagyobb hátránya pedig a kockázat, vagyis hogy a hatáskör átengedése elkerülhetetlenül a kockázatvállalás alacsonyabb szervezeti szinteknek való átengedése is jár.¹³

Bizonyos értelmezések szerint a fejlődő országokban a hatáskörök önkormányzatoknak és tagállamoknak való átengedése gyakran a helyi eliteknek a megerősödését vonja maga után, mivel lehetővé teszi, hogy az ügyeket saját ellenőrzésük alatt tartsák, biztonságban a külső vizsgálatoktól.¹⁴ Indonéziában például a tekintélyelvű Suharto-rezsim felcserélése egy demokratikussal alkotmányos változásokkal és többek között a tartományi és helyi hatáskörök bővítésével járt. A jogkörök kiterjesztése könnyen megnövelte a korrupció lehetőségét, ami nemcsak a politikai hierarchia csúcsán, hanem annak minden fokozatán érezhető volt.¹⁵

Az említettek alapján az bizonyosan kijelenthető, hogy a hatalom koncentrációjának kérdése folyamatosan felülvizsgálatra szorul, így e tekintetben megállapíthatjuk, hogy nincs ultima ratio, hanem egy folyamatos, organikus fejlődésről beszélünk. Adott esetben ez sokszor a korábban elvetettekhez való visszanyúláshoz vezethet.

Az egyre növekvő hatalmi és vagyoni egyenlőtlenségek a legtöbb országban szociális bizonytalansághoz és zavargásokhoz vezetnek. Még a legfejlettebb államokban is az emberek meghatározó tömegei aggódnak a személyes és vagyontárgyaik biztonságáért, félnek a nem kielégítő közbiztonságtól, reménykednek az álláskeresésben vagy éppen a meglévő pozíciójuk elvesztésétől tartanak.¹⁶ Mindez a bizonytalanság összekapcsolódik az elidegenedés érzésével is, mely a modern kor emberének egyfajta alapérzelme, ahogy többek Max Weber és az ő nyomán Jürgen Habermas is hivatkozik erre a jelenségre. "A mitológiától megfosztott természet racionális átlátása és technikai uralása úgy intézményesül a kapitalista társadalomban, hogy az individuumoknak meg kell tagadniuk önnön szubjektivitásukat, s el kell nyomniuk belső természetük spontaneitását. A szubjektumok, akik kedvéért varázstalanították, eldologiasították s legyűrték a külső természetet, most elsorvadnak és elidegenednek saját természetüktől. Minél inkább egy egyre toladóbban igazgatott társadalomban ölt testet az instrumentális ész, annál kevésbé lehet különbséget tenni haladás és hanyatlás között." ¹⁷

Habermas első korszakában alapvetően egyetértett azzal a pesszimista képpel, melyet Horheimer és Adorno festettek a modernitás koráról, mely szerint a felvilágosodás racionalitás-felfogása negatív ellenpontba csapott át a huszadik századra, és ennek tudható be a kor tragédiája a totalitárius rendszerek tombolásától a világméretekben fenyegető ökológiai katasztrófákig.¹⁸ Az egymástól való elidegenedés, a biztonságnak a hiánya, a létbizonytalanság mind-mind olyan tényezők, amelyek mind inkább megerősítik az emberekben az erős állam igényét, végső kapaszkodóként marad meg az erős kormányzati hatalomba vetett hit.

Mindezek mellett a hatékonyság követelményét nem hagyhatjuk tehát teljesen figyelmen kívül a hatalommegosztás vagy a jogállamiság kapcsán sem. A hatalomtól, a kormányzattól elvárt akár politikai, akár gazdasági értelemben vett hatékonyság iránti igény visszavezet a klasszikus szerződéselméletekhez is, amelyekben mind megfogalmazódott az az igény, hogy az állampolgárok azon az áron hajlandóak lemondani bizonyos jogaikról és alávetni magukat valamiféle állami hatalomnak, hogy cserébe az állam, akár bizonyos fokú erőkoncentráció révén is, képes lesz hatékonyabban kielégíteni az emberi szükségleteket és hatékony védelmet tud nyújtani a közösség tagjainak bármiféle külső támadás ellen is. Ha teljesen figyelmen kívül

¹³ Fukuyama 2005 96.

¹⁴ Uo. 97.

¹⁵ Borsuk 2003

¹⁶ Zolo 2007 51-52.

¹⁷ Habermas 1994 62.

¹⁸ Ld. M. HORKHEIMER - Th. W. ADORNO: *A felvilágosodás dialektikája*. Atlantisz, Budapest, 1991.

hagyjuk a hatékonyság és az eredményesség követelményét, akkor végső soron, bizonyos értelemben talán az állam legitimációja is megkérdőjeleződik, hiszen ha egy állam nem képes hatékonyan működni és biztonságot teremteni, akkor felmerül a kérdés, hogy egyáltalán mi szükségünk van az államra? Hobbes, Locke vagy Rousseau elméletében egy hatalmi rendszer legitimációja addig képes fennmaradni, amíg képes az állampolgárai számára az individuális, különélő életformával szemben valamilyen sikeresebb alternatívát nyújtani. Az emberekben ösztönösen megvan az az igény, hogy kilépjenek az erőszakos természeti állapotból és félelem nélkül intézhessék ügyeiket, anélkül, hogy tartaniuk kelljen attól, hogy valaki megöli vagy kirabolja őket. Hajlamosak vagyunk ezt többre értékelni, amikor hiányzik, mint amikor jelen van és magától értetődőnek tekintjük.

3. ÖSSZEGZÉS

Amint azt a dolgozatomban elején említettem, a hatalommegosztás témakörének jelen korunkban való vizsgálata volt az egyik célom. A gazdasági és a politikai élet összefonódása, a globalizáció, a multinacionális vállalatok elképesztő méretei, a tömegmédia és a technokrata rétegek felfutása mind-mind olyan tényezők, melyek a hatalomkoncentráció új megjelenési formáit jelenthetik, és amelyekhez már nem elegendő a klasszikus hatalommegosztási koncepció - törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás - eszköztára és fogalmai rendszere.

Ezek mellett fontosnak látom megállapítani, hogy a hatalommegosztás rendszere - az egyén és a társadalom szabadságának, valamint az állam mindenhatóságával, a hatalomkoncentrációval és hatalommal való visszaéléssel szembeni biztosítékeként - a "a rend átfogó eszméjeként" - ugyanolyan időszerű jelentéssel bír, mint régen. Joggal írták 1789-ben az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában: "Az olyan társadalomnak, amelyben a jogokat nem biztosították, és amelyben a hatalmi ágakat nem választották szét, nincs alkotmánya."¹⁹

A kérdés az, hogy egy-egy embert mint a közösség tagja, milyen felelősség terhel a szabadság megőrzése érdekében. Mi az, amit egy ember vagy egy csoport tenni tud azért, hogy a hatalommegosztás rendszere ne váljon egy avított eszmerendszerré, mit tehetnek a szabadságuk megőrzése érdekében? Erre a kérdésre egy válasz lehetőséget kapunk Bibó Istvántól, aki így fogalmaz *A szabadságszerető ember tízparancsolata* c. írásában: "A szabadságszerető ember minden közismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, minden közérdekű szövetkezésben vagy mozgalomban tehetsége szerint munkájával és adományával részt vesz, s igyekszik azt győzelemre segíteni, tisztában lévén azzal, hogy a közügyek elhanyagoltsága vagy méltatlan emberek kezébe való kerülése egyedül a tisztességes emberek kezdeményezésének hiánya és közéleti bátortalansága miatt történhetik."²⁰

IRODALOMJEGYZÉK

1. BORSUK, Richard: *Bribery thrives in Indonesia as power is decentralized*. (In: The Wall Street Journal, January 28, 2003.)
2. BIBÓ István: *A szabadságszerető ember tízparancsolata*. (In: Világosság 1991/12. 881-882.old.)
3. BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. (In: BIBÓ István: Válogatott tanulmányok II. kötet 1945-1949. Magvető, Budapest, 1986. 367-397. old.)
4. FERRERO, Guglielmo: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
5. FUKUYAMA, Francis: *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég, Budapest, 2005.
6. FUKUYAMA, Francis: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
7. HABERMAS, Jürgen: *A cselekvésracionális aspektusai*. (In: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Budapest, 1994.)

¹⁹ Korinek 2003

²⁰ Bibó 1991

8. HAMILTON, Alexander - MADISON, James - JAY, John: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról.* (ford. BALABÁN Péter) Európa, Budapest, 1998.
9. KORINEK, Karl: *A hatalommegosztási tan aktualitásáról.* (In: TAKÁCS Péter [szerk.], *Államtan.* Szent István Társulat, Budapest, 2003. 675-697. old.)
10. LOCKE, John: *Értekezés a polgári kormányzatról.* Gondolat, Budapest, 1986.
11. MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondant: *A törvények szelleméről.* Osiris-Attraktor, Budapest, 2000.
12. SÁRI János: *A hatalommegosztás.* Osiris, Budapest, 1995.
13. ZOLO, Danilo: *The Rule of Law: A critical reappraisal.* (In: Pietro COSTA - Danilo ZOLO: *The Rule of Law. History, Theory and Criticism.* Springer, 2007. 3-73. old.)

I. Bevezető gondolatok

A polgári jog, és azon belül is a gazdasági társaságokat érintő – az új Polgári Törvénykönyv hatályba lépésével indukált – módosítások a cégeljárásokkal kapcsolatos szabályok változását eredményezték. Amellett, hogy a 2014-es módosítások igen átfogóak, és koncepcionális jellegűek voltak, a jogalkotó mégsem helyezte hatályon kívül a korábbi 2006. évi V. törvényt, és fogadott el egy újat, hanem számos módosítás mellett hatályban maradt a korábbi Cégtörvény. A Polgári Törvénykönyv kodifikálásának, és végül elfogadásának eredményeként a Cégtörvény számos eljárási szabállyal bővült, továbbá részévé lett – többek között – a tag, illetve a vezető tisztségviselők eltiltásának szabályrendszere, az érvénytelenségre okot adó körülmények szabályai, illetve számos olyan rendelkezés, amely korábban a gazdasági társaságokra vonatkozó törvényben kapott helyet, és különböző okoknál fogva az új Polgári Törvénykönyvbe nem voltak beilleszthetők.

A 2006. évi V. törvény egyes rendelkezései mind a gyakorlat, mind pedig az elméleti jog síkjain értelmezési kérdéseket vetnek fel. Ezek közül a kérdések közül – a teljesség igényét nélkülözve – kívánok néhányat körüljárni.

II. A tagok, és a vezető tisztségviselők eltiltásával kapcsolatos szabályozás egyes kérdései

A szakma számára komoly port kavaró rendelkezéseknek bizonyulnak a tag, illetve a vezető tisztségviselő eltiltásával kapcsolatos szabályok egyes elemei. Ebben a körben ugyanis a törvény alkalmazása néhány esetben rendkívül méltánytalan helyzetet eredményezhet azzal szemben, akit az eltiltó határozat érint. Noha nyilvánvaló az is, hogy a jogalkotó szándéka szankciós jellegű, és nem a felróható magatartást mellőző személyek "pönalizálása", vagy a gazdasági élet szereplőinek értelmetlen eltiltása a célja. Természetesen a jogszabályi rendelkezés alapvetően jónak bizonyul, és nem a koncepcionális kérdésekkel van probléma, hanem kizárólag az eltiltás rendszerének egy parciális részével.

A kényszersztörléssel kapcsolatos egyes esetkörök több olyan lehetőséget vetítenek elő, amelyeknél rendkívül méltánytalan lesz a taggal/vezető tisztségviselővel/volt vezető tisztségviselővel szemben alkalmazni az eltiltás igen súlyos hátrányokkal járó jogintézményét¹.

A Polgári Törvénykönyv kimondja, hogy jogi személyek esetében az eltiltás hatálya alatt álló személy, az eltiltó határozatban megjelölt időtartamig nem lehet vezető tisztségviselő². Ennek kapcsán kiemелendő, hogy a vezető tisztségviseléstartól való eltiltás a hatályos cégtörvényi szabályozás értelmében igen szigorú időtartamban – e tekintetben a bírói mérlegelés lehetőségét kizárva – 5 évben van meghatározva³. Többsé eltiltás esetén az eltiltás időbeli hatálya az utolsó eltiltó határozatban megállapított kezdő időponthoz igazodik. Érdemes arra is kitérni, hogy ez a szabályozás valamennyi jogi személyben történő vezető tisztségviseléstart kizárja, így nem csak a gazdasági társaságokra vonatkozik.

Kit kell eltiltani? A Cégtörvény értelmében eltiltással a következő személyi kört kell sújtani:

akinek felelősségét a felszámolási vagy kényszersztörlési eljárás során ki nem elégített hitelezői követelésért a bíróság jogerősen megállapította és a jogerős bírósági határozat szerinti fizetési kötelezettségét nem teljesítette,

- a) aki a gazdasági társaság tartozásáért való korlátlan tagi helytállási kötelezettségének nem tett eleget, vagy

¹ Sárközy 2014. 255. o.

² Ptk. 3:22 § (5)-(6)

³ Ctv. 9/C. § - 9/D. §

- b) akivel mint vezető tisztségviselővel szemben a cégbíróság pénzbírságot szabott ki és a jogerős határozat szerinti fizetési kötelezettségét nem teljesítette
- c) feltéve hogy a vele szembeni végrehajtás eredménytelen volt⁴.

Ugyanígy eltiltással kell sújtani azt a személyt, aki a kényszersztörési eljárás során törölt cégnek a kényszersztörési eljárás megindításának időpontjában vagy az azt megelőző egy évben a cég vezető tisztségviselője, vagy korlátlanul felelős tagja, vagy korlátozott tagi felelősséggel működő gazdasági társaságban többségi befolyással rendelkező tagja volt. Az eltiltás hatálya alatt álló személy nem szerezhethet gazdasági társaságban többségi befolyást, nem válhat gazdasági társaság korlátlanul felelős tagjává, egyéni cég tagjává, továbbá nem lehet cég vezető tisztségviselője. E szabályt kell megfelelően alkalmazni, ha a cég törlésére felszámolási eljárásban történő megszüntetést követően kerül sor, azonban a felszámolási eljárást kényszersztörési eljárás előzte meg.⁵

Lényeges eleme a szabályozásnak, hogy eltiltást csak eredménytelen végrehajtás esetén lehet alkalmazni. Eredménytelennek minősül a végrehajtás, amennyiben a végrehajtói letiltás, illetve hatósági átutalási megbízás eredménytelen és az adósnak nincs lefoglalható vagyontárgya. A cégbíróság a végrehajtó, illetve a végrehajtást foganatosító egyéb szerv elektronikus értesítése, illetve elektronikusan megküldött foglalási jegyzőkönyv alapján hivatalból meghozott végzésével eltiltja az érintett személyt⁶.

A szabályozással kapcsolatos kérdések elemzéséhez a kényszersztörési eseteit is szükséges ismertetni. A cégbíróság kényszersztörési eljárás megindítását rendeli el, ha

- a) a céget megszűntnek nyilvánítja,
- b) a cég a végelszámolást három éven belül nem fejezte be és törlése iránt kérelmet nem terjesztett elő,
- c) a cég a végelszámolás általános szabályaira történő áttérést nem hajtotta végre, vagy a cég jogutód nélküli megszűnését előidéző ok következett be, és végelszámolási eljárás lefolytatásának nincs helye⁷.

A cégtörvény meghatároz néhány kivételt, amely esetben kényszersztörési eljárás nem indítható⁸.

A tárgyalta alapján megállapítható az eltiltás automatikus bekövetkezése. A törvény explicite úgy rendelkezik, hogy mellőzi a mérlegelés lehetőségét, és általánosságban az említett körülményeket oly súlyosnak minősíti, amelyek esetében a cégbíróság mérlegelési jogköre kizárt. Ezzel alapvetően egyet is lehet érteni, amennyiben a jogalkotó szándékát, mint a gazdasági élet tisztaságával kapcsolatos kardinális szabályok áthágását szankcionálni óhajtó rendelkezést vizsgáljuk.

Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik⁹. Azonban a vállalkozás szabadságával visszaélők, és a gazdasági életben részt vevő más vállalkozókat felróható módon és súlyosan megkárosító személyeknek a vállalkozás meghatározott "formáitól" való eltiltása ugyanígy állami feladat. A gazdasági élet tisztaságának biztosítása, annak keretrendszerének megteremtése egyértelműen jogalkotói officium. Ez pedig a jogalkotóra olyan kötelezettséget ró, amely alapján a gazdasági élet kereteit súlyosan megsértőkkel (így például a társaság kötelezettségeiért végső soron, felróható módon helyt állni nem tudókkal) szemben szankciókat fogalmaz meg. Jelen esetben ezt hivatott megvalósítani a Cégtörvény idézett rendelkezése is.

Előfordulhat, hogy a hatályos szabályozásban meghatározott kritériumoknak bizonyos személyek ugyan megfelelnek, azonban méltányos okból érdemes volna mellőzni az eltiltást. Az

⁴ Ctv. 9/B. § (1)

⁵ Ctv. 9/C. §

⁶ Ctv. 9/B. § (3)-(4)

⁷ Ctv. 116. § (1)

⁸ Ctv. 116. § (2)

⁹ Alaptörvény (M) cikk

előbbi gondolatmenetnek megfelelő alapelvi kérdések tisztázása azért mutatkozik szükségesnek, mert a korábban már a szakma által is kritizált – és alább a teljesség igénye nélkül tárgyal – gyakorlati eseteket úgy gondoltam érdemes volna a szabályozás célja felől megközelíteni.

A problematikus gyakorlati esetek körét a kényszertörlési eljárást követő eltiltások alkotják. Mivel az új szabályok bevezetése óta több mint 41 ezer cég esetében rendeltek el kényszertörlési eljárást (amiből több mint 18 ezer már le is zárult), így nem gondolnám, hogy az általam is tárgyal esetek rara avisnek minősülhetnek.

Méltánytalan lehet a kényszertörlést követő eltiltás a társaság tagjai számának egy főre csökkenés folytán indult kényszertörlési eljárások esetében. Az eltiltás jogosságának kételye fogalmazódik meg a szakma számos képviselője számára is¹⁰. A gyakorlatban elképzelhetőnek mutatkozik olyan eset, amikor egy kis betéti társaság egyik tagja meghal, és az életben maradt tag erről neki fel nem róható módon nem értesül. Hat hónap eltelte után értelemszerűen a cégbíróság köteles a tagot a kényszertörlési eljárást követően eltiltani. Ilyen esetekben ugyanis a bíróságnak nincs lehetősége mérlegelni, vagy méltányosságot gyakorolni az életben maradt tag vonatkozásában. E helyütt két érdekes kérdést érdemes körül járni. Az egyik, hogy a jogalkotó célja az eltiltással a felróható magatartás szankcionálása. Ennek eredményeképpen a gazdasági élet tisztaságára „veszélyt jelentő” személyeket, a gazdasági életben betöltött bizonyos szerepektől meghatározott ideig vissza tartja. Ez egy szükséges jogalkotói szándék, aminek törvényi manifesztálódása elengedhetetlen. Azonban vajon igazságos a kötelező eltiltás alkalmazása például az említett esetben? A másik tárgyalandó kérdés szintén alapelvi szintű. A jogalkotó szándéka ugyanis az is, hogy minél szélesebb körben lehetőséget biztosítson a személyeknek vállalkozások, cégek alapítására. Ez azt eredményezi, hogy a gazdasági életben számos olyan vállalkozás is jelen van, amelyet a személyek jövedelem-kiegészítő jelleggel üzemeltetnek, vagy akár csak a jövőbeli elindulás reményében működtetnek. Léteznek továbbá kényszervállalkozások, illetve csak kevés ügyletet lebonyolító cégek is. Mivel az itt felsorolt működési módok, illetőleg célok jogszerűek, így életszerű az előbbi példa megvalósulása. Ezzel szemben jelen van az az igény is, amely szerint aki vállalkozik, az tegye mindezt felelősséggel. A felelős vállalkozás pedig kiterjed arra is, hogy a vállalkozás tagjai közötti kapcsolat huzamosabb időtartamra (az említett példában 6 hónapos időtartamra) nem szakadhat meg. Ennek számos egyéb mellett hitelezővédelmi okai is lehetnek. A felelős vállalkozás elvének ilyenén értelmezése – kevés esettől eltekintve (pl.: betegségek bizonyos fajtái) – akár igazságossá teheti a kötelező eltiltást. Én azonban az előző okfejtés ellenére a szabályozást aggályosnak találok, és életszerűnek tartanám – bizonyos esetekben – a mérlegelés lehetőségét megadni.

A másik esetkör, amelynél felmerülhet a méltánytalan eltiltás, amikor a cég a végelszámolást három éven belül nem fejezi be, és ezt követően kényszertörlési eljárás indul¹¹. Előfordulhat ugyanis olyan eset, amikor a társaság szempontjából lényeges – és elhúzódó – peres eljárás van folyamatban. Ez a szabályozás ellentétben állhat az Cégtörvény egy másik rendelkezésével is¹², amely kifejezetten azt mondja ki, hogy a végelszámolás addig nem fejezhető be, ameddig a céggel szemben hatósági vagy bírósági eljárás van folyamatban¹³. Érdekes, hogy a három évnél hosszabb ideig tartó végelszámolás esetében ex lege bekövetkezik a kényszertörlési eljárás. Ezen felül amennyiben a bíróság értesül a peres eljárás folyamatban létéről, úgy felszámolási eljárás indul a cég ellen. A felszámolást követő törlés esetén az eltiltás mint szankció pedig kötelezően alkalmazandó. Különösen érdekes ez a rendelkezés – főleg ha annak elvi megfontolását, a korábban kifejtett szankciós jelleget vizsgáljuk -, hiszen az eltiltás vonatkozik az önkéntes végelszámolóra is.

¹⁰ például: Sárközy 2014 255. o.

¹¹ Ctv. 105. § (2)

¹² Sárközy 2014 254. o.

¹³ Ctv. 95. § (4)

A jövőben az lenne kívánatos, ha a jogalkotó valamilyen felróható magatartáshoz kötné az eltiltást¹⁴.

III. A bírák, bírósági titkárok, fogalmazók, és ügyintézők hatásköre tekintetében megjelenő tendenciák:

Mivel a hatáskör kérdése önmagában is igen terjedelmes téma volna, jelen esetben kizárólag a tendenciák változására, azok elméleti hátterére kívánok kitérni. Korábban a Cégtörvény a bírók általános eljárási hatáskörét állapította meg, illetve megnevezte azokat a kivételeket, amelyekben a szervezettrendszerben "alacsonyabban" lévő kollégák is eljárhattak. A kivételeket taxatívra meghatározta, annak megfelelően hogy bírósági titkár, fogalmazó, vagy ügyintéző milyen ügyekben járhat el önállóan. Idővel ez a koncepció jelentősen megváltozott. A Cégtörvényt már az új Ptk. hatályba lépése előtt módosította a 2012. Évi CXVII. Törvény, és meghatározta a bírósági titkárok általános hatáskörét.

Természetesen továbbra is kettős a jogalkotó szándéka, célja. Míg egyrészt jelentős, hogy a bírák munkaterhét csökkentse, kiváltképpen olyan – előre jól behatárolható – ügyek tekintetében, amelyhez nem feltétlenül szükséges egy bíró elméleti jogi ismerete, illetőleg gyakorlati háttere. Másrészt viszont a szakmaiság megtartása, és érvényesülése az ügyek elbírálása során ugyanolyan fontossági sorban említhető, akár az előbbi alapelv. Ezek figyelembe vételével azonban a jogalkotó egyértelműen, és tendenciózusan csökkenti a bírák munkaterhét, illetve a kizárólag általuk elbíráható ügyek körét. A Cégtörvény hatályos formájában rögzíti a bírósági titkároknak a Cégtörvény által szabályozott nemperes eljárásokra vonatkozó általános hatáskörét, amely alól a kizárólag bírói hatáskörbe utalt ügyeket kivételként jeleníti meg¹⁵. Egyrészt tehát vannak ügyek amelyeket csak bírák, vannak ügyek, amelyeket bírósági titkár is elintézhettek, léteznek ügyek amelyek esetében akár fogalmazó, vagy ügyintéző önállóan is eljárhat (például cégbejegyzési eljárás során a cégbejegyzési kérelem formai szempontból történő megvizsgálása¹⁶). További ügycsoportként említhetjük azoknak az ügyeknek az esetét, amelyek esetében utóbbiak a bíró előzetes, írásbeli hozzájárulásával járhatnak el (például cégbejegyzési eljárásnál közkereseti társaság, betéti társaság, vagy egyéni cég cégbejegyzési kérelmének érdemi vizsgálata során fogalmazó, vagy ügyintéző eljárása esetében a cégbejegyzést elutasító végzés meghozatala¹⁷). Ennek megfelelően – jellemzően az elutasító végzések, illetőleg azon végzések esetén, amelyek ellen külön fellebbezésnek van helye – az ügyeknek bizonyos hányadában a bírói konroll megvalósul, annak ellenére, hogy az eljárást nem maga a bíró "viszi végig".

A mostani szabályozás a jogalkotó szándékának azon tendenciáját mutatja, amely szerint a kizárólagosan a bírák hatáskörébe utalt ügyeket csökkenteni kívánja.

IV. Egyéb változások

A továbbiakban szintén a teljesség igénye nélkül említenék még néhány olyan változást, amely kiemelkedő fontossággal bír.

Egyrészt a Cégtörvény a hiánypótlási eljárás során a cégbíróság által adható korábbi 45 napos határidő törvényi felső határát 30 napban határozza meg¹⁸. Ez értelemszerűen az ügyek gyorsabb elintézése végett szükséges módosítás volt. Ez alól egyetlen kivételt enged a törvény. A nyilvánosan működő részvénytársaságok változásbejegyzési kérelmének elbírálása során nyílik mód arra, hogy a cégbíróság a továbbiakban is 45 napos határidőt állapítson meg¹⁹.

¹⁴ Kenesei Judit: A cégeljárás új szabályai a Ptk. után (In: Gazdaság és Jog, 2014. 7-8. szám, 6. o.)

¹⁵ Ctv. 1/A. § (1)-(2)

¹⁶ Ctv. 45. § (4)

¹⁷ Ctv. 46. § (2)

¹⁸ Ctv. 46. § (4)

¹⁹ Ctv. 50. § (2)

Kiemelendő, hogy a határidők elmulasztása esetére a törvény 50 000 – 900 000 forintig terjedő bírság kiszabását teszi lehetővé²⁰.

Ugyanígy fontos kitérni arra, hogy az új Cégtörvény melléklete már nem tartalmazza taxatív az egyszerűsített cégeljárással alapítható cégek körét, és az ún. mintaszerződéseket, amelyeket korábban az egyszerűsített cégeljárásban használtak. Jelenleg az említett, egyszerűsített cégeljárással alapítható cégek körét, és a mintaszerződéseket a jogalkotó az igazságügyért felelős miniszter rendeletének részévé tette²¹. Ez üdvözlendő döntés, hiszen azok módosítása, a piaci viszonyokhoz igazítása így egyszerűbb. Így módon, a későbbiekben akár ezek köre egyszerűbben módosíthatóvá válik.

Ezen a ponton szeretném megemlíteni azt is, hogy az egyszerűsített cégeljárással kapcsolatos illetékfizetési kötelezettség megemelkedése, és egyúttal az ügyvédek számára az előbb említett mértékű bírság kilátásba helyezése a gyakorlatban az ügyvédek arra sarkallhatja, hogy ügyfeleiknek inkább a cégbejegyzési eljárások közül az általános szabályok szerinti eljárást javasolják. Az ügyfelek oldaláról ugyanis eddig jóval alacsonyabb mértékű – például az igen elterjedt kft. alapítások esetében 15 000 forint – illetéket kellett leróni. A korlátozott felelősségű társaság mintaszerződéssel történő alapítása esetén az illeték mértéke jelenleg 50 000 forint²². Ez már nem áll annyira távol az általános eljárásban meghatározott 100 000 forinttól²³, és az ügyvéd felelőssége sem ugyanolyan mértékű, továbbá az ügyfélnek is nagyobb a mozgástere.

További lényeges változás, hogy a tagváltozás bejegyzése során korábban 15 millió forintot meghaladó köztartozás esetén kellett hiánypótlási eljárás keretében a cégnek az átruházás fordulónapjával könyvvizsgáló által hitelesített közbenső mérleget készíteni, ez a határ mostanra 3 millió forintra csökkent²⁴.

V. Konklúzió:

A tárgyalt normaváltozások mindegyike a magyar gazdasági élet változásait figyelembe vevő reflexiók manifesztálódása a hatályos jogban. Az új Polgári Törvénykönyv, valamint a Cégtörvény módosításai minden esetben a piaci igényeknek és a magánjogi jogviszonyok változásainak, azok fejlődésének eredménye. Ezek okai nagyon különbözőek lehetnek. Hol az eljárás gyorsabbá, hatékonyabbá tétele a cél, hol a gazdasági élet kétes szereplőinek háttérbe szorítása üdvözlendő bennük. Ugyanígy kiemelendő a jogalkalmazók munkaszervezésének optimalizálása, vagy az arányosabb teherelosztás. Így valósul meg a magánjog egyik célja – amely csak annak dinamikus fejlődésével lehet időtálló -, hogy a gazdasági élet szereplőinek, a jogalkotó akaratának és a magánjogi jogviszonyok alanyai által megfogalmazott elvárásoknak megfeleljen. Jelen konferencia-előadásnak – annak keretei miatt – nem célja valamennyi változást bemutatni. A tárgyalt módosítások vonatkozásában azonban a gyakorlati alkalmazás lehetséges nehézségeire való rávilágítás, akár azok elméleti hátterének bemutatása, vagy egyszerűen a gazdasági életben indukált változásaira való fókusz volt a cél.

²⁰ Ctv. 34. § (2)

²¹ 21/2006. IM rendelet

²² Itv. 45. § (3) a)

²³ Itv. 45. § (1) c)

²⁴ Ctv. 61/B. § (2)

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

1. Magyarország Alaptörvénye
2. 1990. évi XCIII. törvény az illetékekről
3. 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról
4. 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
5. 21/2006. (V. 18.) IM rendelet a cégbejegyzési eljárás és a cégnyilvántartás egyes kérdéseiről
6. SÁRKÖZY TAMÁS (szerk.): Gazdasági Társaságok – Cégtörvény, Új Magánjog Sorozat, HVG-Orac Kiadó Kft., Budapest, 2014. 254-255. o.)
7. Kenesei Judit: A cégeljárás új szabályai a Ptk. után (In: Gazdaság és Jog, 2014. 7-8. szám, 6. o.)

**FÖLDESI KRISZTINA¹: KUTATÁS A BIOMETRIKUS AZONOSÍTÁSHOZ
KAPCSOLÓDÓ AVERZIÓK FELTÁRÁSÁRA – ÓBUDAI EGYETEM BÁNKI
DONÁT GÉPÉSZ ÉS BIZTONSÁGTECHNIKAI MÉRNÖKI KAR**

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Összefoglalás. A biometria XXI. századi technikai vívmányinak elsőszámú felhasználási területe a rendészeti célú alkalmazás. Az Európai Unióban, a tagországok belső működésében célként megfogalmazott „biztonság, szabadság, jog” térségének megteremtéséhez elengedhetetlen, hogy az ott mozgó személyek személyazonossága minden kétséget kizáróan megállapítható legyen. A biometrikus azonosítók alkalmazásával gyors, hatékony, megbízható és hitelt érdemlő módon nyílik lehetőség a hivatalos szervek számára a személyazonosításra, amelyből e formában a szubjektívban rejlő hibalehetőség is kiiktatható. A kérdés csupán az, hogy milyen módszerek, és milyen ellenőrzési mechanizmusok alkalmazásával lehet garantálni a személyazonosítás végrehajtását, illetve hogy ezeket a társadalom milyen mértékben tolerálja, fogadja el, támogatja. E kérdés megválaszolására lefolytatott kutatás összegzését tartalmazza e munka.

Kulcsszavak: biometria, személyazonosítás, arcazonosítás, íriszkép, ujjnyom, ujjlenyomat, kézérhálózat, kézgeometria, biztonság, rendészeti célú biometrikus azonosítás.

Abstract. The field of law enforcement is the number area of application of the technical achievements of 21st century biometrics. In order to create and maintain an area of 'security, liberty and law', an articulated aim of member states in their internal operations, it is inevitable that the identity of people moving within the borders of the European Union be established with reasonable assurance. The use of biometric identifiers allow authorities a rapid, efficient, reliable and trusted method for recognizing individuals, excluding the hitherto present errors intrinsic to subjective judgments. One issue presenting itself is the choice of the application of methods and control mechanism of various sorts that will guarantee the flawless conduct of recognition. The other is the extent to which these methods are likely to be tolerated, accepted, or even endorsed by a society. Research conducted to answer this question is summarized in this work. **Keywords:** biometrics, identification, face recognition, iris, fingerprints and fingerprint-fragments, palmvein identification, handgeometry, biometric identification for law enforcement purposes

1. A téma időszerűsége, indoklása, kitűzött célok

Napjainkban kiemelten fontos téma a közbiztonság állapota. A lakossági felmérések alapján folyamatos a szubjektív biztonságérzet romlása. A bűncselekményszám általános növekedésével², a bűncselekmények kegyetlenebb voltával egyenesen arányosan nő az emberek igénye a biztonságos, nyugodt életre. A bűnügyi helyzetet áttekintve Magyarországon megállapíthatjuk, hogy 2013-ban az összes regisztrált bűncselekményszámból (377.831) az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészeti Bűnügyi Statisztika (ENyÜBS) adatai szerint a rendőri szervek 358.810 bűncselekményt rögzítettek³. E

¹ Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság, az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Konzulens és szakmai tanácsadó: Prof. Dr. Kovács Tibor

² ENyÜBS alapján: bűncselekményszám alakulását tekintve 1989. 185.000, 1998. 600.000, 2011. 432.000, 2012. 451.512 bűncselekmény jutott a rendőrség tudomására. <http://crimestat.b-m.hu/Default.aspx>;

³ Az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Főigazgatóság Bűnügyi Elemző-Értékelő Főosztály által rendelkezésemre bocsátott adatok felhasználásával.

kérdéskör nagy vitát kiváltó és igazán akut, szűkebb területe a biometria alkalmazásának lehetősége a mindennapokban, az élet- és vagyonbiztonság megteremtésében.

Saját tapasztalatként azonban egyértelművé vált, hogy mekkora ellenállás érzékelhető az emberek részéről a biometrikus azonosítással kapcsolatosan. Kutatásomban azt vizsgáltam, milyen averziók élnek ezen a területen, hogyan és milyen mértékben befolyásolják ezek a biometrikus azonosításhoz fűződő attitűdöket. A vizsgálat két helyszínen és közegben zajlott: a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság hivatásos állományában szolgálatot teljesítő rendőrök, illetve az Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar biztonságtechnikus hallgatói körében. A kutatási eredmények mind a rendvédelmi célú biometrián alapuló személyazonosítás alkalmazásában, mind a civil szféra biometrikus azonosításhoz kapcsolódó attitűdjében változást generálhatnak, előrelépést indíthatnak el.

2. A biometrikus azonosítás elve, eszközei

A biometrikus azonosítás kifejezés görög eredetű, és két részből tevődik össze: a bios, vagyis élet és a metrein, vagyis megmér, összemér szóból. Ezen értelemben használva nem mást, mint egy ember fizikai paramétereinek mérése.

A biometrikus adatfelvétel lehetőségét általában, két klasszikusan nagy csoportra osztják, melyben a biológiai és a viselkedésszerű paraméterek szerepelnek⁴:

1. Biológiai alapú biometrikus adatok: bőrmintázat (ujjnyomat, ujjlenyomat, ujjnyom, tenyérynymat, talpnyomat), kézgeometria, érhálózat (tenyér, ujj), arc (2D, 3D), hőkép, szem (írisz, retina), DNS.
2. Viselkedésszerű alapú biometrikus adatok: kézírás (íraskép, dinamika), beszédhang, gépelési ritmus, járási mód, mozgás.

Ugyanakkor itt szeretném megjegyezni, hogy egzakt mérési, algoritmizálási, értékelési mód kizárólag a biológiai (fiziológiai) csoport tekintetében szolgál egyértelmű, értékelhető és rendvédelmi szempontból releváns eredménnyel. Emiatt az értelmezésünkben kizárólag a biológiai-fiziológiai egyedsajátosságok képezhetik a társadalmassítás, közösségi bevezetés, alkalmazhatóság alapját.

A biometriai adatok megbízhatóságát, univerzális alkalmazhatóságát két elem garantálja: egyrészt ilyen adatai mindenkinek vannak, és ezek dekonspirációjának, illetéktelen kezekbe jutásának százalékos esélye elenyésző; másrészt ténylegesen személyspecifikusak, egyediek és mint ilyenek originálisan egyetlen személyhez köthetők⁵. Megalapozza a megbízhatóságot az a tény is, hogy a felhasznált adatok nem hagyhatók el, nem adhatók át, illetőleg nem lophatók el. Fontos elem, hogy a biometrikus adatok levétele, rögzítése, tárolása speciális technikákkal történik, ugyanis a rendszerek nem tárolják közvetlenül magát a minta-képet, ujjlenyomatot, arcképet stb., azokból az eredeti biometrikus mintázat nem állítható vissza.

A biometrikus azonosítás menetében mindent megelőző első lépés a regisztráció. Ekkor történik meg a felhasználók biometrikus mintájának rögzítése az adatbázisban. Azonosítás során azt állapítjuk meg, hogy az aktuálisan leadott (levett) biometrikus minta megtalálható-e a rendelkezésünkre álló adatbázisban (1:N típusú azonosítás, ahol N a letárolt összes minta). Abban az esetben, ha az azonosítást végző személy biometrikus mintája csak egyetlen mintával kerül összehasonlításra (1:1 típusú összevetés), akkor azt vizsgáljuk, hogy az adott

⁴ Kovács Tibor: A biometrikus azonosítás alapjai, Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar Alkalmazott Biometriai Intézet (AppliedBiometrics Institute – ABI) Digitális Jegyzet 2014.

⁵ Tekintsünk most itt el a kisebb mértékben megbízható, viselkedés alapú biometrikus azonosítástól, amelybe értendő pl. az aláírás-minta vizsgálata, a billentyűleütés-vizsgálat és a járáselemzés.

személy azonos-e önmagával, illetve egy adott okmány hozzárendelt-e. Ez esetben igazán személyigazolásról (ellenőrzésről) beszélünk.

3. A rendőri munka lehetséges kapcsolata a biometriával

A közbiztonság közvetlen, ok-okozati kapcsolatban van a rendőrség működési hatékonyságával, amely egyben a biztonság meghatározó dimenziója. Ebben kiemelt fontosságú terület a gyors, megbízható, eredményes személyazonosítás. Fontos kérdés, hogy az adattárakban és az okmányokban tárolt biometrikus adatok azonosítása hogyan valósul meg a rendészeti célú igazoltatások során. Milyen eszközök szükségesek ahhoz, hogy rövid idő alatt, különböző ellenőrzési helyeken (mint például: közterület, autópálya-parkoló, közutak) biztosított legyen az azonosítás lehetősége. A rendőri igazoltatások során a megválaszolandó kérdés mindig egységes: azonos-e az igazoltatás alá vont az általa bemutatott okiratban feltüntetett személlyel? Ebből a folyamatból a szubjektív tényezők kizárásának biztonságnövelő hatása van. Megítélésem szerint a biometrikus paraméterek alapján történő rendészeti célú személyazonosítás alkalmazása már nagyfokú objektivitást eredményez, amely lehetőséget teremt az azonosítás hagyományos módon, anatómia jegyek alapján történő végrehajtását befolyásoló szubjektív tényezők negatív hatásainak kiküszöbölésére.⁶

A biometrikus azonosítás rendészeti célú alkalmazásának tehát specifikus kritériumai vannak. Univerzálisnak, tehát mindenkinél-, eltérő helyszíneken és ellenőrzési körülmények között-, az ellenőrzés folyamatába, a szigorú metodikájú rezszimintézkedésekbe építetten alkalmazható kell, hogy legyen. Szükséges a gyorsaság és a megbízhatóság, tehát elvárt, hogy azonnali és várakozásmentes eredményt biztosítson. Fontos elem, hogy az azonosítás belső biometrikus azonosító alapján és kontaktmentesen történjen. Ezen szigorú feltételeknek a biometrikus azonosító rendszerek egy része fele meg minden tekintetben. Közterületi alkalmazhatóság vonatkozásában az ujjnyom-, az arc-, a kézgeometria-, érhálózat-, íriszazonosítás azok a technikák, melyeknek létjogosultsága jelenleg megkérdőjelezhetetlen.

A rendőr közterületi feladata ellátása során, jogszabályban rögzített felhatalmazás alapján igazoltat.⁷ A törvény által biztosított jog alapján igazoltatja azt, akinek a személyazonosságát a közrend, a közbiztonság védelme érdekében, bűnmegelőzési vagy bűnüldözési célból, a tartózkodása jogszerűségének megállapítása céljából, közlekedésrendészeti ellenőrzés során, továbbá az igazoltatott vagy más természetes, illetve jogi személy és egyéb szervezet jogainak védelme érdekében kell megállapítani. A jogszabály különbséget tesz magyar és más nemzet állampolgárai között a személyigazolás tekintetében. Magyar állampolgár esetében, személyi okmányként elfogadható a személyigazolóhoz a személyazonosító igazolvány⁸, útlevelel és a kártya formátumú vezetői engedély. Ugyanezen törvényhely kimondja, hogy „ha a személyazonosítás megállapítása más módon nem biztosítható, a személyazonosság céljából az igazoltatottól ujjnyomat vehető, az igazoltatottól fényképfelvétel készíthető, továbbá a külső testi jegyek észlelés és mérés alapján rögzíthetők”.⁹

⁶ A Magyar Rendőrség igazoltatási gyakorlatában a biometrikus azonosítás nem minden esetre kiterjedő, csak kiegészítheti a hagyományos, anatómiai jegyek alapján történő azonosítást. Amennyiben bármiféle gyanú merül fel arra vonatkozóan, hogy szükséges, lehetőség van a biometrikus adatok alapján történő azonosítás végrehajtására.

⁷ Rendőrségi törvény 1994. XXXIV. tv. 29.§.

⁸ Ez olyan hatóság által kiállított dokumentum, amely a polgár személyazonosságát a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. Törvényben meghatározott törvényben közhitelűen igazolja.

⁹ Rendőrségi törvény 1994. XXXIV. tv. 29.§.(4)

A személyazonosítás gyakorlati sorrendjét tekintve elsődlegesen, az anatómiai jegyek alapján kerül megvalósításra. Az adott személy az átadott okmányában található fényképe alapján kerül összehasonlításra vele, melynek során megtörténik az illető megfigyelése életkori sajátosságok, jegyek tekintetében is. Mindezen elemek alkalmazásának eredményessége tekintetében az igazoltató rendőr személyes kompetenciái alapvető relevanciával bírnak. Ám a személyes tudásbázis adottsága, a külső körülmények, időjárás, napszak, környezeti redundancia zavaró, esetlegesen megtévesztő volta, időtényező mellett a legnagyobb hibaszázalékot rejtő eleme az igazoltatásnak nem a számos negatív külső körülmény, hanem maga az intézkedő rendőr. A szubjektivitás torzító, egyes esetekben zavaró hatása az eredményességben, illetve magában a munkafolyamatban olyan elem, mely a legnagyobb hibaszázalékot rejtő. A biometrikus azonosítási eljárás, eljárások alkalmazásával a szubjektivitás jelentősen csökkenthető.

4. A biometrikus azonosítás elfogadottsága

A témában 2014 szeptemberében folytattunk kutatást két intézmény, a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság hivatásos állományának, valamint az Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar hallgatóinak és oktatóinak bevonásával. A megkérdezettek merítése több okból történt e két körből.

Egyrészt a 2013-as év statisztikai adatai alapján az intézmények működési területe, megyéje (Pest megye, Fejér megye) volt a bűnügyileg legfertőzöttebb az országban, a számadatok szerint itt volt a legnagyobb a 10.000 főre jutó bűncselekmények száma. Ezért alapkérdés volt a bűnügyi fertőzöttség, és a szubjektív biztonságérzet korrelációjában a lakosság hajlandósága a primer és a sekunder prevenció eszközeinek alkalmazására: tehát, mennyire támogatják, látják alkalmazhatónak a mindennapokban a biometria eszközrendszerét.(1. ábra)¹⁰

Hipotézisként merült fel, hogy a népességnek ezen része vélelmezhetően alaposabb ismeretekkel rendelkezik az átlagnál, illetőleg ebből kifolyólag feltételezhetően objektívebb a megítélésük az alkalmazandó eszközök előnyei és hátrányai tekintetében. Másrészt ők is a társadalom integráns részét képezik, mely tekintetben rendelkeznek azon speciális attitűddel, averziókkal, ellenérzésekkel, fóbiákkal, benyomásokkal, amelyek a társadalom egészét jellemzik. A rendőri feladatellátás tekintetében viszont érdekes, informatív adat, hogyan korrelál a hivatástudat és bűnüldözési elkötelezettség a szabadság, szuverenitás alapigényével.

A magyar rendőrségnél a biometrikus adatok ellenőrzése a rendőri intézkedések során még nem általános. Esetenként a hagyományos, anatómiai jegyek alapján történő azonosítást kiegészíti, de nem helyettesíti. Abban az esetben, amennyiben a biometrikus adatokkal ellátott okmányt felmutató személy tekintetében, a helyszíni ellenőrzés alkalmával gyanúok merülne fel, lehetőség van a biometrikus adatok alapján történő azonosítás végrehajtására is.

4.1.A kutatás eredményei a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányságon

Kutatásomban kérdőíves módszerrel vizsgáltam a biometriával kapcsolatos averziók kérdéskörét a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság illetékességébe tartozó hat rendőrkapitányság vonatkozásában. A kérdőíves vizsgálat önkéntes és anonim volt. A kérdőívet, főkapitányi engedélyezést követően valamennyi Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság hivatásos rendőri állományában szolgálatot teljesítő rendőr megkapta a belső futárszolgálat segítségével.

A kérdőív 2014. szeptember 3. dátummal került a hivatásos állomány részére elküldésre és 2014. október 5. volt az adatfelvétel utolsó napja. A kérdőívben összesen 7 kizárólag zárt, feleletválasztós kérdés szerepelt. A válaszadóknak természetesen lehetőségük volt saját,

¹⁰ 1. számú melléklet: Ábrajegyzék

felmerült gondolataik prezentálására is. A következtetések minél árnyaltabb jellege, és az alaposabb kép elérése érdekében létrehoztam egy másik, egyetemisták alkotta kontrollcsoportot is, amely elengedhetetlen a helyzet objektív értékelhetőségéhez. A megadott időszakban összesen 153 fő töltötte ki a kérdőívet (924 fő szolgálatot ellátó rendőr alkotta alapsokaságból¹¹). A kérdőíves módszer lehetővé tette, hogy valamennyi szolgálati ág és terület vizsgálat tárgyát képezhesse, bemutatásra kerülhetett tehát a rendőri szerv teljes szolgálatellátó állománya.

A kérdőív alapvetően két részre tagolódott. Tartalmazott egy személyes alapadatokat felölelő kérdéssort: nem, életkor, végzettség. A második részében került szerepeltetésre az általánosabb, irányított, biometriával kapcsolatos averziók összefüggések láttatására is alkalmas kérdéssor.

A mintában a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság állományában 2014 szeptemberében szolgáló 924 hivatásos rendőrből 107 férfi és 46 nő szerepel. A vizsgált minta nemi megoszlását tekintve teljes pontossággal tükrözi az alapsokaság összetételét, mivel a rendőrségen belül a férfi-nő arány 70-30%.(2. ábra) Így kijelenthetjük, hogy a minta reprezentálja az alapsokaság ugyanezen összesített jellemzőit. Az egyes kérdésekre adott válaszokat vizsgáltam a tekintetben, hogy érvényesül-e a nemi hovatartozás, női-férfi attitűdkülönbség, felfogás, életfilozófia különbözősége.

A nemeket tekintve azonban nem mutatkozott eltérés a biometriával szembeni viszonyulásban. Ez már egyértelművé vált az első kérdésnél is, ahol a kérdésre adott válaszok 84 %-ban pozitív, teljes mértékben egyetértő, támogató jellegűek voltak, függetlenül attól, nő vagy férfi adta-e. Ez magyarázható azzal, hogy a daktiloszkópia funkcióbeli hatékonysága a bűnüldözésben, a rendőrök számára már régóta mindennapi munkaeszköz. A rögzített ujjnyom-töredékekkel, elektronikusan levett ujjlenyomatokkal nap, mint nap eredményesen azonosítanak elkövetőket. Hipotézisemnek megfelelően tehát a rendőri állományban 84 %-os volt a minden emberre kiterjedő elektronikus ujjnyomat-nyilvántartás felállításának támogatása, nemtől, és kortól függetlenül.(3. ábra)

Másik jelentős véleménybefolyásoló tényező az iskolai végzettség. A hivatásos rendvédelem területén, így a rendőrség állományába is csak olyan személyek kerülhetnek felvételre, akik rendelkeznek érettségi bizonyítvánnyal. Azonban a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság állománya jóval magasabb képzettségű, mint azt a jogszabályi minimum előírja. Mint azt az alábbi diagram is mutatja, a válaszadók között is kisebb az érettséggel rendelkezők aránya, mint a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké.(4. ábra)

A biometriával kapcsolatos állásfoglalás tekintetében azonban az, hogy a hivatásos rendőr közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezik nem volt releváns befolyással. Az eltérő végzettségűek által adott válaszok nem mutattak szignifikáns különbséget. Tehát megállapíthatjuk, hogy a félkatonai szervezeti rend, a speciális munkafeladatok, az átlag állampolgárral szemben jóval nagyobb hatalom, s maga a közbiztonság megteremtésének személyes felelőssége a rendőrök felfogását, gondolkodásmódját alapvetően egy irányban befolyásolta.

Ugyanezen háttérből eredeztethető az is, hogy a témában felkínált véleménynyilvánítási lehetőséggel a válaszadó 153 rendőr közül egyetlen egy sem kívánt élni. A félkatonai szervezet parancsuralmi rendjének szigorú metodikája, mely szerint a parancs kiadást haladéktalan végrehajtásnak kell követnie, nem tűr meg sajátvéleményt.

11 Az adatok a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság Humánigazgatási Szolgálatától származnak.

Korösszetételt tekintve, a rendvédelmi szervek jelen hivatásos állományának megfelelően 56 év feletti kitöltők aránya elenyésző, mint az az alapsokaságra is jellemző¹², a kitöltők 3 %-a került ki e korosztályból.(5. ábra) Legnagyobb arányban a középkorosztály 36-55 év közötti (50 %) és a még fiatalabb 18-35 (47 %) éves rendőrök szolgálnak és védenek. Természetesen a kori megoszlás nagy befolyással bír a témában alkotott véleményre is. Ezen oknál fogva fogalmaztam meg következő hipotézisemet, amelyben a fiatal rendőrállomány tekintetében feltételeztem, hogy bár korban tökéletesen lefedik az egyetemisták korosztályát, felfogásukat a félkatonai szervezet, illetőleg a bűnüldözésben szerzett tapasztalat alapvetően befolyásolta, alakította. Tehát feltételeztem az öntörvényűség, a minden kontrollt elutasító attitűdök nagymértékű hiányát, aminek következtében a végletes ellenőrzési igény, mások és önmagunk beszabályozása, teljes mértékű egyetértést kell, hogy eredményezzen a biometrikus eszközök alkalmazhatóságában. Ez a hipotézisem alapvetően beigazolódtott, mivel a hét kérdés összesített elfogadási aránya a rendőrök között 69%-os értéket produkált.(6. ábra)

A fiatalabb állomány kizárólag egy esetben volt óvatosabb, elutasítóbb a biometrikus adatokkal kapcsolatosan. Ennek relevanciája különösen akkor érvényesült, amikor a gyermekek biometrikus adatainak levétele, tárolása került napirendre. Egyértelmű volt a hezitálás, elbizonytalanodás a második pontnál, amikor a születéskori íriszminta-rögzítésre vonatkozott az állítás. Abban kellett állást foglalni, hogy támogatja-e, hogy minden gyermek íriszmintája születéskor rögzítésre kerüljön egy központi adatbázisban. Ebben az esetben, az eddig mért adatokhoz képest, a válaszadó rendőrök körében kiemelkedően magas, 15 %-os volt azok aránya, akik egyértelműen elutasították az íriszminta levételét.(7. ábra)

Ennek egyik oka, a legelső hipotézisem megdőlésében keresendő. Előzetes feltételezésem volt, hogy ebben az alapsokaságban az átlagnál magasabb a tudás, ismeret a biometriával kapcsolatosan. (8. ábra)

Azonban arra a kérdésre, hogy milyen fokú tudással rendelkezik a biometriával kapcsolatosan, a hivatásos rendőröktől ezen előfeltevést megcáfoló válaszokat kaptam. A kitöltők 23 %-a eddig még csak nem is hallott a biometriáról, saját bevallása szerint semmiféle ismerettel nem rendelkezik ezzel a tudományterülettel kapcsolatosan. Legnagyobb 49 %-os azon rendőrök aránya, akik felületes ismeretekkel rendelkeznek e téren. Igen problémás, figyelemkeltő tény pedig az, hogy a 153 válaszadó közül mindössze 2 % mondta azt, hogy tájékozott a témában. E tény azért is elgondolkodtató, mert a rendőri alapképzés szerves eleme a daktiloszkópia, arcaazonosítás, DNS azonosítás témaköre. Emellett természetesen azonnal rávilágít a biometriával kapcsolatos ambivalens, egymásnak ellentmondó, nagy amplitúdójú társadalmi érzelmeket kiváltó reakciók okára is. Hiszen, ha a biometriával hivatalból foglalkozni köteles állománynak ilyen szerény ismeretei vannak róla, akkor a társadalom civil szférájában ez az ismeretarány még kisebb. Ahhoz, hogy objektív képet alkothasson valaki, ahhoz, hogy valóban megalapozott döntéseket hozzon a terület vonatkozásában emelni, pontosítani kell az ismeretszintet, mindenképpen tájékoztatást kell adni a legújabb eredményekről, alkalmazási lehetőségekről és természetesen a nehézségekről, kényes személyiségi jogi kérdésekről is.

4.2.Eredmények az Óbudai Egyetem vonatkozásában

A kutatás másik helyszíne az Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Karán volt, ahol a fent szemléltetett módszerrel, eszközzel zajlott az adatfelvétel. A metodika azonban eltért, mivel a kérdőívek kijuttatását az oktatók végezték. A merítési nagysága meghaladta a Rendőr-főkapitányság állományi létszámát, mivel a biztonságtechnikai hallgatószám 722, az alkalmazotti személyi állomány pedig 137. Nemi

¹² Ennek szociológiai, jogszabályi okainak tisztázása meghaladják e munka kereteit.

összetételét tekintve az alapsokaság 90 %-a férfi. A mintában a Biztonságtechnikai Karról 152 férfi és 28 nő szolgáltatott adatot.

A válaszadók nemi összetétele reprezentálta az alapsokaság összes hasonló jellemzőjét, mivel ahhoz hasonlatosan 85 %-ban férfiak alkották. Korösszetételben egyértelmű relevanciája volt a 18-35 éves korosztálynak, mely a minta 96%-át szolgáltatta. Ebből adódik az egyetemi válaszadók végzettségbeli teljes átrendeződése, mivel a felsőfokú végzettségűek aránya elenyésző lett, és legnagyobb arányt az érettségivel rendelkezők adták 92 %-ban.

Ezen adatból kiindulva első hipotézisem az volt, hogy az egyetemisták tudásszintje még méltányolható okokból kisebb a hivatásos rendőrökénél, akiknek a biometria egy bizonyos területe napi munkaeszköz. Ezen feltevés nem igazolódott be, mivel a válaszadók 30 %-a nyilatkozott úgy, hogy nemcsak, hogy tájékozottak és követik az eseményeket a biometria világában, de ismereteik naprakészek is. Ez érthető, hiszen biztonságtechnikai mérnökhallgatók. (9. ábra)

Következő hipotézisem annak alapján, hogy a rendőri hivatás predesztinálja a hivatásos állományt a biometria igenlésére, az volt, hogy az egyetemi státus pontosan az ellenkezőjét eredményezi a fiatalok attitűdjében. Feltételeztem, hogy teljes negligációban vannak mindennemű kontroll, szabály, ellenőrzés tekintetében.

A szignifikáns különbség, mely a két azonos korosztály, azonban eltérő működés, feladatok, eltérő szubkultúra – rendőri szervezet illetve egyetemi lét - eredménye már az első állításnál beigazolódott. Arra, hogy támogatja-e az elektronikus ujjlenyomat-nyilvántartás egyetemessé tételét a válaszadók 20 %-a egyértelműen semmi esetre sem kategóriát jelölte meg. Összességében az egyetemi nem érték aránya 51 %-os volt. Beigazolódott tehát, előfeltevés az egyetemisták szabadságigényére, kontroll alóli kibújására vonatkozóan.

A gyermekek íriszmintájának születéskori rögzítése hasonló eredményt hozott, ott a megkérdezettek 33 %-a nyilatkozott úgy, hogy semmi esetre sem támogatná, hogy az újszülötteknél ez megtörténjék.

A biometrikus eszközrendszerrel kapcsolatos általános averziók tekintetében az egyetemi társadalom hozzáállásában feltételeztem a teljes negligációt, a kontroll teljes elutasítását. E hipotézisem tökéletesen beigazolódott, amikor az összes kérdés vonatkozásában megvizsgáltam az elfogadási hajlandóságot. Az egyetemista társadalom válaszadóinak 62 %-a egyértelműen elutasítja, és egyáltalán nem ért egyet az általános körű, mindenre kiterjedő alkalmazásukkal. (10. ábra) Ugyanakkor más a helyzet a büntettek, bűnelkövetők esetében, ahol pedig 85 %-os a biometria alkalmazhatóságának támogatása. Különösen eklatáns példája ennek a gyermekeket szexuálisan bántalmazók és szándékos emberölést elkövetők esetében. (11. ábra)

Tehát megállapítható, hogy az egyetemi hallgatók nagyon is tisztában vannak a biometria hasznos, objektivitást, megbízhatóságot garantáló voltával, melyek nagyobb társadalmi elfogadottság mellett a biztonságos élet zálogaivá válhatnak.

5. Összefoglalás, lehetséges jövőbeli kutatási irányok, feladatok

Alapvetésként állapítható meg, hogy a biometria fogalma ma már sokak számára ismert, ám eszközrendszere, tevékenységi lehetőségei nem. Különösen érzékennyé teszi a témát az a megállapítás, hogy a rendvédelem területén szolgálatot teljesítők 23 %-a - saját bevallása szerint - még soha nem hallott a biometrikus eszközökről, további 49 % pedig felületes ismeretekkel rendelkezik. Ismereteik felszínesek és hiányosak, ezzel együtt félelemkeltőek és szorongást eredményeznek. A biometria alkalmazási eszközeinek folyamatos specializálódását, tökéletesedését, ezzel együtt alkalmazási területei bővülését nem követi az

érintettek információigénye, információfeldolgozása. Jóllehet tudnak egyes új biometrikus eszközökről, ám azoknak gyakorlati alkalmazhatóságát már nem látják át. Különösen érzékeny pontja e rendszernek a rendészeti terület, ahol a személyazonosítás rendészeti célú, hagyományos módon, anatómiai jegyek alapján történő végrehajtásának szubjektív, nagyfokú hibalehetőséget tartalmazó eleme válhatna kontrollálttá a biometrikus jegyek alapján történő személyazonosítás alkalmazásával.

Az a tény, hogy több mint ötöde a rendőröknek nem is hallott a biometriáról, megkérdőjelezi még a rendőri alapképzés hatékonyságát is. Mivel annak szerves része a daktiloszkópia, arcfelismerés, DNS-azonosítás elemeinek, lépéseinek, alapvetéseinek elsajátítása is.

A témában birtokolt félinformációk azonban a félelemkeltést, hisztériateremtést szolgálják, ahol a sci-fi-szerű mindennapokban, kiválasztottak kezében tartva a biometrián alapuló személy szerinti megfigyelést bábként irányítják az egyéneket.

Megállapítható, hogy az egyéneknek nagy igényük van a biztonságra, akár a szabadságuk kisebb fokú csorbításának árán is. E kérdésben, a rendőrök kategorikusabb, egyértelműbb véleménnyel vannak a biometrikus eszközökről, amelyeket szigorúbban, nagyobb területen látnak alkalmazhatónak, mint az egyetemi hallgatók. Végeredményben, a feltett hét kérdés vonatkozásában összesítve is megállapítható volt, hogy a rendőri állomány véleménye, viszonyulása teljesen egyöntetű a kérdésben, nem befolyásolja azt a nemi hovatartozás: a biometria minden lehetséges, kidolgozott területét, eszközét bevethetőnek, bevetendőnek tartják a bűnözés elleni harcban, a közbiztonság megteremtése érdekében.

Az egyetemi hallgatók felfogása más irányt képvisel, amely a biometriára is kiterjed. Bár ők is igénylik a rendet, biztonságot, hiszen a büntettek esetében mindennemű biometrikus eszközt támogatnának. Ám a saját esetükben nem értenek egyet a kontrollált élet lehetőségével, nem támogatják az egyedi, fiziológiai azonosítás semminemű általános bevezetését sem.

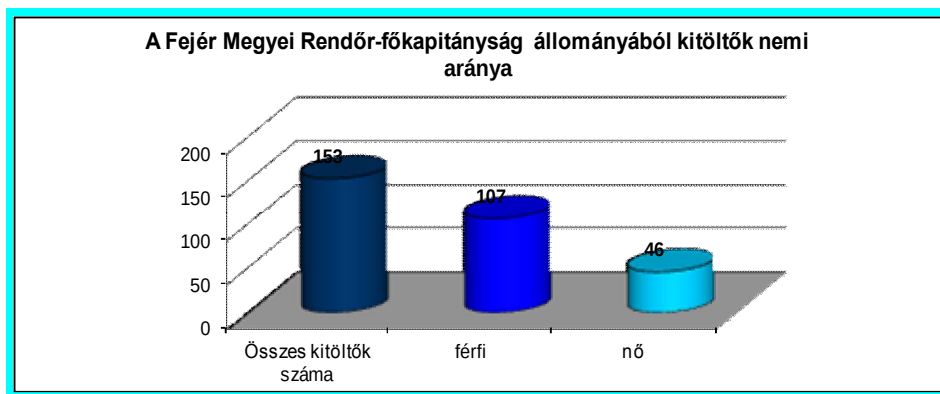
Kutatásom alapján megállapítható tehát, hogy a biztonság igénye minden korosztály, képzettségi szint, nem tekintetében releváns kérdés. Ugyanakkor a biometria alkalmazhatósága terén óriási anomáliák tapasztalhatók. Egyetértés van alkalmazásának szükségességében a bűnelkövetők nyilvántartása, azonosítása esetében. Ugyanakkor az egyéb esetben tapasztalható negligáció nagymértékben ismerethiányból eredeztethető. Elsődleges feladat tehát a területet érintő alaposabb, megbízható tájékoztatás szélesítése, illetőleg a jogszabályi keretek precíz, szakszerű és mindenre kiterjedő kialakítása.

1. számú melléklet : a kutatás diagramjai

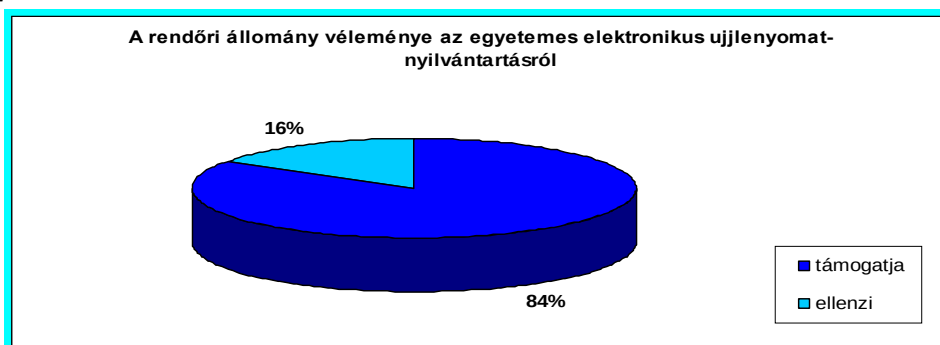
1. ábra: 2013 évben regisztrált bűncselekmények lokális megoszlása.¹³

¹³ Az ország két, bűnügyileg legfertőzöttebb területe, megyéje ezen statisztika alapján Pest és Fejér megye. Azonban míg Pest megyében valóban ilyen arányú a bűncselekményi keletkezés, súlyos, élet ellenes, az összelkövetésből 75%-os vagyoni elleni bűncselekménnyel, Fejér megye tekintetében pontosítandó a számadat. 2013. évben ugyanis a Székesfehérvári Rendőrkapitányság felderített egy internetes csalássorozatot, amelyben 5000 főnél több volt a sértettek száma, akik a statisztikai táblában természetesen egy-egy elkövetett

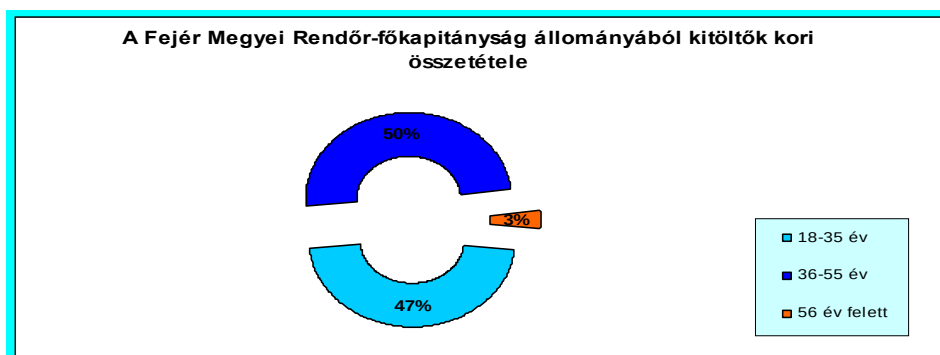
2. ábra

3. ábra

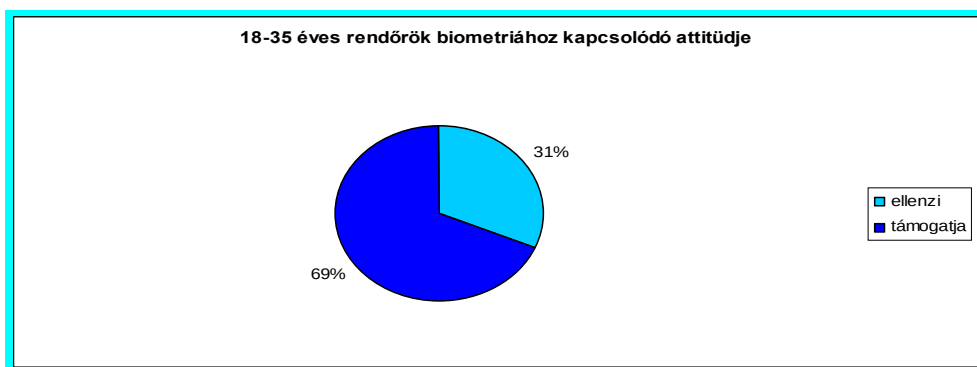

4. ábra

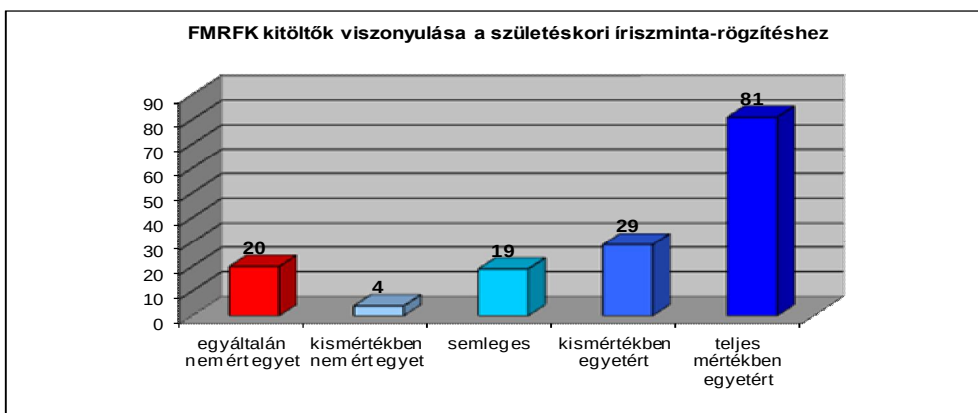

5. ábra

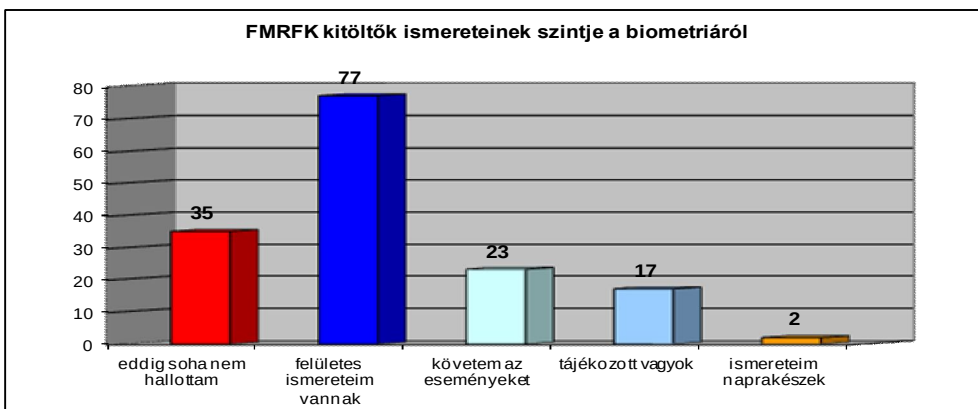
bűncselekményt jelentenek. Ez az egy sikeresen felderített csalássorozat alapjaiban változtatta meg a megye bűnügyi térképét.

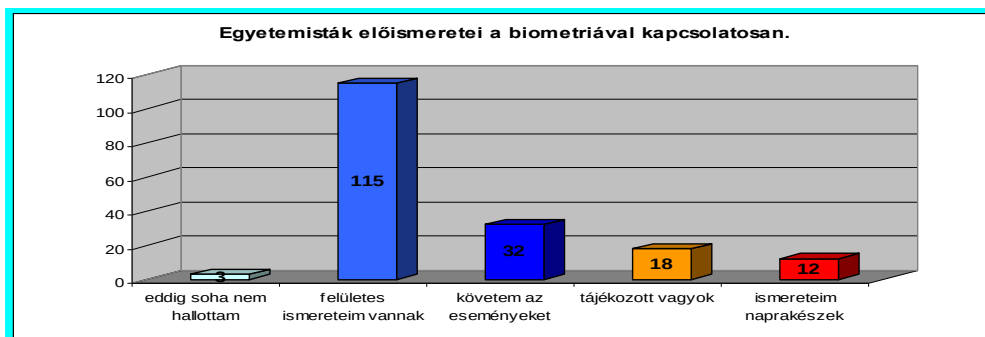
6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

1. Támogatom, hogy az elektronikusan rögzített
ujjlenyomat nyilvántartást terjesszék ki minden
emberre.	1	2	3	4	5
2. Egyet értek azzal, hogy születéskor minden
gyermek íriszmintáját rögzítsék és tárolja a
rendőrség.	1	2	3	4	5
3. Egyet értek azzal, hogy létrehozásra kerüljön egy
arc azonosító-körözési adatbázis, amelynek segítségével
bűncselekményben érintett arcok megfigyelése lesz lehetséges.	1	2	3	4	5
4. Egyet értek azzal, hogy abuzust (gyemekek szexuális
bántalmazása) és szándékos emberölést elkövető egyének
dns mintája, ujjlenyomata, arc azonosításra alkalmas
paraméterei rendőrségi nyilvántartásba vételre kerüljenek.	1	2	3	4	5
5. Egyet értek azzal, hogy bármilyen szándékos
bűncselekményt elkövető személy ujjlenyomatán kívül,
további biometrikus adatai (DNS, írisz, érhálózat, stb.) is
rendőrségi nyilvántartásba kerüljön.	1	2	3	4	5
6. Nem támogatom, hogy születéskor minden gyermek
dns mintája rögzítésre kerüljön.	1	2	3	4	5
7. Támogatom, hogy betörést, egyéb vagyon elleni bűncselekményt
elkövetők arcazonosítása és rendőrségi nyilvántartásba vétele
megtörténjék.	1	2	3	4	5

HOHMANN BALÁZS: CIVIL SZERVEZETEK ÜGYFÉLI JOGÁLLÁSBAN A MAGYARORSZÁGI TÁRSADALMI SZERVEZETEK KÖZIGAZGATÁSI HATÓSÁGI ELJÁRÁSBAN VALÓ RÉSZVÉTELÉNEK JELLEMZŐI – PTE ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Bevezetés

Napjainkra, a közigazgatás ellenőrizhető, átlátható működése¹, eljárásainak jog² és a társadalom egyes szereplői általi kontrollja alapvető követelménnyé vált. A közigazgatástól az utóbbi években egyre erősebb szakmai érdeklődés mellett várt nyitott jelleg³ egyik megtestesülése a civil jelenlét a közigazgatási hatósági eljárásokban. A civil társadalom képviselőinek (adott esetben szervezeti formától függetlenül, akár lakóközösségként) szerepvállalása eltérő módokon⁴ valósulhat meg: az informális (lobbizás, tüntetés) fellépéstől a formális, akár partneri együttműködésig, s ennek egyik leágazásaként a hatósági eljárásban való közreműködésig. Az ebben a folyamatban való részvétel során kulcskérdés, hogy milyen jogok és kötelezettségek illetik az egyes civil szereplőket, hiszen ez alapjaiban határozza meg a részvétel jellegét, a fellépés hatáskörét.

A hagyományos ügyfélfogalom (melyet hazánk irányadó eljárási törvényei is követtek) kibővítésével egyre gyakrabban jelennek meg e szereplők is az ügyfelek között, s ezen változások céljaiként jellemzően a civilek egyes szakterületeken és a helyi viszonyok tekintetében tapasztalható széles látókörét és autentikus tapasztalatát jelölik meg.⁵

Magyarországon, a vonatkozó jogi normák vizsgálatával megállapítható, hogy alapvetően megfelelő jogi feltételek állnak rendelkezésre a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételére, mégis kevés szervezet él e részvételi lehetőséggel és még kevesebb találja meg igazi helyét, szerepét a folyamatban.

A tanulmány célja, hogy a hazánkban található civil szervezetek hatósági eljárásokban való részvételi jellemzőit és ennek társadalmi megítélését feltárjam, segítve a területre vonatkozó, nyilvánosságra hozott információk körének bővülését és a fejlesztendő területek azonosítását.

Tételes jogi és szakirodalmi áttekintés

Annak ellenére, hogy már az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény⁶ hatályakor lehetőség volt civil szervezetek ügyfélként való részvételére a közigazgatási hatósági eljárásban, s e gyakorlaton az e jogszabályt módosító 1981. évi I. törvény⁷ sem változtatott, az államigazgatási eljárási törvényeinek rendelkezései inkább a szocialista rendszerre oly jellemző elvi deklarációk voltak, mintsem fellépési, ügyféli jogosultság adó jogszabályhelyek. A széleskörűen meghatározott ügyféli jogok ugyan megjelentek a fenti jogszabályokban, azonban e jogok érvényesíthetőségének garanciái nagyrészt hiányoztak a szabályozásból⁸.

A civil szervezetek ügyféli jogosultságának expressis verbis módon történő szabályozását a 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) és egy ugyancsak 2004-ben kiadott közigazgatási

¹ Pálné Kovács Ilona: Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás. Tér és Társadalom 25.3, 2011, 173-179 o.

² Ivancsics Imre, Fábán Adrián: Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban. Dialóg Campus kiadó, Budapest 2013

³ Doornbos, Martion: Good governance: The rise and decline of a policy metaphor?. Journal of Development Studies 37.6, 2001, 93-108 o.

⁴ Jenei György, Kuti Éva: Versenyképesség és civil szerepvállalás a közigazgatás és a közszolgáltatások fejlesztésében. Vezetéstudomány 42.1, 2011. 15-23 o.

⁵ Stewart, Richard B.: Administrative law in the twenty-first century. NYUL Rev. 78, 2003. 437-460 o.

⁶ 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól, 1. § (5)

⁷ 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről, 3. § (4)

⁸ 1005/2003. (I.30) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról

jogegységi határozat⁹ végezte el. A fenti határozatot egy újabb árnyalta 2010-ben¹⁰, hatályon kívül helyezve azt. Az eljárások civil résztvevőinek keresetösségi és perbe avatkozási jogával foglalkozó határozat egyértelmű követelményeket hozott azokra az esetekre, amikor már nemcsak ezen szervezetek hatósági eljárásban való részvételéről, hanem a hatósági eljárásban születő döntés bírósági felülvizsgálatáról van szó.

A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás alapvető szabályait, határait megvonó jogszabály, – az azóta többször módosult – a Ket. jelenleg lehetőséget biztosít bizonyos, jól körülhatárolható feltételek mellett az egyesülési jog által létrejött társadalmi szervezeteknek arra, hogy ügyfélként az eljárásban részt vehessenek¹¹, és ezáltal ügyféli jogokat gyakorolhassanak.

A Ket. egyik sarokköve, hogy az ügyben érdekelt szereplők, milyen jogokkal és kötelezettségekkel vehetnek részt az eljárásban, kik válhatnak az eljárásban fontos jogi és stratégiai helyzetet jelentő ügyfélle. A jelenlegi szabályozáson végigívelő ügyfélbarát közigazgatás elvének érvényesülésének is tekinthetjük azt, hogy az egyébként kevés információval rendelkező, az eljárás folyamatos követésére kevésbé alkalmas lakosság helyett az érdekében eljáró civil szervezetek léphetnek fel. E szervezetek konkrét jogorvoslathoz fűződő jogát a „konkrét hatásterületi érintettség és a működésben fennálló érdekelttség alapozza meg”¹².

Az eljárásba kerülő szokásos ügyfelek – tehát azon személyek vagy szervezetek, akiknek jogát, jogos érdekét érintő ügyről van szó, vagy akikkel a hatóság ellenőrzés vagy nyilvántartás útján kerül kapcsolatba, valamint az egyes beruházások hatásterületén található ingatlanok tulajdonosai és jogszerű használói és a feladatkörük által érintett hatóságok – mellett ugyanis civil szervezetek is részt vehetnek az eljárásban ügyfélként vagy az ügyféli jogok egy részének élvezőjeként. Ehhez azonban szükség van arra, hogy egy ágazati jogszabály lehetővé tegye, hogy ezen – jellemzően alapjog-védelemmel vagy közérdek érvényre juttatásával foglalkozó – szervezetek ügyfelekké válhassanak. Speciális jogszabályi rendelkezés nélkül (a Ket. alapján) is megilleti a szervezeteket a nyilatkozattételi jog, ha a fenti tevékenységgel foglalkoznak, bár ezen nyilatkozat nem köti azt a hatóságot, amely az ügyben eljár. A visszaélések elkerülése érdekében az eljárási törvény kimondhatja, hogy az ügyfél jogok alapeljárásban való részvételhez kötését a fellebbezési és felülvizsgálati eljárásokban való részvételhez.

Az egyes ügyféli jogosultságokat biztosító ágazati jogszabályok közül kiemelkedik a 1995. évi környezetvédelmi törvény¹³, amely a környezetvédelmi érdekérvényesítéssel foglalkozó szervezetek részére biztosít beleszólást a környezetvédelmi hatóság és szakhatóság eljárásaiba. Napjainkban is a zöld civil szervezetek az eljárások leggyakoribb résztvevői¹⁴.

Az 1990-es évek második felében sorra jelentek meg más ágazatok hasonló jellegű szabályozásai, amelyek hol fellépési lehetőséget¹⁵, hol pedig ügyféli jogokat¹⁶ említettek.

Kisebbségi megteremtés után a 2000-es évek második felében a kereskedelmi érdekképviselői szervezetek¹⁷, a betegjogi szervezetek¹⁸ és a nemdohányzók védelmét ellátó szervezetek¹⁹ ügyféli jogállása is körvonalazásra került.

Fellépési lehetőség alatt jellemzően a hatóság felé történő jelzési és intézkedés kérésére irányuló valamint perindítási lehetőséget érthetjük.

⁹ 1/2004. számú KJE határozat

¹⁰ 4/2010. számú KJE határozat

¹¹ 2004. évi CXI. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól, 15. §

¹² 4/2010. KJE határozat 2. bekezdés

¹³ 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 98. § (1)

¹⁴ Ennek igazolását lásd lejjebb.

¹⁵ 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, 65. § (1) - jelzési, fellépési és intézkedés kérésére irányuló valamint perindítási lehetőség

¹⁶ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről, 46. § (2)

¹⁷ 2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről, 8. § (1)

¹⁸ 2006. évi XCVIII. tv. a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászatisegédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól, 18/A. § (3)

¹⁹ 2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtévékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól, 26. § (2)

Az egyik legfontosabb terület azonban a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételével kapcsolatban az ügyféli státuszuk tartalma, jogosítványaik mértéke. Megállapítható, hogy az egyes szervezeteket legjobban az iratbetekintési-, nyilatkozattételi- és jogorvoslathoz való jog érinti, amely nem jelenti azt, hogy az eljárás tisztaságát, ellenőrizhetőségét, függetlenségét biztosító jogok és az eljárás lefolytathatóságát biztosító kötelezettségek, ha nem is minden vonatkozásukban, de rájuk nem vonatkoznak.

Kétségtelen azonban, hogy a civil szervezetek számára a fent említett jogosultságok közül az első, az információkhoz való hozzáférés a leginkább, míg a jogorvoslati jog a legkevésbé érvényesülő a hazai körülmények között²⁰.

Az utóbbi években nyomon követhető jogalkotási irányvonal szerint is ez a jogosultság szenved el a legnagyobb korlátozásokat – gondoljunk csak a nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházások engedélyezési eljárásainak eltéréseire vagy a nehezen kimutatható, de a napi gyakorlatban tetten érhető helyi hatóságok „akadályaira” amit a civil szervezetek elé gördítenek az eljárás gyors és olcsó lefolytatásáért²¹ (lehetetlen időpontban megrendezett közmeghallgatások, rövid határidők).

A fenti jogegységi határozatokon túl természetesen a bírói gyakorlat is meghatározó jelentőségű a vizsgált téma szempontjából, s ez különösen a fenti jogegységi határozatok megszületése előtt volt kulcsfontosságú. Ennek legfőbb indoka az, hogy vitás esetben, végső soron a bíróságok döntése meghatározó az ügyféli jogosultság, a perindítási- és perbeavatkozási jog kérdésében. A hatósági eljárásban keletkező jogvita eldöntésére vonatkozó hazai bírói gyakorlat egyik mintapéldája utóbbi évek egyik legnagyobb szakmai és társadalmi visszhangját kiváltó Zengő-Tubes ügy, melyben a Legfelsőbb Bíróság²² végül új eljárásra kötelezte az elsőfokú építésügyi hatóságként eljáró Honvédelmi Minisztérium egyik szervét, s hatályon kívül helyezte a Fővárosi Bíróság azon részítéletét²³, amelyben magánszemély ügyre vonatkozó felperesi keresetét utasította el, jogos igényük hiányára hivatkozva. A Legfelsőbb Bíróság, ítéletének indoklásában kifejtette, hogy a Fővárosi Bíróság hibázott a jogos igény hiányának megállapításakor, hiszen az elsőfokú építésügyi hatósági eljárásban ügyféli jogállást élveztek a felperesek, s többek között a ő fellebbezésükre indult a másodfokú eljárás, amelynek felülvizsgálatát a Fővárosi Bíróság eredeti ítéletében végezte.

Annak ellenére, hogy a Zengő-Tubes ügy csak egy, a területre vonatkozó számos eset között, mégis számos olyan vonást hordoz lefutását és eredményét tekintve, amely a civil szervezetek ügyféli jogállásával kapcsolatos esetekre²⁴ jellemzőek:

- a civil szervezetek – különösen országos hatókörű szervezetek székhelyükhöz képest más földrajzi terület által érintett ügyben - rendszerint nehezen jutnak be az elsőfokú hatósági eljárásba, s szereznek ott ügyféli jogosultságot. A 4/2010. KJE határozat óta javult a szervezetek helyzete, de az elsőfokú hatóságok még napjainkban is rendszeresen tagadják meg a szervezetektől az ügyféli jogállást, amely miatt a szervezetek rendszerint fellebbezéshez és bírósági felülvizsgálathoz folyamodnak,
- az elsőfokú eljárásban megoldatlan problémák rendszerint nem kerülnek feloldásra a másodfokú hatósági eljárásba s továbbgyűrűzve bírósági felülvizsgálathoz vezetnek,
- a bíróságra kerülő ügyek rendszerint végigjárják a bírósági jogorvoslati rendszer összes szintjét, köszönhetően annak, hogy az eljárásban rendszerint ellenérdekű civil szervezetek és kérelmező a másik fél javára döntő bírósági ítéleteket megfellebbezi.

²⁰ Móra Veronika – Kalas Görgy: Ajánlások – Társadalmi részvétel a környezeti döntéshozatalban In: Ajánlások a részvétel fejlesztéséért, Debrecen, SZÖVETSÉG a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület, 2010. pp. 30-33.

²¹ Fülöp Sándor: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának beszámolója 2008-2009. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010. pp. 191-200.

²² Legfelsőbb Bíróság Kfv.IV.37.629/2009/70.szám

²³ Fővárosi Bíróság 10.K.33.033/2007/167. számú részítélet

²⁴ Bendik Gábor - Berki Zsuzsanna - Gajdics Ágnes Gabriella et al.: A civilek részvételével zajló környezeti ügyek legfontosabb problémái. Budapest, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2009.

A téma hazai szakirodalmára elmondható, hogy a különösen a 2000-es évek végén²⁵ és évtizedünkben volt aktív a szakirodalom ezen a területen, de a szerzők napjainkban folyamatosan dokumentálják kutatási és szakmai eredményeiket.

A munkák jellemzően a civil érdekképviseléssel, civil szakmai tevékenységgel foglalkozó műhelyek és szövetségek²⁶ keretei között születnek és a hazai tapasztalatokra épülő, de jellemzően kazuisztikus jellegű tézisekkel munkálják ki a témát. Sok esetben nem csak tudományos illetve feldolgozó jelleggel születnek ezek a munkák, hanem a civil szektor önszervező jellegének kifejeződéséeként²⁷. Ritkábban felsőoktatási, kutatás-fejlesztési projektek eredményeiként is születnek a témával foglalkozó vagy azzal érintkező művek is²⁸.

A nemzetközi szakirodalom értékeléseként az alábbiak jelenthetők ki:

- a legtöbb szerző nem elkülönítetten foglalkozik a civil szervezetek, nem-kormányzati szervezetek (angolszász jogterületen NGO-k, német jogterületen NRO-k (Nichtregierungsorganisationen)) hatósági eljárásban való részvételével, hanem az állam és azon belül a kormányzat valamint a civil (s az általa képviselt társadalmi csoportok) együttműködésének²⁹ egyik formájaként,
- több szerző a „nyitott”, átlátható, elszámoltatható, jog által irányított közigazgatás, a demokratikus jogállamiság instrumentumának, kifejeződésének találja ezen szervezetek részvételét a hatósági, döntésre létrehozására irányuló eljárásban³⁰,
- egyes szerzők folyamatosan tekintenek a civilek állami döntéshozatalban való részvétele és azon belül, a közigazgatási hatósági eljárásban való részvétel és az ügyféli jogállás kialakulásának folyamatára³¹: kezdetben csak állami illetve civil törekvésből induló kooperációs gyakorlat az állami tevékenységek mind szélesebb körére kiterjed, s így természetesen a közigazgatási hatósági eljárást is eléri. A civil szervezetek részvételének indoka³² ez esetben legtöbbször a közérdek képviselete, különböző jogterületek és jogok magasabb szintű érvényre juttatása (alapjogok, fogyasztó-, munka- és környezetvédelmi jog, személyiségi jogok), és a hatósági jogsértések megelőzése,
- több esetben megjelenik a szerzők honosságához vagy vizsgálati területéhez kapcsolódó országok közigazgatási gyakorlatának interpolálhatósága³³, amely kiterjed az ügyféli jogokra, s így a civil részvételre is.

A civil szervezetek értesítésére vonatkozó adatbázis vizsgálata

A hazai jogszabályi és szakirodalmi háttér gyakorlati megvalósulásának egyik legplastikusabb példája a 187/2009. (IX. 10.) Korm. rendelet által létrehozott elektronikus adatbázis³⁴. A rendelet a közigazgatási hatósági eljárás megindulásáról szóló értesítés érdekében vezetett

²⁵ Breiner Ildikó: A közigazgatás és a civil szervezetek kapcsolata. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2008

²⁶ Bendik Gábor - Berki Zsuzsanna - Gajdics Ágnes Gabriella et al.: i.m.

²⁷ Nosza Egyesület: Képzési anyag a civil szervezetek működésének támogatására. Budapest, Nosza Egyesület, 2014.

²⁸ Boda Zsolt – Gulyás Emese: A civilek és a vállalatok: a gazdaság társadalmi szabályozásáról. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem 2011. p. 29.

²⁹ Bingham, Lisa Blomgren, Tina Nabatchi, Rosemary O'Leary: The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government. Public administration review 65.5. 2005. 547-558 o. Ebrahim Alnoor: Accountability in practice: Mechanisms for NGOs. World Development 31.5.2003. 813-829 o.

³⁰ Kettl, Donald F.: The transformation of governance: Globalization, devolution, and the role of government. Public Administration Review 60.6. 2000. 488-497 o.

³¹ Stewart, Richard B.: Administrative law in the twenty-first century. NYUL Rev. 78, 2003. 437-460 o.

³² Weisbrod, Burton Allen, Joel F. Handler és Neil K. Komesar: Public interest law: An economic and institutional analysis. Univ of California Press, 1978.

³³ Stewart, Richard B.: US Administrative Law: A Model for Global Administrative Law?. Law and contemporary problems 68.63. 2005. 63-108 o.

³⁴ A társadalmi szervezetek névjegyzékének is nevezett rendszerbe 2014 nyaráig 48 szervezet regisztrált.

elektronikus adatbázis létrehozásáról és fenntartásáról szól, ennek köszönhetően az eljárás megindításáról és az egyes eljárási cselekményekről a hagyományos értesítési formák mellett a civil szervezetek e rendszer adatai alapján elektronikusan is értesülhetnek. A regisztráló szervezetek megjelölhetik az általuk figyelni kívánt ügýtípusokat és földrajzi területet is.

Az értesítésnek kulcsfontossága van az eljárás s így a civil szervezetek részvétele során: a korábbi szabályozási gyakorlatban (az Áe. szabályai alapján) ugyan univerzálisnak tűnt az értesítés intézménye az eljárási törvény irányából³⁵, azonban az értesítést egyéb, jogszabályban meghatározott esetekhez kötötték, s miután ezek a jogszabályok szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták az értesítési kötelezettség előírását, ezért a gyakorlatban az értesítések gyakran elmaradtak vagy az eljárás későbbi szakaszában érkeztek meg³⁶.

A Ket. megfordítva a gyakorlatot, főszabály szerint minden esetben kötelezővé teszi a hatóság számára az értesítést.

Az elektronikus adatbázis vizsgálatából az alábbi tapasztalatok állapíthatóak meg: a bejelentkezett szervezetek többsége akkor is országos vagy regionális szintű megfigyelési jogot kért saját szervezetének, ha tevékenysége, működési köre ezt nem feltétlenül kívánná meg. Számos szervezetek csupán települési vagy járási szinten fejtenek ki kimutatható vagy civil szervezetekről vezetett nyilvántartásokban megjelenő tevékenységet, de ennek ellenére akár teljesen más földrajzi térségek hatósági ügyeit is megfigyeli (13 eset).

A környezetvédelmi szervezetek dominanciája itt is nyomon érhető, 24 bejegyzés található a környezetvédelmi eljárások ügýtípusaira, s a legtöbb megfigyelés is erre a területre irányul, még olyan szervezetek esetében is, amelyeknek az Országos Bírósági Hivatal által vezetett Társadalmi Szervezetek Névjegyzéke alapján besorolása, illetve beszámoló alapján nem ez lenne a fő profilja (7 eset).

Elgondolkodtató és egyben elszomorító tendencia mutatkozik meg az eljárásban való részvétel, s az ott szerzett információk, tapasztalatok nyilvánosságra hozásával/ hozatalával kapcsolatban is. Annak ellenére, hogy egy-egy szervezet (különösen igaz ez a környezet- és természetvédelem területén tevékenykedő civil szervezetekre) havonta legalább 130-150 alkalommal kaphat értesítést a hatósági eljárások megindulásáról, illetve valamely eljárási cselekmény bekövetkeztéről, s számos szervezet kimutathatóan igen aktív az iratbetekintés és a nyilatkozattétel során, mégis kevés figyelmet szentelnek ennek nyilvános anyagaikban, honlapjukon az alábbi jellemzők alapján.

A mintegy félszáz szervezet közül 2014 nyarán 13 nem rendelkezett bármilyen formában elérhető honlappal, amelyen nyilvánosságra hozhatná egyes állásfoglalásait, az ügyre vonatkozó közérdekű információkat. Azok a szervezetek közül, akikről bármilyen elektronikus forrás elérhető (35 szervezet) – honlap, bírósági bejegyzés, újságcikk, stb. – csupán egy tucatnak szerepel a tevékenységei között elkülöníthetően a hatósági eljárásokban való részvétel, s csak tíz szervezet jelentetett meg hírei között az eljárásokban való részvételre utaló tartalmakat az *elmúlt két év során*. Mindössze 12 szervezet tesz említést éves, bíróságra benyújtandó, a pénzügyi beszámoló mellékletét képező közhasznúsági beszámolójában az eljárásokban folytatott tevékenységről.

Ezek alapján megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a civil szervezetek legalább értesítés szintjén kapcsolatba kerülnek az egyes hatóságok eljárásaival, nagyrészt hallgatnak erről. A lehetséges okokra vonatkozó jellemzők feltárása végett az elektronikus adatbázisba található szervezeteket kérdőíves kutatás keretében kerestem meg, melynek tapasztalatait a IV. 2. fejezet tartalmazza.

³⁵ 1981. I. törvény 13. § (2)

³⁶ 1005/2003. (I.30) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról

Kérdőíves felmérések

1. Lakossági felmérés

A fent vázoltak alapján biztonsággal kijelenthető, hogy a vizsgált területen nem bontakozott ki problémamentes gyakorlat. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a közigazgatási hatósági eljárásban résztvevő civil szervezetek e gyakorlatát nem csak az állam vagy az adott ügy lefolyásában érdekeltek (legtöbbször beruházók) és a civilek között lehet értelmezni, hanem a civil szervezet és az általa képviselt és védett lakosság szempontjából is. Ezen kapcsolat vizsgálatát, a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételének társadalmi megítélését kívántam megfigyelni egy 2014 tavaszán on-line környezetben lefolytatott közvélemény-kutatási projektben³⁷.

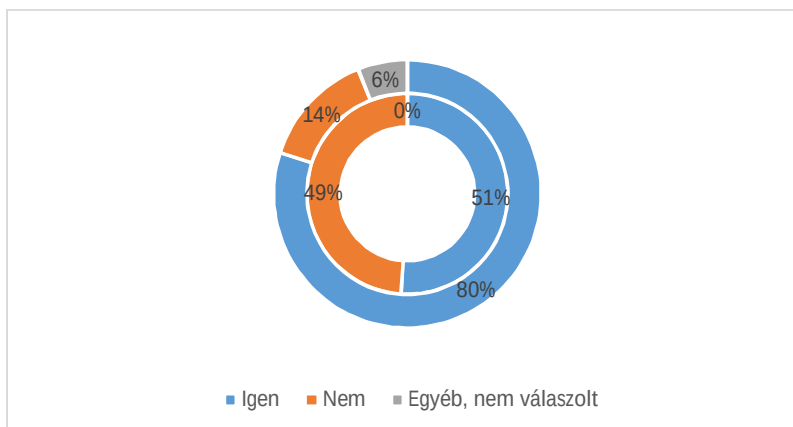
A kutatási projekt arra kereste a választ, hogy a kitöltők hogyan viszonyulnak a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételéhez, s miként ítélik meg ezen szervezetek eredményességét az ügy menete során.

A kérdőív érdemi részének első fele a hatósági eljárással kapcsolatos jogismeretet érintette. A kérdőív e része lényegében azt kívánta elemezni, hogy a kitöltők milyen mértékben vannak tisztában egy közigazgatási hatósági eljárás kereteivel, alapfogalmaival. A válaszadók mintegy 37%-a találkozott ügyeinek intézése során a Ket. elnevezéssel, s csupán negyedük vett részt az elmúlt három évben közigazgatási hatósági eljárásban.

A kitöltők leginkább ügyfélként, illetve tanúként, hatósági tanúként vettek részt az eljárásban.

A kérdőív következő üteme már a civil szervezetek ügyféli jogállásának ismertségét és megítélését vizsgálta, az ügyféli jogállás elfogadottságával foglalkozott, arra kereste a választ, hogy a résztvevők helyesnek találják-e a szervezetek részvételének ezen, hatósági eljárásban megvalósuló formáját. A válaszadók mintegy fele volt tisztában azzal, hogy civil szervezetek meghatározott feltételek mellett részt vehetnek a hatósági eljárásokban ügyfélként, azonban 80%-uk helyesnek találta az ügyben való részvétel e formáját.

1.. ábra – Az ügyféli jogállás ismertsége (belső kör) és elfogadottsága (külső kör) (saját szerk.)

Arra a kérdésre, hogy a válaszadó kapott-e korábban információt a civil szervezetek eljárásba lépéséről, abban tett cselekményeiről, magáról az eljárás tárgyát képező ügyről vagy az ügy végkimeneteléről, jellemzően nem (61-70%) vagy csak egy alkalommal (14-19%) volt a válasz.

Az információ forrása is nagy fontossággal bír: a válaszadók több mint harmada a médiából értesült az egyes eljárással kapcsolatos információkról, s csak 15%-uk, az eljárásban résztvevő civil szervezettől. Ennek ellenére a válaszadók egy jelentős részének (47%) véleménye alapján az eljárás részleteinek nyilvánosságra hozása a résztvevő civil szervezet feladatkörébe tartozna.

³⁷ A kérdőíves válaszfelvételben 550 fő vett részt, jellemzően a dél-dunántúli régióból, on-line kitölthető kérdéssoron keresztül. A kérdőív adatai reprezentatívnak tekinthetők.

A fenti adatok ellenére, a válaszadók több mint fele (56%) úgy érzi, hogy a civil szervezetek megfelelően végzik feladatukat az eljárás során (azonban közel harmaduk nem tudta megítélni a kérdést). A kitöltők háromnegyede mindezek ellenére nem, vagy csak megfelelő feltételek mellett (72%) engedné meg egy civil szervezetnek, hogy nem a szakterületéhez vagy érintetti köréhez tartozó ügyet befolyásoljon.

Kockázatokra tekintettel a válaszadók leginkább attól tartanak, hogy az eljárásban ügyfélként résztvevő szervezetek saját érdekükben befolyásolják az eljárást vagy megvesztegethetővé válnak. A válaszadók 72%-a szerint csak megközelítőleg vagy nem minden esetben fedik le a civil szervezetek által képviselt érdekek a hatásterületen élők/érintettek érdekeit, mindez felveti azt is, hogy a társadalmi szervezetek ügyféli jogaikkal visszaélve, anyagi, kapcsolati vagy egyéb érdek miatt lépnek az eljárásba (41%). A válaszadók mintegy 63%-a szerint a civil szervezetek részvétele az eljárások időbeli elhúzódását is okozhatja.

2. Civil szervezetek felmérése

A fentiekre tekintettel indokolttá vált a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljáráshoz fűződő tapasztalatait is felmérni, hogy feltárhatóvá váljanak a hatósági ügyek információnak nyilvánosságra hozatalával és a részvételi jellemzőkkel kapcsolatos problémák indokai. Az adatokat elektronikus kérdőív formájában gyűjtöttem össze, melyet minden, az értesítési adatbázisban megtalálható civil szervezet valamint az adatbázisban nem szereplő, de a területtel foglalkozó egyéb, országos hatókörű szervezet részére megküldtem³⁸. A visszaérkező 25 kitöltött kérdőív³⁹ segítségével a következő jellemzőket lehet megállapítani a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételéről.

A kérdőíves felmérésben résztvevő szervezetek nagyrésze környezetvédelmi tevékenységgel foglalkozik főprofilként (45%), de az oktatási (14%), kulturális (10%), településfejlesztési (10%) és jogvédő (8%) tevékenységet ellátó szervezetek is képviseltették magukat.

A résztvevők többsége települési illetve településközi működési területtel (összesen 55%) rendelkezik, de a megyei (24%) és az országos szint (20%) is jellemző. Ez kétirányú érdeklődést jelezhet az eljárásban: egyrészt a helyi érdekeltséggel rendelkező szervezetek részt kívánnak venni a településüket, lakókörnyezetüket érintő hatósági ügyek eljárásaiban. Ezzel szemben a megyei, régiós és országos szintén tevékenykedő szervezetek inkább alapjog-védelem, az általános közérdek védelme, s az eljárási szabályok, ágazati előírások betarttatása felől közelítenek a hatósági eljárásokhoz.

A szervezetek helyi jellegét, kisebb szervezetét igazolhatják a felmérés szervezetek humánerőforrásaira vonatkozó adatai is: a legtöbb szervezet (80%, 20 szervezet) háromnál kevesebb állandó alkalmazottal rendelkezik, s a megbízásokat és hasonló jogviszonyokat figyelembe véve is a többség (60%) 5 munkatársnál kevesebbel dolgozik együtt éves szinten. Meg kell azonban jegyezni, hogy civil szektor utóbbi években megfigyelhető forráscsökkenése⁴⁰ még az országos szintű szervezetek esetében is ekkora vagy akár kisebb dolgozói létszámot eredményezhet.

Mindez természetesen a teljes kutatás szempontjából döntő jelentőségű tényeket hordoz: a szervezetek alacsony létszámuknak köszönhetően sok esetben kisebb arányban tudnak a hatósági ügyekkel foglalkozni (65%), s mindez akár magyarázatul szolgálhat arra is, hogy e szervezetek adott esetben milyen indokokból nem teszik közzé a megszerzett információkat. A szektorra napjainkban jellemző „tűzoltásszerű” tevékenység e területen is érvényesítheti hatását, s a szervezet jogszabályokból következő adminisztratív, s sok esetben – főként azon szervezeteknél ahol a hatósági ügyek megfigyelése mellett más, domináns tevékenységek is érvényesülnek – az alaptevékenység ellátása elveheti az erőforrásokat a hatósági eljárásban való

³⁸ Összesen 50 szervezet részére került kiküldésre a kérdőíves felmérés.

³⁹ Az elektronikus rendszer automatikus ellenőrzési funkciónak köszönhetően mind a 25 visszaküldött kérdőív elemezhető adatokat tartalmaz, nem volt hibásan, hiányosan kitöltött példány.

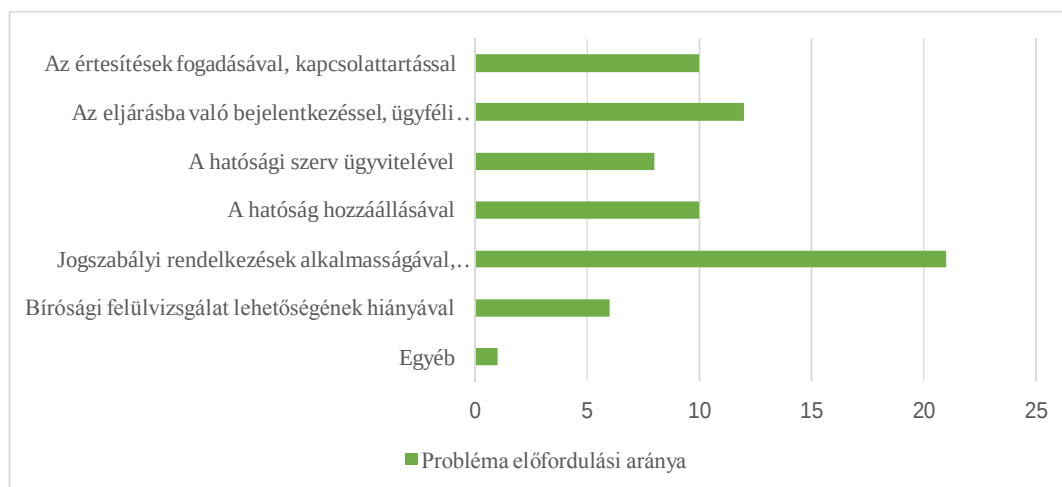
⁴⁰ A nonprofit szervezetek humán erőforrása. Statisztikai Tükör KSH 2014/79. 2014.

proaktív részvétel elől, így sok szervezet erőforrásai csupán az értesítések átolvasására (70%) és évente 1-1 eljárásban való részvételre alkalmasak.

Ebből kifolyólag, annak ellenére, hogy minden szervezet kapott már valamilyen formában értesítést közigazgatási hatóságoktól az eljárások megindulásáról és az abban való részvétel lehetőségeiről⁴¹, mindössze 18 szervezet (72%) vett már részt ténylegesen hatósági eljárásban. A szervezetek többsége (60%) 100 értesítésnél is többet kap készhez, jellemzően elektronikus formában (72%). A szervezetek több mint fele (60%) évente átlagosan legfeljebb három eljárásban vesz részt ténylegesen. A maradék azonban jellemzően 10 ügyben vagy a felett vállal részvételt éves szinten. A helyi illetve kisebb szervezetek a fenti adatokkal korrelálva jellemzően kevesebb ügyben vesznek részt, az országos szervezetek több eljárásba kerülnek ügyfélként települési és településközi szinten dolgozó társaikhoz képest.

Az eljárásban tapasztalható problémák körében a civil szervezetek leggyakrabban az eljárásba való bejelentkezés problémakörét (12 eset) és a jogszabályi rendelkezések sok esetben határozatlan, s ezáltal visszajára fordítható jellegét (21 eset) jelölték meg. A civil szervezetek 40% találta csak elegendőnek a véleményezésre, beavatkozásra nyitva álló időtartamot, mely ismét kettős probléma határán mozog. A közigazgatási szerveknek és a kérelmezőknek is érdeke, hogy a hatósági eljárás egyszerűen és a lehetőségekhez mérten gyorsan bonyolódjon le, de ez – sem elméletileg, sem gyakorlatilag - nem jelentheti azt, hogy az ügyfélként résztvevő szereplőknek nem jut elég ideje az ügy iratainak áttekintésére, javaslatok megfogalmazására, a hatóság értesítésére. Ennek ellenére a gyakorlatban a civil szervezetek fenti adat alapján közel sem találja megfelelőnek a határidőket a hatósági eljárásban, s a maradék 60% 2/3 is csak általában jut elegendő időhöz a megfelelő mérlegelés megtételéhez.

2. ábra - Problémák előfordulási aránya a közigazgatási hatósági eljárással kapcsolatban (saját szerk.)

Ennek alapján már predesztinálható a kérdőív következő adata: a résztvevők 68%-a elítéli vagy csak feltételekkel fogadja el a nemzetgazdasági érdekből kiemelt jelentőségű beruházások egyszerűsített és gyorsított hatósági eljárásának lehetőségét, hiszen ez még kisebb beleszólást engedélyez a szervezet számára a hatósági ügy menetébe.

Az eljárási cselekményekre tekintettel a következő megállapítások tehetők: egy átlagos esetben a szervezetek 68% tekint be az ügy irataiba, 84% nyilatkozatot is tesz. A szervezetek 32% rendszeresen jogorvoslathoz is folyamodik az eljárások során.

A civil szervezetek a felmérés keretében értékelték azokat az erőforrásokat és akadályokat, amelyek a hatósági eljárásokban való részvételüket befolyásolták. A felmért adatok alapján kijelenthető, hogy:

⁴¹ A kérdés kontrolljelleggel bírt: E kérdés segítségével kívántam lemérni, hogy azon szervezetekhez jutott-e el a kérdőív, amelyek a kérdőív igazi célcsoportja

- az eljárásban való részvétel körülményeit – a civil szervezetek véleménye alapján - a beruházó kapcsolati rendszere, helyzeti jellemzői és hozzáállása érezhetően rontja, de a hatóságok hozzáállása, gyakorlata is negatív hatást fejt ki rá,
- az eljárási részvételt kifejezetten javítja az említett elektronikus értesítési adatbázis valamint azon jogszabályok,
- azon jogi normák tekintetében, amelyek körvonalazzák az ügyféli jogállást illetve annak jellemzőit, a civilek enyhe illetve kifejezett elősegítő hatást látnak, tehát az alapvető jogi szabályozás nem akadályozza az ügyféli jogállású részvételt⁴²,
- a területen érvényesülő bírói gyakorlat vitatott megítélésű a kitöltők között, de enyhe pozitív hatás kimutatható.

Összefoglalás, következtetések

A kutatás során feltárt jellemzők alapján egyértelműen kijelenthető, hogy nem alakult ki problémamentes joggyakorlat civil szervezetek közigazgatási eljárásban való részvételével kapcsolatban. Mind a jogegységi határozatokat megelőző bírói gyakorlat, mind pedig a szakirodalom számára vitás volt a részvétel jellege, az ügyféli jogok tartalma és ezek a közigazgatási és igazságszolgáltatási gyakorlatban való érvényesíthetőségi lehetőségei.

Napjainkra elmondhatjuk, hogy a civil szervezetek közigazgatási hatósági eljárásban való részvételének jogszabályi feltételei alapvetően adottak, az azonban már korábban sem jelenthető ki ilyen biztonsággal, hogy az ügyféli jogállás megítélésére vonatkozó hatósági és bírói gyakorlat konszenzusos nyugvópontra került volna. Továbbra is kérdésesnek tekinthetjük, hogy kielégítőek-e a Kúria jogegységi határozatai – akár nem a jogegységi határozat vizsgálati körébe volt, a környezetvédelmi szakigazgatástól eltérő, de ügyféli jogokat biztosító területeken.

Az is egyértelműen kimutathatóvá vált, hogy a felmérésben résztvevő, hatósági ügyekkel foglalkozó civil szervezetek számos problémával küzdenek, s jelentős, eltérő tulajdonságaik egyedi szabályozást kívánnak meg a jogalkotótól, minden olyan területen, amelyen dominánsan érvényesül tevékenységük. Miután hatósági eljárások ügyféli jogállása ilyen területnek tekinthető, megkívánható, hogy a terület szabályozása és jogalkalmazói kezelése a szervezetek adottságaihoz, non-profit jellegéhez kapcsolódóan megfelelően rugalmas legyen a sok szereplős modellnek megfelelő, több szempontrendszer figyelembe vevő, de hatékony és gyors hatósági eljárás érdekében.

Mindazonáltal e rugalmasság nem válhat visszaélések táptalajává, a kérelmezők tisztességes eljáráshoz való joga megköveteli, hogy határokat húzzunk a hatósági eljárás résztvevői előtt. Az ideális határvonal megtalálásához kulcsfontosságú lehet a vonatkozó a hazai hatósági és bírósági gyakorlat rendszerezett összegyűjtése és elemzése, s nem kevésbé a nemzetközi szakirodalom, s más országok sikeres modelljeinek átültetése.

A társadalmi megítélést vizsgáló kérdőív adatait vizsgáljuk, a kitöltők alapvetően megfelelő alternatívának tartják a civil szervezetek hatósági eljárásban való részvételét, azonban elvárásokat is megfogalmaznak, amelyek természetesen kulcsfontosságúak lennének ahhoz, hogy a szervezetek működése, tevékenysége s ezzel párba állítva a közigazgatás tevékenysége átlátható és ellenőrizhető legyen.

Ezek alapján elmondható, hogy a téma további tanulmányozása szükséges és hozzájárulhat a területre vonatkozó információk megismeréséhez és szélesebb körben történő megismertetéséhez valamint a szabályozási környezet fejlesztéséhez.

⁴² Fenntartva azon megállapítást, miszerint egyes jogszabályok céljuknak visszajára fordíthatóak rugalmas rendelkezéseik miatt (ld. előző oldal.). A kérdés tekintetében a civil szervezetek itt alapvetően a Ket. és a jogegységi határozatok egységére gondolhattak.

Felhasznált irodalom jegyzéke

1. Boda Zsolt – Gulyás Emese: A civilek és a vállalatok: a gazdaság társadalmi szabályozásáról. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem 2011
2. Bendik Gábor - Berki Zsuzsanna - Gajdics Ágnes Gabriella et al.: A civilek részvételével zajló környezeti ügyek legfontosabb problémái. Budapest, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2009
3. Breiner Ildikó: A közigazgatás és a civil szervezetek kapcsolata. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2008
4. Bingham, Lisa Blomgren, Tina Nabatchi, Rosemary O'Leary: The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government. Public administration review 65.5. 2005. 547-558 o.
5. Doornbos, Martin: Good governance': The rise and decline of a policy metaphor?. Journal of Development Studies 37.6, 2001, 93-108 o.
6. Ebrahim, Alnoor: Accountability in practice: Mechanisms for NGOs. World Development 31.5.2003. 813-829 o.
7. Fülöp Sándor: A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának beszámolója 2008-2009. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010
8. Ivancsics Imre, Fábíán Adrián: Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban. Dialóg Campus kiadó, Budapest 2013
9. Jenei György, Kuti Éva: Versenyképesség és civil szerepvállalás a közigazgatás és a közszolgáltatások fejlesztésében. Vezetéstudomány 42.1. 2011. 15-23 o.
10. Kettl, Donald F.: The transformation of governance: Globalization, devolution, and the role of government. Public Administration Review 60.6. 2000. 488-497 o.
11. Móra Veronika – Kalas Görgy: Ajánlások – Társadalmi részvétel a környezeti döntéshozatalban In: Ajánlások a részvétel fejlesztéséért, Debrecen, SZÖVETSÉG a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület, 2010
12. Nosza Egyesület: Képzési anyag a civil szervezetek működésének támogatására. Budapest, Nosza Egyesület, 2014
13. Pálné Kovács Ilona: Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás. Tér és Társadalom 25.3 2011. 173-179. o.
14. Stewart Richard B.: Administrative law in the twenty-first century. NYUL Rev. 78, 2003. 437-460 o.
15. Stewart, Richard B.: US Administrative Law: A Model for Global Administrative Law?. Law and contemporary problems 68.63. 2005. 63-108 o.
16. Weisbrod, Burton Allen, Joel F. Handler és Neil K. Komesar: Public interest law: An economic and institutional analysis. Univ of California Press, 1978

Felhasznált jogszabályok és határozatok jegyzéke

1. 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól, 1. § (5)
2. 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről, 3. § (4)
3. 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 98. § (1)
4. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, 65. § (1)
5. 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről, 46. § (2)
6. 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól, 15. §
7. 2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről, 8. § (1)
8. 2006. évi XCVIII. törvény a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászati segédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól, 18/A. § (3)
9. 2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól, 26. § (2)
10. 1005/2003. (I.30) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvény szabályozási koncepciójáról

11. 187/2009. (IX. 10.) Korm. rendelet a közigazgatási hatósági eljárás megindulásáról szóló értesítés érdekében vezetett elektronikus adatbázis létrehozásáról, vezetéséről, valamint az adatbázis alapján történő értesítésről
12. 1/2004. számú KJE határozat
13. 4/2010. számú KJE határozat
14. Fővárosi Bíróság 10.K.33.033/2007/167. számú részítélet
15. Legfelsőbb Bíróság Kfv.IV.37.629/2009/70.szám ítélet

The issues of criminal penalty functions and its efficiency are always concerned by the whole society, and are always explored by the theorist in China. And the criminal penalty structure, which determines the achievement lever of criminal penalty efficiency and the criminal penalty functions, are particularly and always discussed by the China's theorists. Although the China's criminal law researchers have already claimed to adjust and optimize the criminal penalty structure, the legislators, most of them are affected profoundly by the traditional penalty opinions, had not took this consideration about this question and they did not take any reform for the criminal penalty structure in quality so as to adapt to the modern society, until the Eighth Amendment in 2011. However, the Eighth Amendment has just adjusted some certain parts of the criminal penalty structure, but, to great extent, it has importantly changed the traditional ways of merely aggravating the criminal penalty system through extending the scope of, or increasing degree of punishment for the specific crime. It is not enough at all for the problems of criminal penalty structure reform in China. It thus needs to explore further such some basic problems of the reform that we are able to adjust and optimize criminal penalty structures far more. This paper plans to explore such the crime situation, crime circle and criminal policies as the basic element factors affecting the adjustment of criminal penalty, and then explore the orientation of the criminal penalty structure reform. Basic on these exploring, this paper would like to propose my basic visions about the adjusting and optimizing criminal penalty structure.

I . Some factors affect the adjustment of criminal penalty structure: the crime situation, crime circle and criminal policies.

1.1. The crime situation and the criminal penalty structure

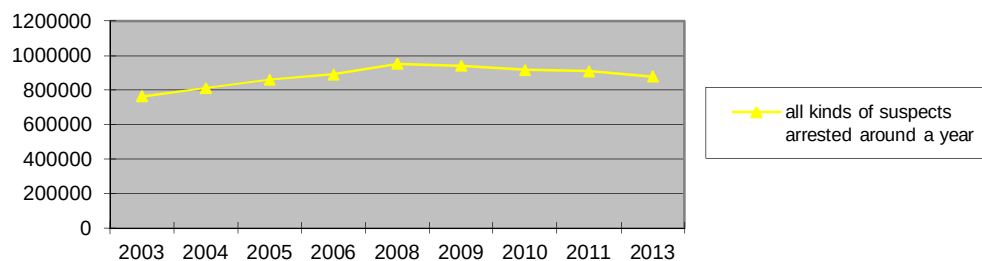
Crime and penalty go always concomitantly. Where there is a crime, there is a corresponding penalty. In the short term of human history, the forms and the means of crimes have constantly been developed and changed with society development, and the criminal penalty, which serve as measures to punish and curb crimes, should be drew up corresponding with the crime situations. In other words, for the degree of punishment, it isn't immutable and frozen, but changed with the time and place where it will be applied. Especially, the scope and the degree of punishment are drastically determined by the crime situation. Therefore, the criminal penalty structure, namely the scope and the degree of punishment, should be adjusted in time with the society environment and crime situation. Definitely, when the society environment is full of crimes and the public security is disturbed by the illegal behaviors, the legislators should adjust the criminal penalty and adopt severe criminal penalty measures to curb and punish crime; conversely, when the situation of crime become gradually mitigation, the criminal penalty should also be adjusted, and the legislators should apply some certain leniency penalty measures. In all, "the criminal penalty system should be correspondingly adjusted in accordance with the crime situations."¹

The premise and the foundation of establishing a scientific criminal penalty system are a correctly understanding of crime situation. The aim of penalty is to prevent and curb the crime, thus the choice of the scope and the degree of criminal penalty system should be on the basis of the crime situation, and these scope and degree should have a reasonable boundary, which should effectively punish and curb the crime. Actually, the adjustment of criminal penalty structure could be put into practice by choosing the scope and the degree of criminal penalty. And this adjustment should also be in the light of the prediction of the overall crime trends. During this decade, the crime situation has changed obviously a lot. And the data as follow can

¹ Gao Mingxuan, Zhao bingzhi: Comparative Study on the General Theory of Penalty, Beijing University Press, 2008.7.

prove this. In respond, the criminal penalty structure has also been adjusted in certain extent.

Chart 1:

(These data are cited from the working reports(from 2004-2014) of the Supreme People's Procuratorate of the People's Republic of China(SPPPRC)². Actually, these data are the number of all kinds of suspects arrested around a year, not the number of cases registered in department of public security, but they, to a great extent, can also show the situation of crime in that years.)

From the chart, we can see that the crime rate showed a significant increase before 2008, but after that, it dropped slightly. And the number of the crimes is always maintain in a relative stabilize lever between the lowest, 764776 persons in 2003, and the highest, 952583 persons in 2008.

"The penalty established in Criminal Code 1979, which was the first Criminal Law in China, was relative mitigation. However, with the whole society environment change, the crime situation had changed a lot and the rates of serious criminal offence and economic crime had a significant increased, and the public security situation was grim. The legislators, thus, considering this situation, aggravated the criminal penalty and increased the punishment degree through the legislative methods, including the special criminal laws and accessory criminal laws. So, the China's criminal penalty structure became a severe punishment system."³ After the enforcement of Criminal Code 1997, there were 8 criminal law amendments issuing in succession. When the first 7criminal law amendments amended, increased or interpreted the types of crimes or the manifestation of crimes, the scope (or the total number of) and the degree of criminal penalty were also increased. In fact, the first 7 amendment have aggravated the criminal penalty, such as establishing the death penalty for some types of crimes. But when the crime situation changed after 2008, namely, the crime rate decreased gradually after 2008, the criminal penalty had a significant change in quality made by the Eight Criminal Law Amendment in2011, which abolished death penalty allocating in 13kinds of crimes, and adjusted life imprisonment and established the community correction system. We, thus, can say that the criminal penalty structure, for the sake of prevent and punish the crime, is adjusted to the crime situation.

1.2. The crime circle and the criminal penalty structure.

The crime cycle, in China's theorists, is referenced to the criminalization lever. The contents of the criminal law are relative to 'crime' and 'penalty'. The quantity and the quality of 'crime' and 'penalty' in criminal law are not always unchanged, instead changing constantly with the society environment and the crime situation. When the criminalization lever is changed in according with the society environment, the quantity and degree of the criminal penalty will be adjusted timely so that it can balance the relations between the crime and criminal penalty. It, in China, generally uses the analyzing pattern of "qualitative and quantitative" to determine a

² See the website of The Supreme People's Procuratorate of the People's Republic of China: <http://www.spp.gov.cn/gzbg/>

³ See Chen Xingling: The Adjustment of Criminal Penalty Structure under the View of Criminal Policy. In Chinese Journal of Law, 1998,6,47.

crime. This pattern means that when decide a behavior whether it is a crime or not, the judge should not only consider the nature of the behavior, but as well as the consequence quantifiers, which means the degree of endanger society, caused by this kind of behavior. So there are two elements to determine the lever of criminalization in China, the nature of behavior and the consequence quantifiers.

Since China's reform and opening-up was launched in 1978, particular in recent two decades, the laws have gradually stepped in our people's daily life. And it also means that the adjustment scope of criminal law expanded constantly. Base on the analyzing of the criminal law legislation in China after the enforcement of Criminal Law Code 1979, we can find that the types of the crimes have tremendously been increased. This increasing can only be implemented through enhancing the lever of criminalization. Every type of crime increases in the Criminal law meant the number of penalty or the scope of penalty is also increased. For this, we can get the evidences from the criminal law amendments. It have implemented eight amendments of the criminal law since 1999, and seven amendments have adopted the criminalization policy in all: the First Amendment in 1999 added one type of crime; the Third Amendment in 2001 added three types of crimes; the Forth Amendment in 2002 added four; the Fifth Amendment in 2005 added three; the Sixth Amendment in 2006 added nine; the Seven Amendment in 2009 added nine too and the Eighth amendment in 2011 added nine again. As the increasing of crimes, it is inevitable that the amount of increasing of penalty could also be increased. Such as in these eight criminal law amendments, the fixed-term imprisonment is increased by 26; the criminal detention, 21; the fine, 21; the public surveillance, 5; the confiscation of property, 3; the deprivation of political rights, 1; the life imprisonment, 1, the death penalty, 1. The increasing of amount of penalty is mainly fixed-term imprisonment, and most of them are bound with 5 years. It looks like not so severe for the whole criminal penalty system, but it has increase the scope of the penalty system. And with the death penalty and the life imprisonment added, it, obviously, to a lesser extent, increases the severe of the whole penalty system in quality. Obviously, although we could not deny that the increasing of the penalty amount does not necessarily aggravate the punishment, it changes the quantity of the penalty or the scope of penalty. Punishing the behavior, however, which should have be condemned by the moral norms, through criminal penalty, looks like very severe for the results of the behaviors.

1.3. The criminal policy and the criminal penalty structure

The criminal policy is referred to the strategies which the judicial authorities apply the punishment and other treatment measures to the crime behaviors and the offenders, for the sake of punishing and preventing the crimes effectively.⁴

Without doubt, in the view of the criminal policy, the criminal penalty, which is a necessary means for putting the crime policy into practice, occupies an important position. But the efficiency of criminal penalty is very limited. In the ancient society, the authorities curbed the crime only through the severe punishment, which even was regarded as a good thing as ancient people lacked of correctly understanding the crimes. In the paternalistic society, it was apparently a matter of common frequent occurrence that the criminal penalty, which did not bring any welfare to the people instead even more disastrous affect, was expanded and abused and even became the tool of autocratic rule. In other words, the criminal penalty did not make the extinction of crime, but also committed new crimes. So we have to consider the necessary and humanitarian of criminal penalty, which had been emphasized repeatedly by the criminal classical school. But the effectiveness of criminal penalty was exaggerated by the deterrent theory of punishment, and even it was considered the main basis for the existing of criminal penalty. We can all know that it is very limited for the deterrent of punishment, which had been discussed by the criminal positive school and have been approved by the judicial practice. Now the purpose of criminal have been changed from the merely punishment to prevention, and then to the purpose of penalty rectification. When we prevent the crime, therefore, criminal penalty is

⁴ Chu Haizhi: Outline of Criminal Science Integration, Beijing University Press, 2008, 80.115.

not only measure to use, but also other legal norms, such as the Law of Torts, the Administrative Penalties Law, can be used together to prevent crime. And all these changes are basic on the criminal policy concepts. The establishing concepts of criminal policy make us to pay more attention to the society effectiveness of criminal penalty, so the legislators have to pay more attention to the reasonable configuration of criminal penalty structure.

For the sake of preventing crime and protecting the social stability, it has constantly changed the criminal policies in China. And the criminal penalty structure has been also changed a lot according to the differences of criminal policies.

In 1980s, social contradictions got more and more sharp and the crime rate had also sharply increased as the transition of the whole society and the changing of the values of the people in China. The China's government began to implement the policy of severe cracking down on crime, which brought huge amendments in criminal law, particular in the criminal penalty structure. All of these amendments focused on aggravating penalty. The most obvious feature was the number of the death penalty crimes increased greatly.

Obviously, the relations between 'crime' and 'penalty' were broken by the policy of severe cracking down on crime, by which unreasonable and confusion function of criminal penalty resulted in. During the 1980s and 1990s, and even in the early of 2000s, the whole state implemented the policy of severe cracking down on crime, and the results of these were that they achieved a short term good effect in quelling crime, but for the long term, their performs were disappointment as they can not curb effectively crime. According the working report of SPPPRC in 2003, "With the primary task of maintaining social stability, the procuratorate authorities have performed their bounden duties of examination and approval of the arrest and conducting prosecution of a criminal suspect, and have upheld the principle of severe cracking down on crime. In the past 5years (from 1998-2002), the procuratorates authorities have approved the arrest of about 3601357suspects, and have prosecuted 3666142 offenders, they increased by 5years ago 24.5% and 30.6% respectively. ⁵ And during the years from 1993 to 1997, the number of arrests of suspects was 2893771, and the number of prosecuted offenders was 3328698.⁶ According the above data, we can see that the criminal policy of severe cracking down on crime did not achieve the aim of curbing crime.

In 2006, China changed the criminal policy according to the crime situation and the judicial experience of curbing crime, and it began to implement the criminal policy of combining punishment with leniency. The main contents of the criminal policy of combining punishment with leniency include two points: 1) it should deal with each case on its merits according to the gravity of the crimes and the offender's personal dangerousness, and should combine the principle of suiting punishment to crime and the principle of individualized penalty; 2) it contains two basic policy, namely, punishment policy and leniency policy. And these two individual policies should contain and complement mutually. With this criminal policy, the crime situation was controlled in certain degree, and the rate of crime showed a slight decrease after 2008, during these years, the procuratorates authorities have approved the arrest of about 2642067 suspects and according the crime policy, the authorities have decided according the law not to arrest 311460 suspects, who just committed minor criminals. We can also know from these data that, compared with the criminal policy of severe cracking down on crime, the crime policy of combining punishment with leniency could, to a great extent, curb the crime.

However, at present, it is not correspondence between the requirement of criminal policy and the function of penalty structure, namely, the combining punishment with leniency policy requires the foundation of the penalty is preventing and correcting the offender, but, in fact, the criminal penalty now is a severe penalty structure which underlines the punishment and preventing. Now, the death penalty and imprisonment play an important role in the criminal penalty structure in China, and even most of imprisonments are life imprisonment and fixed-

⁵ See the website of The Supreme People's Procuratorate of the People's Republic of China: <http://www.spp.gov.cn/gzbg/>

⁶ See the website of The Supreme People's Procuratorate of the People's Republic of China: <http://www.spp.gov.cn/gzbg/>

term imprisonment of not less than 5 years and majority of them are not less than 10 years. Thus, without any doubt, the China's criminal penalty is severe penalty system. And the criminal justice and criminal law enforcement subject to this severe penalty structure, lead to that the criminal policy of combining punishment with leniency is hardly put into effect. It, thus, has to adjust the current criminal penalty structure according to the criminal policy.

II . The orientation of the adjustment of the criminal penalty structure: penalty mitigation

2.1. The basic present situation of criminal penalty structure in China: severe structure.

The traditional concept of China's legislators is that it needs to use the severe punishment to govern the turbulent days, but to the peace situation, mitigation punishment is enough. For the past decades, considering the society environment and the crime situation, the legislators always claim to apply severe punishment to curb the crime, and the whole criminal penalty structure prefer constantly to choose severe punishment. So, to a great extent, there is an objective necessity for the existing of the severe penalty structure in China.

We said the criminal penalty structure current is severe basic on the analyzing of the constitute elements of penalty structures. The basic elements of criminal penalty includes: 1) the category of criminal penalty. There are 5 kinds of principle punishment, which include public surveillance, criminal detention, fixed-term imprisonment, life imprisonment and the death penalty, and 4 kinds of supplementary punishment, which are fine, deprivation of political rights and confiscation of property. The principle punishment is a penalty method with deprivation or restriction of personal freedom. The supplementary punishment is not restriction of personal freedom, but the applying ways of it are always combined with principle punishment or the other kinds of supplement punishment, which will result in more severe punishment when they are applied. 2) The proportion of the criminal penalty. In China's Criminal Code, there are 55 types of crimes configured with death penalty, 100 types of crimes configured with life imprisonment, and 367 types of crimes configured with fixed-term imprisonment of non-less than three years. Overwhelming, majority of crimes are configured with severe penalty. 3) The margin of penalty. The highest legal punishment is death penalty, which is too severe; the lowest legal punishment is not less than 6 months, which is also severe.

Obviously, it has showed that there was a tendency of criminalization in the previous amendments. Unfortunately, although the types of crime increased much more, the criminal penalty structure in quality have not been adjusted largely in the first seven amendments yet. In the Eighth Amendment, we can find the criminal penalty structure had been adjusted a lot. And we can't say that this adjustment legislatively responds to the relations between the 'crime' and 'penalty'. This adjustment mainly included three points: 1) it abolished the death penalty allocated in 13 kinds of crimes, which belong to economic, nonviolence crime which is hardly ever applied into judicial practice; 2) it aggravated relatively life penalty and enhanced the lever of certainty of punishment execution. This adjustment has made a tie between the life penalty and death penalty, and has partly improved the structure of criminal penalty; 3) it established the community correction system in China. All in all, the Eighth Amendment is different from the first seven amendments as it did not aggravate the penalty system, but made the whole system become more mitigation in a certain extent. However, there are still some defects. In other words, this adjustment is only for some part, and did not bring too much change. And these defects could be included: 1) the decreasing of the quantity of crime of death penalty in this adjustment is not enough. The death penalty allocated in 13 kinds of crime have been abolished in this adjustment, but some of economic and nonviolent crimes, such as the crime of fraud in financing, the crime of smuggling counterfeit currency, have not been abolished yet. 2) When the death penalty has not been abolished at all, increasing the severe degree of life imprisonment and fix-term imprisonment would lead to a tendency toward more aggravated penalty in the whole criminal penalty structure, which goes against purpose of the mitigation of punishment.

Above all, it goes without saying that China's criminal penalty structure is a severe

structure. We can not say that the penalty structure is more severe, the effectiveness of criminal penalty will be better. It has not alternative but to use severe penalty for some crimes, but when the situation changes, the punishment should apply the light penalty as far as possible. This is the requirement of the humanitarianism. As a criminal researcher, we should hold this humanitarianism opinion.

2.2. The orientation of the adjustment of the criminal penalty structure: penalty mitigation.

The penalty mitigation is an inevitable trend of historical development, and it is a certain requirement of criminal law humanitarianism. And there are objective foundations for the penalty mitigation of criminal penalty structure in China. Firstly, the crime situation allows the legislators to apply the light punishment to prevent crime and protect the society security. Based on the crime data in the chart¹, we can see that the crime rates show a gradual decrease after 2008, and the rate in 2013 drifted down to 879817, roughly where it was eight years ago. In a certain extent, the crime situation has been greatly changed, and the current aim of penalty is not to curb the development of the crime, but to prevent and correct criminal. And the foundation of the severe criminal penalty structure might not be in conformity with the current aim of penalty. Secondly, the aim of criminal policy of combining punishment with leniency is to prevent and correct crime. It has greatly changed from the merely punishment to society prevent and to the combination of preventing and correction. The function of severe criminal penalty structure is mainly to punish, not to prevent and even not to correct the crime. Thus the severe criminal penalty structure has to be adjusted toward the mitigation. Thirdly, according to the criminal penalty reform tendency in the world, the penalty mitigation is the major trend. The abolishing of death penalty is one of important features in this world trend. And the kinds for criminal penalty are also changed, such as the fine play an important role in the criminal penalty system in west countries and the alternative penalty system has been established, etc. Therefore, the penalty mitigation should be the orientation of the adjustment of the criminal penalty structure.

III. Adjusting and optimizing the criminal penalty structure in China

3.1. Adjusting and optimizing the category of criminal penalty

The reform of criminal penalty structure is not only focus on the changing of the specific type of criminal penalty, but it should pay more attention to the whole criminal penalty system, so that the elements of criminal penalty could be more scientific and reasonable. The criminal penalty structure is a stabilizing form of interconnection between, and a basic mode of interaction between, the different types of penalty stipulated by the criminal law. "In essence, the criminal penalty structure is the whole scope and the degree of criminal penalty, but in content, it is the proportion and the compound mode of the category of penalty."⁷ So we can adjust and optimize the criminal penalty structure through the category of penalty, the proportion of penalty and the extent for punishment.

3.1.1. The diversification of category of penalty

The principle of suiting punishment to crime and the principle of individualized penalty demand the diversification of criminal penalty system. In west countries' criminal laws, diversification of criminal penalty system is very common and it has made the criminal penalty system more reasonable and scientific. No single kind of penalty can solely possess all the required properties of the whole criminal penalty system. For the sake of preventing crime and crime correction, the whole penalty system should set different available penalty methods, which they should be reasonably set and with proper proportions.

For criminal penalty structure in China, the diversification of penalty is desperately

⁷ Song weiwei, Han mei: "Penalty Tending to Light Generally and Unipolar Development": Basic Direction of Our Penalty Structure Reform. In *Hebei Law Science*, 2014, Vol.32.No.3. 80.

inadequate, and belongs to a unitary system, in which there is not security punishment. It merely applies the administrative compulsory measures to punish illegal act, of which the lever of gravity is lower than that of a crime. And these administrative compulsory measures, including the correctional education, reformatory, revoking the driving license and banned from practicing, contain some features of security punishment, but the legislation of them is highly imperfect. So it is necessary to establish the security punishment to replace the administrative compulsory measures.

3.1.2. The adjustment of the category of criminal penalty

3.1.2.1. Strictly limiting the application of the death penalty

To the criminal penalty structure reform in China, the death penalty is the most important issue, because it is the most important factor in the criminal penalty system. The changing of the most severe criminal penalty measure can best embody the adjusting of criminal penalty structure, but only if it relates to the changing of the most severe criminal penalty measure, the changing of the most light punishment measures can embody the influence to the criminal penalty structure. Although the Eighth Amendment has abolished the death penalty allocated in 13 types of crimes, which are nonviolence crimes, but there are many death penalties allocated in other crimes. Trying to decrease proportion of death penalty in legislation and juridical practice, and even completely abolished the death penalty, is the most significant task in the future for legislators and the criminal courts in China.

However, in the cases of retaining the death penalty, the important thing is to strictly limit the application of the death penalty. And there are 3 ways to put it into practice: 1) it should explicate the applicable condition of death penalty, namely, it should provide that the death penalty shall only be applied to criminals who have committed extremely serious crimes, thereby inflicting serious injury or death; 2) it should strictly limit the applicable condition of death penalty for some violent crimes, and should provide precisely that the inflicting serious injury or death is the only condition for applying death penalty to the violent crimes; 3) it will abolish the death penalty for the nonviolent crimes. These kinds of crimes are not relative to the results of injury or death, even though they involve a huge sum property loss, should not be allocated death penalty.

3.1.2.2. Specifying the applicable condition of life imprisonment.

One important point for the adjusting criminal penalty structure by the Eight Amendment is to aggravate the life imprisonment through extending the term of actual execution of life imprisonment, namely, it increases the minimum sentencing from 10 years to 13 years, which aggravates the degree of life imprisonment. So when the severe of life imprisonment is increased, it needs to limit the application of life imprisonment. Because the punishment of life imprisonment is a measure to roundly deprive the freedom rights of human. Therefore, the criminal law should clearly stipulate the applicable condition of life imprisonment. The China's criminal law has only stipulated the condition of death penalty without any specific provision for the application of other penalty measures, including the life imprisonment. With the trend of death penalty will decrease and even be abolished, and the life imprisonment will take place of the death penalty and become the most important and most severe penalty, China's criminal law should clearly stipulate the applicable condition for life imprisonment. This is the first aspect. Secondly, it should provide that the life imprisonment could not be applied to the juvenile delinquency, and the crimes committed by the aged men over 75. The Eighth Amendment has provided the elderly crime, who is the aged men over 75, exempt from death penalty. So, this regulation should also be applied to the life imprisonment.

3.1.2.3. Limiting the adoption of the criminal detention.

The penalty of criminal detention is a short term of punishment, which term shall be not less than one month but not more than 6 months. Meanwhile, the defects of criminal detention are also obvious. Considering the situation of prison in China, the criminal detention would make

the offenders get cross contamination in prison, namely, the offenders who are sentenced criminal detention would be badly impacted by other offenders, and they will impart crime-committing methods. So the effectiveness of criminal detention goes diametrically against the aim of criminal penalty. As one kind of light punishment, however, it is very important for the criminal detention to adjust the degree of the penalty. But it needs to adjust and optimize the criminal detention by the way of limiting the application of the criminal detention through two ways: 1) it should establish the exchanging system between the other alternative measures and criminal detention; 2) it should provide the probation conditions for the criminal detention. It needs to limit the application of criminal detention and even try to decrease the number of offenders who are sentenced criminal detention.

3.1.2.4. Improving the status of fine in the criminal penalty structure.

Beyond seas, the penalty of fine plays an important role in the whole criminal penalty structure. Because the penalty of fine can prevent the offenders get the cross contamination in prison and it does not isolate the offenders from society and it would be helpful for the offenders to be resocialization. Meanwhile, fine has an economically efficiency and it could save the judicial resources. Basic on these advantages, most legislators and judges favor fine. But in China, fine is just a supplementary punishment. Although it can be applied exclusively or be applied concurrently with other principle and other supplementary punishment, the scope of application is still limited. And most of them do not allocate fine penalty, and only 194 types of crime are allocated fine. Thus, it should provide fine as the principle punishment, not the supplement punishment, and should expand the applicable scope of fine, so that improve the status of fine in criminal penalty structure, and make the penalty structure toward penalty mitigation. Furthermore, it should extend the scope of application of fine.

3.2. Defining difference between the margin of the base and the aggravating of the criminal penalty.

In China's penalty structure, there are several penalty grades, namely, basis for measurement of penalty, which is for the foundation offense, and the grades of aggravating (mitigating) measurement penalty, which is for the crime beyond the foundation offense but with aggravated circumstances or mitigating circumstances. Generally, fundamental offense is a norm phenomenon, and the aggravated offence is irregular. And the content contained by the fundamental offence should normally be more than that contained by aggravated offence. So the reasonable grades of criminal penalty for the fundamental offence should be also bigger than that for the aggravated offence. Further more, if the maxima limit of legally prescribed punishment in an individuate case is too high, and the margin of aggravated offence is bigger than that of fundamental offence, it will result in the punishment of the individual aggravated offence increasing sharply, and it will also make against the norm and limit the Judges' discretion and even lead to apply criminal penalty unreasonably. Thus, it needs to define the difference between the margin of the base and the aggravating of the criminal penalty.

I. Bevezetés

A 2001.09.11-i támadásokat követően új szabályok léptek érvénybe a légi közlekedésben, új helyzetbe kerültek a légi utasok, és évről-évre bővül a légi közlekedők jogait korlátozó intézkedések száma. A jogalkotói törekvések és a jogvédő szervezetek törekvései között fennálló ellentétek dacára azt mindenki belátni kényszerül, hogy a „mai megváltozott világban” nagyobb mértékű szabadságkorlátozás fogadható el indokoltnak¹, mint évtizedekkel ezelőtt.

A bűnmegelőzés és a bűnüldözés döntéshozói sokszor heves tiltakozást kiváltó lépésekre kényszerülnek. A légi közlekedés szabályai is fokozatosan szigorodtak: először a szúró-vágó eszközöket tiltották ki a repülőgépek fedélzetéről, majd az utasok a folyékony anyagokról kényszerültek lemondani, mára pedig kénytelenek hozzájárulni, hogy a reptéri dolgozók a ruháik alá lássanak. Az eszköz neve testskenner.

A biztonsági testskennernek olyan technikai eszközök, amelyek alkalmasak arra, hogy az általuk az emberi testre vetített, arról visszaverődő sugarak segítségével pontos képet alkossanak a testfelületről. Ezáltal a reptéri átvilágítást végző dolgozók könnyedén kiszűrhetik a ruha alá rejtett tárgyakat, például a fegyvereket, vagy folyékony illetve plasztik robbanóanyagokat.

A géppel összeköttetésben álló monitoron megjelennek az utas testének körvonalai. A reptéri dolgozóknak így csak egy pillantást kell vetniük a monitorra, hogy megállapíthassák, van-e valamilyen tömegpusztításra alkalmas eszköz az utas testére rögzítve.

Az elmúlt esztendőkből az emberek fokozatosan adtak fel alapvető jogaikból, személyi integritásukból. Az alább felvetett kérdések, valamint az arra adott lehetséges válaszok célja, hogy közelebbről szemléltesse azt a folyamatot, amelynek során több alapjogi chartába is belefoglalt alapvető jog lényeges tartalmának megőrzése kerülhet veszélybe.

Szükséges leszögezni, hogy noha e tanulmány írója tisztában van az alábbiakban sorra vett intézkedések alapjával, azaz a nemzetbiztonság, közelebbről az emberi élet védelmével, azokkal egyetért, de szükségesnek véli rámutatni, hogy a félelem hajtotta lépések sokszor az alapjogsérelem határait súrolják, és különösen indokolt volna, hogy az ilyenkor alkalmazott szabályozás átgondoltabb, pontosabb legyen, illetve stabilabb biztosítékokat hordozzon magában.

II. Biztonság, nemzetbiztonság: szabadság?

Mielőtt megvizsgálásra kerülnének a terrorizmus elleni harc keretében a közelmúltban foganatosított intézkedések alapjog korlátozó motívumai, fontos magával az intézkedések mozgatórugójával is megismerkedni, vagyis az alábbiakban mindenekelőtt a biztonság fogalmát szükséges körüljárni.

A biztonság fogalmát – több kísérlet ellenére – még mindig nehéz pontosan megragadni. Az azonban megállapítható, hogy az egyénben magára a biztonságra, illetőleg a biztonságérzetre való igény általában valamely veszély bekövetkeztekor, vagy annak bekövetkeztével való fenyegetéskor jelentkezik. Mióta a különböző természeti katasztrófák előfordultak, a bűncselekmények elkövetése, a balesetek és a terrorakciók száma ilyen mértékben

¹ Miklósi Zoltán: A terrorizmus elleni „háború” és az emberi jogok. In: Fundamentum, 2004. 3. sz. 43. o.

megsokasodott, a biztonságérzetre való alapvető igény is a mindennapok részévé vált.²

Ahhoz, hogy magáról a biztonságról mégis képet lehessen alkotni, a következőket indokolt rögzíteni: kiinduló meghatározásként elfogadható, hogy „a biztonság a biztonság hiányával áll korrelatív viszonyban. A biztonság hiánya pedig fenyegetést, veszélyt, ártalmat, károsodást, hátrányt jelent és félelemmel, gyötrellemmel, szenvedéssel jár. A biztonság tehát a fenyegetések, veszélyek, és ártalmak hiányát, illetve az azokkal szembeni hatékony védeltséget, oltalmat jelenti”.³

A biztonság – mint alkotmányi érték – alkotmánybírósági védelemben részesül, s ha alkotmányossági vita merül fel az alkotmányi értéknek minősülő biztonság, valamint más alkotmányi érték kollízióját illetően, akkor az Alkotmánybíróság döntheti el, hogy adott kollízióban a biztonság milyen jellegű és arányú védeltségben részesül.⁴

Az antiterrorista jog kivételes rendelkezéseinek legitimáló bázisává a biztonság vált. A terrorizmusból fakadó súlyos veszélyeztetettség a humán biztonságot és a biztonsághoz való jogot „olyan magas hierarchiai fokozatú értékévé avatta, amely megfelelő szintű szabályozás révén megalapozhatja bizonyos alapjogokat és más alapértékeket korlátozó jogi normák megalkotását is.”⁵ Az ilyen korlátozó jogi normák a terrorizmus fényében a korábbinál drasztikusabb megszorításokat tartalmazhatnak, valamint a korlátozások jelentős mértékben átírhatják a szabadságjogok eddig ismert, kiterjedt biztosítékainak alkalmazhatóságát is, mivel a széleskörű szabadságjogok biztosítása mellett különösen nagy nehézséget jelenthet a biztonság fenntartása. Szem előtt kell tartani azt is, hogy biztonság nélkül maguknak a szabadságjogoknak az érvényesülése is veszélybe kerül.

Felmerül azonban, hogy hogyan érhető el a szabadságjogok alapvető tartalmának megóvása, ha valamely szabadságjog érvényesüléséhez a biztonság, jelen esetben pedig a nemzetbiztonság feltétel nélküli fenntartása szükséges, ami viszont adott esetben csak – e tanulmány tárgyát is jelentő – alapvető jogok érvényre juttatásának visszaszorításával valósítható meg.

További kérdést vet fel magának a nemzetbiztonság fogalmának tartalommal való kitöltése, figyelembe véve, hogy az alapjog-korlátozásokat többnyire nemzetbiztonsági indokok generálják. A nemzetbiztonsági érdek fogalmát a magyar jogrendben a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény határozza meg. Eszerint nemzetbiztonsági érdek: Magyarország függetlenségének biztosítása és törvényes rendjének védelme, ennek keretén belül az ország függetlensége és területi épsége elleni támadó szándékú törekvések felderítése, az ország politikai, gazdasági, honvédelmi érdekeit sértő vagy veszélyeztető leplezett törekvések felfedése és elhárítása, a kormányzati döntésekhez szükséges, külföldre vonatkozó, illetve külföldi eredetű információk megszerzése, az ország az alapvető emberi jogok gyakorlását biztosító törvényes rendjének, a többpárti rendszeren alapuló képviselői demokráciának és a törvényes intézmények működésének jogellenes eszközökkel történő megváltoztatására vagy megzavarására irányuló leplezett törekvések felderítése és elhárítása, valamint a terrorcselekmények, az illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelem, valamint a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák illegális forgalmának felderítése és megakadályozása.⁶

A terrorizmus elleni küzdelem keretein belül a „nagyobb jó érdekében” legitim módon következhet be egyes alapjogi értékeknek a korábbinál radikálisabb korlátozása, ami megnyithatja az utat az önkény felé. Ebből kifolyólag feltétlenül szükséges, hogy a korlátozások

2 Ádám Antal: Biztonság, kötelességek, tilalmak és felelősség az alkotmányi értékek között, In: Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2005. 30. o.

3 Ádám: Biztonság, kötelességek, tilalmak... 30. o.

4 Ádám: Biztonság, kötelességek, tilalmak... 37. o.

5 Ádám Antal: Az alkotmányos jogállam újszerű feladatai és működése. In: Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára. (Szerk. Csefkó Ferenc) Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 140. PTE ÁJK, Pécs 2008. 50. o.

6 A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 74. § a) pont

foganatosítására felhatalmazott szervek – a szabadságjog-korlátozások indokoltságát, valamint folytonosságát illetően – állandó, független felügyelet alatt álljanak, elkerülendő az esetleges visszaéléseket.

Magyarországon többek között ilyen szerepet tölt be az Alkotmánybíróság. Az alapjogok védelme érdekében a nemzetbiztonsági szabályozással összefüggésben kifejtett gyakorlatát tekintve kiemelkedőnek számít a 9/2014. AB számú határozata az egyes törvényeknek a nemzetbiztonsági ellenőrzés új szabályainak megállapítása érdekében szükséges módosításáról szóló 2013. évi LXXII. törvény (továbbiakban: Nbtvmód.) 9. §-a és 13. §-a egyes szövegrészei, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 72/C. § (4) bekezdése alaptörvény-ellenességének megállapításáról. Az Alkotmánybíróság szerint az Nbtvmód. 9. és 13. §-a „megteremtik a szabályozási kereteket az ellenőrzött személyek és családjuk életének, személyes kapcsolatainak, akár intim életének megfigyelésére”.⁷ A törvénymódosítással kapcsolatosan az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy az Nbtvmód. azon szabályozása, hogy „a nemzetbiztonsági szempontból kifogástalan magatartású, családi életű és kapcsolatrendszerű érintettek családtagjaikkal együtt bármikor ellenőrizhetők, mind az ellenőrzés folyamatosságának előírásával, mind a titkos információgyűjtés lehetőségének megteremtésével túlmegy a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog szükséges és arányos korlátozásának mértékén”. A szabályozás olyan személyek vonatkozásában is lehetővé teszi a legdrasztikusabb, a jogviszony időtartama alatt folyamatosan fennálló megfigyelést és készletező adatgyűjtést, akikkel szemben semmilyen terhelő adat nem merült fel. Így az ellenőrzés gyakorlatilag konkrét ok és cél hiányában, hosszú időn keresztül is végezhető. Az Alkotmánybíróság határozatában kimondta, hogy „nem állapítható meg, hogy az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében írtakkal összhangban feltétlenül szükséges lenne feljogosítani a folyamatos, bármikor alkalmazható ellenőrzésre és az ezzel járó, a magánszférába szükségképpen beavatkozást jelentő eszközök akár állandó alkalmazására az ellenőrzésre jogosult szervezetet”, ezért a hivatkozott szabályozást alaptörvény-ellenesnek találta.⁸

III. A biztonsági testszkennerek által veszélyeztetett alapjogok, valamint az egészséghez való jog sérülése

1. Az emberi méltósághoz való jog

A testszkennerek alkalmazásának bevezetésével megkérdőjelezhetővé válik az emberi méltóságot és személyi integritást védeni hivatott emberi jogok érvényesülése.

Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmények – és ezzel összhangban Magyarország Alaptörvénye (továbbiakban: Alaptörvény) is – azt mondják ki, hogy minden ember, mindenütt, feltétlenül jogképes, azaz jogalany, vagyis jogi értelemben véve személy. Az Unió Alapjogi Chartájának preambuluma alapján a „Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik.”⁹

Tekintettel a fentiekre, az Unió a Bizottság jogalkotási javaslataiban is arra törekszik, hogy az Alapjogi Charta és az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény rendelkezéseit tiszteletben tartsa.

Az Alaptörvénybe belefoglalt Nemzeti Hitvallás a következőképpen szól: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.” Ezen kívül az Alaptörvény Szabadság és Felelősség című fejezetének II. cikke kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen, továbbá, hogy minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. A III. cikk szerint senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.¹⁰ A szerző meglátása szerint az olyan biztonságtechnikai eszköz alkalmazása, amely az alanyt teljes mértékben

7 9/2014. (III. 21.) AB határozat

8 U.o.

9 Az Európai Unió Alapjogi Chartája

10 Magyarország Alaptörvénye 2011. 04. 25.

levetkőzteti, nyilvánvalóan megalázó helyzetbe hozza, de legalábbis az ilyen szituáció az ellenőrzött személyben a megalázottság érzését kelti.

Jóllehet a testszkennerek alkalmazása még számos egyéb alapjog sérelmét jelentené, de önmagában véve az, hogy komoly hatással van az emberi méltóságra – mint szubszidiárius alapjogra – már megalapozná az alkotmányos védelmet. Tehát az Alkotmánybíróság fellépése minden olyan esetben megalapozott, amikor az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.¹¹

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az emberi méltóság azt fejezi ki, hogy van egy abszolút határ, amelyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl, vagyis van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá.¹² Az Alkotmánybíróság 64/1991 (XII. 17.) számú határozatában kifejtette, hogy a méltóság az emberi élettel eleve együtt járó minőség, s mint ilyen, oszthatatlan és korlátozhatatlan.

A modern alkotmányos jogállamokban az élethez és az emberi méltósághoz való jog, mint legalapvetőbb emberi jog szerepel, amelyet a lehető legteljesebb jogi oltalomban kell részesíteni, tehát e jogok korlátlan volta még az államot is köti.

Mivel a testszkennerek az európai repülőterek magas szintű biztonsága megőrzésének egyik műszaki megoldását jelenthetik, azok alkalmazását határozott és megfelelő biztosítékokkal kell kísérni. Szükséges továbbá az utasok jogait biztosító európai keret, amely megakadályozná, hogy a repülőterek különböző szabályokat alkalmazzanak.¹³

2. A magánszférához való jog

2.1. A magántitok védelme

A testszkennerekkel kapcsolatban heves tiltakozást váltott ki, hogy az ilyen berendezések szinte meztelennek mutatják a vizsgálat alá vont személyt. Az Egyesült Államokban alkalmazott szkennerek ráadásul igen éles képet készítenek olyan privát részletekről is, mint például a nemi szervek.

Az emberi méltósághoz való jog, mint az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása garantálja a szűkebb személyes életszférát. Az általános személyiségi jog által védett értékek közé sorolható különösen az egyén magánszférája, amelyet kiterjesztően indokolt felfogni, vagyis tágabb értelemben ide tartozik minden olyan élethelyzet, viszony, amely az egyén magánéletével függ össze: a magántitok védelme, illetve az ezzel összefüggő információs önrendelkezéshez való jog, valamint a megfigyeléstől való mentesség. Az Alaptörvény mindezek védelmével és biztosításával garantálja az egyénnek a személyes integritáshoz való jogát.¹⁴ A testszkennerek alkalmazása, valamint az eljárás során bekövetkező adatgyűjtés felfogható úgy is, mint az emberi test eszközként való felhasználása, ami veszélyezteti az egyén általános integritását.

Továbbá, amint azt már az előzőekből kitűnt, az emberi méltóság lényege, hogy az egyén autonómiájának létezik olyan része, amely nem vonható más rendelkezése alá, így az ember nem válik eszközzé, alany marad. Az egyén általános integritása pedig az emberi méltóságból fakad. Természetesen a személyes integritás nem fogható fel abszolút jogként, mások, illetve az állam céljai és érdekei alapját képezhetik a személyes integritás korlátozásának.¹⁵

A testszkennerek használatának bevezetése nyilvánvalóan a terrorizmus elleni harc

11 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990. 42.

12 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991. 297.

13 Article 29 Data Protection Working Party: Consultation: The Impact of the use of Body scanners in the field of aviation security on human rights, privacy, personal dignity, health and data protection. Adopted on 11/02/2009

14 Vö. Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: Magyar Alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 2008. 49-50. o.

15 2/1990. (II.18.) AB határozat, ABH 1990. 18.

hatékonyágát hivatott elősegíteni. Kérdéses azonban, hogy az ilyen módon kapott személyes információk összhangban vannak-e a szükségesség követelményével.

A magántitok védelme által nyújtott biztosíték minden olyan információra vonatkozik, amely valamely személlyel összefüggésbe hozható, és az adott személy annak nyilvánosságra kerülését nem kívánja, illetőleg a nyilvánosságra kerülést megakadályozni törekszik. A magántitok fogalmi köre tehát a személyes adatokon belül értelmezhető, ám azon belül mindenki esetében eltérő, hogy mi tartozik ebbe a kategóriába.¹⁶

A reptéri testszkenner belátást engednek az emberek legbelső titkaiba, ezzel előidézve bennük a megalázottság érzését, miután a technikai berendezés legfőbb funkciója, hogy a ruha alá lásson, és megmutasson olyan részleteket is, amelyeket annak viselője nyilvánvalóan eltakarni szándékozott. A biztonsági szkennerek képesek a nemi szervek felfedezésére is, súlyosan sértve ezzel a magánszférához való jogot, nem beszélve azokról az esetekről, amikor az egyén legintimebb részei valamely betegség folytán nem teljesek, vagy a szkennerek valamely, az egyén által eszközölt változtatás okán az egyén született nemétől eltérő nemi szerv létezését tárja fel (transzszexualitás, transzvesztitizmus). Utóbbi esetek nyilvánvaló és durva beavatkozást jelentenek a magántitokhoz való jogba.

Az Alkotmánybíróság szerint a magánszférához való jog sérelmét jelenti az is, ha valaki akarata ellenére, beleegyezése nélkül köteles tőlni azt, hogy számára idegen személy a magánéletébe betekintést nyerjen, a magántitokai, személyes adatai körébe tartozó információkhoz jusson. A magántitok sérelme csak adott relációban vizsgálható, védelmét tekintve viszont általános biztosítékot igényel.¹⁷

3. Az információs önrendelkezéshez való jog

Az egyéneknek a személyes adataikra vonatkozó, az állammal szembeni védelem biztosítására irányuló elvárása az önrendelkezési jogból vezethető le, amely az emberi méltósághoz való jogból eredeztethető.¹⁸ A személyes adatok védelmére vonatkozó igény a testszkenner megjelenésével még inkább fokozódik, mivel az egyének kiszolgáltatottsága így jelentősen megnövekedett, és az ezekbe az adatokba való jogosulatlan állami beavatkozás, ellenőrzés lehetősége kitágult, reális veszéllyé vált.

Magyarország Alaptörvénye szerint, mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák, továbbá mindenkit megillet a személyes adatai védelméhez való jog.

Az információs önrendelkezés tárgya a személyes adat, ezen belül a különleges adat.¹⁹ Személyes adatnak minősül bármely meghatározott természetes személlyel kapcsolatba hozható adat, valamint az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés.²⁰

A testszkenner alkalmazása miatt fontos utalni arra, hogy a személy azonosíthatónak tekinthető akkor, ha őt egy vagy több fizikai, fiziológiai, kulturális azonosságra jellemző tényező alapján fel lehet ismerni. A személyes adat minősítése nem függ attól, hogy arra az érintett mennyire érzékeny. Így nem eredményez beszámításra alkalmas szempontot az, ha valakit nem sért, hogy olyan szerkezeten kell átvonulnia, amely feltárja testének ruhával nem fedett körvonalait, az objektív jogvédelmi igényből eredően adatainak akkor is állami védelemben kell

16 Drinóczi Tímea-Kocsis Miklós-Zeller Judit: Biometrikus azonosítók és az információs önrendelkezési jog In: Konceptiók és megvalósulásuk a rendszerváltozás utáni kriminálpolitikában. Magyar Kriminológiai Társaság – Bíbor Kiadó, Miskolc 2009. 307-313. o.

17 43/2004. (XI. 17.) AB határozat, ABH 2004. 597.

18 Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 50. o.

19 Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 111. o.

20 Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. Törvény 3. § 2. pont

részesülniük, ha ő maga a jogsértést nem tartja jelentősnek, magára nézve veszélyesnek.²¹

Személyes adat az adatokból levonható következtetés is, tehát a biztonsági szkennerek monitorán megjelenő kép tanulmányozásából az utas egészségi állapotára, szexuális szokásaira levont következtetés.

Az információs önrendelkezéshez való jog tartalma az, hogy mindenki maga rendelkezik magántitkainak és személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról.²² Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint mindenki számára követhetővé és ellenőrizhetővé kell tenni az adatfeldolgozás egész útját, vagyis mindenkinek joga van tudni, ki, hol, mikor milyen célra használja fel az ő személyes adatát.

Az adatkezelő kötelessége, hogy kérelemre tájékoztatást adjon az általa kezelt adatokról, az adatkezelés céljáról, jogalapjáról, időtartamáról valamint az adatfeldolgozó nevéről, címéről.²³

Ami a reptéri szkennereket illeti, követhetlenné válik az utas számára, hogy a róla készült képet ki, hol, milyen célra használja fel, nem beszélve az utasok testéről készült képek tárolásának problematikájáról.

Az információs önrendelkezéshez való jog nem abszolút jog²⁴, így törvény kivételesen kötelezővé teheti személyes adat kiszolgáltatását. Miután a közbiztonság, illetve a nemzetbiztonság védelme indokoltta teszi, törvényi felhatalmazás útján a reptereken legálisan kötelezhetik majd a légi utasokat személyes adataik kiszolgáltatására. Az ilyen törvény nyilvánvalóan korlátozza az információs önrendelkezés alapvető jogát, és csak akkor nem alaptörvény-ellenes, ha megfelel az Alaptörvény Szabadság és Felelősség Fejezet I. cikk (3) bekezdésében megkövetelt feltételeknek, azaz ha az alapjog lényeges tartalmát tiszteletben tartja.

Hangsúlyozandó, hogy az alapjog korlátozását lehetővé tevő törvénynek ez esetben szigorú szabályokat kell előírnia az adatok felhasználásának módjával kapcsolatban: az egyén jogai csak a legszükségesebb mértékben sérüljenek. A testszkennerek esetében kétséges, hogy az információs önrendelkezéshez való jog meg tudja őrizni lényeges tartalmát, amikor ilyen durva behatás éri.

A különleges adat többek között a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az egészségi állapotra, ill. a szexuális életre vonatkozó adat.²⁵ A különleges adatok fokozottabb törvényes védelemben részesülnek, mivel az esély- és jogegyenlőség, az egyenlő méltóság minden ember számára csak úgy biztosítható, ha a hátrányos vagy kivételes megkülönböztetésre lehetőséget nyújtó adatok kiszolgáltatásában a lehető legnagyobb mértékben érvényesül az egyén információs önrendelkezésének joga.²⁶

A biztonsági szkennerek bevezetésével legkevésbé az egyénekhez tartozó különleges adatok védelme látszik biztosítottnak. Az átvilágítás során ugyanis a légi utasok rákényszerülnek arra, hogy olyan különleges adatokat osszanak meg a reptéri dolgozókkal, amelyek egészségi állapotukra, szexuális életükre, szokásaikra, valamint vallásos meggyőződésükre vonatkoznak, s amelyek kiszolgáltatásának elkerülésére egyébként jogszerűen törekednek.

Jelentős technikai problémát jelent a reptéri szkennerek által felvett különleges adatot is tartalmazható képek tárolása, továbbá az, hogy magának az ellenőrzés folyamatának is kimunkálatlan szabályai vannak. Bizonytalan az adatok biztonsága, ha a szkennerek összeköttetésben áll a számítógépes rendszerekkel, tekintve, hogy az ilyen rendszerek érzékenyek lehetnek a feltörésre és jogosulatlan felhasználásra.

21 vö. Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 111. o.

22 20/1990. (X. 4.) AB határozat, ABH 1990. 69.

23 15/1991. (IV. 13.) AB határozat, ABH 1991. 40.

24 2/1990. (II. 18.) AB határozat, ABH 1990. 18.

25 Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. Törvény 3. § 3. pont a)-b) alpontok

26 Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 112. o.

Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény. 5. §-a szerint a személyes adat akkor kezelhető, ha ahhoz az érintett írásban hozzájárul, vagy azt törvény elrendeli. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (továbbiakban: Eütv.) 25. § (3) bekezdése továbbá úgy rendelkezik, hogy az érintett egészségügyi adatait annak hozzájárulása hiányában is közölni kell, amennyiben ezt mások életének, testi épségének és egészségének védelme szükségessé teszi.²⁷

Az emberi élet védelmében, amely fokozottabb oltalmat érdemel, a repülőtereken legálisan korlátozhatják az egyén információs önrendelkezéséhez való jogát.

Az Alkotmánybíróság a 65/2002. (XII. 3.) számú határozatában kifejtette, hogy a különleges személyes adatoknak minősülő, szexuális szokásokkal összefüggő adatok kezelésével szemben fokozottabb követelményként érvényesül, hogy az adatkezelésnek konkrét célhoz kötöttnek kell lennie. Az adatkezelési cél túlságosan tág módon történő meghatározása, azaz ha nincs összefüggésben az adatkezelés a megjelölt céllal, továbbá, ha arra bizonytalan esetkörben kerül sor, illetve arra nem a szükséges mértékre korlátozott személyi kör jogosult, akkor az adatkezelés meghatározott cél nélkül, illetve korlátlan módon válik lehetővé.²⁸

Releváns továbbá az Alkotmánybíróság 22/ 2004. (VI. 19.) számú határozata is, amelyben a csomagellenőrzéssel kapcsolatban a testület rámutatott arra, hogy a vagyonőr ennek során köteles úgy eljárni, hogy az ellenőrzéssel érintett személy magántitkaihoz, személyes (különleges) adataihoz illetéktelen személy ne jusson hozzá.

Szükséges ezért, hogy a jogi felhatalmazáson kívül a biztonsági szkennerekkel kapcsolatos jogi garanciák is megfelelően ki legyenek építve, tehát olyan szabályok előírására van szükség, amelyek biztosítják a magánszféra védelméhez való jog korlátozásának arányosságát.

3.1. A célhoz kötöttség elve

Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad felhasználni.²⁹

A reptéri átvilágítás célja a közbiztonság és a nemzetbiztonság védelme, közvetve a terrorizmus elleni hatékony harc. Az adatfeldolgozásnak minden szakában meg kell felelnie ennek a célnak, tehát mind az átvilágításkor, mind azt követően, a kapott információnak esetleges tárolásakor vagy továbbításakor is.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az adatfeldolgozás célját úgy kell az érintettel közölni, hogy az megítélhesse az adatfeldolgozás hatását a jogaira, és megalapozottan dönthessen az adat kiadásáról, továbbá, hogy a céltól eltérő felhasználás esetén élhessen jogaival.³⁰ E tanulmány tárgyát jelentő eljárás esetében felmerül az igény, hogy a légi közlekedésben résztvevők jogaikról és a testszkennerek alkalmazásának hátrányairól széleskörű, maradéktalan tájékoztatást kapjanak, mivel az eljárás bevezetésével nem egy alapjog sérül.

További alapvető garanciaként kell jelentkeznie az adattovábbítás és az adatok nyilvánosságra hozása korlátozásának, ha azonban egy hatáskörrel nem rendelkező reptéri alkalmazott is betekintést nyerhet a légi utasok testéről készült felvételekbe, a nyilvánosságra hozás korlátja nem érvényesül. A célhoz kötöttség ez esetben az adattovábbítás legfőbb akadálya lehet.

A testszkennerek alkalmazásával kapcsolatban az Európai Unió 95/46/EK számú irányelvének (Adatvédelmi Irányelv) 29. cikke alapján felállított személyesadat-feldolgozás vonatkozásában szintén több probléma és veszély merült fel.

Kérdéses egyrészt, hogy az utasok testéről készült képek tárolásra kerülnek-e, s ha igen, a

27 56/2000. (XII. 19.) AB határozat, ABH 2000. 527.

28 65/2002. (XII. 3.) AB határozat, ABH 2004. 1589.

29 Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 118. o.

30 15/1991. (IV. 13.) AB határozat, ABH 1991. 40.

tároló adatbázisok milyen biztosítékot nyújtanak a feltörés ellen, másrésről pedig a reptéri hatóságok hogyan védekeznek a már említett visszaélésekkel szemben. Az adatok szigorúbb védelmét garantáló újabb számítástechnikai beruházások nyilván tovább növelnék a repülőtérszolgálatoknak a testszkennerek beszerzését követően már amúgy is megnövekedett költségeit, ezért félő, hogy az adatvédelmi beruházásokat költségtakarékosság címen elvetik, tekintettel arra, hogy eddig nem volt szó az EU által biztosított, vagy egyéb támogatásról.

4. A diszkrimináció tilalma és az etnikai alapú profilalkotás

A biztonsági szkennerek alkalmazásának további vonzata volt, hogy a repülőtéri ellenőrzési pontokon a próbautasok során látszólag faji, illetőleg etnikai alapon választották ki azokat a légi utasokat, akiket a személyi integritás szempontjából meglehetősen kényelmetlennek minősülő testszkennelő vizsgálatnak vetették alá.

E helyütt szükséges kitérni az ún. etnikai profilalkotásnak, mint a terrorizmus elleni harc egyik eszközének már sokak által vitatott szabályaira és megkérdőjelezett hatékonyságára, különös tekintettel arra, hogy a jelenség egyik színtere a légi kikötők testszkennerekkel ellátott ellenőrző pontjain található.

Az etnikai alapú profilalkotás a terrorizmus elleni harc részeként bevezetett rendészeti intézkedésnek tekinthető. Itt figyelembe veendők a terrorizmus elleni harc retorikái sajátosságai, azaz, hogy a tragikus eseményektől (vagy azok bekövetkeztének félelmétől) sokkolt társadalom hangulatváltozásait a jogalkotó és a jogalkalmazó sokszor arra használja fel, hogy olyan irányba terjessze ki közhatalmi jogosítványait, amelyről korábban csak álmodni mert.³¹

Így a terror elleni küzdelemnek „köszönhetően” fokozatosan olyannyira kibővült a hatóságok eszköztára és jogköre, hogy mára már különösebb alkotmányossági aggályok nélkül fagyasztják be a terrorgyanús személy bankszámláit, határozatlan időre veszik őrizetbe és tartják fogva, valamint pusztán etnikai hovatartozás alapján fogatosítanak ellene intézkedéseket.

Az etnikai alapú profilalkotásnak nevezett, Amerikában eredetileg a kábítószerfutárok felismerésére kifejlesztett, később közúti igazoltatások során, újabban pedig a terrorizmus elleni harcban (az arab vagy muzulmán lakossággal szemben) alkalmazott eljárás lényege, hogy az intézkedés a célszemély nemzeti-etnikai-faji attribútumain alapul, nem pedig a hagyományos gyanúok valamelyikén. „Az igazoltatás alapja ezekben az esetekben nem a terhelt viselkedése, hanem egy predikció: az érintett személy etnikai hovatartozása alapján valószínűsített, az adott etnikai csoport magas kriminalitására vagy a terrorcselekmények elkövetésében domináns (kizárólagos) pozíciójára alapozott, racionálisnak tűnő feltételezés.” A kényszerintézkedés tehát nem az egyén számára felróható - alapos gyanút keltő - magatartáson alapul.³²

Tekintettel arra, hogy a terrorcselekmények elkövetőinek nagy százaléka valóban a fent említett etnikumú országokból származik, ezért ebből a szemszögből még indokoltnak is tűnhetne a potenciális elkövetők faji alapon történő kiválasztása.

Hangsúlyozandó azonban: a fent megfogalmazott kritikáknak nem az a célja, hogy adott etnikumhoz tartozó egyéneket ne vonják szigorú vizsgálat alá. Fontos ugyanakkor rámutatni arra, hogy amíg a hatóságok szinte kizárólag faji alapon világítják át az adott (éspedig arab vagy muszlim) utasokat, addig fennáll a lehetősége, hogy átsiklanak olyan légi utasokon, akik szintén veszélyt jelentenek, de nem kerülnek a figyelem középpontjába, mivel nem tartoznak egyik szigorúan ellenőrzött etnikumhoz sem.

Ezt támasztják alá a New Jersey-ben, majd számos más helyen végzett kutatások, amelyek az etnikai alapú igazoltatások, illetve ruházátvizsgálások sikerét mérték, és egyértelműen kimutatták, hogy nem volt lényeges, értékelhető párhuzam a lakosságarány és a találati ráta között. „Nemcsak arra találtak tehát egyértelműnek tűnő bizonyítékokat, hogy a hatóságok aránytalanul többször állítottak elő színes bőrű személyeket, hanem arra is, hogy a találati arány,

31 Pap András László: Az etnicitás és a terrorizmus elleni harc. In: Fundamentum, 2005. 3. sz. 140. o.
32 Pap: i.m. 140. o.

azaz az eredményes felderítés mértéke nem igazolja az etnikai alapú profil hasznosságát.” Miközben pedig aránytalanul sújtja például az arab lakosságot, egyben csökkenti is annak esélyét, hogy a többséghez tartozó jogsértőt felfedezzék.³³

Deák Péter tanulmányában kifejtette, hogy a militarizmus és az emberi jogi korlátozás több veszélyt is hordoz magában, mivel ilyenkor „egyes szélsőséges erők szinte azonnali reflexe az idegengyűlölet, a rasszista demagógia, a populista civilizációellenesség, ami éppen a terrorizmus céljait teljesíti be.”³⁴ Olyan szituációban, ahol egyetlen terrorista több ezer emberéletet olthat ki, a hatékony, ám diszkriminatív és előítéletes intézkedés nem feltétlenül sérti az emberek igazságérzetét. Ha és amennyiben ez az intézkedés valóban hatékonynak bizonyul. „Ráadásul a profil is megbízhatóbbnak tűnik, mert bár nyilván nem minden arab vagy muszlim terrorista, de vélhetően minden terrorista arab vagy egyéb muszlim fanatikus lesz.”³⁵

Ugyanakkor számos Amerikát érintő eset bizonyítja, hogy nem feltétlenül állnak mindig arabok a terrorcselekmények mögött, ez pedig megdönti a fent megfogalmazott vélelmet. Példának okáért megemlíthető Richard Reid³⁶, a „cipőbombás”, aki miatt Amerikában a légi utasok az ellenőrzési pontoknál már a cipőt is le kényszerülnek venni, vagy az amerikai állampolgárságú José Padilla³⁷, a „piszkos bombás”³⁸ esete, akit a chicagói repülőtéren vettek őrizetbe 2002-ben.³⁹

„A kritikusok azonban felhívják a figyelmet arra a veszélyre, hogy ha a szabadság és a biztonság között úgy húzunk határt, hogy az eredmény egy kisebbséggel szemben diszkriminatív lesz, az amellett, hogy alkotmányellenes, etikátlan, és még csak nem is hatékony megoldás. Ráadásul a történelem arra tanít, hogy bár a szabadságkorlátozás először többnyire a külföldiek jogainak csorbításával kezdődik, ám azt rövidesen követi

mindenkié.”⁴⁰

5. Az egészséghez való jog

A testszkennerek által alkalmazott technológiák miatt felmerül a kérdés, hogy a légi utasoknak tartaniuk kell-e esetleges egészségkárosodástól, és ha igen, milyen jellegű és mértékű ártalmakat okozhat a gyakori szkennelés. Különösen tekintettel kell lenni az egyes szkenneléseket végző reptéri dolgozókra is, mivel – egy sugárzó berendezés mellett végezve munkájukat – napi több száz ember testének átvizsgálását kísérik figyelemmel.

Az egészséghez való jog tartalmi elemei közé tartozik az egészségvédelemhez, valamint az egészségmegőrzéshez való jog. E részjogosítvány az állam részéről prevenciós intézkedések megtételét követelheti, amelyek többek közt a munkavédelem területén is érvényesülhetnek. Munkahely létesítése, illetve munkaeszköz üzembe helyezése pedig csak a jogszabályi követelményeknek megfelelően történhet.⁴¹ A szerző megítélése szerint az államnak kötelessége

33 Pap: i.m. 142. o.

34 Szikinger - Gellér - Deák : i.m. 86. o.

35 Pap: i.m. 143. o.

36 A "cipőbombás" terroristaként elhíresült Richard Reid 2001 decemberében a cipőjébe rejtett pokolgéppel akart felrobbantani egy Párizsból Miami-ba tartó utasszállító repülőgépet, de az utasok legyűrték, mielőtt a szerkezetet működésbe hozhatta volna. A brit állampolgárságú muzulmán Reid életfogytiglani börtönbüntetését tölti egy amerikai börtönben. Azóta a repülőtereken röntgennel vizsgálják át az utasok cipőjét, hogy kiszűrjék az üreges sarokba rejtett tömör anyagot.

37 2002. májusában Chicagóban őrizetbe vették José Padilla amerikai állampolgárt, aki a hatóságok szerint Afganisztánban az al-Kaida vezetőivel találkozott, kiképzést kapott, és sugárzó anyagot tartalmazó pokolgépek számára keresett célpontokat. Padilla ellen végül csak kisebb horderejű vádakat fogalmaztak meg.

38 A "piszkos bomba" robbanó szerkezete hagyományos töltetet tartalmaz, tehát nem atombombáról van szó. A robbanás következtében azonban radioaktív sugárzást kibocsátó, nukleáris értelemben szennyezett anyag repül szerteszét, a szerkezet tehát radiológiai fegyvernek minősíthető.

39 Miklósi: i.m. 46. o.

40 Pap: i.m. 147. o.

41 Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller: i.m. 556. o.

lenne – még az alkalmazást megelőzően – megbizonyosodni arról, hogy a nemzetbiztonság védelmének érdekében üzembe helyezett berendezések (lásd: testszkennerek) nincsenek káros hatással a reptéri dolgozók egészségére.

A légikikötők több, különböző technológiát használó testszkennert alkalmazhatnak. Az egyes technológiák más-más egészségügyi relevanciával rendelkeznek.

Előrebocsátható, hogy egészségügyi szempontból lényeges különbséget jelent, hogy míg egyes testszkennerek terahertz-, addig mások röntgensugarakat bocsátanak ki. Előbbinél különbséget kell tenni aktív, ill. passzív eljárás között. A terahertz sugarak esetében 0,1-10 Terahertz (THz) terjedő hullámhosszúságú elektromágneses sugárzásról beszélünk, amely így a nem ionizáló sugarak területéhez tartozik. Ez azt jelenti, hogy az ilyen nem ionizáló sugárzás nem bomlasztja közvetlenül a molekulakötéseket.⁴²

A passzív milliméteres hullámhossz-tartományú rendszer a test által kibocsátott vagy a környezetéről visszaverődő, természetes milliméteres hullámhossztartományba tartozó sugárzásból alkot képet. Minden egyes tárgy, amit a megvizsgált személy visel, legyengíti ezeket a test által kibocsátott, természetes sugarakat és így azok láthatóvá válnak.⁴³ Ezek a rendszerek nem bocsátanak ki sugárzást, durva és elmosódott képeket készítenek; az elrejtett fémes és nem fémes tárgyak (különösen a nagyobbak) tisztán kivehetőnek bizonyultak.⁴⁴

Az aktív milliméteres hullámhossz-tartományú rendszerek rövidhullámú rádióhullámokkal sugározzák be a testet, és a visszaverődő rádióhullámokból alkotnak képet. Az ilyen rendszerek nagy felbontású képet alkotnak a fémes és nem fémes tárgyakról egyaránt, és megjelenítik a testfelület egyes részleteit is.⁴⁵

Ennél a technológiánál a sugárzás biológiai rendszerre gyakorolt hatását nehéz megítélni. A milliméteres hullámhossz-tartományú technológiára vonatkozó vizsgálatok, mint például a mobiltelefonokkal és a konyhai mikrohullámú sütőkkel kapcsolatos tapasztalatok azt mutatják, hogy a hatályos jogszabályokban megadott határértékek alatti nem ionizáló sugárzásnak való kitettségnek nincsenek igazolt egészségügyi következményei.⁴⁶ Egyelőre. Kihangsúlyozandó azonban, hogy a kibocsátott sugarak nem hatolhatnak mélyebbre a bőr legkülsőbb rétegeinél, a bőrfelszín alá hatoló sugarak ugyanis már komolyabb károkat okozhatnak az emberi szervezetben.⁴⁷ Bizonyos határérték feletti, különböző hullámhossz-tartományú elektromágneses sugárzásnak való kitettség okozhat károsodást.⁴⁸

Az aktív milliméteres hullámhossz-tartományú rendszerek előnye viszont a röntgensugarakat kibocsátó testszkennerek ellenében, hogy kevésbé károsak az egészségre, mivel nem ionizáló sugarak, így nem támadják közvetlenül a molekulaszervezetet, ellentétben az ionizáló röntgensugarakkal.⁴⁹

A visszaverődés alapján működő rendszerek alacsony dózisu röntgensugárzással világítják meg a vizsgálat alá vont személy testét, és a visszaverődő sugárzást mérik a test kétdimenziós képének

42 Prof. Dr. Helga Stopper: Strahlenbiologie- DNA-Schäden durch Körperscanner- Gentoxizität durch Terahertzstrahlung?, Lehrstuhl für Toxikologie, Universität Würzburg <http://www.laborundmore.de/news/26.130394/LM-2-2010/Strahlenbiologie-DNA-Schaeden-durch-Koerperscanner.html> (02.2010.)

43 Stopper: i.m. <http://www.laborundmore.de/news/26.130394/LM-2-2010/Strahlenbiologie-DNA-Schaeden-durch-Koerperscanner.html> (02.2010.)

44 Európai Bizottság: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a biztonsági szkennerek európai uniós repülőtereken való használatáról, Brüsszel, 2010.06.15. COM(2010) 311 végleges (a továbbiakban A Bizottság közleménye) 9. o.

45 A Bizottság közleménye 9. o.

46 A Bizottság közleménye 16. o.

47 Stopper: i.m. <http://www.laborundmore.de/news/26.130394/LM-2-2010/Strahlenbiologie-DNA-Schaeden-durch-Koerperscanner.html> (02.2010.)

48 A Bizottság közleménye 9. o.

49 Stopper: i.m. [kell oldalszám]

elkészítéséhez. A visszaverődés alapján működő rendszerek nagy felbontású képet készítenek a fémes és nem fémes tárgyakról egyaránt. A képen a testfelület egyes részletei is láthatóak.⁵⁰

A röntgenátvilágítás alapú képalkotás – az orvosi röntgenhez hasonlóan – a ruházaton és a testen áthatoló röntgensugárzást használ kép (röntgenfelvétel) alkotására. Ez a technológia lehetővé teszi a lenyelt vagy testnyílásokba rejtett fémes és nem fémes tárgyak felderítését is.⁵¹ A röntgenfelvételek készítésénél alkalmazott technológia nem új keletű, a röntgensugarak által kiváltott káros hatások széles körben ismertek. Ionizáló hatása miatt feloldhatja a molekulakötéseket, amivel a DNS-láncokat is megtörheti, végső következményként pedig fennáll a rákos megbetegedések veszélye.⁵²

Mivel a röntgenátvilágításon alapuló képalkotás közben az alany jóval nagyobb sugárzásnak van kitéve, ezt a technológiát a légiközlekedés-védelem céljából végzett rendszeres átvizsgálás szempontjából nem használják, csak – elviekben – alapos gyanú esetében történő rendőrségi használatra tartják fenn.⁵³

Maga az EU Bizottsága is kifejtette, hogy jóllehet a röntgentechnológiával működő biztonsági szkennerek által a légi utasokra kibocsátott dózis alacsony, egyértelmű, hogy bármilyen alacsony ionizáló sugárzásnak való kitettség hosszabb távon egészségügyi következményekkel járhat.⁵⁴

Fontos továbbá, hogy a várandós nők és a gyermekek átvilágítására speciális szabályokat alkossanak, mivel ők az ionizáló sugarakkal szemben különösen érzékenynek minősülnek, ezáltal kiemelten kezelendők. Meg kell jegyezni, hogy a jogalkotó a technikai keretek meghatározása során nem lesz könnyű helyzetben, mert a testszkennerek tényleges alkalmazásának egészségügyi hatásával kapcsolatos ismeretek egyelőre nem állnak rendelkezésre.

A jelenleg üzembe helyezett testszkennerek késedelem nélküli bevezetését egy 2009 decemberében elkövetett terrorcselekmény kísérlete⁵⁵ sürgette oly nagyon, amely esetben a fémdektorok nem ismerhették fel a ruha alá rejtett nem fémes összetételű robbanószerkezetet.

A fentiekből kiindulva, ha ez az eset alapjául szolgált az alapjogi szempontból megkérdőjelezhető következményekkel járó technológia alkalmazásának, akkor féltő, hogy ugyanezen az alapon az egészségre sokkalta károsabb technológia kerül majd alkalmazásra, ha csak az lesz képes az új keletű veszélyek kiszűrésére.

IV. Összegezés

El kell ismerni, hogy a terrorizmus XXI. századi jelenségével szemben nem lehet pusztán a hagyományos eszközökkel harcolni. Mindazonáltal szem előtt tartandó, hogy a veszélyelhárítás címén egyre fokozottabb alapjog-korlátozások esetében könnyen elmosódhatnak a határok a „valóban szükséges” és a „már önkényes” korlátozások között.

Ami az arányosság kérdését illeti, a testszkennerek betolakodnak az egyén intim szférájába, több esetben vetik alá az alanyokat ionizáló sugárzásnak, amelynek egészségügyi hatásairól eddig keveset lehet tudni, mégsem garantálnak abszolút biztonságot, hiszen a bőrig ható sugarak nem képesek felismerni azokat a tárgyakat, amelyeket lenyelték vagy testnyílásokba rejtettek.

50 A Bizottság közleménye 9. o.

51 Uo.

52 Stopper: i.m. <http://www.laborundmore.de/news/26,130394/LM-2-2010/Strahlenbiologie-DNA-Schaeden-durch-Koerperscanner.html> (02.2010.)

53 A Bizottság közleménye 18. o.

54 Uo.

55 A nigériai Umar Faruk Abdulmutallab több, mint 80 gramm pentaeritrit-tetranitráttal (PETN) akarta megölni a Delta Airlines Detroitba tartó járatán tartózkodó 278 utast és a 11 fős személyzetet 2009. december 25-én. A repülőgép Amsterdamból tartott az amerikai városba. A leszállás előtt a 23 éves fiatalember 20 percet töltött a fedélzeti vécében. Amikor visszajött, gyomorfájdalmakra panaszkodott és egy takarót húzott az ölére. Egy légiutas-kísérő megkérdezte, hogy mi van a nadrágzsebében, mire azt válaszolta: "Robbanóanyag." Ekkor több utas is ráugrott, miközben Abdulmutallab megpróbálta aktiválni a bombát, de nem járt sikerrel.

A testszkennerek bevezetését egy 2009. decemberi robbantási kísérlet⁵⁶ indukálta, ahol, ha szkennerral világították volna át a merénylőt, az kiszűrte volna a nem fémes anyagú robbanószerkezetet. Ezt követően született meg a döntés, hogy a testszkennereket, a felvetett aggályok ellenére, üzembe kell helyezni.

Nem megfelelő stratégia azonban, hogy minden hasonló jellegű cselekmény után egy új, még erősebb, még szigorúbb, és sokkalta korlátozóbb intézkedést kerüljön bevezetésre. Korábban nem bizonyult elegendőnek a fémdetektoros vizsgálat, ezért később bőrig hatoló sugarak várták az utasokat az ellenőrzőpontokon. Ha egy vagy több merénylőnek sikerül kijátszania a rendszert, és testüregbe rejtett veszélyes anyagokat visznek fel a fedélzetre, vajon mennyi idő telik el, amíg a kormányok egy még drasztikusabb, az egészségre is kiható védelmi eszköz bevetéséről hoznak döntést.

Fennáll továbbá az esélye annak, hogy a fent vázolt stratégiát követve a szkennerek a jövőben nemcsak a légi kikötőknél, hanem fokozatosan a bíróságoknál, múzeumokban, kormányzati épületeknél is átveszik a fémdetektorok helyét, így a használat, s egyben a kockázat egyszer csak mindennaposá válik.

Amennyiben az alapjog korlátozások a védelem érdekében továbbra is ilyen mértékben fokozódnak, akkor felmerül a kérdés, vajon az egyén meddig lesz képes megőrizni valamit személyi integritásából, figyelemmel arra, hogy a terrorizmus elleni kétségbeesett küzdelem mindig többet követel. Valószínűsíthető, hogy e folyamat végére, az alapjogok eddig féltve őrzött, érinthetetlen lényeges tartalma is átértékelődik.

Irodalomjegyzék

1. **Ádám Antal:** A magyar Alkotmányból hiányzó alapértékekről. Közjogi szemle, 2009/1. 1-8 o.
2. **Ádám Antal:** Biztonság, kötelességek, tilalmak és felelősség az alkotmányi értékek között. In: Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2005. 30-52. o.
3. **Ádám Antal:** A biztonság az értékek között. Jura 11. évf. 2005. 1. sz. 33-41. o.
4. **Ádám Antal:** Az alkotmányos jogállam újszerű feladatai és működése. In: Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára. (Szerk. Csefkó Ferenc) Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 140. PTE ÁJK, Pécs 2008. 45-58. o.
5. **Chronowski-Drinóczi-Petrétei-Tilk-Zeller:** Magyar Alkotmányjog III. Alapvető Jogok. DIALÓG CAMPUS KIADÓ, Budapest-Pécs 2006, 2008
6. **Drinóczi Tímea-Kocsis Miklós-Zeller Judit:** Biometrikus azonosítók és az információs önrendelkezési jog. In: Konceptiók és megvalósulásuk a rendszerváltozás utáni kriminálpolitikában. Magyar Kriminológiai Társaság – Bíbor Kiadó, Miskloc 2009. 307-313. o.
7. **Holló András- Balogh Zsolt:** Az értelmezett Alkotmány, MHK Budapest 2005
8. **Miklósi Zoltán:** A terrorizmus elleni "háború" és az emberi jogok. In: Fundamentum, 2004. 3. sz. 43-49. o.
9. **Pap András László:** Az etnicitás és a terrorizmus elleni harc. In: Fundamentum, 2005. 3. sz. 139-155. o.
10. **Prof. Dr. Helga Stopper:** Strahlenbiologie- DNA-Schäden durch Körperscanner- Gentoxizität durch Terahertzstrahlung?. In: Lehrstuhl für Toxikologie, Universität Würzburg
11. <http://www.laborundmore.de/news/26.130394/LM-2-2010/Strahlenbiologie-DNA-Schaeden-durch-Koerperscanner.html> (02.2010.)
12. **Szikinger István - Gellér Balázs József - Deák Péter:** Terrorizmus és Jogkorlátozás. In: Fundamentum, 2005. 3. sz. 73-86. o.

56 Lásd a 70. lábjegyzetet.

13. **"...a szabadságjogok korlátozásával a terroristák céljait teljesítjük be magunkon"-**
Beszélgetés Tólas Péter biztonságpolitikai szakértővel. In: Fundamentum, 2005. 3. sz.
59-64. o
14. **Várhalmi A. Miklós:** A nemzetbiztonsági szolgálatok meghatározó jelentősége a Magyar
Köztársaság XXI. századi biztonsági rendszerében c. doktori értekezése. Hadtudományi
Doktori Iskola, Budapest 2010.

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az emberek mint adatalanyok gyakran nem értékelik reálisan személyes adataikhoz és magánszférájukhoz fűződő előnyöket és veszélyeket¹, ha mégis, akkor pedig eszköztelenek. Intellektuálisan vagy technikailag nem képesek személyes adataik adatkezelési folyamatainak ellenőrzésére vagy bizonyos előnyök igénybe vétele (pl. internetes tárhely, gyorsabb telefonos ügyfélszolgálat) okán válnak személyes adataik multinacionális vállalatok naprakész adatbázisai részévé. A kétpólusú rendszer egyik oldala - az adatalany - tudatosság nélkül szolgáltatja adatait, míg a másik pólus - a multinacionális vállalat - saját pozícióját erősíti úgy, hogy a könnyen megszerzett adatok halmazát felhasználva azok tartalmát saját előnyére fordítja.

Valódi, érvényesíthető jogosítványok-e az érintett törvényekben és irányelvekben deklarált jogai, ha az adatalany passzív marad? Az információs jogok, különösen a személyes adatok védelmének jogi szabályozása napjainkban egyre inkább az adatkezelők önszabályozásának illetve a tagállamok által kialakított együttszabályozásnak ad teret, melynek egyik jogi eszköze a kötelező erejű vállalati szabályok (Binding Corporate Rules, a továbbiakban: BCR²) alkalmazása.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy egy, az uniós jogrendszerben a kötelezően alkalmazandó és közvetlen hatályú, még a társjogalkotók asztalán lévő³ jogforrás tervezetében deklarált jogintézmény, melynek „bevezetését a magyar jogrendszerbe” egyes szerzők lehetetlennek⁴ tartják, válhat-e mégis a multinacionális gazdasági társaságok egyik kiemelten fontos adatkezelési eszközévé.

A magyar szakirodalom nem mutat teljes képet a BCR dokumentumok jogi jellegéről, ezért elengedhetetlen a kérdéskör nemzetközi jelentőségű forrásokon alapuló elemzése, a vonatkozó jogszabályi és soft law jellegű jogi környezet és a jogalkalmazói álláspont kritikai bemutatása.

Tanulmányom tárgya a BCR: szabályzat, amely deklarálja, hogy egy multinacionális cégcsoport milyen adatvédelmi politikát folytat, továbbá szabályozza az adatkezelés és adatfeldolgozás során a személyes adatok védelmét és az érintettek jogait, jogsérelem esetén a jogorvoslatot olyan államokban, ahol a személyes adatok védelmi szintje elmarad a cégcsoport más tagjai letelepedési államától. A BCR magánjogi szerződés, kvázi általános szerződési feltételek. Hatósági engedélyeztetése, mely alkalmazhatósága érdekében kötelező, bizonyítja és garantálja, hogy rendelkezéseinek betartásával az adattovábbítás célországában letelepedett cégcsoporti tag biztosítja a személyes adatok megfelelő védelmének szintjét.⁵

* A tanulmány szerzője a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Doktori Iskolájának első éves doktorandusz hallgatója. A kutatás munkája a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területén működő Mechatronikai és Logisztikai Kiválósági Központ keretében valósult meg.

¹ Az Eurobarometer: Data protection in the European Union – Citizens' perceptions, Analytical report, February 2008, page 22. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_225_en.pdf [letöltés dátuma: 2013. IX. 28.] és az Európai Bizottság: Social Eurobarometer 359 Attitudes on Data Protection and Electronic Identity in the European Union, 2011, Brüsszel, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_359_en.pdf [letöltés dátuma: 2013. IX. 30.] statisztikai adatai alapján.

² A kötelező erejű vállalati szabályok - ahogyan azt az uniós jogalkotás hiteles magyar fordításában alkalmazzák, angol terminológiával Binding Corporate Rules - fogalmat a továbbiakban BCR rövidített elnevezéssel használok, figyelembe véve a nemzetközi szakirodalomban bevett formát.

³ <http://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/201286> [letöltés dátuma: 2014. X.9.]

⁴ LIBER Ádám: New Data Protection Law in Hungary: Binding Corporate Rules and 'ad hoc' contractual arrangements omitted from the list of adequacy instruments, 2011/09/12, <http://www.dataprivacy.hu/?p=730> [letöltés dátuma: 2014. X. 8.]

⁵ A BCR nem egy általános adatvédelmi garanciát ad a harmadik országban, hanem csupán az adott cégcsoport tagjának feldolgozási tevékenysége során határoz meg védelmi szintet, amely például egy al-adatfeldolgozó bevonásával funkcióját veszíti.

II. NEMZETKÖZI ADATTOVÁBBÍTÁS AVAGY A BCR ALKALMAZÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

Adattovábbítás során az adatkezelő harmadik személy számára teszi hozzáférhetővé az általa kezelt személyes adatokat. A mai technikai viszonyok között nem jelent problémát multinacionális vállalatok számára jelentős adatmennyiséget rövid idő alatt bármilyen távolságra lévő harmadik személy illetve cégcsoporti tag számára továbbítani elektronikus úton, azonban figyelemmel kell lenni az esetenként határokat átlépő adathalmaz jogi sorsára is.

II.1. Alapelvei megalapozottság

„A tagállamok kerüljék, hogy [...] korlátokat szabnak a személyes adatok határokon átvitelő áramlásának”. Az 1980-as években az OECD Tanácsa ajánlás⁶ formájában fogadta el a magánélet-védelmi és a személyes adatok határokon átnyúló továbbítására vonatkozó irányelveit. A technológiai fejlődéssel való lépéstartáshoz kellő mértékben általánosít és tágan határozza meg tárgykörét, azt az érintett védelme szempontjából megszorítóan célszerű értelmezni. Az ajánlás nagy hangsúlyt fektet az államok közötti információáramlás korlátozásmentességére. Alapelveiként rögzíti a korlátozott adatgyűjtést, az adatminőség elvét, a „szándékmegjelölés”, azaz célhoz kötöttség elvét és ezzel párhuzamosan a felhasználási korlátozás alapelvét, a nyitottság és az egyéni részvétel elvét, mely az érintett jogait és jogérvényesítését biztosítja a felelősségre vonhatóság princípiumával együtt. A biztonsági garancia elve elvárás volt a személyes adatok védelmének biztosítása céljából. A részes államok kötelezettségévé teszi biztosítani azt, hogy a határokon átnyúló adattovábbítás folyamatos és biztonságos legyen, az adatáramlás korlátozásától tartózkodni kell.

II.2. Jogszabályi környezet

Amennyiben Magyarország a kiinduló és a célország is, az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (a továbbiakban: Infotv.) hatálya alatt történik adatkezelés és adattovábbítás, így rendelkezéseivel összhangban kell eljárni. Az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes államokba irányuló adattovábbítást az Infotv. 8. § (4) értelmében úgy kell tekinteni, mintha Magyarország területén belüli adattovábbításra kerülne sor. Ezen explicit megfogalmazás ellenére is egyértelműnek tűnik az uniós tagállamok közötti adattovábbításra vonatkozó jogi környezet, hiszen az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló irányelve (a továbbiakban: irányelv⁷) implementálása nyomán az összes tagállamra egyaránt kötelezőek.

A nemzetköziség tehát itt úgy értelmezendő, hogy harmadik országba, tehát nem Európai Unió tagállamba és az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban nem részes más államba (Izland, Norvégia, Liechtenstein) történik személyes adat továbbítása.

II.2.1. Az Infotv. értelmében

A magyar jogrendszer a fent hivatkozott uniós irányelv cikkeit az Infotv. vonatkozó szakaszi útján implementálta, a határon átnyúló adattovábbítás szabályait tekintve a 8. § - ban. Amennyiben az adatkezelő illetve az adatfeldolgozó az Infotv. hatálya alá tartozik, harmadik országba akkor továbbíthat személyes adatokat, ha az érintett kifejezett hozzájárulását adta, vagy a célországban a megfelelő védelmi szint biztosítottasága mellett az Infotv. 5. § és 6. § - ban foglalt feltételek teljesülnek, azaz az Infotv. személyi hatálya alá tartozó adatkezelőnek van jogalapja az adatkezelésre. A harmadik országba történő adattovábbítás esetén külön ismertetni szükséges, hogy a megfelelő védelmi szintet a célország nem garantálja.⁸

⁶ Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet: Áttekintés OECD Irányelvek a magánélet védelméről és a személyes adatok határokon átvitelő áramlásáról, 2003 <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/15590228.pdf> [letöltés dátuma: 2014. X. 01.]

⁷ HL L 281., 1995.11.23.,31-50.O.

⁸ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság állásfoglalása, Ügyszám: NAIH-2223-2/2013/V

A továbbiakban a megfelelő védelmi szint kérdéseire fordítok kiemelt figyelmet, mert „tagállami hatáskör” a harmadik országba történő adattovábbítás feltételéről történő rendelkezés és a megfelelő védelmi szint biztosításáról való intézkedések végrehajtása,⁹ melyek egyik eszköze lehet a BCR.

A megfelelő védelmi szintet uniós kötelezően alkalmazandó jogi aktus állapíthat meg - mely jellemzően Bizottsági határozat formájában jelenik meg¹⁰ - vagy hatályos nemzetközi szerződés az érintett harmadik országgal, amennyiben a szerződés rendelkezik a tájékoztatáshoz, a személyes adatok helyesbítéséhez, törléséhez, zárolásához való jog érvényesítéséről, a jogorvoslati jog biztosításáról, továbbá az adatkezelés és az adatfeldolgozás független ellenőrzéséről. A megfelelő védelmi szint tehát olyan minimum jogokkal és garanciákkal ellátott jogi környezetet feltételez az adatalany szempontjából, mely hatálya alatt személyes adatainak kezelése során az érintett állampolgársága vagy uniós polgár státusa szerinti védelem illeti meg.

A megfelelő védelmi szint garanciája alóli¹¹ kivételhez az Infotv. 6. § (2) bekezdése szolgáltat jogszabályi alapot. Ha az érintett cselekvőképtelensége vagy más elháríthatatlan okból nem képes az adatkezeléshez hozzájárulni, bizonyos más értékek megóvása érdekében az adatkezelés mégis megvalósulhat. Ilyen értékek az érintett vagy más személy létfontosságú érdekének védelme, az életet, testi épséget illetve anyagi javakat fenyegető közvetlen veszély elhárítása vagy megelőzése.

II.2.2. Európai Uniói szabályok

Harmadik országba történő adattovábbítási műveletsorozat feltételeinek figyelembevételével kell értékelni a védelmi szint megfelelőségét. Különös figyelem fordítandó az adatok jellegére, a tervezett adatfeldolgozási műveletek céljára és időtartamára, a kiindulási és a célszagra, az érintett harmadik országban hatályos jogi környezetre, valamint az érvényesülő szakmai szabályokra és biztonsági intézkedésekre.

Precedensértékű a köztudatban Lindqvist - ügyként ismertté vált C-101/1. számú¹² ítélet, melyben az Európai Bíróság egyértelműen deklarálja, hogy a harmadik országba történő adattovábbítás nincs definiálva. A Bíróság elvi élel mutatott rá, hogy az adattovábbítás olyan tág értelmezése, amely azt a következtetést engedi, hogy minden internetes feltöltés egyben adattovábbítás is, mert azt bármely ország internet-hozzáféréssel rendelkező állampolgára elérheti, és így a megfelelő védelmi szint garanciája nem teljesülhet, nem egyeztethető össze az adatvédelem általános, és jogforrási speciális céljaival. Hiszen amennyiben a megfelelő védelmi szint nem biztosított, tagállami kötelezettség az adattovábbítást megakadályozni az irányelv rendelkezése és az ítélet 69. pontja szerint is,¹³ tehát a tagállam köteles volna minden internetre történő feltöltést megakadályozni.

Az Európai Bizottság az irányelv 31. cikk. (2) bekezdése szerinti eljárásban állapítja meg a megfelelő védelmi szint meglétét, így a személyes adatok további garanciák nélkül továbbíthatóak. Tárgyalásokat kezdeményez a Bizottság, amennyiben az érintett állam nem biztosítja a megfelelő védelmi szintet. Ha a védelmi szint nem tekintendő biztosítottnak, az irányelv 26. cikk (1) bekezdése hat elemből álló felsorolásban rögzíti a továbbíthatóság eseteit.¹⁴

⁹ 95/46/EK irányelv 25. cikk

¹⁰ 95/46/EK irányelv 25. cikk (6) bekezdés értelmében komitológiai eljárás során meghozott határozatok. Ilyen országok például: Feröer-szigetek, Jersey, Argentína, Svájc, Guernsey, Man-sziget, Kanada. <https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/edps/site/mySite/pid/71> [letöltés dátuma: 2014.X. 20.]

¹¹ Az idézett szakasz az információs önrendelkezés alól is kivételt képez.

¹² C-101/01. sz. Svédországban, Bodil Lindqvist ellen folytatott büntetőeljárás során előzetes döntéshozatali eljárásban a Bíróság 2003. november 6. napján meghozott ítélete, kiemelt figyelemmel annak 56. pontjában, 59. pontjában, 60. pontjában, 70. pontjában foglaltakra, EBHT 2003., I- 12971. p

¹³ Magyarországon nem engedély- illetve bejelentés-köteles a harmadik országba történő személyesadat-továbbítás, hatáskörrel rendelkező állami szerv tudomására sem jut maga az adattovábbítás ténye. Ennek okán hogyan, milyen eszközzel tudná azt a tagállam bármely szerve előzetesen megakadályozni?

¹⁴ Irányelv 25. cikk (2) bekezdés: i) az érintett egyértelmű hozzájárulásával, ii) külön szerződéssel vagy az érintett kérelmére történő előzetes végrehajtással, iii) amennyiben az érintett érdekét szolgáló szerződés megkötéséhez vagy annak teljesítéséhez szükséges, iv) amennyiben közérdekből vagy jogi követelések létrejötte, érvényesítése vagy

A (2) bekezdés további lehetőséget biztosít arra, hogy elégtelen védelmi szint mellett is jogszerű adattovábbítás történhet. Esete, ha az adatkezelő megfelelő garanciákat teremt az egyének magánéletének, alapvető jogainak, szabadságainak védelme és a kapcsolódó jogok gyakorlása tekintetében. Személyes adat továbbítása jogszerűen történhet meg tehát a megfelelő védelmi szint biztosítása mellett - ahogy az Infotv. is megköveteli-, melynek eszközei a következők:

- kötelező erejű vállalati szabályok (Binding Corporate Rules) formájában,
- az Európai Bizottság által kialakított szerződéses klauzulák, általános szerződési feltételek formájában,¹⁵ alkalmazásával,
- Bizottsági határozat a megfelelő védelmi szintről, országonként, kiemelt figyelemmel a „Safe Harbour” feltételek tekintetében az U.S.A.¹⁶ illetve
- nemzetközi szerződés alapján.

III. A bcr jogalapja

A fentiek alapján elvitathatatlan, hogy a BCR dokumentumoknak uniós jogi alapja jelenleg is van. A Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (általános adatvédelmi rendelet) (a továbbiakban: javaslat)¹⁷ külön cikkben emeli ki alkalmazhatóságukat.

Ellentmondás látszik azonban a hazai adatvédelmi jogszabályokkal, ugyanis „Az Infotv. által megfogalmazott feltételrendszerbe sem jogalapként, sem pedig megfelelő védelmi szintet nyújtó dokumentumként nem illeszkedik bele”.¹⁸ Jogszerű-e tehát az a helyzet, mikor más tagállamban engedélyezett BCR alapján magyar érintettek személyes adatainak feldolgozása történik harmadik országban a BCR hatálya alatt? Úgy vélem, a hatályos jogszabályi környezet nem tartalmaz rendelkezést erre nézve, tehát a BCR nem jelent jogalapot ilyen esetekben. Az adatkezelés jogalapját az Infotv. 5. § és 6. § rendezi, azonban nem tartalmaz rendelkezést vagy utalást a BCR dokumentumokra. Ha magyar állampolgár érintett a BCR hatálya alá kerül, a BCR engedélyezési eljárásának¹⁹ természetéből adódik, hogy a hatáskörrel rendelkező magyar hatóság is köteles megvizsgálni a BCR dokumentumot. A kölcsönös elismerésre irányuló eljárásokban nemzeti hatóságunk is részt vesz, mely hiányában az engedélyezésre benyújtott BCR dokumentumot nem is lehetne érvényesen jóváhagyni, alkalmazni.

Volt jogalapja a BCR-nek hazánkban is. Megjegyzem, hogy egyrészt mivel hazánkban a harmadik országba történő adattovábbítás nem engedélyköteles illetve előzetes bejelentéshez sem kötött, így BCR létrehozása hazai cégcsoporti tagnak valós előnyt nem jelentett volna - ennek hiánya nem lehetett kötelezettség elmulasztása sem. Másrészt mivel nemzeti hatóságainknak nem hatásköre az engedélyeztetés, így eljárási szabályokat sem kellett alkotni.

Állításom alapját az 1992. évi LXIII. a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény 9. § (2) bekezdés c) pontja adja, mely nem explicite, de

védelme miatt szükséges, illetve azt jogszabály írja elő, v) az érintett létfontosságú érdekeinek védelme miatt elengedhetetlen, vi) a törvények vagy rendeletek értelmében a nyilvánosság tájékoztatását szolgálja, és amely általában a nyilvánosság szolgálatában áll, ha ilyen célú nyilvántartásból történik.

¹⁵Adatkezelők és adatfeldolgozók között: 2010/87/EU A Bizottság határozata (2010. február 5.) a 95/46/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv alapján a személyes adatok harmadik országbeli adatfeldolgozók részére történő továbbítására vonatkozó általános szerződési feltételekről HL L 39., 2010.2.12., 5—18. o. Adatkezelők között: 2001/497/EK A Bizottság határozata (2001. június 15.) a 95/46/EK irányelv alapján a személyes adatok harmadik országokba irányuló továbbítására vonatkozó általános szerződési feltételekről HL L 181., 2001.7.4., 19—31. o., magyar kiadás 13. kötet 26. o. 347 - 360 valamint 2004/915/EK A Bizottság határozata (2004. december 27.) a 2001/497/EK határozat módosításáról a személyes adatoknak harmadik országokba irányuló továbbadására vonatkozó alternatív általános szerződési feltételek bevezetéséről HL L 385., 2004.12.29., 74—84. o.

¹⁶ A tanulmány területi korlátaira tekintettel utalásként hivatkozom a 2000/520/EK bizottsági határozatot, HL L 215., 2000.8.25., 7—47. o., magyar kiadás 16. kötet 01. o. 119 – 160.,

¹⁷ COM(2012) 11 final, 2012. 1.25. Brüsszel, jelenleg a Tanács mint társjogalkotó napirendjén szerepel a javaslat. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0011:FIN:HU:PDF> [letöltés dátuma: 2014. X. 19.]

¹⁸ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság állásfoglalása, Ügyszám: NAIH-2223-2/2013/V

¹⁹ Lásd részletesen jelen tanulmány VI. pontjában.

tartalmilag a BCR dokumentumok törvényi megfogalmazását adja. Amennyiben harmadik országbeli adatkezelő illetve adatfeldolgozó az adatkezelés és adattovábbítás szabályainak ismertetésével igazolta, hogy a személyes adatok megfelelő védelmi szintje, az érintettek jogai és jogérvényesítési lehetőségei garantáltak, különösen akkor, ha tevékenységét az Európai Unió Bizottsága külön törvényben meghatározott jogi aktusának megfelelően végezte, akkor a személyes adatok védelmi szintje biztosítottnak volt tekinthető. Megítélésem szerint a jogszabályhely nem tette az adattovábbítás feltételévé a BCR dokumentum megalkotását és hatósági jóváhagyását, de hazai példa hiányában más államok gyakorlatát vizsgálva a jogszabályhely tartalma ráillik a vizsgált jogintézményre.

IV. Fogalmi megalapozottság

A BCR az adatvédelmi önszabályozás egyik legújabb uniós jogi vívmánya. Önkéntesen elfogadott magatartási kódex,²⁰ „adatvédelmi szabálycsomag”²¹ amely multinacionális gazdasági társaságok eszköze arra, hogy ezen belső szabályrendszerüket – tartalma szerint érvényesíthető jogok és elvek - betartva a cégcsoporton belül személyes adatok – jellemzően HR adatbázisok, munkavállalók, vásárlók és ügyfelek adatai - határon átnyúló továbbítása esetén az Európai Unió adatvédelem körében született kötelező erejű aktusai szerinti megfelelő védelmi szint biztosított legyen. A BCR akkor válik jelentőssé, ha az adattovábbítás az Európai Unió határain kívülre történik és a célországban a személyes adatok védelmének szintje nem éri el az Unióban elfogadható legalacsonyabb védelmi szintet. Az Európai Unió így nem tagállam országokban éri el, hogy adatvédelmi szabályozása ott is érvényesüljön.

Az uniós irányelv 26. cikk (2) bekezdése (lásd bővebben: II.2.2.) szerint a jogszerű adattovábbítás esetére a „megfelelő garanciák megteremtésének” egyik eszköze a vállalaton belüli BCR alkalmazása. Kiemelendő, hogy kizárólag a cégcsoporton belüli adattovábbítás lehetőségét alapozza meg, a csoporton kívülre történő továbbításra hatálya nem terjedhet ki. Egyes tagállamokban a harmadik országba történő adattovábbítás nemzeti adatvédelmi hatóság általi engedélyeztetésének kötelezettségét váltja ki a hatálya alá tartozó cégcsoport tagjai számára. Nincs jogszabályi előírás harmadik országba történő adattovábbítás esetére szóló, a nemzeti adatvédelmi hatóságnak, vagy bármely más nemzeti szervnek előzetes engedélyre vonatkozóan például Dániában, Olaszországban, Lichtensteinben, Hollandiában, az Egyesült Királyságban és egyes német tartományokban.²² Az uniós tagállamok többségében a BCR alapján történő adattovábbítás esetére is engedély szükséges, csak úgy, mint az egyénileg megtárgyalt szerződéses feltételek esetére.²³

Az Európai Bizottság a fentebb hivatkozott általános adatvédelmi a BCR-t új terminológiaként vezeti be „kötelező erejű vállalati szabályok” fordításban.²⁴ Álláspontom szerint a „vállalati adatvédelmi kódex” pontosabb volna. Utal a szabályok kötelezően alkalmazandó rendszerére mint kódex, kijelöli alkalmazásának személyi hatályát, tehát a vállalatcsoport tagjait, és beazonosítja a szabályozás tárgyát, azaz a személyes adatok védelmének garanciáját az adatokon végzett minden vállalati tevékenység során.

A javaslat 4. cikk „Fogalommeghatározások” alapján a BCR adatvédelmi politikák összessége. A (85) preambulumbekkezdés részletezi: „megfelelő biztosítékainak biztosítására szolgáló lényeges alapelveket és érvényesíthető jogokat tartalmaznak”.

²⁰http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/international-transfers/binding-corporate-rules/index_en.htm [letöltve: 2014.X.20.]

²¹ Európai Bizottság: *Milyen előnyökkel jár az uniós adatvédelmi reform az európai vállalkozások számára?* http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/review2012/factsheets/7_hu.pdf [letöltve: 2014. X. 9.]

²² Európai Bizottság: *National filing requirements for authorisation of transfers on the basis of BCR* http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/international-transfers/files/table_nat_admin_req_en.pdf [letöltve: 2014. X. 23.]

²³ i.m.

²⁴ Az elnevezést a javaslatból valamint a 29. cikk szerinti adatvédelmi Munkacsoport magyarázó dokumentuma hivatalos fordításából idézem. http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2013/wp204_hu.pdf [letöltés dátuma: 2014. X. 20.]

Egyszeri vagy rendszeres harmadik országba történő továbbítás esetére alkalmazható szabálytömeg, jellemzően bár nem kizárólag az alacsonyabb, nem megfelelő szintű adatvédelmi politikával és jogi környezettel rendelkező célországra tekintettel. A javaslat 42. cikk (2) bekezdése négyelemű – nem taxatív – felsorolásban elsőként rendeli alkalmazni a BCR-t. A 43. cikkben egységességi mechanizmus alkalmazását írja elő a jogalkalmazás következetessége céljából, így a nemzeti hatóságok egymás közötti és az Európai Bizottsággal, mint uniós hatáskörrel rendelkező szervvel való hatékony együttműködést szolgálja.

A BCR jóváhagyásához a nemzeti hatóságoknak csupán három konjunktív feltétel teljesülését kell vizsgálnia a javaslat szerint:

- jogilag kötelező erővel bír, alkalmazandó és végrehajtható, hatálya kiterjed cégcsoporton belül az adatkezelőre, az adatfeldolgozó(k)ra és munkavállalóira,
- kifejezetten elismerik az érintettek jogait,
- bizonyos kötelező minimum tartalmi követelményeknek eleget tesznek.

BCR dokumentummal még nem feltétlenül lesz a cégcsoport jogosult az adattovábbításra minden uniós tagállamban,²⁵ már csak a pozitív jogi környezet hiányában sem. Az adattovábbítás biztonsága nem állami szinten, hanem kizárólag az adott gazdasági társaságnál lesz biztosítva, szerződéses garanciákkal, kusza felelősségi láncsal, nem tisztázott ellenőrizhetőséggel.

V. Tartalmi kiemelés

A javaslat 43. cikk (2) bekezdése szerint a minimum tartalmi elemek az alábbiak:

- a cégcsoport struktúrája és a tagok elérhetősége,
- a továbbításra vonatkozó minden információ: adatok és kategóriái, feldolgozás fajtái és célja, valamint a célország és azok azonosítását,
- normativitás, belső és kifelé irányuló jogi kötelező erő deklarálása,
- általános adatvédelmi elvek érvényesítése,
- az érintettek jogainak széles köre és a jogérvényesítés módja,
- a felelősség elismerése a harmadik országbeli adatfeldolgozóért,
- a BCR dokumentumról való tájékoztatás módja,
- adatvédelmi tisztviselő személye, képzése, panaszkezelési eljárása,
- belső ellenőrzés módja,
- külső ellenőrzés, a nemzeti hatóság felé történő jelentéstétel mechanizmusa,
- együttműködést a tagokkal és felügyelő hatóságokkal.

²⁵ [GODBEY, Briana N.](#) : *Data Protection in the European Union: Current Status and Future Implications* I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society, Vol. 2, Issue 3 (Fall 2006), pp. 803-830

V.1. A kötelező erőről

A kötelező erő egyik eleme a cégcsoporti tag megfelelési kötelezettsége, a másik eleme a bírói jogérvényesítés az érintett oldaláról.

V.1.1. A megfelelési kötelezettség

A befelé irányuló kötelező erő a tagokat kötelező szabályok jellegére utal. Az engedélyeztetési eljárás során kell bemutatni ennek tervezett módját: lehet cégcsoporton belüli megállapodás, egyoldalú kötelezettségvállalás, belső szabályozási intézkedés, a cégcsoport politikáiba foglalva vagy más egyéb alkalmas módon, joghátrány kilátásba helyezése, egyéni megállapodások útján a munkaszerződés egyik pontja vagy kollektív szerződés részeként.

Egyes ma is alkalmazott BCR-ek²⁶ a „következőket vállalják” kifejezéssel vagy „[...] ezen alapvető követelményrendszere [...]” azért készült, hogy a(z) [...] vállalat és minden leányvállalata, fióktelepe, telephelye „ennek megfelelően járjon el [...]” mondattal vagy „minden [...] jogalany kötve van ezen szabályok betartásához” mondattal utalnak arra, hogy a cégcsoport tagjai a BCR-ben foglaltakat magukra nézve kötelezőnek ismerik el. A BCR-t kötelezően végrehajtandó magatartások egységes és globálisan alkalmazandó magánélet-védelmi szabályok cégen belüli iránymutatásnak nevezik, mely megszegése vagy teljesítésének elmaradása jogkövetkezményt, munkaviszony megszüntetését, illetve más szankciót von maga után.

V.1.2. A bírói jogérvényesítés

A bírói kikényszeríthetőség - külső kötelező erő - vonatkozásában az adatalany „kedvezményezett harmadik személy” elnevezéssel szerepel a BCR-ben. A cégcsoport az Európai Unióban székhellyel rendelkező tagja vállalja, hogy felelősséggel tartozik az esetleges harmadik országban elkövetett jogsértésekért. Unión kívüli cégcsoporti tag magatartása esetén kártérítés megfizetését illetve egyéb jogorvoslatra vállal kötelezettséget. Az Infotv. terminológiáját követve az adatkezelő felel az adatfeldolgozó tevékenységéért, eljárásjogi szempontból a jogsértéssel összefüggésben nem álló bíróság vagy más hatóság joghatósága érvényesül, de esetről esetre is történhet a felelős tag kiválasztása.

Jellemzően adatvédelmi hatósághoz intézett panasz benyújtásával valamint a bírói úton történő jogérvényesítés lehetőségét rögzítik a BCR-ek. Ettől eltérően az érintett bejelentéssel élhet az adatkezelő felé, akik vizsgálatot lefolytatni. Megítélésem szerint ez utóbbi eljárás az általánosnál rövidebb határidőt jelent, hiszen az online kereskedelembe a tranzakciók hatályosulása is gyorsabb, így az érintett panaszának kezelése is rövidebb időt igényel. A hatósági, bírói jogérvényesítéstől a továbbiakban sincs elzárva az érintett, azonban a jogellenesen kezelt adatok problémáját kevésbé hatékonyan orvosolja, az eredeti állapot helyreállítása gyakran lehetetlen.

Bírósági eljárásban az európai cégcsoporti tag „alperesként” vesz részt a perben, és „kötelezett [...] a megítélt kártérítési összeget megfizetni.” A bizonyítási teher az adatkezelőn van, kimentéses a bizonyítás. Ez a formula a magyar polgári jogi általános felelősségi alakzattól eltér, az Infotv - ben foglaltakhoz is csak részben igazodik. Az Infotv. 23. § rendelkezik az adatkezelő felelősségéről az adatfeldolgozóért és a kár megtérítéséért. A bizonyítási teher az adatkezelőn van. Akkor mentesülhet, ha bizonyítja az elháríthatatlan, adatkezelésén kívüli ok fennállását valamint a kár és a károsult szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása közti okozatosságot. Az engedélyezési eljárásban „meg kell erősíteni”, hogy van megfelelő vagyona a felelősséget vállaló tagnak kártérítésre marasztalás esetére. Álláspontom szerint ez a jogerős döntésben kirótt kártérítés mértékének előzetes becslése és az üzleti titkok védelme szempontjából aggályos lehet.

²⁶ Hewlett-Packard Development Company BCR dokumentuma <http://www8.hp.com/hu/hu/binding-corporate-rules.html>; eBay Inc. BCR dokumentuma <http://www.ebayprivacycenter.com/privacy/binding-corporate-rules>

V.2. Kapcsolat a nemzeti joggal

Alapvető tétel, hogy amennyiben a nemzeti jog a BCR-hez képest magasabb védelmi szint biztosítását írja elő, akkor az prioritást élvez és megelőzi a BCR szabályait. Mivel az 95/46/EK adatvédelmi irányelv implementálása megtörtént, így elméletileg az uniós tagállamokon belül csekély a védelmi szintbeli eltérés. A harmadik országban jellemzően alacsonyabb a személyes adatok védelmi szintje, ezért alkalmaznak BCR-t a vállalatok. Az alkalmazandó jog véleményem szerint az adatfeldolgozás célországának nemzeti joga, mint a jellemző szolgáltatás helye szerinti jog, amennyiben az adott nemzeti jog szigorúbb követelményeket ír elő, mint a BCR. De a BCR rendelkezései alapul vételével, mint szerződéses kötelezettség kell eljárni, amennyiben a nemzeti jog kevésbé szigorú szabályokkal rendezi a személyes adatok védelmének helyzetét.

A „jogszabályok szerint”, „vonatkozó jogszabályoknak megfelelő” és „amennyiben vonatkozó jogszabályok megengedik” kifejezésekkel rögzítik a BCR-k, hogy a nemzeti jogokat tiszteletben tartva jár el, szubszidiárius szabályrendszerként a BCR rendelkezései mellett. Amennyiben a nemzeti jog nem engedi alkalmazni a BCR szabályait, azt azonnal jelenteni kell a felelősséget vállaló tagnak és a nemzeti adatvédelmi hatóság felé is.

VI. Az eljárási rend avagy az egyesült királysági gyakorlat

Az irányelv és a javaslat is az állami ellenőrzés szerepét a BCR engedélyeztetésében jelöli meg. Amennyiben az anyavállalat vagy a központi irányítási egység valamely Uniós tagállamban van, akkor az ottani nemzeti hatóság jár el. Sorban követi az adatvédelmi felelősséget vállaló uniós cégcsoporti tag, majd a BCR engedélyeztetése és a kikényszerítése szempontjából legkedvezőbb tagállamban lévő fióktelep nemzeti hatósága. Az adatvédelemmel érintett döntések meghozatalának helye és végül az a tagállami hatóság jár el, ahonnan a legtöbb adattovábbítás indul. A hatóságok diszkrecionális jogkörükben az eljárás lefolytatásáról vagy elutasításáról dönthetnek, mivel a sorrendiség sem nem kötelező, sem nem taxatív.

2014 októberéig hatvan gazdasági társaság rendelkezik BCR dokumentummal, melyek engedélyezési eljárása már eredményesen lezárult.²⁷ Tizenhetet a brit hatóság, az Information Commissioner's Office (a továbbiakban: ICO)²⁸ engedélyezett. Eljárási szabályzatuk értelmében a 29. cikk szerinti Munkacsoport²⁹ „soft law” jellegű munkadokumentumaival (a Working Paper angol nyelvű terminológia szerint továbbiakban: WP) összhangban járnak el.

Az ICO a benyújtott engedélyezési eljárás lefolytatására irányuló kérelmeket üzleti titokként kezeli, az eljárás egyetlen részletét sem hozzák nyilvánosságra, a engedélyezett BCR-t és az alkalmazó gazdasági társaság nevét közléstesszik honlapjukon.³⁰

Formanyomtatványt kitöltve kérelemre indul meg az eljárás. A kötelezően csatolandó mellékleteket a WP 74 és WP 153 alapján, tartalmi vizsgálatot a WP 153, WP 154 és WP 155 alapján végez. Ha ICO megállapítja, hogy a BCR dokumentumban rögzített garanciák biztosítják a megfelelő védelmi szintet, a WP 107 alapján zajló kölcsönös elismerési eljárás keretében megküldi a BCR tervezetet azon többi uniós tagállami adatvédelmi hatóságnak is engedélyezésre, amely tagállamokat érint az adattovábbítás annak bármely szereplője okán.

Az eljárás egyes nemzeti hatóságok előtt bonyolult, hiszen a BCR nem minden tagállamban elfogadott jogi eszköz. Ha a BCR alkalmazása gyakorivá válik, egységes együttműködés eljárási

²⁷http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/international-transfers/binding-corporate-rules/bcr_cooperation/index_en.htm [letöltve: 2014. X. 23.]

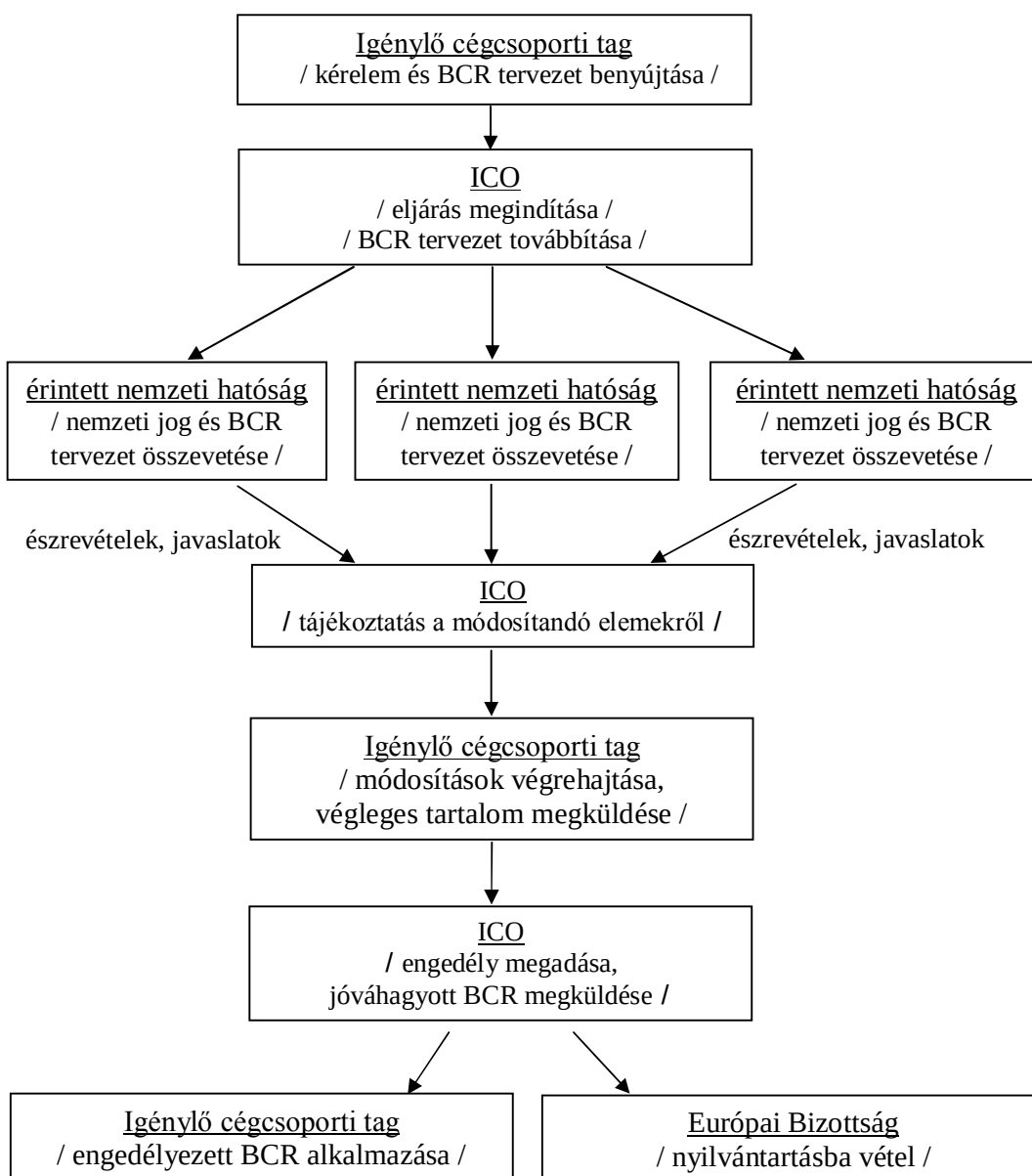
²⁸ http://www.ico.org.uk/for_organisations/data_protection/overseas/binding_corporate_rules [letöltés dátuma: 2014. X.20.] Jogosultságát a Data Protection Act 1998. c. 29. szerint nyeri el.

²⁹ Az irányelv 29. cikke rendelkezik a tanácsadói státuszban, a Bizottság mellett adatvédelmi jogterületen működő független munkacsoportról. Soft law jellegű ajánlásai és munkadokumentumai a terület kiemelt jelentőségű forrásai.

³⁰ ICO: How does the ICO handle requests for information relating to BCRs under the Freedom of Information Act 2000? http://www.ico.org.uk/for_organisations/data_protection/overseas/binding_corporate_rules [letöltés dátuma: 2014. X.20.]

szinten is szükséges lesz. Az ICO becslése³¹ szerint átlagosan tizenkét hónap az eljárás lefolytatásának időtartama. A megkeresett nemzeti hatóságtól érkezett, a nemzeti joggal való megfelelésre irányuló módosítás szükségességét irányozzák elő, az ICO nyomban továbbítja az igénylő felé. Az ICO a módosított BCR-t engedélyezi és az Európai Bizottságot értesíti döntéséről. A cégcsoport számára megnyílik a lehetőség, hogy a tagjai közötti adattovábbítást bármely államba, ezt követően előzetes hatósági bejelentés és engedélyezés nélkül végezhet.

A folyamatábra az engedélyezési eljárás leegyszerűsített folyamatát mutatja be:

VII. ZÁRÓ GONDOLATOK

A személyes adatok halmazának továbbítása túlmutat a pusztán technikai eszközzel értelmezhető adathalmaz elektronikus utaztatásán. Minőségi többletjelentést hordoz, az

³¹ ICO: How long will it take to process my application? http://www.ico.org.uk/for_organisations/data_protection/overseas/binding_corporate_rules [letöltés dátuma: 2014. X.20.]

érintettől következtetések vonhatóak le, profil alkotható, az egyén magánszférájának egy része információs önrendelkezése határain kívülre kerül, az adatalany privacy-je kerülhet veszélybe.

Tehát a BCR-t ne egy, az uniós polgárok adatainak nemzetközi továbbításának védelmét szolgáló hibátlan megoldásként feltételezzük. Legyünk figyelemmel arra, hogy jelenleg Uniós aktus nem teszi kötelezővé alkalmazásukat. A rendeleti szintű szabályozással minden tagállamnak egységes - és kötelezően elfogadó - álláspontra kell jutni, a továbbiakban pedig harmonizált jogi szabályozást kialakítani.

A 29. cikk szerinti Munkacsoport sem tekinti a BCR-t a Bizottság által megalkotott szerződéses klauzulákat³² - mint a védelmi szintet biztosító eszközt - meghaladó fontosságú új eszköznek és „a BCR-ek nem az egyetlen és nem is a legjobb eszközei”³³ a személyes adatok továbbítása során megkívánt biztosítékoknak, noha számos multinacionális vállalat jelezte szándékát az új eszköz megalkotására. Vannak engedélyezett BCR-ek, és valószínűleg magyar állampolgár érintettek adatait is továbbítják azok hatálya alatt, de tapadnak-e és ha igen, milyen jogosítványok hozzá? Hogyan lehet azokat érvényesíteni? Az érintett tevékeny és elszánt magatartása kell ahhoz, hogy megismerhesse, hogy adatait mely országokba továbbítják, milyen célra dolgozzák fel. Ez persze mindaddig nem is fontos igazán az adatalanyok, míg visszaélés sértettjévé, károsultjává nem válik.

A személyes adatok védelme komplex jogi jellemzőkkel bír, nemzetközi adattovábbítás során kiemelten, hiszen jogsértést ennek vonatkozásában a legegyszerűbb megvalósítani a privacy védelem területén. A közeli jövő talán megválaszolja a kérdéseket egy kötelezően és közvetlenül alkalmazandó vertikális és horizontális hatályú uniós jogforrás útján.

Gazdasági társaságok részéről, amennyiben a jogi és gazdasági környezet ezt lehetővé és szükségessé teszi, fontos, hogy a BCR-ek kialakításhoz elméleti ismeretek és példaértékű gyakorlat álljon rendelkezésre. Rendeleti szintű deklarálása esetén a hazai jogrend ugyancsak kihívás elé néz, mind az anyagi jog, mind az eljárási jog és a hatósági jogalkalmazás területén. Tanulmányom ezen új jogintézmény egyes részeinek elemzésére törekszik, azonban a tárgykör teljes és kimerítő bemutatása, értékelése a jogalkalmazás ismeretében még várat magára.

VIII. Irodalomjegyzék

VIII.1. Szakirodalom

1. BENDER, David; PONEMON, Larry: *Binding Corporate Rules for Cross-Border Data Transfer*, Rutgers Journal of Law and Urban Policy Vol. 3, Issue 2 (Spring 2006) pp. 154-171
2. Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet: *Áttekintés OECD Irányelvek a magánélet védelméről és a személyes adatok határokon átvéelő áramlásáról*, 2003 <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/15590228.pdf>
3. MAJTÉNYI László: *Az információs szabadságok, adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága*, Budapest, 2006, Complex Kiadó Jogi és üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
4. PROUS Olivier, Bartoli Emmanuelle: *Binding Corporate Rules: a global solution for international data transfers*, International Data Privacy Law, 2011, November 25, 2011, <http://idpl.oxfordjournals.org/>
5. STEPHENS, John: International communications round table ASBL: *ICTR comments on binding corporate rules*. Brussels 30 September 2003, az ICRT elnökének nyílt levele a 29-es Adatvédelmi Munkacsoport Titkárának http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/press-material/public-consultation/bcr/2003_bcr/icrt_en.pdf

³² 2001/497/EK határozat és 2004/915/EK határozat

³³ARTICLE 29 - DATA PROTECTION WORKING PARTY: Working Document: Transfers of personal data to third countries: Applying Article 26 (2) of the EU Data Protection Directive to Binding Corporate Rules for International Data Transfers, 11639/02/EN WP 74, 3rd June 2003, http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2003/wp74_en.pdf

VIII.2. Felhasznált jogszabályok jegyzéke, sof law jellegű források, esetjog

1. 1992. évi LXIII. a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény
2. 2011. évi CXII. az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvény
3. Az Európai Parlament és a Tanács (1995. október 24.) 95/46/EK a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló irányelve
4. Javaslat AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (általános adatvédelmi rendelet) COM(2012) 11 final, 2012. 1.25. Brüsszel
5. Data Protection Act 1998. c. 29. – Egyesült Királyság
6. A 29. cikk szerinti Munkacsoport magyarázó dokumentumai: WP 74, WP 108, WP 153, WP 154, WP 155, WP 176, WP 195, WP 204 http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/international-transfers/binding-corporate-rules/tools/index_en.htm
7. Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság állásfoglalása, Ügyszám: NAIH-2223-2/2013/V
8. C-101/01. sz. Svédországban, Bodil Lindqvist ellen folytatott büntetőeljárás során előzetes döntéshozatali eljárásban a Bíróság 2003. november 6. napján meghozott ítélete, kiemelt figyelemmel annak 56. pontjában, 59. pontjában, 60. pontjában, 70. pontjában foglaltakra, EBHT 2003., I-12971. p

BINDING CORPORATE RULES –
A NEW MEAN OF SELF-REGULATION IN THE FIELD OF DATA PROTECTION

-BRIEF SUMMARY-

I.I. SUBJECT OF THE PAPER

In my opinion, people as subject of the personal data do not evaluate the benefits and dangers derive from the mass of their personal data. If they do evaluate that, then they have no chance to benefit from using them or protect themselves. They cannot keep the processes of the control of their personal data under control because on one hand intellectual or technological reasons obstruct them. On the other hand for gaining benefits (e.g. faster customer service on phone, web hosting service) they provide personal data. They became the part of the database of multinational companies who use that sum of data for making profitable activities.

Do the data subject have enforceable rights declared in statutes or directives if the person remains passive and do not take action against that? To avoid that problem the ruling methods of data protection tend to offer possibilities for data controllers to self-regulation. In this trend Binding Corporate Rules (hereinafter: BCR) a newly established legal institution under declaration seems to be a mean for gaining the goals.

In my paper I try to find the answer whether this new concept is available to fulfil its aim of data protection and it is applicable to Hungarian legal relations as well.

I.II. CONTENT OF THE PAPER

In the first section of my paper I describe the main legal features of international data transfer to third countries as detailed as it is necessary for understanding the principals and functions of BCRs. The adequate level of protection is a key concept in those processes. It provides enforceable rights and legal guaranties with the chance to enforce them for data subject in third countries where to personal data had been transferred. If that country's legal system does not provide the adequate level of protection the transferring company can ensure them rather in BCR documents among its affiliates.

BCR as a concept do not have any legal basis in the Hungarian legal surrounding. I claim that not explicitly but in content there was a statutory regulation which gave it a ground.

Conceptual examination plays a vital role in the process of evaluating BCRs. BCR is actually a code of conduct created by companies to regulate themselves while they managing data transfer to third countries. They state principles, rights and obligations to ensure adequate level of protection required by people and the law. State appears as licensing authority in this process.

In my paper I emphasis and examine two main elements of applicable and licensed BCRs: one is their binding character and the other is their relation to national legal order.

In the last section of the paper I describe the procedural system of the Information Commissioner's Office in the UK which has established good practise in licensing. This could be an exemplary body for other authorities who will have to introduce new processes because of the EU Decree getting into force in close future.

I. Bevezetés – a bélyeg története röviden.

A bélyeg fogalmát általános, köznapi értelemben úgy határozhatjuk meg, hogy postai küldeményekre felragasztható és azok bérmentesítésére szolgáló, kisméretű, többnyire színes nyomtatású postai értékciikk. A bélyeg funkciója lehet még különböző illetékek, állami és szervezeti díjak befizetésének igazolása is. Primér feladata mellett a bélyeg képi vagy szövegi tartalmával a kibocsátó állam kulturális és ideológiai helyzetéről, történelméről, mindennapi életéről is tájékoztat. Anyagi vonzata mellett gyakran magas esztétikai és szakmai értéket is képvisel. A bélyegek mint művészi alkotások többféle formában kerülnek piacra, sokszínűségük és kifejező értékük megszámlálhatatlan

Az első postabélyeg Angliában jelent meg. 1837-ben Rowland Hill javaslatára az angol posta elfogadta és 1840. május 6-án kiadta a világ első postabélyegét, a penny portós bélyegét. A posta bélyegének megjelenése pozitív változást hozott, egyszerűsítette a postai kezelést, költségkímélőbbé tette és meg is sokszorozta a korábban drága levélforgalmat. A postaforgalom növelése érdekében szükség volt az árak csökkentésére, és a bélyeg megjelenése ezt nagyban elősegítette.² 19. század második felétől fokozatosan terjedt el a bélyegek forgalmazás, felhasználása.

Magyarországon először a bélyeg a 19. század közepén jelent meg. Az 1848-as polgári forradalom és szabadságharc idején Than Mór festőművész tervezte meg az első magyar postabélyegét. Than Mór 1848. július 3-án nyújtotta be javaslatát saját tervezésű rajzát az első magyar postabélyegre. Ennek kivitelezését azonban a szabadságharc bukása meggátolta, így nyomtatására már nem volt lehetőség.³

A szabadságharc leverését követően a magyar posta elvesztette függetlenségét és, mint az Osztrák Császárság egyik tartománya az osztrák birodalmi posta részévé vált. 1850 június elsején Carl Ludwig von Bruck postaügyekben is illetékes miniszter elrendelte az Osztrák Birodalom valamennyi országában a postabélyegek használatát.⁴

1871. május elsején bocsátották forgalomba az első bélyegét, melyeket az Állami Nyomdában készítettek *könyomtatással*. Későbbiekben megkezdték a *réznyomtatású* bélyegek gyártását, melyek fokozatosan felcserélték a kezdetben könyomtatású bélyegeket. Ezt követően pedig megjelentek a *mélynyomtatási technológiával*, majd az *ofset-technológiával* készített bélyegek is.⁵

A **bűnözők** is viszonylag korán felismerték a bélyegekben rejtőző lehetőségeket, ezért a hamisítás története csaknem egyidős a bélyeg megjelenésével. Spanyolországban már 1856-ban hamisítottak bélyegét, a posta átverése céljából.⁶

II. A bélyeghamisítás szabályozása a kezdetekben.

1. A Csemegi-kódex szabályozása

A bélyeghamisítás bűncselekményét hazánkban először az első elfogadott Büntető Törvénykönyvünk, az 1878. évi V. törvénycikk – melyet megfogalmazójáról, az akkori

¹ PhD hallgató a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

² Prokai Pirooska: A bélyeg rövid története. Papíripar 2011. LV/3. 14. o.

³ Nikodém Gabriella – Szabó Jenő: A magyar bélyeg története, Kossuth Kiadó Budapest. 2010. 21. o.

⁴ Horváth Károly: A magyar bélyeg története, a kezdetektől a 19. század végéig. Pallas Stúdió, Budapest. 2001.

⁵ Prokai Pirooska: A bélyeg rövid története. Papíripar 2011. LV/3. 14. o.

⁶ Lóránt Mihály: A bélyeg. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadása, Budapest. 77. o.

igazságügyi államtitkárról Csemegi Károlyról, Csemegi-kódexnek is szoktak nevezni – szabályozta.

A Csemegi-kódex a bélyeghamisítás deliktumát a Második rész a XXXIV. fejezetében, a 412. szakaszban szabályozza. A bélyeghamisítást akkoriban az okirat-hamisítással tekintették rokon bűncselekménynek, így a kódex rendszertanilag egymás mellé helyezte el a két bűncselekményt.⁷

Az első írott Büntető Törvénykönyvünk szerint a bűncselekmény jogi tárgya az állam által kiadott bélyegek, postajegyek, vagy adó biztosítására szolgáló más jegyek zavartalan jogi és üzleti forgalma, illetve a bélyegekbe vetett bizalom volt.⁸

A Csemegi-kódex bélyegnek tekintette az:

- az állam által kiadott bélyeget, postajegyet,
- fém természetének és beltartalmának bizonyítására szolgáló állami vagy hatósági jegyet.

Az első Büntető Törvénykönyvünk elkövetési magatartásként büntette az utáncsúszást, a megsemmisítést, a hamis vagy hamisított bélyegek forgalomba hozatalát. A bűncselekmény szubszidiárius jellegű volt, akkor lehetett alkalmazni ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg. A bélyeghamisítás tárgyi súlyát nem tekintette nagynak a törvény, vétségi alakzatban szabályozta és egy évig terjedő fogházzal, pénzbüntetéssel, és hivatalvesztéssel szankcionálta.

2. 1897. évi XXXVII. törvénycikk szabályozása

A Csemegi-Kódex ezen rendelkezését az 1897. évi XXXVII. törvénycikk teljes mértékben hatályon kívül helyezte. Az új törvénycikk 1.szakasza már jóval részletesebben szabályozta a bélyeghamisítás bűncselekményét.

Nóvum volt a Csemegi-Kódex szabályozásához képest, hogy már a külföldi bélyegeket is védelemben részesítette, feltéve hogy Magyarország és a másik állam között viszonyosság volt. Angyal Pál szerint⁹ a bélyeghamisítás elkövetési tárgyai a következők voltak:

- bélyegek (ún. okmánybélyegek),
- postajegyek (ún. postabélyegek), levelezőlapok, utalványok, távirati űrlapok stb. amely a magyar királyi postától származott,
- az adóbiztosítására szolgáló pecsétek (pl. amelyek a szeszégetésnél alkalmaztak), valamely edény űrtartalmának bizonyítására szolgáló állami vagy hatósági jegyek,
- a fémek természetének és beltartalmának bizonyítására szolgáló állami vagy hatósági jegyek. Ezeket külön kiegészítette még két törvénycikk.
- a fegyverekre alkalmazott próbabélyegek, (a kézi lőfegyvereknek kötelező megvizsgálásáról szóló 1891. évi XXXIV. tc. 4§.)
- adójegyek (a szivarkahüvely- és szivarkapapír-adóról szóló 1921. évi XIX. tc. 20. §).

A törvénycikk a következő elkövetési magatartásokat tartalmazta:

- bélyegek utáncsúszása, megsemmisítése,
- hamis vagy hamisított bélyegek felhasználása vagy forgalomba hozatala.

⁷ Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. 2. kiadás. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs. 1933. 486. o.

⁸ Irk: i. m. 486. o.

⁹ Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve. 5. kötet. Okirathamisítás, bélyeghamisítás, védjegybitorlás, csalárd és vétkecs bukás. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt, Budapest. 1929. 126. o.

Aki a bélyeggyűjtők számára hozott forgalomba hamis bélyeget, az csak kihágásért volt büntetendő.¹⁰ Az akkori bírói gyakorlat szerint ha valaki aranyfémjelzés utánzatával ellátott rézgyűrűt, aranygyűrűként adott el, nem bélyeghamisításért hanem csalásért felelt.¹¹

A törvénycikk tartalmazott még egy külön alapesetet, melyet az követett el: „*aki valódi bélyegeket, jegyeket vagy pecséteket, értéktelenítésük jelének eltávolítása után ismét tudva felhasználja vagy forgalomba hozza.*”

Mindkét alapeset vétségi alakzatban volt szabályozva, első esetben két évig, második esetben egy évig terjedő szabadságvesztéssel és pénzbüntetéssel volt büntetendő.

Bűncselekmény alanya bárki lehetett. A Curia szerint a közhivatalnok részéről történő elkövetés esete sem változtatott a tényállás minősítésén.¹²

3. Az 1932. évi XXI. törvénycikk szabályozása.

A századforduló előtt alkotott törvénycikk több mint harminc évig hatályban volt, amelyet az 1932. évi XXI. törvénycikk a bélyegek védelméről és a tiltott postai szállítás büntetéséről szóló törvény váltott le. Valószínűleg a törvény hosszú élete miatt is fordulhatott elő az az eset, hogy még 1934-ben is az 1897-es törvénycikk alapján tettek feljelentést a jogalkalmazó hatóságok.¹³

Az 1932. évi XXI. törvénycikk cizelláltan, és talán túl részletesen is szabályozta a bélyeghamisítás vétségét. A törvény szerint büntetőjogi védelemben részesül a magyar állam, törvényhatóság, város vagy község, vagy az olyan más magyar közintézmény bélyege (1. §), amelyet törvény bélyeg kiadására felhatalmazott valamint a nemzetközi postai válaszdíjszelvény és igazolójegy. Külföldi bélyegek továbbra is viszonyosság esetén részesültek büntetőjogi védelemben.

A bűncselekménynek két alapesetét szabályozta a törvénycikk:

- bélyeghamisítás vétsége
- bélyeg csalárd használatának vétsége

A törvénycikk szerint **bélyeghamisítás vétségét** követte el, és két évig terjedő fogházzal, hivatalvesztéssel, és politikai jogok felfüggesztésével volt büntetendő:

- „1. aki bélyeget felhasználás vagy forgalombahozás végett utánoz vagy meghamisít;
2. aki bélyeget akár utánzatként, akár nem utánzatként, jogtalanul előállít vagy jogtalanul alkalmaz;
3. aki az 1. vagy a 2. pontba ütköző módon utánzott, meghamisított, előállított vagy alkalmazott bélyeget tudva felhasználja vagy forgalomba hozza.

Az előbbi bekezdés értelmében felhasználás és forgalombahozás alatt a bélyeggyűjtés céljaira való felhasználást és forgalombahozást is érteni kell”.¹⁴

A **bélyeg csalárd használatának** minősült, és egy évig terjedő fogházzal, hivatalvesztéssel, és politikai jogok felfüggesztésével volt büntetendő:

- „1. aki valódi bélyegről felhasználás vagy forgalombahozás (3. § 2. bek.) végett az értéktelenítés jelét eltávolítja, a korábbi értéktelenítés nyomát újabb értéktelenítés jelével leplezi, vagy a bélyeget az értéktelenítés eltávolítására alkalmas anyaggal vonja be;
2. aki bélyeggyűjtési érdekből bélyegen jogtalanul lebetűzést alkalmaz, vagy annak eredeti kivételét (papírosát, nyomását, lyukasztását stb.) másként megváltoztatja;

¹⁰ 1897. évi XXXVII. tc. 2. §

¹¹ Angyal: i. m. 127. o. idézi: Curia, Bjugi dtár 17. k. 77.

¹² Angyal: i. m. 125. o. idézi: Curiai Jogi Hírlap 1927. 14. sz.

¹³ Lásd bővebben: Jogtudományi Közlöny 69. évfolyam 28. szám 1934. 167. o.

¹⁴ 1932. évi XXI. tc. 3. §

3. aki az 1. vagy a 2. pontba ütköző módon megváltoztatott bélyeget bárminő célra, vagy díjlerovásra már felhasznált, de tévedésből az értéktelenítés jelével el nem látott bélyeget újból díjlerovásra tudva felhasználja vagy forgalomba hozza;

4. bérmentesítő géplenyomatot a díj lerovása nélkül alkalmaz, postai bérmentesítő gépen, ennek hivatalos beállításán vagy ennek jelzésén (lepecsételésén) az állam megkárosítása végett változtat vagy változtattat, vagy megszegi a postai bérmentesítő gép előállítására, készletbentartására, forgalombahozatalára, másnak rendelkezésére bocsátására vagy megszerzésére vonatkozó azokat a szabályokat, amelyek az államnak a megkárosítástól való megvédelmezését vannak hivatva biztosítani.”¹⁵

Külön kiemelte a törvény mindkét alapesetnél külön-külön, hogy a kísérlet is büntetendő, amely jogalkotói túlbuzgóságra utal.

A törvény kihágásnak minősítette, aki bélyeget nem felhasználás vagy forgalomba hozatal céljából utánzott. Továbbá kihágásnak minősítette:

„aki olyan minőségű érmet, emlékpénzt, játékjegyet, címjegyet, hirdetést, árujegyet, vagy más hasonló tárgyat készít, amelyet felületes megtekintés mellett könnyen forgalomban levő fém pénznek, papírpénznek, bankjegynek, vagy bélyegnek lehet tekinteni, valamint azt is aki ilyen tárgyat forgalomba hoz.”¹⁶

A törvénytövegeéről összességében elmondható, hogy túlságosan is kazuisztikus volt, és valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a jogalkalmazók inkább a régi törvény felé nyúltak.

III. Az 1961. V. törvény szabályozása

Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntetőkönyvéről megszüntette a bélyeghamisítás külön törvényi szabályozását. Az új szocialista büntető kódex a deliktumot a népgazdaság elleni büntettek közé sorolta. A törvényhozó felismerve azt, hogy a bélyeg gazdasági funkciója a pénzhez, illetve a bélyeghamisítás a pénzhamisításhoz hasonló jellegű bűncselekmény egy cím alatt szabályozta azt.¹⁷

Az 1961. évi Btk. törvénytövege már nem volt olyan hosszú terjedelmű mint az elődje, mégis differenciáltan szabályozott.

A törvény két alapesetet szabályozott, és büntettnek minősült:

- aki bélyeget forgalombahozatal vagy felhasználás céljából utánzott vagy meghamisított, avagy a más által utánzott vagy meghamisított bélyeget ugyanilyen célból megszerzi,
- aki hamis, meghamisított, vagy már felhasznált bélyeget – mint valódit, illetőleg fel nem használtat – forgalomba hozott vagy felhasznált.¹⁸

Mindkét alapeset már három évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntetendő, ami szigorúbb a korábbi szabályozásokhoz képest.

Az első alapesetnél a törvényhozó célzatot is értékelte, így azt csak egyenes szándékkal lehetett megvalósítani, a másodikat eshetőleges szándékkal is.

Jelentős újításnak számított a korábbi szabályozáshoz képest, hogy a bűncselekménynek volt már két minősített esete is. Minősített esetnek számított, ha a bélyeghamisítást bűnszövetségben, vagy nagy mennyiségű vagy értékű bélyegre követték el. Emellett a törvény

¹⁵ 1932. évi XXI. tc. 4. §

¹⁶ 1932. évi XXI. tc. 6. §

¹⁷ Bodgál Zoltán: Pénz- és bélyeghamisítás. In: Horváth Tibor (szerk.): Magyar Büntetőjog II. Különös rész. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 1973. 439. o.

¹⁸ 1961. évi. V. tv. 245. §. (1)-(2).

tartalmazott egy privilegizált esetet is, mely akkor valósult meg ha a felhasznált vagy forgalomba hozott bélyeg mennyisége vagy értéke nem volt jelentős.¹⁹

A törvény kimondta, hogy a külföldi bélyeg a belföldivel azonos védelemben részesül.²⁰

IV. A korábbi Büntető Törvénykönyvünk (1978. évi IV. törvény) szabályozása

Az 1961. évi Btk. összességében – annak ellenére, hogy a bélyeghamisítás tekintetében előrelépés volt megfigyelhető – nem tartozott a legjobban sikerült jogszabályok közé, viszonylag hamar szükségessé vált egy új kódex megalkotása, mely választ adott a társadalmi, gazdasági változásokra. Az akkori igazságügyi kormányzat hosszas előkészítő munka után, megalkotta az 1978. évi IV. törvényt (korábbi Btk.), amelyet az 1979. évi 5. számú törvényerejű rendelet 1979. július elsején léptetett hatályba. Szorosan kapcsolódott a kódexhez az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról.²¹

A törvény szövege közlönyállapotában tovább egyszerűsödött. A bélyeg fogalmát az 1979. évi 5. törvényerejű rendelet határozta meg, mely szerint bélyegnek minősült büntetőjogi értelemben:

- a postai szolgáltatás bérmentesítésére alkalmas bélyeg, postai bérmentesítő géplenyomat, továbbá a díjazással kapcsolatos postai felülnyomás, felírás vagy jelzés,
- a fizetési kötelezettség teljesítésére a hatóság által kibocsátott bélyeg.
- az adó biztosítására szolgáló hatósági jegy, fém természetének vagy tartalmának bizonyítására szolgáló hatósági jel, valamint termék minőségének, mennyiségének, egyéb lényeges tulajdonságának bizonyítására szolgáló hatósági jegy,
- a mérésügyi hatóság által mérőeszköz hitelesítésének és vizsgálatának bizonyítására, valamint hordó ürtartalmának jelzésére használt bélyegző és pecsét.²²

Az első kettő elkövetési tárgy akkor is büntetőjogi védelemben részesült ha forgalomba még nem került vagy onnan már kivonták.

V. A hatályos Btk. (2012. évi C. törvény) szabályozása

2013 július elsején lépett hatályba, negyedik írott Büntető Törvénykönyvünk. A korábbi Btk. az átfogó kriminálpolitikai reform helyett már közel száz módosítást élt meg az Általános rész vagy a Különös rész egy-egy részterületét megformáló büntetőpolitikai célkitűzés részeként. Már a rendszerváltás idején is, de későbbiekben még inkább egyértelművé vált, hogy szükség lenne egy új és átfogó büntető törvénykönyvre, amely a megváltozott politikai, társadalmi, és gazdasági viszonyokat kezeli, és a kialakult bűnözési hullámokat megfékezi.

2000-től az Igazságügyi Minisztérium keretében kodifikációs előmunkálatok kezdődtek egy új Btk. program kialakításának igényével. A későbbi kormányok alatt a kodifikáció lelassult, illetve más irányokat vett. 2010-től intenzívebbé vált a kodifikációs folyamat, és ennek eredményeképpen a Kormány előterjesztésére és az Országgyűlés minősített többségének szavazatával 2012 júniusában elfogadták az új Büntető Törvénykönyvet, a 2012. évi C. törvényt.

Az új Btk. a bélyeghamisításról szóló tényállást a XXXVIII. fejezetben, A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények cím alatt szabályozza. A hatályos tényállás a következőképpen szól:

391. § (1) Aki forgalomba hozatal vagy felhasználás céljából

a) bélyeget utánoz vagy meghamisít,

¹⁹ Földvári József: Büntetőjog Különös rész. kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest. 1972. 298. o.

²⁰ Földvári (1972): i. m. 298. o.

²¹ Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános rész. Osiris kiadó, Budapest. 2006. 41. o.

²² 1979. évi 5. törvényerejű rendelet 25. §.

b) hamis vagy meghamisított bélyeget megszerez, az ország területére behoz, onnan kivisz, vagy azon átszállít, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki hamis, meghamisított vagy felhasznált bélyeget valódiént vagy fel nem használtként forgalomba hoz vagy felhasznál.

(3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bélyeghamisítást

a) különösen nagy vagy azt meghaladó értékű bélyegre, illetve

b) bűnszövetségben

követik el.

(4) A büntetés vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztés, ha a bélyeghamisítást kisebb vagy azt el nem érő értékű bélyegre követik el.

(5) E § alkalmazásában

a) bélyeg:

aa) a postabélyeg, akkor is, ha még nem került forgalomba, vagy onnan már kivonták,

ab) a postai szolgáltatás bérmentesítésére alkalmas jelzés és a bérmentesítő gép lenyomata, a díjazással kapcsolatos postai felülnyomás, felírás vagy jelzés, és a nemzetközi válaszdíjszelvény,

ac) a fizetési kötelezettség teljesítésére a hatóság által kibocsátott bélyeg, akkor is, ha még nem került forgalomba, vagy onnan már kivonták, addig az időpontig, amíg visszaváltására, illetve cseréjére az állam jogszabály alapján köteles,

ad) fém természetének vagy tartalmának bizonyítására szolgáló hatósági jel,

ae) az adó biztosítására szolgáló hatósági jegy, valamint termék minőségének, mennyiségének, egyéb lényeges tulajdonságának bizonyítására szolgáló hatósági jegy,

af) a mérésügyi hatóság által mérőeszköz hitelesítésének és vizsgálatának bizonyítására, valamint hordó úrtartalmának jelzésére használt bélyegző és pecsét,

b) forgalomba hozatalon a bélyeggyűjtés céljára forgalomba hozást is érteni kell,

c) meghamisításon a bélyegnek gyűjtés célját szolgáló jogosulatlan megváltoztatását is érteni kell.

(6) A külföldi bélyeg a belföldivel azonos védelemben részesül.

A bűncselekmény **jogi tárgya** a pénz és bélyegforgalom biztonsága, a bélyeg mint értékcikk közhitelességéhez fűződő bizalom védelme.²³

Vitatott, hogy a bélyeghamisítás bűncselekményénél minden elkövetési magatartás esetén beszélhetünk e **elkövetési tárgyról**. Ha az elkövetési magatartás utánzás, akkor egy új, korábban nem létezett hamis bélyeget hoz létre, amely nem a bűncselekmény elkövetési tárgya, hanem az elkövetés produktuma. A bélyeg büntetőjogi fogalmát a Btk. határozza meg. Ezek a következők:

a) A postabélyeg fogalmát a postai szolgáltatásokról szóló 2012. évi CLIX. tv. 2. § 27. pontja határozza meg. „Postabélyeg: az egyetemes postai szolgáltató által kibocsátott, a postai küldemények bérmentesítési díjának megfizetésére használható, a névértékére utaló jelöléssel ellátott olyan bélyeg, amely tartalmazza a „Magyarország” feliratot vagy annak idegen nyelvű

²³ Új Btk. indokolása alapján

„megfelelőjét” (például Hungary, Ungarn). A postabélyegnél közömbös, hogy forgalomba került e vagy már kivonták e abból.²⁴

b) A díjfizetést nem csak bélyeg igazolhatja, hanem a *postai szolgáltatás bérmentesítésére alkalmas jelzés, a bérmentesítő gép lenyomata, a díjazással kapcsolatos postai felülnyomás vagy jelzés, és a nemzetközi válaszdíj szelvény*. Ezek csak akkor tekinthetők elkövetési tárgynak, ha kitűnik belőlük a bérmentesítés.

c) A *fizetési kötelezettség teljesítésére a hatóság által kibocsátott bélyeg* is elkövetési tárgynak/bűncselekmény produktumának minősül függetlenül attól, hogy még nem került forgalomba, vagy onnan már kivonták. Az ilyen bélyeg addig részesül büntetőjogi védelemben amíg visszaváltására, illetve cseréjére az állam jogszabály alapján köteles. Ide tartozik például az illetékbélyeg melynek összefoglaló szabályait az illetékbélyegek előállításáról, forgalomba hozataláról és forgalmazásáról szóló 32/2014. (X. 21.) NGM rendelet tartalmazza. Az illetékbélyeggel fizetendő illetékek igazgatási és bírósági szolgáltatási díjak, valamint egyéb kötelezettségek fizetéséhez 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000 és 10000 forintos címletű illetékbélyegek kerülhetnek forgalomba.

d) A *fém természetének vagy tartalmának bizonyítására szolgáló hatósági jel*: Az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket a nemesfém tárgyak vizsgálatáról, hitelesítéséről és nemesfémtartalmuk tanúsításáról, valamint a hitelesítés és tanúsítás egyenértékűségéről szóló 187/2011. (IX. 14.) Korm. rendelet foglalja össze.

e) Az *adó biztosítását szolgáló hatósági jegy*. Ez nem más mint az adójegy és a zárjegy. Ehhez kapcsolódó háttérjogszabály a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól (2003. évi CXXVII. tv.). Az eljárási szabályokat az adójegy kiadásáról az 14/1998. (IV. 30.) PM. rendelet és a zárjegy kiadásáról szóló 43/2009. (XII. 29.) PM. rendelet tartalmazza. Az adójegyeknél az érvényességi időn belül alkalmasak a hatósági eljárásokban fizetési kötelezettség teljesítésére, de bevonásuk esetén a védelem kiterjesztése addig az időpontig indokolt, ameddig még névértéküket képviselik, vagyis, ameddig a hatóság becseréli vagy visszaváltja. Továbbá büntetőjogi védelmet élvez a még forgalomba nem került hatósági jegy. A zárjegyeket elsősorban az alkohol- és dohánytermékek forgalmazása során alkalmazzák.

f) Büntetőjogi értelemben bélyegnek minősül még a *mérésügyi hatóság által mérőeszköz hitelesítésének és vizsgálatának bizonyítására, valamint a hordó úrtartalmának jelzésére használt bélyegző és pecsét*. Ezen rendelkezések háttérjogszabályának minősül a mérésről szóló 1991. évi XLV. törvény, illetve a végrehajtásával kapcsolatos 127/1991. (X. 9.) Korm. rend. A törvény alapján kötelező hitelesítésű mérőeszköz csak érvényes hitelesítéssel forgalmazható, használható vagy tartható használatra kész állapotban.

Az előbb felsoroltakon kívül még léteznek másfajta bélyegek is pl. a tagsági viszonyt igazoló bélyeg, de mivel a Btk. felsorolása taxatív, így ezek nem részesülnek büntetőjogi védelemben. Meg kell említeni még az elkövetési tárgyaknál, hogy a külföldi bélyeg is azonos védelemben részesül a hazaival.²⁵

A bűncselekmény napjainkban leginkább a zárjegyek hamisításával és a hamis zárjegyek felhasználásával valósul meg.²⁶

Az **elkövetési magatartások** nem változtak az új Btk.-ban a korábbi Btk.-hoz képest, de kibővült eggyel. Az új Btk. szerint elkövetési magatartások:

²⁴ Molnár Gábor Miklós: *A PÉNZ-ÉS BÉLYEGFORGALOM BIZTONSÁGA ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK*. In: Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II. Különös Rész A 2012. évi C. törvény alapján. (Szerk.: Busch Béla. HVG-ORAc Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012. 669.o.

²⁵ Polt: i. m. 283. o.

²⁶ Molnár Gábor: *Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények*. In: Kónya István (Szerk.): Magyar Büntetőjog, Kommentár a gyakorlat számára 3. kiadás. II. Kötet. Hvg-orac Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest. 2013. 1456. o.

- bélyeg utánzása,
- meghamisítása,
- a hamis vagy meghamisított bélyeg megszerzése, valamint
- a hamis vagy meghamisított bélyeg országba történő behozását, onnan kivitelét, vagy azon átszállítása. Az utolsó elkövetési magatartást a korábbi szabályozás nem tartalmazta.

Valamennyi elkövetési magatartásban közös, hogy csak célzatosan követhető el, mégpedig a forgalomba hozatal vagy felhasználás céljából.

A bélyeg *utánzása* a forgalomban levő bélyeg hasonmásának elkészítése. A megtévesztést megkönnyíti, hogy a forgalmi bélyeget újranyomják, eltérő címmel, eltérő évszámmal, fogazással, vízjelekkel, és más hatékonyabb biztonsági elemekkel látják el. Jellemzőbb hamisítás a korábbi alacsonyabb címletnek (forintértéknek) magasabb címletűvé hamisítása.

A bélyeg *meghamisítása* alatt minden olyan valódi bélyegen történő változtatást érteni kell, amelynek eredménye az, hogy a bélyeg az eredeti értéktől eltérő – függetlenül attól, hogy kisebb vagy nagyobb – értékűnek látszik. A hamisítás a forgalmi bélyegnél tipikus, hiszen a korábban kibocsátott bélyegeket újranyomtatott címletűvé hamisítják. Az utánzás és a meghamisítás módja, minősége közömbös.²⁷

A hamis vagy meghamisított bélyeg *megszerzése*, az országba történő *behozatal*, onnan kivitel, azon *átszállítás* mint elkövetési magatartások közös lényege a birtoklás és a birtokbavétel. A megszerzés végleges célú birtokbavételt jelent. a megszerzésénél közömbös, hogy milyen módon történik. Megszerzés akár ingyenes, akár visszerhes ügylettel, sőt jogügylet nélkül is (pl.: jogosulatlan hozzájutás) történhet, csak a megszerzés céljának van relevanciája, az pedig a hamis vagy hamisított bélyeg forgalomba hozatala vagy felhasználása. A Btk. szerint a bélyeggyűjtés céljára kibocsátott bélyegek meghamisítása is büntetni rendelt.²⁸

A *felhasználás* a bélyegek és egyéb igazolások rendeltetésszerű használatában nyilvánulhat meg. Ez általában a bélyeg felhasználását jelenti, mivel a bélyegek és az igazolások egyszeri teljesítését dokumentálnak. A bélyeg a felragasztásával elhasználódik. Ha az utánzással létrehozott hamis, meghamisított vagy egyszer már felhasznált bélyeget használnak fel újra, hiányzik a benne dokumentált teljesítés. A bélyegek nem csupán az eredeti rendeltetésüknek megfelelően használhatók fel, hanem gyűjtés céljára is szolgálhatnak. A gyűjtési forgalomban a bélyegeknél a névértékétől lényegesen eltérő árfolyama alakulhat ki. Befolyásolhatja a bélyeg névértékétől eltérő árfolyamának kialakulását pl. az előállítás hibája, vagy a speciális rendeltetésű felhasználás (mint pl. az alkalmi bélyegzés). Erre tekintettel terjesztette ki a forgalomba hozatal és a meghamisítás fogalmát a törvényhozó.²⁹

A 391.§ (2) bekezdésben második alapesetként van szabályozva a törvény a hamis, hamisított vagy a már felhasznált bélyeg valódikiént vagy fel nem használtként forgalomba hozatalát és a felhasználást rendeli büntetni. E körön kívül a forgalomba hozatal és a felhasználás önállóan nem büntetendő.

A bűncselekmény **alanya** bárki lehet. A bűnösséget tekintve a bélyeghamisítás (1) bekezdésben meghatározott fordulata célzatos bűncselekmény, így a az csak egyenes szándékkal valósítható meg. Ha valaki nem ismeri fel, hogy hamis vagy meghamisított bélyeget szerez vagy használ fel, nem büntethető, mivel a bűncselekménynek nincs gondatlan alakzata.³⁰ A (2) bekezdésben meghatározott fordulat eshetőséges szándékkal is megvalósítható.

²⁷ Nagy Zoltán: A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Tóth Mihály – Nagy Zoltán (Szerk.): Magyar Büntetőjog Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest. 2014. 499. o.

²⁸ Gál István László: Pénz és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Polt Péter (Szerk.): Új Btk. Kommentár. 7. kötet, Különös rész. Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó. Budapest, 2013. 202. o.

²⁹ Molnár (2012): i. m. 671. o.

³⁰ Karsai Krisztina: Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (Szerk.): Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Complex Kiadó, Budapest. 2013. 822. o.

A bélyeghamisításnak – a pénzhamisítással megegyezően – két **minősített** esete van: ha a bűncselekményt különösen nagy vagy azt meghaladó értékű bélyegre, illetve ha bűnszövetségben követik el, ilyen esetekben 1-5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Az új Btk. 459. § (1) 2. pontja értelmében bűnszövetség akkor létesül, ha két vagy több személy bűncselekményeket szervezeten követ el, vagy ebben megállapodik, és legalább egy bűncselekmény elkövetését megkísérlik, de nem jön létre bűnszervezet. A különösen nagy értékre történő elkövetés pedig a 459.§ (5) d) pontja értelmében ötvenmillió-egy és ötszázmillió forint értéket jelent, de ez esetben a felső határ már nem releváns. Az új Btk. a szigorítás jegyében a minősített eseteknél a minimális büntetési tételt egy évre emelte.

Az értékhez kötődő minősítés a postabélyegek esetén a névértékhez igazodik. A fizetési kötelezettség teljesítését jelző bélyegeknél nem a névértékhez hanem ahhoz az összeghez, amit pl. a zárjegy tartalmaz. Fontos megjegyezni, hogy a bélyeggyűjtés céljára alkalmas bélyegek egyedi értéke – a rajta szereplő névértéktől eltérően – lehet akár több millió forint értékű is. Bélyeggyűjtők körében nagyon értékesnek számít például a fejre állított Koronás Madonna vagy a kék Mauritius.³¹

A bélyeghamisítás bűncselekményének egy **privilegizált** esete is van, ha bélyeghamisítást kisebb, vagy azt el nem érő értékű bélyegre követik el, azaz az érték felső határa az ötszázezer forint. A deliktum privilegizált esete vétségi alakzatban van szabályozva.³²

Stádiumokat nézve, a bélyeghamisítás kísérlete csak szűk körben valósítható meg. Kísérletként értékelhető az utánzás vagy hamisítás megkezdése végett, továbbá a közvetlenül a hamis vagy hamisított bélyeg megszerzése végett tanúsított cselekmények esetén. A hamisítással illetve az átadással-átvétellel ugyanis a bűncselekmény befejezetté válik. A hamis bélyeg forgalomba hozatal, vagy felhasználás céljából való megszerzése esetén a bélyeghamisítás befejezett bűncselekménynek minősül akkor is, ha a bélyeg megtévesztésre alkalmatlan hamisítvány. Ha netán a forgalomba hozatal céljából előállított hamisítványok elkészítése után az elkövető eláll a forgalomba hozatal céljától nem minősíthető önkéntes elállásként. Legfeljebb a büntetés kiszabása körében értékelhető.

A bélyeghamisítás tényállása eredményt nem értékel, így alaki immateriális bűncselekmények minősül.³³

Halmazati kérdések: Az azonos alkalommal több hamisítványra elkövetett bűncselekmény természetes egységként kell értékelni. Folytatólagos egység valósul meg, ha az elkövető az egy alkalommal megszerzett hamis bélyegsorozatot több részletben használja fel. A hamis védjegy alkalmazása nem bélyeghamisítást, hanem az iparjogvédelmi jogok megsértését (Btk. 388. §) alapozza meg, mivel az nem hatóság által alkalmazott jegy.³⁴

Elhatárolási kérdések: a hamis bélyeg forgalomba hozatala csalárd, megtévesztő magatartás. Amennyiben a csalás (373. §) és a bélyeghamisítás tényállási elemei egyaránt maradéktalanul megvalósulnak, csak a speciális bélyeghamisítás állapítható meg. Amennyiben a bűncselekmény elkövetési tárgya (illetve produktuma) nem felel meg a bélyeg fogalmával szemben a Btk. értelmező rendelkezésében [lásd 391. § (5) bekezdésének a) pontjában] támasztott feltételeknek, felhasználása esetén a cselekmény még alkalmas lehet a 345. § szerinti hamis magánokirat felhasználása vétségének a megállapítására.³⁵

³¹ Karsai (2013a): i. m. 823. o.

³² Karsai Krisztina: A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina – Szomora Zsolt – Vida Mihály: Anyagi Büntetőjog Különös rész II. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 246. o.

³³ Molnár (2012): i. m. 671. o.

³⁴ Karsai (2013a): i. m. 823. o.

³⁵ Molnár (2013): i. m. 1479. o.

VI. Nemzetközi Egyezmények

Magyarország számos bélyeg, és postaforgalommal kapcsolatos egyezményhez csatlakozott. A kihirdető törvény a 2012. évi CXIII. törvény amely

- az Egyetemes Postaegyesület Alapokmánya Hetedik és Nyolcadik Pótjegyzőkönyvének,
- az Egyetemes Postaegyesület Egyetemes Postaegyezményének a 2004. évi bukaresti kongresszuson és a 2008. évi genfi kongresszuson aláírt módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt,
- az Egyetemes Postaegyezmény 2004. évi bukaresti és a 2008. évi genfi kongresszuson aláírt Zárójegyzőkönyvének, valamint
- a Postai Pénzforgalmi Megállapodásnak a 2004. évi bukaresti kongresszuson aláírt módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt kihirdetéséről szól.

E törvénnyel hatályát veszítette a korábbi Egyetemes Postaegyesület XXII. Pekingi Kongresszusán elfogadott Általános Szabályzat, valamint az Egyetemes Postaegyezmény és Zárójegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 121/2001. (VII. 10.) Kormány rendelet.

Az Egyetemes Postaegyezmény szerint:

- A tagországok kötelezik magukat arra, hogy meghozzák a szükséges intézkedéseket az alábbi cselekmények megakadályozása, és azok elkövetőinek üldözése és megbüntetése érdekében...³⁶
- A tagországok kötelezik magukat arra, hogy meghozzák a szükséges intézkedéseket a jelen Egyezmény szerinti alábbi bérmentesítési eszközökre vonatkozó jogsértések megakadályozása, üldözése és megbüntetése érdekében:
 - o forgalomban levő vagy forgalomból kivont postabélyegek;
 - o bélyegzőlenyomatok;
 - o bérmentesítő géplenyomatok vagy nyomdai lenyomatok;
 - o nemzetközi válaszdíj szelvények.
- jelen Egyezmény vonatkozásában a bérmentesítési eszközökre vonatkozó jogsértés alatt olyan cselekményt kell érteni, amelyet az elkövető vagy egy harmadik fél jogalap nélküli gazdagodása szándékával követnek el.
- Büntetendő:
 - o a bérmentesítő eszközök meghamisítása, utánzása vagy hamisítása, vagy minden ezen eszközök nem megengedett gyártásához kapcsolódó jogtalan vagy csalárd cselekedet;
 - o a meghamisított, utánzott vagy hamisított bérmentesítési eszközök használata, forgalomba hozatala, értékesítése, kereskedelme, terjesztése, szállítása, akár reklámcélzattal történő bemutatása vagy kiállítása;
 - o már használt bérmentesítő eszközöknek postai célra történő használata vagy forgalomba hozatala;
 - o illetve ezek kísérlete is.³⁷

³⁶ Egyetemes Postaegyezmény 11. cikk 1.

³⁷ Egyetemes Postaegyezmény 11. cikk 2.

- Az Egyezmény kimondja, hogy a büntetéseket illetően nem lehet különbséget tenni a felsorolt cselekmények között a tekintetben, hogy belföldi vagy külföldi bérmentesítési eszközről van-e szó, erre a rendelkezésre semmilyen jogi vagy szerződéses kölcsönösségi feltétel nem alkalmazható.³⁸

A magyar Btk. szabályozása megfelel az Egyetemes Postaegyezményben foglalt követelményeknek.

VII. Bűnügyi Statisztika és Összegzés

Az alábbi táblázat³⁹ szemlélteti az elmúlt évek során a regisztrált bélyeghamisítások számát:

Év	Regisztrált bélyeghamisítások száma
2009	31
2010	37
2011	53
2012	155
2013	370

A fenti bűnügyi statisztikával kapcsolatban megjegyzendő, hogy csak a regisztrált bűncselekmények számát mutatja, amelyek a hatóságok tudomására is jutottak, emellett a látens, vagy rejtett bűnözés számaira csak becsléseink lehetnek. Továbbá A 2013. éves adattal kapcsolatban meg kell említeni, hogy összesítve tartalmazzák a hatályos Btk. 391. §-ába és az 1978. évi IV. törvény 307. §-ába ütköző bűncselekmények számát (mivel 2013 július elsején lépett hatályba az új Büntető Törvénykönyv.)

A bűnügyi statisztikát elemezve két dolog állapítható meg: egyrészt a bélyeghamisítások száma évente viszonylag alacsonynak mondható, összehasonlítva mondjuk a pénzhamisítással ahol évente ezer és kétezer között mozog a regisztrált bűncselekmények száma. Másrészt megállapítható, hogy évről évre folyamatosan növekszik is a bűnelkövetések száma. 2012-es évről 2013-ra több mint duplájára növekedett. Ha a tavalyi adatokat az öt évvel ezelőtti 2009-es adatokkal hasonlítjuk össze, akkor ez a növekedés már több mint tízszeres.

A tendencia mindenképp aggasztónak mondható, még akkor is hogyha a tavalyi közel 400 regisztrált bűncselekmény sem számít túlzottan magasnak.

Remélhetőleg a szigorítás jegyében hozott új szabályozás megállítja ezt a tendenciát, illetve visszafordítja azt.

Az adekvát büntetőjogi védelemhez fontos viszont a bélyegek gyártástechnikai védelme is a hamisítókkal szemben, ugyanis csak így lehet a bűnelkövetők „kedvét” elvenni a bűncselekmények tanúsításától.

SZAKIRODALOM:

1. **ANGYAL PÁL:** A magyar büntetőjog kézikönyve. 5. kötet. Okirathamisítás, bélyeghamisítás, védjegybitorlás, csalárd és vétkes bukás. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt, Budapest. 1929.
2. **BODGÁL ZOLTÁN:** Pénz- és bélyeghamisítás. In: Horváth Tibor (szerk.): Magyar Büntetőjog II. Különös rész. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 1973.
3. **FÖLDVÁRI JÓZSEF:** Büntetőjog Különös rész. kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest. 1972.
4. **FÖLDVÁRI JÓZSEF:** Magyar Büntetőjog Általános rész. Osiris kiadó, Budapest. 2006.
5. **GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ:** Pénz és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Polt Péter (Szerk.): Új Btk. Kommentár. 7. kötet, Különös rész. Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó. Budapest, 2013.

³⁸ Egyetemes Postaegyezmény 11. cikk 3.

³⁹ Az adatok az egységes nyomozó hatósági és ügyészégi bűnügyi statisztikai rendszerből származnak.

6. **HORVÁTH KÁROLY:** A magyar bélyeg története, a kezdetektől a 19. század végéig. Pallas Stúdió, Budapest. 2001.
7. **IRK ALBERT:** A magyar anyagi büntetőjog. 2. kiadás. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs. 1933.
8. **KARSAI KRISZTINA:** Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (Szerk.): Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Complex Kiadó, Budapest. 2013a.
9. **KARSAI KRISZTINA:** A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina – Szomora Zsolt – Vida Mihály: Anyagi Büntetőjog Különös rész II. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013b.
10. **LÓRÁNT MIHÁLY:** A bélyeg. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadása, Budapest.
11. **MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS:** A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II. Különös Rész A 2012. évi C. törvény alapján. (Szerk.: Busch Béla). Hvg-orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012.
12. **MOLNÁR GÁBOR:** Pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Kónya István (Szerk.): Magyar Büntetőjog, Kommentár a gyakorlat számára 3. kiadás. II. Kötet. Hvg-orac Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest. 2013.
13. **NAGY ZOLTÁN:** A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Tóth Mihály – Nagy Zoltán (Szerk.): Magyar Büntetőjog Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest. 2014.
14. **NIKODÉM GABRIELLA – SZABÓ JENŐ:** A magyar bélyeg története, Kossuth Kiadó Budapest. 2010.
15. **POLT PÉTER:** Pénz és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Blaskó – Hautzinger – Madai – Pallagi – Polt – Schubauer: Büntetőjog Különös rész II. Rejtjel Kiadó, Budapest. 2013.
16. **PROKAI PIROSKA:** A bélyeg rövid története. Papíripar 2011. LV/3.
17. Jogtudományi Közlöny 69. évfolyam 28. szám 1934.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

1. 1878. évi V. tc.
2. 1897. évi XXXVII. tc.
3. 1932. évi XXI. tc.
4. 1961. évi V. tv.
5. 1978. évi IV. tv.
6. 1979. évi 11. tvr.
7. 2012. évi C. tv.
8. 2012. évi CXIII. tv.
9. 2012. évi CLIX. tv.

Készítette: Dr. Tóth Zsanett

A GYŰLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEK MEGÁLLAPÍTHATÓSÁGÁVAL ÉS BIZONYÍTÁSI NEHÉZSÉGEIVEL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

<http://www.eyett.hu/berek/gyuloletbeszed-rendi-enki-maskepp-csinalja>

<http://empathicperspectives.files.wordpress.com/2010/03/hate-image2.jpg>

I./ Nemzetközi jogi források

- Európa Tanács által Rómában, 1950. november 4. napján elfogadott ETS-005 számú egyezménye ("Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény")
- A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény
- 1966. december 16. napján elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
- Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezménye
- Az Európai Rasszizmus és Intolerancia-Elles Bűntörvény (ECRI) 7. számú Ajánlása
- A Tanács 2008. november 28. napján elfogadott 2008/913/IB kerethatározata a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről
- EBESZ Miniszterek Tanácsának 9/09. számú határozata

II./ Gyűlölet-bűncselekmények a Büntető Törvénykönyvben

- népiirtás (Btk. 142. §)
- apartheid (Btk. 144. §)
- közösség tagja elleni erőszak (Btk. 216. §)
- közösség elleni uszítás (Btk. 332. §)
- nemzeti jelkép megdörítése (Btk. 334. §)
- önkényuralmi jelkép használata (Btk. 335. §)
- nemzeti szocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása (Btk. 333. §)
- minősítő körülmény: „aljas indokból elkövetés” (emberölés - Btk. 160. § (2) bek. c.); testi sértés - Btk. 166. § (4) bek. a.) és (6) bek. a.); személyi szabadság megsértése - Btk. 194. § (2) bek. b.); rágalmazás - Btk. 226. § (2) bek. a.); jogellenes fogvatartás - Btk. 304. § (2) bek. a.); az alárendelt megsértése, mint katonai bűncselekmény - Btk. 449 § (2) bek. a.)

<http://csanak.hu/oglas-ograsoglasoglas-oglas>

III./ Indikátorok és bizonyítékok az előítéletes motivációra

- feljelentés, sértetti nyilatkozat
- az elkövető által használt nyelvezet és szavak, írásos megnyilatkozások gesztusok az elkövetés előtt, közben, után
- az elkövető kapcsolata rasszista/homofób stb. eszmékkel, szervezetekkel
- helyszínen rajzok jelölések, szimbólumok, graffitik
- az elkövető és a sértett közötti különbség
- cselekmény időpontja, helyszíne

<http://csanak.hu/oglas-ograsoglasoglas-oglas>

IV./ A jogalkotás és jogalkalmazás során felmerülő problémák a gyűlölet-bűncselekmények megállapíthatósága, bizonyíthatósága kapcsán

- Definíciós problémák
- Védelem alatt álló személyek körének pontatlan meghatározása
- Speciális tényállások ismeretének hiánya
- Bizonyítás, bizonyítékok beszerzése során speciális tudás hiánya
- Magas látencia
- Védekezési taktikák
- Község elleni uszítás büntette tényállása alkalmazásának kiüresedése
- Rendőrségi szervezetalmozások szerepe

V./ Megoldási javaslatok, hazai és nemzetközi elvárások

- gyűlölet-bűncselekmény fogalmának meghatározása
- szakmai viták, képzések, figyelemfelkeltő kampányok, gyors felderítés speciális rendőri egységek, ügyészek foglalkoznak a gyűlölet-bűncselekményekkel
- nyomozati protokoll és útmutató – kézikönyv együttműködés a civil szervezetekkel, átfogó médiakampány a bejelentés fontosságának hangsúlyozására
- alternatív adatbázisok, adatgyűjtés, adatbázisok reformja
- szakvonal működését támogató csoport, a sértetteknek közvetlen kapcsolat a feljelentésnél velük, feljelentések megtételének megkönnyítése

Közösség elleni uszítás Büntette jogalkalmazói gyakorlatot leginkább meghatározó „hármaskör” elve

— BH 2005.46.

Az uszít gyűlölethez, „aki erőszakos cselekedetre, ilyen magatartás vagy tevékenység kifejtésére hív fel akkor, ha a veszély nem csupán feltételezett, hanem a veszélyeztetett jogok konkrétak, és az erőszakos cselekedet közvetlenül fenyeget”.

— BH 1997.165.

— 12/1999. (V.21.) AB határozat

— 18/2004. (V.25.) AB határozat

— 95/2008. (VII.3.) AB határozat

— EBH 2010.2215.

Közösség elleni izgatás akkor állapítható meg, ha a rasszista kijelentés az elhangzás körülményei folytán erőszak közvetlenül jelen levő, világos veszélyével és egyéni jogok séremlével fenyeget”.

VI./ Alaptörvény „Szabadság és felelősség” I. cikkének (3) bekezdése:

„Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg.

Alapvető jog más alapvető jog érvényesítése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható”

IX. Cikk (4) bekezdése A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.

[5] A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösségekhez tartozó személyek törvényben meghatározottak szerint - jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.

2013. évi V. tv. új Ptk.

— A közössége bármely tagja jogosult 2:54. § (5) bekezdés a személyisége lényeges vonásának minősülő közösséghez tartozásával, a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogszélem esetén, jogvesztő (30 nap) határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni, amelynek körében a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedésének kivételével, a személyiségi jogok megsértésének valamennyi szankcióját

— Az ügyszé a jogosult hozzájárulása nélkül is - elévülési időn belül - keresetet indíthat

Alaptörvény IX. Cikk (5), Btk.332. §; EBH 2010.2215; 18/2004. (V.25.) AB határozat, 95/2008. (VII.3.) AB határozat, 96/2008. (VII.3.) AB határozat

<http://csanak.hu/oglas-ograsoglasoglas-oglas>

Az utóbbi években egyre gyakoribbá vált az olyan – esetenként sorozat jelleggel megvalósuló – cselekmények elkövetése, amelyek a gyűlölet-bűncselekmények körébe vonhatóak. Ezzel egyidejűleg a jogalkalmazók részéről számtalan kérdés és kétely merült fel a védett személyek körével, a szabályozás hatékonyságával, a Magyarországra irányadó nemzetközi egyezményeknek a hatályos jogszabályokban való megfelelésével kapcsolatban.

Minderre tekintettel a kutatásom célja a gyűlölet-bűncselekmények megállapíthatóságával és bizonyítási nehézségeivel kapcsolatos problémák feldolgozása, megoldási javaslatok kidolgozásával.

Jelen tanulmányomban – a teljesség igénye nélkül - röviden össze kívánom foglalni, hogy mely bűncselekmények is tartoznak a gyűlölet-bűncselekmények körébe, milyen indikátorok, bizonyítékok utalhatnak az előítéletes motivációra, a jogalkotás, jogalkalmazás során mely problémákkal szembesülhetünk, valamint milyen hazai és nemzetközi elvárások fogalmazódnak meg ezen bűncselekmények szabályozása, nyomozása kapcsán.

I./ A gyűlölet-bűncselekmények fogalmának körébe tartozó bűncselekmények

Az 1970-es években az USA-ban terjedt el a gyűlölet-bűncselekmény kifejezés, mely az FBI értelmezésében „olyan személy vagy vagyon ellen irányuló bűncselekmény, melynek motivációja részben vagy teljesen az elkövető faji, vallási, fogyatékosok iránti, etnikai vagy szexuális orientáción alapuló előítéletéből fakad.”¹

A gyűlölet-bűncselekmények kérdéskörét vizsgálva az első problémával azonban már itt szembesülhet a jogalkalmazó. Az államok által aláírt nemzetközi egyezmények csupán a védett személyek, védendő tulajdonságok körére fogalmaz meg ajánlásokat a ratifikáló államok számára, de egy minden államra irányadó, egységes gyűlölet-bűncselekmény fogalmat egyik dokumentum sem tartalmaz. Ez egyrészt probléma, mert eltérő értelmezésekhez, gyakorlathoz vezethet, másrészt érthető és helyes ennek a fogalomnak a pontos tartalmi kidolgozását a nemzetállamokra bízni, hiszen a büntetőjogi szuverenitás a nemzeti szuverenitás magva.

A vonatkozó nemzetközi dokumentumok az alábbiak:

- Az Európa Tanács által Rómában, 1950. november 4. napján elfogadott ETS-005 számú, Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény;
- A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban, 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény;
- 1966. december 16. napján elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya;
- Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezménye;
- Az Európai Rasszizmus és Intolerancia- Ellenes Bizottság (ECRI) 7. számú Ajánlása;
- A Tanács 2008. november 28. napján elfogadott 2008/913/IB kerethatározata a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről;
- EBESZ Miniszterek Tanácsának 9/09. számú határozata.

¹ Amberg Erzsébet: Gondolatok a gyűlölet-bűncselekmények rendszetéről 439.o.
www.pecshor.hu/periodika/XIV/amberge.pdf (Letöltve: 2014. október 9.)

Talán az egyik legelfogadottabb gyűlölet-bűncselekmény fogalom az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala által meghatározott fogalom, amely szerint „minden bűncselekmény, így akár személy vagy vagyoni elleni bűncselekmény is, gyűlölet-bűncselekmény lehet, ha az áldozatát vagy egyéb célpontját egy meghatározott csoporthoz tartozása vagy vélt tartozása alapján választják ki. Az e csoporthoz tartozás tagjainak valamely közös jellemvonásán alapul (így például rasszhoz, nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozás, életkor, nem, szexuális orientáció, vallás stb.)”.²

Ezen fogalom alapján tehát akkor beszélhetünk gyűlölet-bűncselekményről, ha van egy alaphűncselekmény, mely elkövetését a sértett valamely csoporthoz tartozása, vagy vélt tartozása alapján kialakult előítélet motivál.

E bűncselekményekkel történő kiemelt foglalkozást az indokolja, hogy az elkövető a sértetteket legtöbbször személyesen nem is ismeri, hanem véletlenszerűen választja ki őket, valamelyik védett tulajdonságuk, csoporthoz tartozásuk vagy vélt tartozásuk alapján. „Az áldozat, feltételezett hovatarozása miatt, szimbolikus jelentőséggel bír a tettes számára, ezért az áldozattal nem mint személlyel foglalkozik, hanem annak személyiségét néhány tulajdonságra redukálja.”³ Így a bűncselekmény sértettre gyakorolt hatása még jelentősebb, hiszen az áldozatot identitásában érinti, egy olyan tulajdonságára tekintettel, melyen nem tud változtatni. 2002-2005-ben végeztek az Egyesült Királyságban egy bűnügyi felmérést⁴, amelyből azt lehetett megállapítani, hogy a rasszista indíttatású bűncselekmények sértettei a cselekmény következtében még erősebb érzelmi reakciókat élnek át, mint általában egy bűncselekmény sértettje, így erősebb a szorongás, a félelem, az alvászavar, és a sebezhetőség érzése náluk. Ezen cselekmények sokszor rendkívül erőszakosak, kegyetlenek, hatásuk pedig „átsugározhat” a csoport valamennyi tagjára. A közösség tagjaiban félelem alakulhat ki, hogy akár ők is áldozattá válhatnak, ezért is hívják ezeket a cselekményeket szimbolikus bűncselekményeknek, hisz azt az üzenetet közvetítik feléjük, hogy ők nem kíváncsiak, nem azonos értékű tagjai a társadalomnak. A gyűlölet-bűncselekmények nem megfelelő kezelése ellentétekhez vezethet akár a közösségek között, akár a közösségek és a kormány között, így közbiztonsági kockázatot is magában rejt.⁵⁶⁷⁸

A gyűlölet-bűncselekmények fogalmi körébe tartozó bűncselekmények a hatályos Büntető Törvénykönyv alapján:

Az EBESZ 9/09 számú határozatában felhívja a részes államokat, hogy a gyűlölet-bűncselekmények elleni hatékony küzdelemre alkalmas szabályozást alakítsanak ki, olyan büntetések alkalmazásával, melyek tükrözik az ilyen bűncselekmények veszélyességét.

² Szomora Zsolt (2013) Dogmatikai és alkotmányjogi megjegyzések a gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi szabályozásához *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 36.o.

³ Dr. Utasi Judit (2011) A gyűlöletbűnözés háttere. In: Virág György (szerk.): OKRI *Kriminológiai Tanulmányok* 48. kötet Budapest 116. o.

⁴ Dr. Utasi Judit (2013) Ügyészégi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 1-2.o. <http://intranet/cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf> (Letöltve: 2014. július 2.)

⁵ Jovánovics Eszter (2013) Gyűlölet vagy előítélet? Szavak vagy tettek? *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 69. o.

⁶ Dinók Henriett (2013) A gyűlölet-bűncselekmények - dogmatika és joggyakorlat *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 55-56.o.

⁷ Dr. Utasi Judit (2013) Ügyészégi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 1-2.o. <http://intranet/cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf> (Letöltve: 2014. július 2.)

⁸ Dinók Henriett (2012) A gyűlölet-bűncselekmények hatályos szabályozása, különös tekintettel a közösség tagja elleni erőszakra *Jogi Iránytű* 2.sz. 20.o. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/Jogi_Iranytu/Jogi_Iranytu_2012_2_Dinok_Henriett.pdf (Letöltve: 2014. október 9.)

A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásának pontos mikénti megvalósítására nincs kötelező útmutatás a tagállamok számára, így a különböző országok eltérő kodifikációs megoldásokat alkalmaznak, de alapvetően kétféle megoldással találkozhatunk:

1. Külön, érdemi/lényegi bűncselekmény:

Külön büntetőjogi tényállást hoznak létre az előítélet motiválta bűncselekmények üldözésére.

2. Büntetés súlyosbítása:

Az előítéletes motivációt a büntetés kiszabása körében veszik figyelembe. Így szabályozástól eltérően vagy konkrét minősítő, vagy általános súlyosbító körülményként értékeli a bíróság, ha az elkövető cselekményét előítélet motiválta.⁹

Vannak olyan országok is, ahol külön nem szabályozzák a gyűlölet-bűncselekményeket, ott az általános büntetési elvek irányadóak súlyosabb büntetések kiszabása mellett.¹⁰

Hazánkban számtalan különböző álláspont létezik azzal kapcsolatban, hogy mely bűncselekmények tartoznak a gyűlölet-bűncselekmények körébe.¹¹ Így például Boross Zsigmond álláspontja szerint a szakirodalomban a közösség tagja elleni erőszak, a közösség elleni izgatás, a lelkiismereti és vallásszabadság megsértése, a nemzeti jelkép megsértése, az önkényuralmi jelkép használata, valamint a nemzeti szocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása vonható szélesebb körben e bűncselekmények körébe.¹²

Dombos Tamás álláspontja egyezik Boross Zsigmondéval a gyűlölet-bűncselekmények körébe vonható tényállások tekintetében annyival kiegészítve, hogy ő az aljas indokból elkövetett emberölést és testi sértést, valamint a vallási tisztelet tárgyára, illetve temetkezési helyen elkövetett lopást és rongálást is e körbe vonja.¹³

Balogh Lídia, Dinók Henriett és Pap András László közös tanulmányukban a közösség tagja elleni erőszakot, a közösség elleni izgatást, a népiertást, apartheidet, az önkényuralmi jelképek használatát, valamint a nemzeti szocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadását vonják e bűncselekmények körébe, valamint kiemelik, hogy a Btk. lehetővé teszi, hogy a rasszista motivációból történő elkövetés esetén az aljas indokot minősítő körülményként alkalmazza a bíróság meghatározott bűncselekményeknél.¹⁴

Szomora Zsolt azon álláspontjával értek egyet, hogy a hivatkozott EBESZ fogalomnak, mely szerint a gyűlölet-bűncselekmény egy alapbűncselekményt és egy speciális motívumot feltételez, hatályos Büntető Törvénykönyvünkben a népiertás (Btk. 142.§), az apartheid (Btk. 144.§) és a közösség tagja elleni erőszak (Btk. 216.§) tényállása felel meg.

E körbe vonhatóak továbbá azok a bűncselekmények, ahol a minősítő körülmény az „aljas indokból történő elkövetés”, hiszen az előítéletes motívumból történő elkövetés esetén a bírói gyakorlat ezen minősítő körülményt állapítja meg (emberölés - Btk. 160.§ (2) bek. c.); testi sértés - Btk. 164.§ (4) bek. a.) és (6) bek. a.); személyi szabadság megsértése - Btk. 194.§ (2) bek.

⁹ Dr. Bárd Petra (2014) A gyűlölet-bűncselekmények hatékony üldözésének társadalmi feltételrendszere Szerk.: Borbíró Andrea, Inzelt Éva, Kerecsi Klára, Lévy Miklós, Podoletz Léna *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére* ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014

¹⁰ Dr. Utsi Judit (2013) Ügyészégi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 3-4.o.

<http://intranet.cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf> Letöltve: 2014. július 2.

¹¹ Amberg Erzsébet Gondolatok a gyűlölet-bűncselekmények rendszetéről 441-443.o.

www.pecshor.hu/periodika/XIV/amberge.pdf (Letöltve: 2014. október 9.)

¹² Boross Zsigmond Attila (2013): A gyűlölet-bűncselekmények aktuális magyarországi helyzete *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 5. o.

¹³ Dombos Tamás Gyűlölet-bűncselekmények Magyarországon: Jogi szabályozás, statisztikai adatok, sérteti csoportok <http://gyuloletelten.hu/szakmai-anyagok> (Letöltve: 2014. augusztus 15.)

¹⁴ Balogh Lídia – Dinók Henriett – Pap András László (2012) A jog láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái *Fundamentum* 4.sz. 92.o.

b.); rágalmazás - Btk. 226.§ (2) bek. a.); jogellenes fogvatartás - Btk. 304.§ (2) bek. a.); az alárendelt megsértése, mint katonai bűncselekmény - Btk. 449. § (2) bek. a.).

Bár az EBESZ-dokumentum fogalmi körén kívül esnek, de álláspontom szerint is a gyűlölet-bűncselekmények körébe vonhatóak továbbá azok a bűncselekmények, melyeknél a törvény a gyűlölet valamely közvetlen vagy közvetett kifejeződését rendeli büntetni. Erre tekintettel ezeket a cselekményeket sajátképi gyűlölet-bűncselekményeknek nevezhetünk. Ezek a bűncselekmények a közösség elleni uszítás (Btk. 332.§), a nemzeti jelkép megsértése (Btk. 334.§), az önkényuralmi jelkép használata (Btk. 335.§), és a nemzeti szocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása (Btk. 333.§).

Egyetértek azzal az állásponttal, mely szerint az ötágú vörös csillag használatának, illetve a kommunista rendszer bűnei tagadásának gyűlölet-bűncselekményként való meghatározása vitatható.¹⁵

Kutatásomban a fentebb részletezett bűncselekmények vizsgálatát kívánom elvégezni, kiemelt figyelemmel a közösség tagja elleni erőszak büntette, és a közösség elleni izgatás/uszítás büntette miatt folyó eljárásokban az e bűncselekmények megállapíthatóságával, és bizonyítási nehézségekkel kapcsolatos problémákra.

II./ Előítéletes motivációra utaló indikátorok és bizonyítékok

Felsorolásszerűen ismertetem azokat az indikátorokat, bizonyítékokat, melyekből következtetni lehet az előítéletes motivációra. Természetesen minden ügyben egyenként, külön-külön és egymással összevetve, más bizonyítékokkal együtt értékelve lehet csak megállapítani, hogy valóban gyűlölet-bűncselekmény történt-e.

- Feljelentés, sértetti nyilatkozat.
- Az elkövető által használt nyelvezet, szóbeli megjegyzései, írásbeli kijelentései, gesztusai az elkövetés előtt, közben, után.
- Az elkövető tagja vagy kapcsolatban van valamely homofób, rasszista stb. eszmével, ilyen eszmék köré szerveződött szervezetekkel.
- Helyszínen rajzok jelölések, szimbólumok, graffitik.
- Az elkövető és a sértett közötti különbség (faji, vallási, etnikai, nemzeti hovatartozásukat vagy szexuális irányultságukat tekintve).
- Cselekmény időpontja (pl. a bűncselekményt valamely vallási ünnepen követik el).
- Cselekmény helyszíne (pl. közösségi ház, meleg szórakozóhely környékén).¹⁶¹⁷
- Az erőszak természete.
- Korábbi hasonló bűncselekmények.
- Más motiváció hiánya.¹⁸¹⁹

III./ A jogalkotás és a jogalkalmazás során leggyakrabban felmerülő problémák a gyűlölet-bűncselekmények megállapíthatósága, bizonyíthatósága kapcsán

— Definíciós problémák, védelem alatt álló személyek körének pontatlan meghatározása:

¹⁵ Szomora Zsolt (2013) Dogmatikai és alkotmányjogi megjegyzések a gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi szabályozásához *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 38-39.o.

¹⁶ Udvari Márton (2013) Hova tűnnek a gyűlölet-bűncselekmények? Jogalkalmazási anomáliák, rendőrségi és ügyészségi ügykezelés *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 77-78.o.

¹⁷ Balogh Lídia – Dinók Henriett – Pap András László (2012) A jog láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái *Fundamentum* 4. sz. 96.o.

¹⁸ Amberg Erzsébet Gondolatok a gyűlölet-bűncselekmények rendészetéről 443-444.o.

www.pecshor.hu/periodika/XIV/amberge.pdf (Letöltve: 2014.október 9.)

¹⁹ Rendőri Vezetők Nemzetközi Szervezete (IACP) A gyűlölet-bűncselekmények kezelése: rendőri irányelvek a nyomozáshoz és a megelőzéshez (2001/2013) Fordította. Grunzó Zsófia Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport 7. o.
http://gyuloletelten.hu/sites/default/files/iacp_gyuloletbcs_hu.pdf (Letöltve: 2014. július 10.)

Ahogy arra már a tanulmányom elején is kitértem, nincs egy átfogó, egységes gyűlölet-bűncselekmény fogalom, mely bizonytalanná teszi, hogy mely bűncselekmények is tartoznak ezen bűncselekmények körébe. Az amerikai jogi szakirodalomban a gyűlölet-bűncselekmény fogalmával szemben számos kritika fogalmazódott már meg, így például Jacobs Potterral írt közös tanulmányában a következőket írta: „A gyűlöletbűncselekmény-fogalom nem konkrét; túl sok a kétértelműség és szubjektivitás. Nem tisztázott mit jelent az előítélet, mely előítéletek sorolhatóak a gyűlöletbűnözés gyűjtőfogalma alá, mely bűncselekmények tartoznak egyáltalán ide, és milyen erős okozati összefüggés kell az elkövető előítélete és az elkövetési magatartás között”.²⁰

A közösség elleni uszítás büntette esetében a „lakosság egyéb csoportjai” fordulatot az Alkotmánybíróság a 30/1992. (V.22.) AB határozatában úgy értelmezi, hogy amögött „tulajdonképpen bármely ismerv szerint elkülönülő személyek védelmének szándéka húzódik meg”. A „lakosság egyéb csoportjai” fordulat értelmezése leginkább a közösség tagja elleni erőszak büntette alkalmazása során merül fel. Egyetértek azzal az állásponttal, hogy önmagában „bármilyen” csoporthoz tartozás miatti elkövetés esetén nem indokolt a speciális tényállások alkalmazásának szükségessége, mert a jogalkotó célja a társadalmilag sérülékeny csoportok védelme volt, akiket személyiségük valamely lényeges tulajdonsága miatt ér előítélet motiválta gyűlölet-bűncselekmény. Ettől eltérő gyakorlat esetén könnyen kiüresedhet a tényállás, ezért álláspontom szerint nem alkalmazható a megkülönböztető ismerv valamely alkotmányellenes célra szervezett csoport elleni támadás²¹, vagy valamely csapatnak szurkoló táborok között megvalósuló erőszakos cselekmények esetén²²

Ezzel összefüggésben a „zárt lista” vagy „nyílt lista” kérdésében is megoszlanak a vélemények, azaz abban a kérdésben, hogy a védelem alatt álló személyek körét pontosan taxatív meg kell-e határozni az esetleges jogbizonytalanságot elkerülendő, vagy a rugalmasabb, nyílt listát tartalmazza továbbra is a törvény, mellyel ebben a gyorsan változó világban olyan esetekre is lehet reagálni, amelyre addig a jogalkotó nem is gondolt.²³²⁴

A jogalkalmazók között nincs egységes álláspont abban a kérdésben sem, hogy ezen bűncselekmények a többségi társadalom tagjainak sérelmére elkövethetők-e, vagy a jogalkotó e tényállásokkal csak a kisebbségi társadalom tagjait védik.²⁵

- *Speciális tényállások ismeretének, valamint speciális tudás hiánya a bizonyítás kapcsán, a bizonyítékok beszerzése során:*

Munkám kapcsán én is szembesültem azzal a gyűlölet-bűncselekmények kapcsán gyakran emlegetett problémával, hogy a nyomozás során az eljáró hatóság tagja nem alkalmazza a speciális tényállásokat, vagy amennyiben a nyomozás mégis ezen tényállások valamelyikében folyik, nagyon nehéz a megállapíthatóságukhoz szükséges célzat bizonyítása. Minderre tekintettel nagyon fontos, hogy az eljáró hatóság tagjai tisztában legyenek a gyűlölet-bűncselekmények fogalmi körébe vonható tényállásokkal, az azokat jelző indikátorokkal, bizonyítékokkal, a hatékony nyomozáshoz elengedhetetlenül szükséges speciális tudással. Fontos, hogy amennyiben arra vonatkozóan adat merül fel, hogy ilyen bűncselekmény történt,

²⁰ Dr. Utasi Judit (2011) A gyűlöltbűnözés háttere Szerk. Virág György OKRI *Kriminológiai Tanulmányok* 48.kötet Budapest 118-119.o.

²¹ Legfelsőbb Bíróság Bfv.III.87/2011/5.

²² Jovánovics Eszter (2013) Gyűlölet vagy előítélet? Szavak vagy tettek? *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 72-74.o.

²³ Amberg Erzsébet Gondolatok a gyűlölet-bűncselekmények rendszetéről 440.o.

www.pecshor.hu/periodika/XIV/amberge.pdf (Letöltve. 2014.október 9.)

²⁴ Dr. Bárd Petra (2014) A gyűlölet-bűncselekmények hatékony üldözésének társadalmi feltételrendszere Szerk.: Borbíró Andrea, Inzelt Éva, Kerezsi Klára, Lévy Miklós, Podoletz Léna *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére* ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014

²⁵ Balogh Lídia, Dinók Henriett, Pap András László (2012) A jog láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái *Fundamentum* 4.sz. 95.o.

akkor kiemelt figyelmet fordítsanak az azt esetlegesen alátámasztó bizonyítékok soron kívüli beszerzésére, mert ha már a nyomozás elején a gyűlölet-bűncselekmény gyanúja felmerül, de nem rögzítik az erre utaló nyomokat, bizonyítékokat, akkor később, akár hónapok múlva, lehet, hogy erre már nem is lesz lehetőség.

A Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM) 2014 szeptemberében megjelent kiadványa 24 ügy feldolgozásán keresztül, a gyűlölet-bűncselekmények nyomozása során felmerült jogalkalmazási problémákra próbálja meg felhívni a figyelmet, segítve azok jövőbeli elkerülését.²⁶

— *Magas látencia:*

Ha a statisztikai adatokat nézzük, joggal gondolhatnánk azt, hogy bár kiemelten fontos ezen bűncselekmények kérdésével foglalkozni, de szerencsére számuk - a növekvő tendencia ellenére is - az összes bűncselekmény számához viszonyítva elég alacsony. Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika szerint 2008-ban 9 közösség tagja elleni erőszak büntette és 5 közösség elleni izgatás büntette, addig 2013. első felében 23 közösség tagja elleni erőszak büntette és 2 közösség elleni izgatás büntette vált hivatalosan ismertté Magyarországon. Sajnos azonban több kutatás is igazolta, hogy a sérelmet szenvedők közel sem minden esetben fordulnak a hatóságokhoz, tesznek feljelentést vagy kérnek segítséget. Egy 2010-ben végzett kutatás szerint például 1674 válaszadóból 15,6 %-ot ért már eddig életében nemi identitásával vagy szexuális irányultságával összefüggésben támadás, melyből 4,4 % az elmúlt tizenkét hónapban történt.

A magas látenciának számtalan oka van, az egyik a hatóságok irányában fennálló alacsony bizalmi szint. Nem hiszik ugyanis az érintettek, hogy a hatóság tagjai gyorsan, hatékonyan és eredményesen fel tudják deríteni a tudomásukra hozott bűncselekményt. Előfordul az is, hogy a sértettek a hatóság előítéletes fellépésétől tartanak, azaz attól, hogy esetlegesen részükről is további sérelem éri őket. Sokan nem is tudják, hogy a sérelmükre elkövetett cselekmény kimeríti valamely gyűlölet-bűncselekmény fogalmi körébe vonható bűncselekmény törvényi tényállásának kereteit, így a jogszabályok ismeretének hiánya miatt is maradhat rejtve a cselekmény. A sértettek azt sem feltétlenül tudják, hogy kihez fordulhatnak segítségért, majd utólag elbagatellizálják a történeteket. Sokan szégyellik, hogy sérelmükre ilyen bűncselekményt követtek el, vagy esetleg félnek a védett tulajdonság kiderülésétől, melyről pl. a munkahelyükön nem tudnak, és így tartanak attól, hogy ebben az esetben állásuk is veszélybe kerülhet.²⁷²⁸²⁹ A látencia további okai lehetnek: a fogyatékkal élők gyenge érdekérvényesítő képessége és a szexualitás intim volta is.³⁰

— *Védekezési taktikák:*

Az elkövetők számtalan esetben utólag azzal védekeznek, hogy csak egy félreértés történt, az indítékuk más volt, azaz, hogy nem a védett tulajdonságukra tekintettel bántalmazták a sértettet,

²⁶ Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (2014) Jogalkalmazási problémák a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásokban

<http://gyulotellen.hu/aktualitasok/jogalkalmazasi-problemak-gyulot-buncselekmenyekkel-kapcsolatos-eljarasokban>

http://gyulotellen.hu/sites/default/files/ejk_esetosszefoglalo.pdf (Letöltve: 2014. október 9.)

²⁷ Uszkiewicz Erik (2013) Mit (nem) mutatnak a számok? *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz.84-89.o.

²⁸ Dinók Henriett (2013) A gyűlölet-bűncselekmények - dogmatika és joggyakorlat *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz.56.o.

²⁹ Dr. Utasi Judit (2013) Ügyészségi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 9.o. intranet/cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf. Letöltve: 2014. július 2.

³⁰ Dr. Bárd Petra (2014) A gyűlölet-bűncselekmények hatékony üldözésének társadalmi feltételrendszere Szerk.: Borbíró Andrea, Inzelt Éva, Kerezsi Klára, Lévy Miklós, Podoletz Léna *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére* ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014

hanem például dühből, követték el a cselekményt, vagy alkoholos befolyásoltság alatt álltak, fiatal korukra tekintettel nem mérték fel a cselekményük súlyát.³¹

- *Közösség elleni uszítás büntette tényállása alkalmazásának kiüresedése:* Erről a tanulmány későbbi részében szólok bővebben.

- *Rendőrségi szervezetváltozások szerepe:*

A gyűlölet-bűncselekmények nyomozását a 3/2008. (I.16.) IRM rendelet a megyei (fővárosi) rendőr-főkapitányságok hatáskörébe vonta, Budapesten pedig a Budapesti Rendőr-főkapitány 17/2011. (III.18.) számú intézkedésével a közösség tagja elleni erőszak büntette miatt indult nyomozásokat 2012. augusztus 17. előtt BRFK Szervezett Bűnözés Elleni Főosztály Szervezett Bűnözés Elleni Osztály, jogutód nélküli megszűnését követően pedig a Szervezett Bűnözés Elleni Főosztály Kábítószer–bűnözés Elleni Szolgálat feladatkörébe utalta. Ennek ellenére azonban úgy tűnik, hogy nem minden esetben a hatáskörrel rendelkező nyomozó hatóságok folytatják a nyomozásokat, így adott esetben a megyei rendőr-főkapitányságok nem is értesülnek a nyomozás megindításáról. Ennek egyik oka, hogy az előítélet motiváció figyelmen kívül hagyásával más bűncselekmény elkövetése miatt rendelik el, majd folytatják a nyomozást.³²

IV./ Hazai és nemzetközi elvárások a jogalkotókkal és a jogalkalmazókkal szemben Megoldási javaslatok

- *Gyűlölet-bűncselekmény fogalmának meghatározása:* A fentebb ismertetett bizonytalanságok megszüntetése érdekében egy egységes gyűlölet-bűncselekmény fogalom kidolgozása.

- *Szakmai viták, képzések, figyelemfelkeltő kampányok, gyors felderítés:* Az EBESZ Miniszterek Tanácsának 9/09. számú határozata 4. és 6. pontja előírja, hogy a gyűlölet-bűncselekményeket kezelő büntető- és igazságügyi hatóságok tagjai részére szervezzenek szakmai képzést, továbbképzést, valamint biztosítsák az ilyen bűncselekmények gyors kivizsgálását és felderítését annak érdekében, hogy az illetékes hatóságok tagjai felismerjék a gyűlölet-bűncselekmények elkövetőinek indítékát. Ennek szükségességét a hazai és nemzetközi jogvédő, érdekvédő szervezetek is egyöntetűen megfogalmazták.

- *Speciális, képzett rendőri egységek, ügyészek foglalkozzanak a gyűlölet-bűncselekmények nyomozásával:*³³ Az Európai Parlament és Tanács, a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról szóló, 2012/29/EU számú irányelve (23.cikk (2) bek. b.) pont) rögzíti, hogy speciálisan képzett nyomozóknak kell foglalkozniuk a gyűlölet-bűncselekmények áldozataival. Az irányelv hazai jogrendszerbe történő átültetéséről Magyarország is köteles gondoskodni.³⁴

Magyarországon a 1430/2011 (XII.13.) számú kormányhatározat, a nemzeti társadalmi felzárkóztatási stratégia mellékletének VI/10. pontja a rendőrség feladatai közé sorolja az etnikai alapú feszültség kezelését a többségi és kisebbségi társadalmi közösségek között. 2012 januárjától a nemzetközi és hazai tapasztalatok eredményeként az Országos Rendőr-

³¹ Dr. Utasi Judit (2013) Ügyészségi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 15.o. intranet/cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf. Letöltve: 2014. július 2.

³² Dinók Henriett (2013) A gyűlölet-bűncselekmények - dogmatika és joggyakorlat *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 57-58.o.

³³ Amberg Erzsébet Gondolatok a gyűlölet-bűncselekmények rendészetről 445.o.

www.pecshor.hu/periodika/XIV/amberge.pdf (Letöltve: 2014. október 9.)

³⁴ Dinók Henriett (2013) A gyűlölet-bűncselekmények - dogmatika és joggyakorlat *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 59.o.

főkapitányság Bűnügyi Főigazgatósága önálló szakvonalat hozott létre a gyűlölet-bűncselekmények kezelésére.³⁵ A szakvonal működésével szemben azonban további elvárásként fogalmazódik meg, hogy minden tagja speciális képzésben részesüljön a gyűlölet-bűncselekmények hatékonyabb felderítéséhez szükséges technikákról, valamint az áldozatok szükségleteiről. További elvárás, hogy a szakvonal aktívan működjön együtt a gyűlölet-bűncselekmények elleni küzdelemben szerepet vállaló civil szervezetekkel, a feljelentéseiket a sértettek közvetlenül náluk tehessek meg, és a kihallgatásokat is az erre szakmailag felkészített kollégák végezzék.³⁶

- *Nyomozati protokoll és útmutató – kézikönyv*: Tekintettel a gyűlölet-bűncselekmények specialitására, az igazán szakszerű és hatékony nyomozás érdekében a nyomozó hatóságok tagjai számára rendelkezésre kellene állnia egy olyan útmutatónak, mely a munkájukhoz szükséges legfontosabb kérdésekben ad iránymutatást.³⁷ A Rendőri Vezetők Nemzetközi Szervezete (IACP) 2001-ben elkészítette szakmai iránymutatását „A gyűlölet-bűncselekmények kezelése: rendőri irányelvek a nyomozáshoz és a megelőzéshez” címmel. A tanulmány a legfontosabb információkat foglalja össze a hatóság tagjai számára, így például, hogy mi a gyűlölet-bűncselekmény, miért fontos hatékonyan reagálni rájuk, mi a helyszínre érkező rendőrök azonnali feladata, milyen fontos feladata van a rendőrségnek a gyűlölet-bűncselekmények áldozatai és a közösségek felé.³⁸ Úgy gondolom, hogy rendkívül hasznos lenne egy hasonló, a hazai jogrendszerrel és sajátosságokkal összhangban lévő iránymutatás kiadása Magyarországon is.
- *Együttműködés a civil szervezetekkel, átfogó médiakampány a bejelentés fontosságának hangsúlyozására*: A látencia csökkentésének érdekében kiemelten fontos, hogy a sértettek hatóságokba vetett bizalmát növeljük, és hangsúlyozzuk a bejelentés fontosságát.
- *Alternatív adatbázisok, adatgyűjtés, adatbázisok reformja*: Az Európai Biztonsági és Együttműködés Szervezet 9/09 számú határozatában felhívja a részes államok figyelmét arra, hogy a gyűlölet-bűncselekményeket, beleértve az intolerancia erőszakos megnyilvánulásával kapcsolatban bejelentett eseteket, megindított eljárásokat, és elítélésekre vonatkozó adatokat gyűjtsék, nyilvántartsák és közzétegyék. Mindezek az adatok hozzásegítik a hatóságokat, hogy a gyűlölet-bűncselekmények problémáját jobban megértsék, valamint a bűncselekmény típus és elfogultsági motiváció szerinti bontása az adatoknak az ilyen bűncselekmények elemzése során is hasznosnak bizonyulhat.³⁹ 2010-ben pedig az ODIHR ajánlást fogalmazott a tagállamok felé: „fontolják meg olyan nyilvántartási rendszer bevezetését, amely a különböző gyűlölet-motivációkat és vagy áldozati csoportokat elkülöníti”.⁴⁰

³⁵ Boross Zsigmond Attila (2013) A gyűlölet-bűncselekmények aktuális magyarországi helyzete *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 5-6.o.

³⁶ Dinók Henriett (2013) A gyűlölet-bűncselekmények - dogmatika és joggyakorlat *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 59-60.o.

³⁷ Udvari Márton (2013) Hova tűnnek a gyűlölet-bűncselekmények? Jogalkalmazási anomáliák, rendőrségi és ügyészségi ügykezelés *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz.83.o.

³⁸ Rendőri Vezetők Nemzetközi Szervezete (IACP) A gyűlölet-bűncselekmények kezelése: rendőri irányelvek a nyomozáshoz és a megelőzéshez (2001/2013) Fordította. Grunzó Zsófia Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport http://gyuloletel.hu/sites/default/files/iacp_gyuloletbcs_hu.pdf (Letöltve: 2014. július 10.)

³⁹ Dr. Utasi Judit (2013) Ügyészségi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekménye miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján 20.o. intranet/cgi-bin/portal/docs/muk/1920.pdf. Letöltve: 2014. július 2.

⁴⁰ Dr. Utasi Judit (2011) A gyűlölet-bűncselekményekről *Ügyészek Lapja* 18.évfolyam 5.sz. 137.o.

Jelenleg két hivatalos adatbázis működik: az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészeti Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS), valamint a Vádképviseleti Informatikai Rendszer (VIR). Mindkét rendszer működését számos kritika éri, így pl., hogy nem teszik lehetővé annak rögzítését, hogy a cselekmény mely társadalmi csoport ellen irányult, az adatok nem minden esetben pontosak, a két rendszer nincs egymással összekapcsolva, így egy ügy „menetét” elejétől a végéig nem lehet végigkövetni, az adataikat összehasonlítani.⁴¹⁴² Minderre tekintettel indokolt lehet a rendszerek működésének felülvizsgálata.

Az alternatív adatbázisok közül a legismertebb az Athena Intézet által vezetett nyilvántartás⁴³, mely a 2009 eleje óta elkövetett olyan eseteket tartalmazza, melyekben az Intézet álláspontja szerint a gyűlölet-motívum azonosítható volt egyértelműen, és két egymástól független hiteles forrás is megerősítette ezt.⁴⁴ Magyarország gyűlölet-bűncselekmény statisztikáját nemzetközileg az Intézet által szolgáltatott adatok jelentik, tekintettel arra, hogy ez az egyetlen szervezet, mely az EBESZ felé átfogóan jelent ezekről a cselekményekről.⁴⁵

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (EU Fundamental Rights Agency FRA) négy kategóriába sorolja a tagállamokat attól függően, hogy mennyire jól működik náluk a gyűlölet-bűncselekmények tekintetében az adatgyűjtés, így 1. átfogó adatgyűjtés (pl. Svédországban), 2. jó színvonalú adatgyűjtés (9 EU tagállam), 3. korlátozott adatgyűjtés (9 EU tagállam), 4. nincs elérhető hivatalos adat. Magyarországot másik 6 EU tagállammal együtt a 4. csoportba sorolják.⁴⁶

Azt gondolom, hogy gyűlölet-bűncselekmények elleni küzdelemben a hivatalos adatbázisok mellett nagyon fontos szerepet töltenek be az alternatív adatbázisok, így szükséges azok fejlesztése, számuk esetleges növelése. A „nézzünk szembe a tényekkel” (Facing Facts!) projekt keretében pl. a civil szervezeteknek készült egy útmutató, mely a gyűlölet-bűncselekmények és az előítélet motiválta incidensek monitorozásához nyújt segítséget, így az adatgyűjtéshez és a jelentéstételhez ad tanácsot számukra.⁴⁷

A közösség elleni izgatás/uszítás büntette tényállásának kiüresedése

A jelenleg hatályos joggyakorlat alapján a közösség elleni uszítás büntette miatt indult nyomozások a legritkábban jutnak el bírósági szakba, hiszen a gyakorlatot leginkább meghatározó „hármaskövetelmény” elvének megvalósulása a legritkábban állapítható meg. Mi sem mutatja ezt jobban, mint, hogy 2008 és 2010 között összesen két jogerős ítélet született a közösség elleni izgatás büntette miatt.⁴⁸

A hatályos joggyakorlatot meghatározó „hármaskövetelmény elve”

— BH 2005.46.

⁴¹ Dr. Utasi Judit (2011) A gyűlölet-bűncselekményekről *Ügyészek Lapja* 18.évfolyam 5.sz. 135-137.o.

⁴² Balogh Lídia-Dinók Henriett-Pap András László (2012) A jog láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái *Fundamentum* 4.sz. 94-95.o.

⁴³ Uszkiewicz Erik (2013) Mit (nem) mutatnak a számok? *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz.90-91.o.

⁴⁴ Athena Intézet Gyűlöletbűncselekmény Adatbázis http://athenaintezet.hu/pdf/HCR_Metodologia_HUN.pdf Letöltve: 2014. november 2.

⁴⁵ Athena Intézet 2012: Gyűlölet-bűncselekmények Magyarországon <http://athenaintezet.hu/hirek/olvas/241> Letöltve: 2014. november 2.

⁴⁶ Balogh Lídia-Dinók Henriett-Pap András László (2012) A jog láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái *Fundamentum* 4.sz. 95.o.

⁴⁷ Nézzünk szembe a tényekkel! (Facing Facts!) projekt 2012 CEJI Útmutató a gyűlölet-bűncselekmények és az előítélet motiválta incidensek monitorozásához www.ceji.org/media/facing-facts-guidelines-hungarian.pdf Letöltve: 2014. október 9.)

⁴⁸ Szomora Zsolt (2013) Belügyi Szemle Dogmatikai és alkotmányjogi megjegyzések a gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi szabályozásához *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 49.o.

Az uszít gyűlöletre,"aki erőszakos cselekedetre, ilyen magatartás vagy tevékenység kifejtésére hív fel akkor, ha a veszély nem csupán feltételezett, hanem a veszélyeztetett jogok konkrétak, és az erőszakos cselekedet közvetlenül fenyeget".

(12/1999.(V.21.)AB határozat, 18/2004.(V. 25.) AB határozat, 95/2008.(VII. 3.) AB határozat)

— EBH 2010.2215.

Közösség elleni izgatás akkor állapítható meg „ha a rasszista kijelentés az elhangzás körülményei folytán erőszak közvetlenül jelen levő, világos veszélyével és egyéni jogok sérelmével fenyeget".

Ahogy láthatjuk, az irányadó joggyakorlat gyakorlatilag lehetetlenné tette a tényállás megállapíthatóságát, mert a hivatkozott hármas követelmény feltételei a legritkább esetben állapíthatóak meg.

2011 augusztusában Ty.Zs. a Magyar Szigeten tartott beszédében egy fiktív fajvédő háborúról beszélt, valamint ismertette a gerillaharcosok taktikáját és a Betyársereg céljait. Ty. Zs. itt azt mondta, hogy „el kell jutni oda, hogy „egy gépkarabélynak az elsütő billentyűjét valaki meg tudja húzni, esetleg akkor, hogyha egy másabb bőrszint lát”. A Betyársereg vezetője szerint a fajok háborúja zajlik, ezért el kell jutniuk egy szintre: „arra, hogy újra agresszívvá, erőszakosakká, szikárakká, mohókká, szinte fenevadakká váljunk”. Ugyanis, tette hozzá Ty. Zs., saját értékeink megvédése másképp nem fog működni. „Mikor az izraeliek ide fognak jönni Merkava harckocsikkal vagy Lopakodó bombázókkal, bennük meglesz az a morális kérdés, hogy lakóházat szétlőjön?” – tette fel a kérdést a Betyársereg-vezető, majd a választ is megadta: „Biztos vagyok benne, hogy nem! És bennünk lesz-e annyi, hogy le merjünk lőni egy rohadt, tetves zsidót?” – tette fel az újabb kérdést, mire a közönség soraiból többen azt kiabálták, hogy „lesz”.⁴⁹ „Akkor esetleg jelenjen meg előtted édesanyád az adott pillanatban, és egy mocskos cigány szurkálná belé a kést, szerinted te hallgatnál arra a parancsra, hogy ne öl?”⁵⁰

A nyomozás a Be. 190. § (1) bekezdés b.) pontja alapján - mivel a rendelkezésre álló adatok alapján nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése, és az eljárás folytatásától sem várható eredmény – megszüntetésre került.⁵¹ A nyomozó hatóság nem vitatta azt, hogy a „*kijelentések alkalmasak gyűlölet kiváltására, a társadalmi rend és béke, a harmonikus és toleráns emberi kapcsolatok megzavarására*”, de véleménye szerint „*bűncselekmény csak akkor valósul meg, ha a gyűlöletkeltő kifejezések hatására a sérelem bekövetkezésének reális lehetősége van, mivel a sérelem feltételezett bekövetkezése nem elegendő a bűncselekmény megállapításához*”. A megszüntető határozat ellen a Magyar Helsinki Bizottság panasszal élt, melyet az ügyészség elutasított.⁵²

„Aki uszít, nem értelemhez szól, hanem a primer ösztönöket célozza meg, mások érzelmi világára kíván hatni a szenvedélyek felkorbácsolása révén, számolva azzal, hogy a felszólított, ellenséges indulatok kitörhetnek és fékezhetlenné válnak.” A gyűlöletre izgatás/uszítás tényállása „nem egyszerűen a gyűlöletkeltést, a gyűlölet felébresztését rendeli büntetni, hanem ennél többet: a gyűlöletre uszítást, amely – túl azon, hogy durva visszaélés a véleménynyilvánítás szabadságával – nem más, mint az erőszak érzelmi előkészítése.”⁵³

⁴⁹ 168 óra online Magyar Sziget: tanácskozott a nemzetbiztonsági bizottság <http://www.168ora.hu/itthon/a-magyar-szigeten-elhangzottakrol-tanacskozott-a-nemzetbiztonsagi-bizottsag-81342.html?print=1&full-version> (Letöltve 2014. november 3.)

⁵⁰ Nyomozni kell a Magyar Szigeten elhangzott gyűlöletbeszéd ügyében <http://helsinki.hu/folytassak-le-a-nyomozast-a-magyar-szigeten-elhangzott-gyuloletbeszed-ugyeben> mellékletében az ügyészség határozata: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Tyirityan_pnasz_elutasitasa_anonim.pdf (Letöltve 2014. november 3.)

⁵¹ Boross Zsigmond Attila (2013) A gyűlölet-bűncselekmények aktuális magyarországi helyzete *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 8.o.

⁵² Nyomozni kell a Magyar Szigeten elhangzott gyűlöletbeszéd ügyében <http://helsinki.hu/folytassak-le-a-nyomozast-a-magyar-szigeten-elhangzott-gyuloletbeszed-ugyeben> (Letöltve 2014. november 3.)

⁵³ BH1998.521

Úgy gondolom – az eljáró hatóságokkal egyezően -, hogy azok a kifejezések, melyeket a Betyársereg vezetője beszédében a cigányokkal, zsidókkal szemben használt, gyűlölet felkeltésére alkalmasak lehetnek, sőt egy jövőbeli, elképzelt helyzetre vonatkozóan kifejezetten annak felkeltését, és az annak megfelelő cselekvést célozták meg. Azonban ezek a kifejezések konkrét adatok, tények és felhívás nélkül egy fiktív, vizionált helyzetre, helyzetekre vonatkoztak, és nem egy azonnali erőszakos cselekedetre hívtak fel, nem arra, hogy a beszédüket hallgatók most azonnal erőszakos cselekedetet vigyenek véghez, hanem a Betyársereg tagjai által majd „akkor” általuk helyesnek ítélt magatartás tanúsításáról adtak tájékoztatást. Így a felelősségre vonásukra az irányadó gyakorlat szerint nem volt mód.

Joggal merül fel a kérdés, lehet-e ezen a gyakorlaton esetleg valahogy változtatni?

Az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” I. cikkének (3) bekezdése kimondja, hogy „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”

IX. Cikk (4) bekezdése rögzíti, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.

IX. Cikk (5) bekezdése szerint a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek - törvényben meghatározottak szerint - jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.

Láthatjuk, hogy Alaptörvényünk negyedik módosítása a véleménynyilvánítás-szabadságának külső határait rögzítette. Előadásaimban többször rámutattam arra Szomora Zsolt tanulmányával egyezően⁵⁴, hogy bár az Alaptörvény indokolása itt polgári jogi eszközökkel történő igényérvényesítésre utal, azonban az Alaptörvény ezen bekezdéseire történő hivatkozás esetlegesen alapot adhat a büntetőjogi joggyakorlat átalakítására.

A sérelemmel szembeni fellépés új eszköze: 2013. évi V. törvény. az „új” Ptk.

A 2014. március 15-én hatályba lépett, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 2:54. §-ának (5) bekezdése alapján a közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezésmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni. A közösség bármely tagja a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedésének kivételével a személyiségi jogok megsértésének valamennyi szankcióját érvényesítheti.

Ha a jogsérelem egyben közérdekbe is ütközik, az ügyész keresetet indíthat és érvényesítheti a jogsértés felróhatóságtól független szankcióit. Az ügyész keresete alapján a jogsértéssel elért vagyoni előnyt közérdekű célra kell átengedni. E jogsértés esetén az ügyész a jogosult hozzájárulása nélkül is – az elévülési időn belül – indíthat keresetet.

Ezekben az esetekben a jogalkotó azt kívánta biztosítani, hogy, az ügyész – a közérdekre tekintettel – az általános szabályok szerint, elévülési időn belül a harminc napos határidőn túl is indíthasson pert a sértett egyén hozzájárulása nélkül is. Ezzel az a jogalkotói célt került megvalósításra, hogy a közérdeket sértő kollektív személyiségi jogsérelem akkor se maradjon szankcionálatlanul, ha a közösség egyik tagja sem érvényesít a harmincnapos határidőn belül igényt.

⁵⁴ Szomora Zsolt (2013) Belügyi Szemle Dogmatikai és alkotmányjogi megjegyzések a gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi szabályozásához *Belügyi Szemle* 61. évfolyam 12. sz. 47-50.o.

A Pp. 348/A. §-ának (2) bekezdése és 348/B. §-ának (4) bekezdése alapján a felperesnek a keresetlevélbe foglalt nyilatkozatával kell igazolnia a jogsérelemmel érintett közösséghez való tartozását. A bíróság a személyiség lényeges vonásának minősülő, a közösséghez tartozással összefüggő személyiségjegyre vonatkozásában a Pp. 348/B. §-ának (5) bekezdése alapján azt vizsgálja, hogy a közösséget bántó jogsérelem alkalmas lehet-e arra, hogy általában véve a közösséghez tartozó személy személyiségi jogának a sérelmét is okozza. A sérelemdíjat egy összegben kell megítélni, amely az sérelemdíj iránti igényt érvényesítő felpereseket egyetemlegesen illeti.

Ezen igényérvényesítési mód még nagyon új, gyakorlata kialakulóban van. Erre tekintettel sem lehet még abban a kérdésben állást foglalni, hogy mennyire lesz alkalmas a jogsérelmek orvoslására. De annyi biztosan megállapítható, hogy a jogalkotó ezzel is azt a szándékát fejezte ki, hogy az előítélet vezérelte cselekmények nem maradhatnak szankció nélkül, és a sértettek jogainak, érdekeinek védelme kiemelten fontos az állam számára.

Összegezés

Tanulmányom témájának aktualitása nem lehet kérdés. Rendszeresen hallhatjuk a rádióban és televízióban, olvashatjuk az interneten vagy az újságban, hogy gyűlölet-bűncselekmény történt. Kritikákat fogalmaznak a jogalkalmazók, jogalkotók felé, hogy miért nem állapítják meg ezen cselekmények elkövetését, vagy esetleg milyen jogalkotói mulasztás akadályozta meg ugyanezt.

Minderre tekintettel úgy gondolom, hogy a gyűlölet-bűncselekmények kezelése kiemelten fontos mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók részéről, hiszen ezen bűncselekmények nem megfelelő megelőzése, felderítése, szankcionálása nem csak a érintettekben, hanem az egész közösségben növelhetik a félelmet, a bizonytalanságot, csökkenthetik a hatóságokba vetett bizalmat, és az intézkedések eredményessége adott esetben az ország megítélését is befolyásolhatják. Az elkövetőkkel szembeni hatékonytalan fellépés pedig az potenciális elkövetőket újabb- és újabb ilyen típusú cselekmény elkövetésére bátoríthatja.

MÁTÉ ISTVÁN ZSOLT: AZ IGAZSÁGÜGYI INFORMATIKAI SZAKÉRTŐI BIZONYÍTÁS ELJÁRÁSAI ÉS ESZKÖZRENDSZERE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN – PTE-ÁJK DOKTORI ISKOLA

Lektorálta: Prof. Dr. Kondorosi Ferenc

Absztrakt

Az igazságügyi informatikai szakértő munkája során speciális hardver és szoftver eszközöket használ fel olyan módszertanok alapján, melynek megértése, értékelése és megfelelőségének igazolása (elfogadása) általában meghaladja a hazai büntetőeljárás szereplőinek informatikai tudásszintjét. Ez a kemény kijelentés azt is jelenti, hogy a büntetőeljárás résztvevői kiszolgáltatottak az igazságügyi informatikai szakértő irányában, más megközelítéssel a szakértőn a szerepköréből adódón messze túlmutató felelősség terhe nyugszik. Jelen írásban ezt a helyzetet járja körül a szerző, megadva azokat a kulcspontokat és módszereket, melynek révén ellenőrizhetővé, ha tetszik, minőségbiztosítottá válhat a szakértői munka.

Kulcsszavak: büntetőeljárás, igazságügyi informatikai szakértő, bizonyítás

1. Problémafelvetés

A büntetőeljárás szereplői közül a bíró, az ügyész és az ügyvéd a jogi szakkérdésekben illetékes, míg az igazságügyi informatikai szakértő a szakterületén belüli műszaki szakkérdések megválaszolásáért felelős. Annak eldöntésére, hogy az adott ügyben véleményt adó szakértő a szakma szabályainak megfelelően dogozott-e – a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara által kibocsátott módszertani levél hiányában – csak egy másik szakértő képes. E helyzet tarthatatlanságát érzékelve a szakértők elkezdtek a módszertan és a feltételrendszer kidolgozását, mely folyamatnak egy része jelen írás is.

2. A Digital Forensic Science

A Digital Forensic Science (Bűnügyi Informatika Tudománya) a jelen sorok szerzőjének megközelítése szerint „... azokat a tudományos módszereket és eljárásokat foglalja magába, melyek a jogi eljárásokat látják el hiteles információval azon esetekben, ahol digitális adat és/vagy – a kifejezés tágabb értelmében vett – a számítógép rendszer is az ügy részét képezi” (Máté, 2013). E terület, mint a jogtudomány segédtudománya a tények felderítésében nyújt segítséget, kiszolgálva a római jogból ismert *da mihi factum, dabo ti bi ius* (adj nekem tényt, adok neked jogot) alapvetet (Fenyvesi). Mindeközben művelőinek nem csupán a célokat, de az annak elérésére alkalmazott módszereket és eljárásokat, valamint eszközöket (legyenek azok hardverek, vagy szoftverek) is oly módon kell használnia és alkalmaznia, hogy azok megfeleljenek az igazságügyi informatikai szakértői tevékenységre vonatkozó jogszabályoknak és szakmai szabványoknak. Ez utóbbiak kerülnek most a vizsgálódás fókuszába, különösen azért, mert a magyar szakirodalomban alig fordul elő maga a Digital Forensic Science fogalma, annak szakmai szabályai pedig szinte egyáltalán nem. A következőkben e hiányt kíséreljük meg eloszlatni a módszertani és eszközrendszerbeli alapvetések megfogalmazásával.

3. A Digital Forensic Science szakterületei Magyarországon

Az igazságügyi szakértői szakterületek meghatározását az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről szóló 9/2006. (II. 27.) IM rendelet tartalmazza. Az informatikai területén a jogszabály a következő szakterületeket különíti el:

1. informatikai berendezések, számítógépek, perifériák és helyi hálózatok (hardver)
2. informatikai biztonság
3. informatikai rendszerek tervezése, szervezése
4. stúdiótechnika, multimédia területtel összefüggő informatikai tevékenység
5. számítástechnikai adatbázis, adatstruktúrák
6. szoftverek

Megfigyelhető, hogy az egyes alterületek egyrészt átfedik egymást (pl. adatbázis-szoftverek), másrészt rendkívül távol is eshetnek egymástól (pl. informatikai biztonság-multimédia). Mindezek ismeretében kell felvázolni azt a módszertani és eszközrendszerbeli keretet, mely megalapozza és egyben kiszolgálja az igazságügyi informatikai szakértői terület igényeit.

4. A Digital Forensic Science módszertani háttere

Az igazságügyi informatikai szakértői munka módszertani alapvetései az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 2005. évi XLVII. törvény (Szaktv.) első szakaszából vezethetők le:

„1. § (1) Az igazságügyi szakértő feladata, hogy a bíróság, a közjegyző, az ügyészség, a rendőrség és a jogszabályban meghatározott más hatóság (a továbbiakban együtt: hatóság) kirendelése, vagy megbízás alapján, a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel segítse a tényállás megállapítását, a szakkérdés eldöntését.”

A második szakasz a feladat elvégzésének módját is meghatározza:

„(2) Az igazságügyi szakértő a tevékenységét e törvény és más jogszabályok rendelkezései, valamint a tevékenységére irányadó szakmai szabályok megtartásával, legjobb tudása szerint köteles végezni.”

Kiemelve a lényegét: szakkérdést kell eldönteni, a tudomány (benne a műszaki tudomány) eredményei alapján, az irányadó szakmai szabályok szerint. E fejezetben az irányadó szakmai szabályokat vizsgáljuk meg részletesen.

E szabályok forrása alapesetben lehet nemzeti, vagy nemzetközi szakmai szervezet által kiadott ajánlás (módszertani levél), illetve az ezek nyomán létrejött nemzeti, és/vagy nemzetközi szabvány. A hazai ajánlással még adós a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara az egyes szakterületek módszertani leveleivel (melynek kiadására az igazságügyi szakértői kamaráról szóló 1995. évi CXIV. törvény kötelezi, illetve hatalmazza fel), így nemzetközi szervezetek ajánlásait tudjuk csak áttekinteni. A 2001-ben megalakult Digital Forensics Research Workshop szervezet által kialakított vizsgálati eljárásmodell az alábbi műveleteket azonosította a szakértői munkában (Palmer, 2001):

Identification – azonosítás
Preservation – megóvás
Collection – összegyűjtés
Examination – vizsgálat
Analysis – elemzés
Presentation – bemutatás
Decision – döntés

A későbbiekben a Digital Forensic kutatói ezt a modellt, bővítették, egészített ki saját preferenciáik alapján, de lényegében valamennyi későbbi modellben visszaköszön a 2001-es alapvetés. Ez érvényes a Digital Forensic területem megszületett első nemzetközi szabványra az ISO 27037-re is, mely következőképpen foglalja össze az alapfeladatokat:

4.1 Általános alapelvek

A lehetséges digitális bizonyítékokat a következő alapelvek alapján kell kezelni:

- *Minimalizálni kell a hozzáférést*
- *Minden változás dokumentálása és indoklása*
- *A bizonyíték kezelési szabályok betartása*
- *A kompetenciakörön belüli tevékenység*

4.2 Azonosítás

A keresést, az azonosítást és a dokumentációt a következőképpen kell elvégezni az a lehetséges digitális bizonyíték esetén:

- Fontossági sorrend meghatározása a bizonyítékok összegyűjtésekor, mely a bizonyíték változékonyságát (volatility) veszi figyelembe
- Károkozás minimalizálása,
- Rejtett digitális bizonyítékok azonosítása

4.3 Összegyűjtés

Az összegyűjtés egy olyan folyamat, mely során azokat az eszközöket, amelyek digitális bizonyítékokat tartalmazhatnak eltávolítják eredeti helyükről, majd azokat egy laboratóriumban, ellenőrzött környezetben vetik alá elemzésnek és adatkinyerésnek.

4.4 Kinyerés

Az a folyamat, melynek során másolat készül a lehetséges digitális bizonyítékról

4.5 Megőrzés

A megőrzés a lehetséges digitális bizonyítékok integritásának megőrzése. A lehetséges digitális bizonyítékot, vagy eszközt meg kell védeni az illetéktelen beavatkozástól vagy rongálódástól. (ISO/IEC 27037:2012(E), a szerző fordítása)

Bár az ISO/IEC 27k szabványcsalád több tagja (a már publikált és a még előkészítés alatt állók egyaránt) foglalkozik a szakértői módszertanok területével (különösen a 2703× és 2704× szabványok), terjedelmi okok miatt a következőkben a fent idézett szabvány magyarországi gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos kérdésekre fókuszálunk.

Az általános alapelvek megvalósításakor a szakértő elsőként a szakterületi illetékességét vizsgálja meg, azaz jogosult-e szakértői véleményt adni az érintett területre vonatkozóan. Ezt a szakterületi besorolás és a vizsgálat alá vont tartalom összevetésével teheti meg. Nézzünk néhány konkrét példát:

Feladat	Kompetenciakör	Szakértői ügyszám
videofelvétel vizsgálata	stúdiótechnika, multimédia területtel összefüggő informatikai tevékenység	1/2007
blogbejegyzés létrehozójának megállapítása	informatikai biztonság	4/2010
számítógépes rendszer vizsgálata	informatikai berendezések, számítógépek, perifériák és helyi hálózatok (hardver)	13/2013

A bizonyítékok kezelésére vonatkozóan Magyarországon a 11/2003. (V. 8.) IM-BM-PM együttes rendelet tartalmaz előírásokat, melyek informatikai rendszerekre vonatkozóan nem tartalmaznak specifikus utalásokat, így a betartásáért felelős nyomozók nem ritkán megsértik a minimális hozzáférés követelményét. Ennek elkerülése érdekében a nyomozó hatóság alkalmazhat szaktanácsadót, vagy szakértőt a házkutatások és lefoglalások alkalmával.

A potenciális digitális bizonyítékok azonosítása (Identification) során az elsődleges követelmény a bizonyítékok változékonysági sorrendjének (Order of Volatility) felmérésre, mely a bizonyítékok megkeresésének és azonosításának sorrendjét is meghatározza. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a leggyorsabban megváltozó tartalom azonosítása és mentése az elsődleges: ilyen lehet egy számítógép operatív memóriájának (figyelem, ez nem a merevlemez vagy egyéb tartós tár) a tartalma a számítógépes hálózat aktív eszközeinek (pl. útvonalválasztó, híd, kapcsoló) memóriatartalma. Hasonlóképpen szakértői feladat a rejtett digitális bizonyítékok azonosítása, mely lehet egy kis méretű tárolóegység, vagy a számítógépes hálózaton keresztül elérhető helyi/távoli felhő szolgáltatás, de akár egy rejtett megfigyelő kamera adatainak továbbítását végző hálózati eszköz is (Máté, 2014). Ezek felismerése és a károkozás nélküli (Minimize the damage to the potential digital evidence) bevonása a bizonyítékok körébe jelentősen befolyásolja a későbbi felhasználhatóságot. Mindezek felmérése és elvégzése szakértői feladat, de csak abban az esetben kerülhet rá sor (a hazai gyakorlat példái alapján), ha a kérdéses ügy súlya, vagy összetettsége okán a nyomozó hatóság már a lefoglalás időszakában bevonja a szakértőt a vizsgálatba.

A bizonyítékok összegyűjtésénél (Collection) érkezünk el ahhoz a lépéshez, ahol a szakértői eszközhasználat (hardver és szoftver) megjelenhet. Ez különösen azoknál az eseteknél történhet meg, ahol a vizsgálandó és a bizonyítékot feltételezhetően tartalmazó eszköz nem foglalható le, és/vagy nem a házkutatás helyszínén található. Ilyen lehet egy webes szolgáltatás kiszolgálógépe fizikai helyének megállapítása a számítógépes hálózati kapcsolatok helyszíni elemzésével (szakértői ügyszám: 25/2013.). Amennyiben az eszköz elmozdítható, úgy a biztonságos, szakszerű és dokumentált (Chain of Custody) leállítást követően kerülhet csak sor a műveletre, mely biztosítja, hogy a bizonyítékként felhasználandó eszköz és tartalom állandó és dokumentált felügyelt alatt álljon a büntetőeljárás teljes ideje alatt.

Az adatok kinyerésére (Aquisition) optimális esetben szakértői laboratóriumban, ellenőrzött környezetben kerül sor, de megfelelő előkészítést követően – amikor a nyomozóhatóság és a szakértő előzetesen részt vesz a művelet tervezésében – a helyszínen is megvalósítható közel azonos minőségben. Az adatkinyerés helyszínén történő lefolytatásának kulcsmomentuma az idő, melyre vonatkozóan a tervezéskor kell figyelmet fordítani (az időtervezést az eszközöknél részletezzük).

A kinyert adatok megőrzése és előkészítése a bemutatásra legalább olyan fontosságú tevékenység, mint maga az azonosítás, az összegyűjtés, vagy a kinyerés. A megőrzött digitális bizonyítékok kerülnek ugyanis a nyomozási szakaszban az ügy előadójához, akinek a megkapott adatokat értelmeznie kell, azokból következtetéseket kell tudni levonnia. Mindez nem valósulhat meg anélkül, hogy a szakértő megfelelő formátumú, megfelelő tároló médiumon adja át az adatokat, melyek integritása, hitelessége nem változhat az eljárás folyamán.

Figyelembe véve a magyarországi adottságokat, kijelenthetjük, hogy ez a szakasz az egyik legnehezebben teljesíthető valamennyi közül. A nyomozó hatóság az adathordozók és adatformátumok tekintetében is többszörös hátrányban van az elvárható informatikai írástudással összevetve, a felszereltséget, készségeket és tudást tekintve egyaránt. Ez azt jelenti, hogy egyes adathordozók fogadása (pl. Blu-ray lemez) nem megoldott, mert nincs olvasó eszköz, a nagy tömegű adatokat tároló merevelemek biztonságos olvasása megfelelő mennyiségű írásvédő eszköz (részleteket lásd később) nélkül nem lehetséges, a nyomozók informatikai felkészültsége nem megfelelő a digitális bizonyítékok értékeléséhez.

Mindezen körülmények a teljes fenti módszertan szerinti folyamat eredményét kérdőjelezhetik meg, s mint ilyen azonnali hathatós beavatkozást igényel a fentiekben kiemelt pontokon a rendszer döntéshozóitól.

5. A Digital Forensic Science eszközrendszere

Az előbbiekben tárgyalt módszertani részletek egyes lépéseinél alkalmazott eszközrendszer két alapvető komponensből, szoftverből és hardverből áll. Míg az összegyűjtésnél és a kinyerésnél a hardver elemekre helyeződik a hangsúly, úgy a megőrzési, elemzési és bemutatási szakaszokban a szoftverek kerülnek előtérbe.

A felhasználható hardverek magját az ún. kivonuló készletek képezi, melyek az elvezésükből adóan a helyszíni vizsgálatok céljaira is alkalmasak, de természetesen használhatók a laboratóriumi munka során is. Ezek a készletek több különféle célú hardverből tevődnek össze: duplikátorokból, írásvédőkből, meghajtó adapterekből, kábelekből és kábel adapterekből, tápegységekből és az ezeket működtető, illetve szolgáltatásaikat felhasználó szoftverekből. Tekintsük át az egyes komponenseket részletesen:

Forensic duplicator

A forenzikus másolat készítő a tartós táruk hiteles, bitről-bitre történő lemásolását lehetővé tevő eszköz. A hitelesség azt jelenti, hogy az elkészített másolatokról digitális ellenőrzőszámot készít a rendszer pl. MD5 vagy SHA-1 HASH algoritmus szerint, mely biztosítja, hogy a másolatban történő egy bitnyi változás is felderíthetővé válik, tekintettel arra, hogy egy bit módosulása is az újból legenerált ellenőrző szám változását okozza. A bitről-bitre történő másolás fontossága akkor nyeri el értelmét, ha tudjuk, hogy a számítógépes rendszerekből történő adattörlesztés

elsődlegesen ún. logikai törlést jelet, vagyis az adat fizikailag nem törlődik, csak az általa elfoglalt tárterület jelzése válik felülírható státuszúvá. A bitről-bitre történő másolás esetén a későbbiekben (pl. laboratóriumi vizsgálat során) lehetőség van a törölt adatok helyreállítására (szoftveres eljárás) is. Az eszközök jellemző tulajdonsága az egy időben készíthető másolatok száma: 1:1, 1:2, esetleg 1:3; a vizsgálandó eszköz felőli interfészek típusai: USB3/PATA,SATA; az adatátvitel sebessége, mely akár 15 GB/s is lehet. Ez utóbbi fontos szerepet játszik a korábban már említett időfelhasználás tervezésekor, mely a helyszíni vizsgálat időszükségletét méri fel az előzetesen beszerezhető, vagy becsült adatok alapján. Megjegyzendő, hogy a művelet szoftveresen is megvalósítható, ehhez számítógép és ún. klónozó szoftver szükséges, e megoldás időszükséglete jelentősen nagyobb, mint a hardveres megoldásé.

Forensic bridges

Az írásvédő eszközök a különféle csatlakozófelületű tartós tárhelyek (tipikusan HDD, SSD) vizsgálatára alkalmasak. A készülékek hardveresen akadályozzák meg a vizsgált eszközre történő adatírást, így a digitális bizonyíték törlését, módosulását, végső soron hitelvesztését. A duplikátorokhoz hasonlóan többfajta bemeneti és kimeneti csatlakozófelülettel (interface) is rendelkeznek, használatukhoz azonban (a duplikátoroktól eltérően) számítógép is szükséges, mely tényezőtől adódóan nagyobb időigényű az eszközzel végzett tevékenység. A tipikusan laboratóriumi vizsgálatokra alkalmas készülékek a szakértői számítógépek irányába nagy sebességű USB3, vagy eSata felülete biztosítanak, míg a vizsgált eszközök PATA/SATA/SAS, vagy Firewire, illetve USB csatlakozó és adapter felhasználásával szinte bármilyen adatkapcsolati felületű eszközök lehetnek. A szakértői számítógépekbe beépített írásvédők közvetlenül a számítógép adatcsatornáira kapcsolódva nagyobb sebességet képesek elérni.

Ezek az eszközök a nyomozó hatóságok munkájában is megjelennek, különösen az utóbbi néhány évben, amikor az ügyek egy részében rendkívül nagy mennyiségű (terrabájt nagyságrendbe eső: ~ 200 db hagyományos DVD kapacitása) adat kerül átadásra a szakértőtől a nyomozóhatóság felé, s ennek a nagy mennyiségű adatnak a legcélszerűbb tároló médiuma a merevlemez. Az adatok vizsgálata a nyomozói oldalról csak úgy történhet meg, hogy a bizonyítékok közben nem változhatnak meg, így az írásvédők használatának a közeljövőben növekvő szerepe lesz a nyomozói oldalon is.

Az írásvédelem is megoldható szoftveres úton, ekkor azonban biztosítani (igazolni-ellenőrizni) kell az alkalmazott módszer, vagy szoftver 100%-os írásblokkoló képességét.

Adapters

A szakértő által vizsgált eszközök széles spektruma azt igényli, hogy a szakértő hasonló változatosságú eszközparkot üzemeltessen. Ennek egyik legköltséghatékonyabb megvalósítása az adapterek használata. Ezek olyan adatátviteli felület és tápellátás csatlakozó felület átalakítók, melyek lehetővé teszik, hogy a speciális eszközök pl. 1,8" PATA felületű laptop merevlemez is (írásvédelmi eszközön keresztül) a szakértői számítógéphez kapcsolható legyen.

Forensic szoftverek

A forenzikus szoftveres széles skálája és a terjedelmi korlátok miatt a következőkben csak a főbb kategóriákat fogjuk áttekinteni. Ezek közül elsőként emelendő ki az ún. ügykezelő komplex rendszerek, melyek a szakértői oldal teljes körű támogatását végzik az adatkinyeréstől az ügy releváns adatainak osztályozásán keresztül egészen a dokumentálásig. Az ügykezelő rendszerek a korábbiakban bemutatott hardver eszközökkel szoros integritásban képesek a különféle eszközökről (tablet, smart phone, tároló eszközök stb.) kinyerni az adatokat, azokat szabványos formátumban tárolni és jelentések formájában bemutatni.

E komplex rendszerek egyes képességei önálló szoftverek formájában is megjelennek, melyek közül a legfontosabbak a következők:

Imager adatkinyerés valamely tartós tárról

Data Recovery adat helyreállítás (törölt adatok visszaállítása)

Email Recovery/Converter e-mail adatbázisok helyreállítása, a tárolt levelek kinyerése
Mobil Forensicsmart phone és hagyományos mobil készülékek adatainak mentése, helyreállítása
Password Tools jelszó feltörő alkalmazások

A felsoroltakon kívül számos részterület szerinti szoftvert sorolhatnánk fel, s mint ilyen, valamennyi a szakértői eszközrendszer részét képezi.

Amint az érzékelhető az igazságügyi informatikai szakértői eszköztár rendkívül komplex úgy hardver, mint szoftver vonatkozásban, s emellett tartalmilag alkalmasnak kell lennie a módszertani részben felsorolt követelmények teljesítésére. Ez nem könnyű feladat, tekintettel arra, hogy az eszközök jelentős része az Európai Unió kívüli területről származik, s beszerzésük jelentős költségekkel jár.

6. Összegzés

Az igazságügyi informatikai szakértői tevékenység módszertani és eszközrendszerbeli hátterének rendezése aktuális feladat nem csak a szakértők, de a rendszer paramétereit meghatározó döntéshozók számára is. Míg a szakértői oldalnak a módszertani szabványok átvételével, annak a hazai gyakorlatban történő meghonosításával kell foglalkoznia:

- szabványok beszerzése (Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara Számítástechnikai és Informatikai Szakosztály) és honosítása,
- szakmai továbbképzések,

addig a döntéshozói oldalnak megoldást kell találnia a szakértői életpályát érintő kérdésekre, nevezetesen:

- az igazságügyi informatikai szakértők anyagi hátterének rendezése (szakértői díjak mértéke)
- a szakértői eszközpark (hardver, szoftver) állandó színvonalon tartásának támogatás (law enforcement kedvezmények igénybevételében történő támogatás)
- a szakértői munka eredményét felhasználó szervezetek műszaki és készségbeli felkészítése a digitális bizonyítékok elemzésére és értékelésre

E legfontosabb kihívások és az arra adandó (fentiekben javasolt) válaszok döntően befolyásolják a büntetőeljárásban keletkező igazságügyi informatikai szakértői vélemények minőségének és felhasználhatóságának alakulását mind a szakértők, mint a nyomozó hatóságok oldaláról.

Irodalom

1. 2005. évi XLVII. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről
2. 11/2003. (V. 8.) IM-BM-PM együttes rendelet a lefoglalás és a büntetőeljárás során lefoglalt dolgok kezelésének, nyilvántartásának, előzetes értékesítésének és megsemmisítésének szabályairól, valamint az elkobzás végrehajtásáról
3. ISO/IEC 27037:2012(E) Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition, and preservation of digital evidence. First edition 2012-10-15
4. Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika alapkérdései. In: Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (szerk.): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 14. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2013. pp. 341-349.
5. Palmer, G. (ed.) (2001). A Road Map for Digital Forensic Research: Report from the First Digital Forensic Workshop, 7–8 August 2001. DFRWS Technical Report DTR-T001-01, 6 November 2001.
6. Máté István Zsolt: Digital Forensic Science – szabványosítási törekvések „régén” és ma. in ISZAK2013 Konferencia Kötet CD-ROM, Budapest, Budapesti Igazságügyi Szakértői Kamara, 2013. 1.p. ISBN: 978-963-08-7882-1.
7. Máté István Zsolt: A digitális bizonyíték. In: Törő Csaba; Cservák Csaba; Rixer Ádám; Fábíán Ferenc; Miskolczi Bodnár Péter; Deres Petronella; Trencsényiné Domokos Andrea (szerk.) IX. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója 2013. Konferencia

helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.11.24 Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, 2014. pp. 86-94. (Jog és Állam; 19.) (ISBN:978-963-9808-56-0)

I. Bevezetés

A kriminalisztikai értelemben vett szagazonosítás mind Magyarországon, mind Lengyelországban használt krimináltechnikai módszer. A személyazonosító eljárást a képzett szagazonosító kutya végzi a kutyavezető közreműködésével. A hazai jogi szabályozás számos ponton (felül)vizsgálatra szorul. Eltekintve néhány jeles hazai képviselő korábbi évtizedekben végzett munkájától, jelenleg nincsenek kutatások, amelyek akár az emberi szag összetételét, akár az eljárás és a kutya megbízhatóságát vizsgálnák. Az európai kitekintés – jelen tanulmányban fókuszálva a lengyel szabályozásra – alkalmas a két ország szabályozásában szereplő közös pontok és különbségek feltárására, segítség a hazai összehasonlító eljárás fejlesztéséhez, a kutatások alapjainak meghatározásához és nem utolsósorban az európai gyakorlat bemutatásul is szolgál.

1.1. A szolgálati kutyák alkalmazásának lehetőségei

A kutya domesztikációja során az ember már korán felismerte azt a tényt, hogy a kutyákat a saját szolgálatába is állíthatja. Xerxes hadvezérnek is voltak már harci kutyái, amelyeket ellenségei ellen használt fel. A régi pásztornépek a kunyhóik őrzésén túl az emberi és állati lábnyomok követésére is alkalmazták kutyáikat. A kutyák bűnüldözés területén történő hasznosítására a 19. század elején került sor. Magyarországon 1886-ban a Pesti Rendőrkapitányság alkalmazott először szolgálati kutyát. A világháború során különböző harctéri feladatokat láttak el, többek között aknakeresést. A magyar rendőrség szerveinél a 20-as években megkezdődött a szolgálati kutyák nevelése, és a kutyavezetők kiképzése.¹ 1964-ben megalapították Dunakeszin az Országos Rendőr-főkapitányság (továbbiakban ORFK) igazgatósága alatt a Kutyavezető-képző Iskolát, ahol a mai napig különböző feladatok ellátására történik a kiképzés.

A kutyák kiváló szaglóképességének ember általi felismerése és a modern kor szükségletei specializált területeken dolgozó szolgálati kutyák alkalmazását tette lehetővé. Kiképzett kutyák modern katonai célokra történő alkalmazására első ízben a 19. század közepén, a francia hadseregben került sor. 1872-ben próbaképpen 10 airedale terriert és 10 skót juhászt vásároltak, majd a század végén – a kedvező tapasztalatok után – már 200 ebet foglalkoztattak, döntően őrző-védő feladatokra.² Ezen feladatokon túlmenően, az igazságszolgáltatás gépezetében résztvevő állatok már a bűncselekmények felderítésében, valamint megelőzésében is szerepet kaptak. Mindezek alapján megkülönböztethetünk őrkutyákat, amelyek objektumok és személyek védelmét látják el. A közrendvédelmi speciális elfogó kutya a veszélyes, legtöbbször fegyveres személyek elfogásában működik közre. Az őrző-védő funkciókon túlmenően a nyomkövető kutyák alkalmazása lehetővé tette a forró nyomon üldözést, a menekülő személy felkutatását. A kábítószeres, robbanóanyagok felderítésében közreműködő szolgálati kutyák alkalmazása a szagfelismerés, az egyes vegyületek, szagkomponensek összetételének „megtanulásában” rejlik. A differenciált kiképzésnek köszönhetően sikeresen kutatnak fel élőket és holtakat vízben, természeti katasztrófák színhelyén, valamint romos területeken. Végül a legösszetettebb feladatot a szagazonosító kutyák látják el. Az eljárás során egy emberi szagot tartalmazó textilt kell összehasonlítani más emberi szagokat tartalmazó textillel, majd jelezni az azonosságot, amennyiben az fennáll. Míg a fentebb felsorolt egyes területeken a kutya „általában” memóriája segítségével dolgozik, addig a

¹ Katona Géza: A szagazonosítás büntetőeljárásjogi kérdései. Az ORFK Kutyavezető-képző Iskola, Dunakeszi, 1997. 1-2.o.

² Kriegsarchiv, Bécs Mayer, Wilhelm: Das Kriegshundewesen in der Österr.–Ungarischen Armee. Manuskriptsammlung TIWK/186. sz

szagazonosítás során mindig új emberi szagokkal találkozik és feladata nem az emberi szag felismerése, hanem annak összehasonlítása más emberek, helyszínek szagával.

I.2. Fogalmi meghatározások

Tekintettel a tanulmány összehasonlító jellegére, a jogi, valamint egyéb kriminalisztikai szakkifejezések használatára, azok magyarázata indokolt. *Szagazonosítás* alatt értjük a hatóság által végzett összehasonlító eljárást helyszíni szagmaradványok és személyi szagminták alapján, amelynek célja a bűncselekményt elkövető személyazonosságának megállapítása, vagy sorozat bűncselekmények felderítése a speciálisan erre a feladatra kiképzett szagazonosító kutya segítségével. *Helyszíni szagmaradvány* a bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradvány, amely feltehetően tartalmazza az elkövető és a helyszín jellegzetes szagát. *Személyi szagminta* a potenciális gyanúsított(ak)ról (tanúkról, sértettekről) rögzített szag, amely a kérdéses személy egyedi szagát tartalmazza kizárólag. *Zavaró szagok* az eljárás során felhasznált a kérdéses cselekménnyel nem közvetlen összefüggésben keletkező szagminták. Lehetnek személy szagminták és helyszíni szagmaradványok egyaránt. Az eljárás befolyásmentességét és szagazonosító kutya választási lehetőségét hivatottak szolgálni. *Szagbank* az, ahol a személyi szagmintákat, a helyszíni szagmaradványokat és a zavaró szagokat tárolják elkülönítetten. A *szagazonosító kutya* az eljárás szereplője, ő végzi az azonosítást, a *kutyavezető* pedig közreműködik, és egyben értékeli a kutya munkáját és közvetíti azt az eljáró hatóságok felé. A lengyel szabályozásban a szagazonosítást *ozmológiának* hívják, míg az eljárás egy többi szereplővel bővül: a *szagazonosítási szakértővel*, aki meghatározza az eljárást, értékeli az eredményeket és felügyeli a törvényben és egyéb szabályozásban meghatározottak betartását. Ezzel ellentétben a magyar szabályozás mindezen feladatok ellátását a kutyavezetőre és annak segédjére testálja.

II. A magyar szagazonosítás szabályozása

A szagazonosítás jogi szabályozását tekintve a következő állapításokat lehet megfogalmazni:

1) A hatályos Büntetőeljárás törvény³ nem tesz konkrét említést az eljárásra vonatkozóan.

2) A hatályos Be. hiányosságait a 23/2003. (VI.24.) BM-IM együttes rendelet⁴ szabályozza.

Ennek értelmében a szagazonosítás egyéb bizonyítási eljárásnak tekinthető.

3) A rendőrség által alkotott belső norma⁵ amely a szagazonosításra vonatkozó speciális rendelkezéseket tartalmazza, kiemeli, hogy a szagazonosítást a felismerésre bemutatás szabályai szerint kell végrehajtani.

Ezek figyelembe vételével a szagazonosítás a szabad bizonyítás elvének megfelelően ugyanolyan bizonyítási eljárásnak tekinthető, mint például a bizonyítási kísérlet vagy a szemle. A következő fejezetben a felismerésre bemutatás és a szagazonosítás közötti hasonlóságokat mutatom be, mind eljárásjogi mind kriminalisztikai szempontból, érintve a jelenlegi szabályozást is.⁶

³ 1998.évi XIX.törvény a büntetőeljárásról.

⁴ 23/2003(VI.24) BM-IM együttes rendelet a belügyminisztérium irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól. 54. §(1) bekezdés.

⁵ 22/2008.(OT 12.) ORFK utasítás a szagmaradványok és személyi szagminták rögzítésével, konzerválásával, valamint azonosításával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról 1. számú melléklet 26. pont

⁶ A rendőrségi norma alapján tett megállapításokat, észrevételeket lásd részletesebben: Horváth Orsolya: A kriminalisztikai szagazonosítás jelene és jövője. In: Belügyi Szemle, 2013/2, 88-101. o.

II.1. Az eljárás rendszertani helye

A törvény szövegéből kiolvasható, hogy a felismerésre bemutatás olyan krimináltaktikai módszer, amelynél a hatóság által bemutatott személyek és tárgyak felismerése, azonosságának a megállapítása vagy kizárása a cél. Az azonosítás a felismertetőben keletkezett pszichikai elváltozás alapján történik.⁷ A szagazonosítás ennek értelmében krimináltechnikai azonosításnak tekinthető. Ebben az értelemben a speciális szakértelem (kíváncsalom) alapozza meg, amelynek megléte a kutyák szaglásának mechanizmusával igazolható, másrészt a szagok, mint anyagmaradványok vizsgálata indokolja.

II.2. A felismerésre bemutatás tárgya

Az ember által végzett eljárás során nemcsak az a személy, vagy tárgy lehet a felismerésre bemutatás tárgya, amely közvetlen kapcsolatban állt a bűncselekménnyel. A kriminalisztikai szakirodalom szerint a felismerésre bemutatás tárgya tovább bővíthető, erre vonatkozólag a 23/2003. BM-IM rendelet ad részletesebb meghatározást.⁸

Szagazonosítás során az elkövető által helyszínen hátrahagyott szagmaradványok és a később rögzített személyi szagminták kerülnek összehasonlításra. Bizonyos esetekben az azonosítás tárgyai csak a helyszíneken rögzített szagmaradványok lehetnek, ilyenkor sorozat bűncselekmények megállapítása vagy annak kizárása az eljárás célja. Indokolt részletesebben kitérni az azonosítás tárgyának megvizsgálására, mivel az ember egyedi szagának a felismerésére és összehasonlítására a tudomány jelen állása szerint a megfelelően kiképzett kutya képes kizárólag. Az emberi szagot négy fő összetevő határozza meg. Pontosabban fogalmazva az emberi szag állandó komponense genetikai determináltságon alapul,⁹ ugyanakkor a másik fő összetevőt a másodlagos biológiai szagot számos tényező, mint például betegség megléte, vagy a táplálkozás is befolyásolhatja. Az ember testszaga, amely az egyénre jellemző sajátosságot takarja három összetevőből áll: verejtékmirigyek váladékából, faggyúmirigyek váladékából és a folyamatosan leváló hámsejtek szagából.¹⁰ A faggyúmirigyek az egész testen megtalálhatóak, különösen a testnyílások körül. A specifikus *ember szagot*, mint fajra jellemzőt csak az emberben található egyes zsírsavak és azok bomlástermékei adják. Az eddig azonosított faggyún belüli savak és molekulatípusok által létrejövő szaghatások száma végtelen. Ezek kereszteződése a feromonokkal,¹¹ a levált hámsejtek baktériumos bomlás termékeivel és a mirigyváladékokkal megerősíti azt a tételt, hogy az ember, és azon belül is az egyén szaga egyedi.¹² Az emberi szag kisugárzásának minősége lelki és külső hatások által megváltozhat.¹³ Az ember testhőmérsékletének változásával eltérő mennyiségű szagot párologtat. Izgalmi, feszült állapotban nagyobb lesz a párologás, ezáltal a kibocsátott egyedi szag koncentrációja is. A vágy és fenyegetettség érzése testhőmérséklet növekedéssel jár, így a szagkibocsátás is intenzívebb lesz. „*Tettes szagról*” beszélhetünk olyan esetekben, amikor az elkövetőnek a bűncselekmény

⁷ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 16.o.

⁸ 23/2003(VI.24) BM-IM együttes rendelet a belügyminisztérium irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól. 50. § szakasz.

⁹ Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 688.o.

¹⁰ Janza Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: Sági László (szerk.): III.Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest, 1990. 91.o.

¹¹ A feromonok a természetben megtalálható kémiai vegyületek, amelyek megtalálhatók a rovarokban, az állatokban, és az emberekben is. Az emberekben is fontos szerepet játszik, akárcsak a kutyáknál. Ez irányítja a nemi viselkedésünket és tesz vonzóvá minket mások számára. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Feromon> (2010.10.17.)

¹² Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 681.o.

¹³ Janza Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: Sági László (szerk.): III.Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest, 1990. 87.o.

helyszínén nemcsak szagpárolgásának mennyisége növekszik meg, hanem minősége is más üzenetet közvetít a feromon kibocsátás növekedése miatt. A szagazonosító kutyák munkáját nehezíti a „hidegvérrel” elkövetett bűncselekmények során keletkezett szagmolekulák későbbi összehasonlítása, amelyek kevesebb összetételben hordoznak információt az elkövető egyedi szagáról, az előbb említett okok hiánya miatt.¹⁴ Mindezek ellenére feltehetően rendelkezünk olyan konstans szaggal, aminek összetétele életünk során nem változik (legalábbis az eddigi szagazonosítási eredmények alapján), így az eljárás tárgya ismeretlen összetételű, de egyedi biológiai anyagmaradványnak tekintendő.

A felismerésre bemutatás során a bemutatott személyek vagy tárgyak körének bővítése lehetővé teszi az összehasonlítást az emlékezés segítségével. Mindemellett alkalmazható az eljárás alkalmával ún. *vakpróba* is, amelyre akkor kerül sor, amikor a nyomozóhatóság bizonyosságot akar szerezni arról, hogy a tanú mennyire szavahihető.¹⁵ A szagazonosítás során is lehet alkalmazni a *vakpróbához* hasonló ellenőrző eljárást, ezt *üres keresésnek* hívják. Ilyenkor az öt szagmintát vagy helyszíni szagmaradványt tartalmazó szagkonzerv közül egyik sem tartalmazza a keresendő szagot.¹⁶

II.3. A felismerésre bemutatás fajtái

Attól függően, hogy az azonosítás miként történik, a következő felismerésre bemutatásokról beszélhetünk:

1) Helyhez kötődő, illetve nem helyhez kötődő felismerésre bemutatás

Akkor történik helyhez kötődően az összehasonlítás, ha a helynek, szituációnak az észlelés során kiemelkedő jelentősége volt. Az észlelés szituáció rekonstruálása során azonban fontos követelmény, hogy az többek között nem veszélyeztetheti az ember egészségét, illetve nem sértheti a méltóságát.¹⁷ A szagazonosítás keretében nem beszélhetünk a helyhez kötött felismerésre bemutatás szükségességéről a klasszikus értelemben, mivel a kutya nem vett részt a múltban történt észlelési folyamatban, azonban a szagazonosítás mindig ugyanabban az erre a célra kialakított szagazonosító helyiségben történik.

2) Eredetben vagy adathordozó útján történő felismerésre bemutatás

Azokban az esetekben beszélhetünk ilyen fajta felismerésre bemutatásról, mikor az azonosítás tárgyat vagy eredetében, vagy valóságában mutatják meg. Utóbbi esetben olyan felvétel alkalmas a felismerésre bemutatás elvégzéséhez, amely hűen tükrözi az eredeti tárgy vagy személy sajátos tulajdonságait.¹⁸ Nyomkövető kutya alkalmazása során beszélhetünk eredetben történő bemutatásról, amikor az elkövető által hátrahagyott személyes tárgyról történik a személyre azonosítás (személykiválasztás).

3) A nyílt, fedett, illetve rejtett felismerésre bemutatás

A szagazonosítás szempontjából ajánlatos megvizsgálni a következő fajtájú felismerésre bemutatásokat. *Nyílt felismerésre* bemutatás esetében az azonosítandó személy tudja, hogy a hatóság azonosítási eljárást folytat le vele szemben, és közvetlenül találkozhat a felismerésre bemutatás alanyával, ellentétben a *fedett* eljárással, ahol az azonosítandó személy nem érzékeli közvetlenül az alanyt. Ennek jelentősége a tanú védelme során válik szükségessé.¹⁹ *Rejtett*

¹⁴ Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 679.o.

¹⁵ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 17-18.o.

¹⁶ Katona Géza: A szagazonosítás büntetőeljárásjogi kérdései. Az ORFK Kutya-vezető-képző Iskola, Dunakeszi, 1997. 17.o.

¹⁷ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 21. o.

¹⁸ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 22. o.

¹⁹ 1998.évi XIX.törvény a büntetőeljárásról. 122. § (5) bekezdés

felismerésre bemutatás esetén az azonosítandó személy nincs is tisztában azzal, hogy azonosítás tárgyává vált.²⁰ A szagazonosítás során többnyire olyan szagmintákkal történik az összehasonlítás, amelyeket *nyílt* úton rögzítenek. Ilyenkor az azonosítandó személyről szagot vesznek, jegyzőkönyvet készítenek a szagminta rögzítésének tényéről, és bűnjelcímkével ellátott szagkonzervben tárolják a személy szagát. Előfordulhat olyan eset is, amikor a gyanúba került személy nem tud arról, hogy szagát a későbbiekben azonosítás céljából felhasználják. Ennek esete a *konspirált* szagmintavétel. A felderítés során felmerült személyt ráültetik egy kárpitozatlan, vízzel megtisztított szobahőmérsékleten megszáradt fa felületű székre, és távozása után rögzítik a szagát, amely tulajdonképpen szagmaradvány lesz, azonban személyi szagmintaként vesz részt az eljárásban. A gyakorlatban azonban ez nagyon ritkán alkalmazott módszer. A szagmaradvány ugyanolyan szagkonzervbe kerül, mint nyílt rögzítés esetén, és ugyanúgy a szagbankban kerül tárolásra.²¹

II.4. A felismerésre bemutatás jelentősége

Az eljárás jelentőségét azon ismérvek adják, hogy sokkal könnyebben és gyorsabban elvégezhető, mint egy szakértői vizsgálat és új bizonyítékot eredményezhet tárgyak kiválasztása esetében. Ezen felül a felismerésre bemutatás és a szagazonosítás is segíti a nyomozóhatóságot a verziók felállításának ellenőrzésében, azok megerősítésében, illetve további verziók felállításában, vagy elvetésében.²² Eredményére tekintettel nemcsak azonosságot állapíthatunk meg vele, hanem ki is zárhatjuk azt. A szagazonosító kutya tevékenysége is az azonosság megállapítására, vagy kizárása terjed ki. A kutya a szaglász útján a szagérzeteket rögzíti és így képes elvégezni az azonosítást a szagminták és szagmaradványok között.²³ A hatóság szagazonosítás során, ha nem is kontrollként, de minden esetben hozzájárul az azonosítás eredményéhez, tehát *aktív magatartást* fejt ki, egyrészt a szagok helyes rögzítésének tekintetében, másrészt a szagkonzervek tárolásának vonatkozásában.

A felismerésre bemutatás általában egyszer tartható meg, megismételhetetlen folyamat, hiszen az újabb összehasonlítási vizsgálat megzavarná a felismertető emlékezetében az észlelés során keletkezett visszatükröződések.²⁴ Szagazonosítás során az összehasonlító vizsgálat korlátozott ideig ismételhető, hiszen a kutya adott szagra dolgozik minden esetben. Az eljárás elején észleli a szagmaradványt vagy szagmintát szimatfelvétellel, amit közvetlenül utána kell összehasonlítani az öt darab szagmintával vagy szagmaradvánnyal, amit szagkonzervben tárolnak. A kutya észlelése és annak visszatükröződése egymást követi szoros időn belül a korábbiak értelmében, tehát nem beszélhetünk olyan befolyásoló tényezőkről az azonosítás során, mint emberek esetében. A kutya mindig a szimatadással felvett szagot azonosítja egy eljárás során. Az azonosítást azonosság jelzése esetén ötször kell megismételni, tehát ötször indítják el a kutyát, ugyanazon metodika szerint. Ebből kifolyólag tulajdonképpen öt felismerésre bemutatás történik egy eljárás keretében. Ez tovább ismételhető, ha másik kutyával, tehát egy újabb felismertetővel is elvégzik az azonosítást. Ezek figyelembe vételével nem beszélhetünk a szagazonosításnál arról a jelenségről, hogy az eljárás többnyire megismételhetetlen. Ennek ellenére fontos hangsúlyozni, hogy a végtelenségig nem ismételhető a szagazonosítás, mivel az adott helyszíni szagmaradványt csak egyszer, a helyszíni szemle alkalmával lehet beszerezni, és az ismétlések számával egyenes arányban csökken a szagrögzítő textilek száma.

²⁰ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 24.o.

²¹ Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 692. o.

²² Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminalisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 331. o.

²³ Katona Géza: A szagazonosítás büntetőeljárásjogi kérdései. Az ORFK Kutyavezető-képző Iskola, Dunakeszi, 1997. 17. o.

²⁴ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 25. o.

II.5. A felismerésre bemutatás általános előfeltételei

A felismerésre bemutatáshoz hasonlóan a szagazonosítás során is beszélhetünk olyan feltételekről, amelyek az eljárás jogszerűségéhez garanciális szempontokat nyújtanak.

1) *Befolyásmentes eljárás.* Ez alatt értjük azt a követelményt, hogy a felismertetésre szánt személyek, illetve tárgyak hasonló ismérrendszerrel rendelkezzenek, hogy a felismerő ki tudja választani a legkevesebb három vagy öt személy, illetve tárgy közül, aki, vagy ami az észlelt cselekmény esetében releváns információkkal bír a jelenben.²⁵ A kérdéses személy, vagy tárgy ismérrendszerének megfelelő személyeket és tárgyakat kell tehát egy csoportba állítani. A törvény szövege is megfogalmazza, hogy a kérdéses személy, vagy tárgy nem helyezkedhet el a csoport többi tagjától oly módon eltérően, illetve feltűnően, ami a felismertetőt az azonosításban megtévesztené, zavarná.²⁶ Ezek tekintetében a befolyásmentes környezet, azaz az azonos ismérvek alapján egymás mellé állított személyek és tárgyak elhelyezkedése, olyan komplex feltételrendszert takar, amely megteremti az összehasonlítás befolyásmentes lehetőségét az azonosítást végző alany számára. Szagazonosítás során a befolyásmentesség követelményét, olyan tekintetben vizsgálhatjuk, hogy az ötszöri indítás alkalmával a szagkonzervek helye véletlenszerűen változik (a kutyavezető, vagy segéd határozza meg a helyzetet), de mindig azonos távolságban helyezkednek el egymástól. A befolyásmentes környezet kialakításában ugyanúgy az azonos ismérrendszeren alapuló egy csoportba állítás a követelmény. A keresett szag mellett négy másik zavaró szag kerül elhelyezésre a szagazonosító helyiségben. A zavarószagok kiválasztása helyszíni szagmaradvány tekintetében a keresett szaggal közel azonos időben keletkezett és megközelítőleg azonos helyről (felületről) rögzített szagok.²⁷ A felismerő kutya befolyásolásának kizárását az is segíti, hogy mindez olyan környezetben, helyiségben történik, amely számára ingerszegény, így nem vonja el a figyelmét az adott feladat, az azonosítás elvégzéséről.

2) *Előzetes kihallgatás.*²⁸ Mivel a szagazonosítás során nem beszélhetünk ilyen jellegű cselekményről, abszolút kizáró okok miatt, ezért ezt csak említés szintjén tárgyaljuk. Az előzetes kihallgatás során ki kell térni a felismerő alany állapotára, észlelési képességeire, az azonosításban szereplő keresett személy, vagy tárgy tulajdonságaira és az észlelés körülményeire.²⁹ A kutyák esetében ezt az egészségügyi állapot felmérésével és az ellenőrző indítással teszik meg, amellyel egyben a kutya napi kondícióját is felméri.

3) A felismerésre bemutatás szakszerű tervezése és szervezése

Fontos követelmény, hogy a felismerésre bemutatást szakszerűen megtervezze az eljáró nyomozó hatóság, az eljárás többnyire megismételhetetlen jellegéből fakadóan. A felismerésre bemutatás változata, azaz módszerének megválasztása a szagazonosítás során annak eldöntése, hogy helyszíni szagmaradványról személyi szagmintára, vagy fordítva történjen az azonosítás. Az összehasonlító eljárás időpontja is mérlegelés alá eshet a hatóság részéről. Célszerűbb több, a felderítés során felmerült személyről rögzített szagot egy eljárás keretében összehasonlítani a szagrögzítő textilek száma miatt, illetve az eljárás megbízhatóságának növelése érdekében. Más tekintetben nem beszélhetünk a módszer megválasztásáról, mivel a kutya dönti el, hogy mi alapján végzi az azonosítást (azonosságot vagy különbözőséget keres).

²⁵ Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminálisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 333.o

²⁶ 1998.évi XIX.törvény a büntetőeljárásról. 122. §(3) bekezdés.

²⁷ Velényi Zoltán: szóbeli közlés. Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság. 2010.

²⁸ 1998.évi XIX.törvény a büntetőeljárásról 122. §(2) bekezdés.

²⁹ Anti Csaba: Felismerésre bemutatás. In: Lakatos János (szerk.): Krimináltaktika II. Rejtjel Kiadó, 2005. 31. o.

II.6. A felismerésre bemutatás végrehajtása

A felismerésre bemutatás végrehajtásánál ellenőrizni kell a *tárgyi és technikai feltételek meglétét*. Ez a lefolytatáshoz szükséges tárgyak, eszközök rendelkezésre állását, és az azonosítandó és indifferens szagok bemutatásra képes állapotát jelenti.

A szagazonosító helyiségben folyamatosan rendelkezésre állnak a technikai eszközök. Ezek a szagkonzervek elhelyezéséhez szükséges állványokat, illetve azokat a csipeszeket jelentik, amelyek a szagkonzervből történő szagmaradványt és szagmintát tartalmazó speciális textil kivételéhez szükségesek. Abban a tekintetben azonban, hogy az azonosítás tárgyai alkalmasak-e az összehasonlító vizsgálatra, nem tudunk konkrét választ adni. Mivel a szagokat nem látjuk,³⁰ és a szagrögzítés szagmaradványok tekintetében a bűncselekmény elkövetésének helyszínén történik, és azon belül is azon a helyen, ahol feltételezhetően az elkövető tartózkodott, nem nyújt kellő bizonyosságot arra nézve, hogy valóban sikeresen lett rögzítve a szag. Ezen kívül befolyásoló tényezők között szerepel még az elkövetőnek a tett helyszínén történt tartózkodásának az időtartama is, amely szagmintavételkor azonban nem játszik szerepet, hiszen előírt időn keresztül kell a szagrögzítésre használt textilt a kézben tartani. Az előbbi tényező vizsgálatakor beszélhetünk az *időkiesésről*. Ez a szag rögzítése és a bűncselekmény elkövetése között eltelt időtartamot jelenti. Ezek alapján beszélhetünk forró nyomról, ahol az időkiesés 2 óránál rövidebb, meleg nyomról és végül hideg nyomról, ahol a szag 6 óránál idősebb. A szagok párolgásának törvényszerűsége miatt, lehetőleg minden más nyomrögzítést megelőzően kell elvégezni a szagok rögzítését a szaghordozó felületről, ha ez által nem veszélyeztetik más bizonyítási eszközök sérülését.³¹ Természetesen az életet mentő, vagy orvosi ellátást igénylő helyzetekben a szagrögzítésre csak ezután kerülhet sor.

II.7. A felismerésre bemutatás eredményeinek rögzítése

A felismerésre bemutatás eredményeinek értékelése során meg kell vizsgálni, hogy az *megfelelt-e az eljárási szabályoknak és taktikai követelményeknek*. Az elemzés során el kell dönteni az eredmények megítélését és azoknak a nyomozás további részébe való beillesztését. Vizsgálni kell az adatelemző-adatértékelő munka során az észlelt jelenséggel kapcsolatos ismérveket. A felismerésre bemutatás eredményének rögzítése lehetővé teszi az eljárás hitelességének tükrözését, mindemellett a büntető eljárásjogi előírásoknak és taktikai ajánlásoknak is megfelel.³² Szagazonosítás során kötelezően jegyzőkönyvi formában kell rögzíteni az azonosítással kapcsolatos releváns információkat, ugyanakkor videofelvétel is készíthető az összehasonlító eljárásról. Ez esetben annak a követelménynek kell érvényesülnie a rögzítés során, hogy az azonosítás egész menetét tartalmazza, amely estünkben csak az egész tér, szagazonosító helyiség teljes képrögzítésével valósítható meg.

III. A lengyel szagazonosítás

III. 1. Jogi szabályozás

A lengyel szagazonosítás jogi szabályozást tekintve megegyezik a fentiekben ismertetett hazai gyakorlattal. A büntetőeljárásról szóló törvény külön nem nevesíti a szagazonosítást, mint bizonyítási eljárást, és a szagmaradványt, mint tárgyi bizonyítékot. A bizonyítékok szabad mérlegelésének elvéből következően tehát, akárcsak hazánkban, a bíróság mérlegelési jogköre,

³⁰ Az érzéki megismerés alapja filozófiai megközelítésben kétféle lehet: tényleg ott van-e az a valami, amit látunk és úgy van-e ott, ahogy látjuk, valamint, hogy ha valami onnan hiányzik, akkor honnan tudjuk, hogy az hiányzik onnan. A szagazonosítás tekintetében feltételezzük, hogy ott van az elkövető szaga a helyszínen, viszont azt nem látjuk, ennek ellenére szagot rögzítünk, és a kutyára bízunk, hogy lásson helyettünk. Lásd részletesebben Angyal Miklós: Felemás korlát. Reflexiók Gárdonyi Gergely: A gondolati rekonstrukció korlátai című tanulmányára. Belügyi Szemle, 2013/10. 108. o.

³¹ Janza Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. BM Kiadó, Budapest, 2004. 692. o.

³² Tremmel Flórián-Fenyvesi Csaba-Herke Csongor: Kriminalisztika Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 335.o.

hogy a szagazonosítás eredményét figyelembe vegye-e és a bizonyítékok láncolatába helyezze-e el. A két ország jogi szabályozása és az eljárás szereplőinek jogi helyzete eltérő. Sarkalatos különbség a szagazonosítási szakértő jelenléte a lengyel szabályozásban. Míg hazánkban nem ismert ez a fogalom, addig Lengyelországban a személyazonosítás folyamatában meghatározó szereppel vesz részt a szakértő.

Az ellentétes szakvélemények és a széles érthetőség érdekében bizonyos alapelvek kerültek kidolgozásra a joggyakorlat során, amelyek alapján a bíróság elfogadottnak tekintheti a szagazonosítás eredményét. A Varsói Fellebbviteli bíróság egy indokolásában rögzítette ugyanakkor, hogy: a tudomány jelen állása szerint a szagazonosítás eredményéből származó bizonyítékot nagy óvatossággal kell kezelni...és minden egyes esetben alaposan és mélyrehatóan kell azt elemezni.

Alapelveként került leírásra, hogy elengedhetetlen feltétel a szagazonosító szakértői vélemény kialakításához – ahogy a Legfelsőbb Bíróság is rámutatott –, hogy helyesen gyűjtsék össze és biztosítsák a helyszínen a szagmaradványokat az összehasonlításhoz és ugyanígy járjanak el a szagminták rögzítésénél is a bűnügyi technikusok.

III. 2. A szagmaradványok, mint tárgyi bizonyítékok rögzítése a bűncselekmény helyszínén

A lengyel szagrögzítő eljárás keretében a bűncselekmény helyszínén, szintén a dinamikus, nyomrögzítő szakaszban történik az elkövető egyedi szagának helymeghatározása, valamint annak rögzítése. A szagrögzítő textillel – ami steril gáz (TZMOsa) és kizárólag Torunban gyártják a hatóság részére – harminc percen keresztül szintén alumínium fóliával lefedve rögzítik a szagmaradványokat. A szagrögzítő eljárás ezen folyamata tehát megegyezik. Szintén a gondolati rekonstrukció segítségével határozzák meg a bűnügyi technikusok, hogy honnan rögzítsék a bűncselekmény helyszínén hátrahagyott emberi szagokat.³³ Azonban, ha eredetben találunk egy feltételezhetően az elkövetőtől származó nyomot, tárgyi bizonyítási eszközt, például egy mobiltelefont, vagy egy kulcscsomót, azt helyezik el mintavételezés céljából 30 percen keresztül a szagkonzervben.

III.3. Szagmintavétel

A szagminta vételnél az eljárás szintén megegyezik a magyar módszerrel. A lényeges különbség magában az összehasonlító eljárás módszertanában ragadható meg.

III. 4. A szagazonosítás szervezeti keretei

A szagazonosítást szintén a rendőrhatalóság végzi. Az eljárás nagyon szigorúan szabályozott, az összes részlete pontosan kidolgozott, úgy, mint a szagazonosító helyiség, a „labor” eszközparkjának pontos meghatározása, a hőmérséklet és még a fényviszonyok szabályozása is.

A szagazonosítási szakértő a rendőrség igazságügyi szakértői társaságának tagja. A szakértővé válás feltétele, hogy a jelöltnek alapvégzettsége (felsőfokú diploma) legyen. Lehetőség szerint biológus, vagy állatorvosi diplomát jelölnek meg bementi követelményként, azonban más diploma megléte sem akadályozza a tanulmányok megkezdését. 1-3 évnyi tanulás után válik szakértővé az, aki elsajátította az eljárás alapjait, több vizsgát és tréninget is teljesített, mind a kutya egészségtanára, anatómiájára és magára az eljárásra vonatkozóan. A szakértő feladata, hogy biztosítsa az eljárás törvényszerűségét, irányítsa azt és megismertesse a rendőrhatalóságot, a bíróságot az eljárás eredményével. Minden egyes szakértő jelöltként kezdi

³³ A kriminalisztikai értelemben vett megismerés, a helyszín megismerése függ a bűnügyi technikus munkájától, megismerési képességétől. A felderítés során alkalmazott gondolati rekonstrukció a szagrögzítés folyamatában ölt testet, majd az eljárás eredménye jegyzőkönyveken keresztül jut el az igazságszolgáltatás későbbi szereplőjéhez. Lásd a kriminalisztikai megismerésről részletesebben Angyal Miklós-Kricskovics Antal: Helyszíni halottvizsgálat. Elméleti alapok és gyakorlati útmutató. Korszerű Családorvosért Alapítvány. Pécs, 2014.

meg munkáját és egyben tanulását is a szagazonosító laboratóriumok egyikében. Az igazságügyi szagazonosító laboratóriumokból összesen 7 darab található az országban, így a rendőrség keretein belül az eljárások lefolytatása is ott történik.³⁴ Minden egyes jelölt mellé egy mentort jelölnek ki, aki irányítja és felügyeli a jelölt munkáját. Ha a bíróságnak kérdése van az adott ügyben keletkezett eljárási eredmények tekintetében mind a szakértőjelölt, mind a szakértő megidézhető és meghallgatható a releváns kérdések vonatkozásában. A szagazonosító laboratóriumok a regionális illetékeségű rendőri szervhez tartoznak. Az utolsó vizsgát a jelöltek a Központi Igazságügyi Laboratóriumban teszik le.

A kutyavezetőket és a szagazonosító kutyákat a Központi Kutyakiképző Iskolában, Sukovicében képzik ki. A bíróságok előtt a kutyavezetőnek nemcsak a kutyával és az eljárással kapcsolatban van speciális szakértelme, hanem általános kriminalisztikai tudással is rendelkezik. Kutyavezetői munkakörbe legtöbbször már hivatásos állományban dolgozók kerülnek. Jelenleg körülbelül hetven szagazonosító kutya végzi a biológiai mintákon alapuló személyazonosítási eljárást.

A legnépszerűbb szagazonosításra alkalmas fajták Lengyelországban a németjuhász, belga juhász (malinois), a lengyel juhászkutya, a labrador és a német schnauzer. Mind a kutya mind a kutyavezető egy 7 hónapos kiképzésen vesz részt a lengyel kutyakiképző központban. Az alapozó tréning után, amely során a kutya elsajátítja az alapvető készségeket, a szagazonosító kutya csak akkor kap megfelelt minősítést, ha sikeresen teljesítette a próbaidőt egy rendőri egységnél és sikeres vizsgát tett. Minden évben meg kell újítani ezt a vizsgát, amely döntés alapján a kutya folytathatja a szagazonosítási munkát, vagy „selejtezik” a nem megfelelő teljesítmény alapján.³⁵

A rendőrségi egységek tagozódása szerint elkülöníthetünk egy „Bűnmegelőzési Osztályt”, ahol őrző-védő, robbanószer és kábítószer-kereső kutyák végzik munkájukat, míg az „Igazságügyi Azonosító Osztályon” kizárólag a szagazonosító kutyák látják el feladataikat. Minden szagazonosító kutya évente egy alkalommal egy felmérő vizsgán vesz részt, ahol eldöntik, hogy a kutya a jövő évben is folytathatja-e munkáját.

III. 5. A lengyel módszer

A szagazonosító eljárást 2 „alkalmas” minősítésű kutyával kell lefolytatni. Minden kutyának 3 ellenőrző indítást kell végrehajtania az „éles” eljárás megkezdése előtt. Az ellenőrző indítások közül egynek üres keresésnek kell lennie, amely megegyezik a magyar üres keresés (vakpróba) módszerével. Amennyiben a kutya nem azonosít, vagy tévesen jelez, az a kutya kizárást vonja maga után a további eljárásból. Az összehasonlító személyazonosító eljárást soralapú, vagy köralapú technikával hajtják végre. A soralapú eljárás minimum 5 állomásból, azaz mintából áll, míg a köralapú azonosítást 10 állomással hajtják végre. Minden egyes eljárás alkalmával a kutyavezető „vak”, ami azt jelenti, hogy nem tudja melyik állomás tartalmazza a kérdéses (gyanúsított, helyszíni szagmaradvány) mintát. Kizárólag a szagazonosítási szakértő tudja a szagkonzervekben lévő minták eredetét. A gyakorlatban általában az 5 állomásos eljárást szokták alkalmazni a köralapú azonosítási módszerrel szemben. Minden esetben a szagazonosítási szakértő dönti el, hogy melyik módszert válassza. A bíróságok álláspontja, miszerint a köralapú azonosító eljárásnál a kutya pórázon történő vezetése kevésbé megbízhatóvá, befolyásolható nem megalapozott, hiszen a kutyavezető nem tudja melyik „állomás” rejtje a gyanúsított szagmintáját. Így a gyakorlati oldalt tekintve nem tekinthető befolyásolási lehetőségnek az eljárás viszonylatában.

A kirendeléseket mind a bíróság mind a nyomozóhatóság fogantatosíthatja. Ezek alapján a magyar eljárással, gyakorlattal ellentétben a bírói szakban is lefolytatható az összehasonlító eljárás. Az eljárás eredményeit a következő táblázatban tartalmazza.

³⁴ Krakow, Warsaw, Poznan, Bydgoszcz, Kelce, Radom és Lublin.

³⁵ http://www.policechiefmagazine.org/magazine/index.cfm?fuseaction=display_arch&article_id=934&issue_id=72006 (letöltés ideje: 2014. 11. 02.)

1. kutya	2. kutya
+	+
-	-
+	-

Az első esetben, amikor mindkét kutya pozitív eredményt, azaz azonosságot állapít meg a bűncselekmény helyszínén rögzített szag és a gyanúsított szagmintája között a szagazonosítási szakértő véleményében leírja, hogy a két minta nagy valószínűséggel egyezik, azaz a gyanúsított járt a bűncselekmény helyszínén.

Itt fontos hangsúlyozni, hogy a szagazonosítás eredménye kizárólag közvetett bizonyítékot eredményez, azaz a kriminalisztikai piramismodell³⁶ alapkérdéseinek (mi történt, hol történt, mikor történt, hogyan történt, ki-kivel és miért követte el a bűncselekményt) megválaszolása során nem tudjuk a gyanúsítotthoz kötni a mikor kérdés válaszolását. A pozitív eredmény valószínűségi véleményalkotásra ad lehetőséget.

A szagazonosító eljárás eredményeinek értelmezésénél a második esetben, ha mindkét minősített szagazonosító kutya negatív eredményre jut, azaz nem jelez azonosságot a helyszíni szagmaradvány és a gyanúsított szagmintája között többféle értelmezési lehetőség merül fel.

- (1) A helyszíni szagmaradvány nem azonos a gyanúsított szagmintájával, azaz a gyanúsított nem járt a helyszínen, mivel a kutya az azonosítás során nem talált megegyező szagkomponenseket a minták között.
- (2) Nem zárható ki, hogy a gyanúsított nem azonos a bűncselekmény elkövetőjével.

Ebben az esetben is tehát valószínűségi véleményt tud mondani a szakértő.

Amennyiben Ad (1) esetében azt a tényt fogadjuk el, hogy a gyanúsított nem járt a helyszínen, a kérdéses személyre vonatkozó verzió elvethető.

Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük Ad (2) esetét, látható, hogy a verzió elvetésének lehetőségét óvatosan kell kezelnünk, tekintettel arra, hogy a negatív eredmény oka a nem megfelelő szagrögzítésből, vagy egyéb körülményből (kutya tévedése) is eredeztethető. A szag, mint anyagmaradvány láthatatlan, így sosem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a kérdéses szagkonzervben ténylegesen az elkövető szagmaradványa megtalálható-e. Ilyenkor az egyéb bizonyítékokkal együttesen mérlegelve dönthet a nyomozóhatóság a verzió elvetése, vagy megtartása mellett.

Az utolsó lehetőséget elemezve megállapítható, hogy amennyiben az egyik kutya pozitív eredményt, azaz azonosságot állapít meg, míg a második kutya negatív eredményt, azaz a második esetet, a szakértői vélemény „nem vonható le pontos következtetés” megállapítását fogja tartalmazni. Ilyenkor az eljárás megismételhető, azaz mind a bíróság, mind a nyomozóhatóság részéről kérhető, hogy másik szagazonosító központban, vagy másik kutyával végezzék el az eljárást. Az eljárás ezen pontján is kiemelendő, hogy megfelelő mennyiségű szagmaradványt és szagmintát kell rögzíteni az adott ügyre vonatkozóan tekintettel a megismételt eljárás lefolytatására. Minden egyes esetben új mintákat kell felhasználni, azonban a mintáknak egy időben, adott körülmények között kell keletkezniük az eljárás hitelességét biztosítva. Amennyiben a megismételt eljárás során mindkét minősített kutya pozitív eredményre jut, ezt fogadják el a hatóságok is, és a szakértő is az (1) eset alapján fogja megtenni megállapításait a szakvéleményében. Ha a szolgálati kutyák az első eljárásban lefolytatottal azonos eredményre jutnak, azaz eltérő az eredmény, nem folytatnak le több szagazonosítást, következtetve a szagmaradvány nem megfelelő rögzítésének hibájára.

A szagazonosító eljárás során, ahogy már fentiekben is részletezésre került, három ellenőrző indítás előzi meg az „éles” eljárást. A köralapú módszer tekintetében azonban mások a szabályok. A körformában elhelyezett tíz minta közül egy tartalmazza a gyanúsítotttól rögzített szagmintát, míg egy az „etalon” szagminta, amit a bűncselekmény helyszínéről rögzítettek és azonos összetételű anyagot tartalmaz a helyszíni szagmaradvánnyal. A többi nyolc minta

³⁶ Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika piramismodellje és alapelvei. Belügyi Szemle, 2012/10, 14-26. o.

egyaránt tartalmazhat személyi szagmintákat és nem a bűncselekmény helyszínén rögzített szagmaradványokat is (figyelemmel az eljárás befolyásmentességének biztosítására, azaz, hogy hasonló időben, hasonló felületű anyagokról rögzítsenek szagmaradványokat a bűnügyi technikusok). Ebben az eljárási módszerben egy ellenőrző indítás van, és egyszer kell a szagazonosító kutyának az „éles” eljárást is végrehajtania. Az összehasonlító eljárásnál a kutyának minden egyes üveget (szagmintát) meg kell szagolnia az „etalon” minta jelenléte miatt. A jobb megérthetőség kedvéért, és tekintettel arra, hogy hazánkban nem alkalmazzák az „etalon” mintát szintén egy táblázat segítségével mutatom be az eljárás lehetséges eredményeit és külön részletezem az azokból levonható következtetéseket.

Gyanúsított szagmintája	„Etalon” szagmaradvány
+	+
-	+
+	-
-	-

Az eljárást minden esetben a helyszíni szagmaradványról történő indítással kezdik, azaz ez lesz az azonosítandó, keresett szag.

- (1) Ebben az esetben a szagazonosító kutya mind a gyanúsított szagmintájára, mind az „etalon” szagmaradványra vonatkozóan pozitív eredményt jelzett, azonosságot állapított meg.
- (2) A minősített szolgálati kutya nem találta azonosnak a gyanúsított szagmintáját a helyszíni szagmaradvánnyal, ezzel ellentétben az „etalon” szagmaradványt azonosnak találta vele.
- (3) A gyanúsított szagmintáját azonosnak jelezte, míg az „etalon” tekintetében negatív eredményre jutott.
- (4) Végül egyiket sem találta azonosnak, az eljárás negatív eredménnyel zárult mindkét esetben.

A bíróság előtt folyamatban lévő ügyekben ennek az eljárási módszernek különösen jelentős szerepe lehet.

Ad (1) esetben két következtetés vonható le a szagazonosító szakértő számára. Az egyik, hogy a gyanúsított megegyezhet a bűncselekmény elkövetőjével és a szagazonosító kutya jól dolgozott, tekintettel arra, hogy az „etalon” szagot is jelezte. A helyszíni szagmaradvány tehát egyezik a kutya jelzése szerint az „etalon” szaggal és megfelelő mennyiségű szagkomponenseket is tartalmaz, mivel az azonosság megállapításához elegendőnek bizonyult.

Ad (2) eljárás eredménye a bíróság számára a legértékesebb. Ebben az esetben ugyanis, úgy „fordíthatjuk le” az eljárás eredményét, hogy a gyanúsított szagmintája nem egyezik a helyszíni szagmaradvánnyal, azonban a kutya jól dolgozott, mivel az „etalon” szagot azonosította. Tekintettel arra, hogy az „etalon” szag és az indító helyszíni szagmaradvány is ugyanarról a bűncselekmény helyszínéről származik, tehát tartalmazhatja az elkövető egyedi szagát, mivel a kutya azonosságot állapított meg az „etalonnal”, ezért a helyszíni szagmaradvány sem tartalmazta ebben az esetben a gyanúsított szagát, tehát nem jár(hatot)t a bűncselekmény helyszínén az elkövető.

Ad (3) szintén jelentős következtetések levonására ad lehetőséget. Első esetben mivel a szagazonosító kutya azonosságot állapított meg a gyanúsított tekintetében és, ha figyelembe vesszük, hogy az „etalon” szagot nem jelezte, ez jelentheti, hogy a gyanúsított szagát valamilyen vonzónak találta a kutya, azért választotta ki azt. Az „etalon” szag nem jelzése tekintetében a kutya nem megfelelő munkájával, vagy az etalon szag „üres” jellegével – azaz nem tartalmazott a helyszínről származó szagkomponenseket – magyarázható a negatív eredmény.

Ad (4) végül utolsó lehetőségként mindkét minta negatív jelzése során vagy nem alkalmas a helyszíni szagmaradvány és az „etalon” az azonosítás lefolytatására, – mivel nem tartalmaz (elegendő) emberi szagkomponenset – vagy a kutya képtelen adott napon az eljárás elvégzésére.

Megjegyzendő, hogy azokban az esetekben, ahol a magyarázat a kutya alkalmatlan munkavégzésével van összefüggésben kétséges, mivel az ellenőrző indítás során mindig tesztelésre kerül az adott napi kondíció megállapítása az „éles” eljárások előtt.

A kör alapú módszer ritka alkalmazásának magyarázata a bonyodalmas mintagyűjtésben gyökerezik, hiszen sokkal nehezebb több zavaró szagot, mind más helyszíni szagmaradványt, mind az ügyben független személytől származó szagmintát gyűjteni, mint az öt mintát tartalmazó hagyományos eljárás során. Megjegyzendő az is ugyanakkor, hogy az öt mintával elvégzendő eljárásnál a szagazonosító kutyának nem kötelező az összes mintát tartalmazó üveget megszagolnia, így, ha az adott sorolásnál már a második üvegben felfedezni véli az azonos szagkomponenseket, jelezheti azt a kutyavezető felé.

III. 6. Példák a lengyel szagazonosítás területéről

A „gumis” ügyben egy férfi pénz kicsalásának szándékával robbantással fenyegetőzött, azonban a robbanóanyag, mint utóbb kiderült nem volt alkalmas a használatra. A bizonyítékok között szerepelt a (ál)bombáról rögzített szagmaradvány, amelynek alapján végezték az összehasonlító eljárásokat. Az eredmény pozitív jelzéssel zárult. A bíróság nem fogadta el a bizonyítási eljárás eredményét tekintettel arra, hogy az eljáráshoz felhasznált szagmaradványt tartalmazó szagkonzerv nem volt megfelelően lezárva.

Egy magát gázorásnak kiadó férfi több embert ölt meg Krakkóban. A gyanúsított elfogása után több szagazonosítást folytattak le az ügyben. Az akkori módszer értelmében még nem alkalmaztak az ellenőrző indítások során üreskeresést, így a bíróság tekintettel arra, hogy több szagazonosító kutya is ellentétes eredményekre jutott, nem fogadta el a pozitív azonosításokat, indoklásában a gyanúsított szagmintájának „vonzóságával” magyarázta az eredményeket. Így a terhelt ellen megszüntették az eljárást, a vád alól felmentették bizonyítottság hiányában. Ennek az ügynek köszönhetően számos kutatás indult meg az eljárás fejlesztésének érdekében.

A fenti példák is jól szemléltetik, hogy a szagazonosítás során az emberi tévedésnek, nem megfelelően kidolgozott, alkalmazott eljárásnak jelentős szerepe lehet a vádlott büntetőjogi felelősségre vonásában. Ezért rendkívül fontos a szagazonosítás így is „kétkedően” fogadott szerepéből következően az eljárásjogi szabályok pontos betartása és a megfelelő módszer kialakítása.

III. 7. Kutatások

A gyakorlat fejlesztéséhez, a módszer eredményességének növeléséhez számos kutatást, kísérletet végeztek Lengyelországban. Az első projekt 2000-es évek elején indult meg, amelynek során a kutya tévedésének lehetőségeit kutatták. Ennek keretében kitértek az „okos Hans effektus” vizsgálatára is.³⁷ A gépjárművekkel kapcsolatos – mint a bűncselekmény elkövetési tárgya – ügyekben vizsgálták annak megállapításának lehetőségét, hogy eldönthető-e, hogy adott ügyre vonatkoztatva ki vezette a gépjárművet. Ikrekkel kapcsolatos kutatásokat is folytattak ebben a projekt szakaszban. A Jastrzebiec-ben található Genetikai és Állattenyésztési Intézetben az etológiai tanszék foglalkozott a szagazonosítás megbízhatóságának, validitásának összefüggéseivel.³⁸

³⁷ Oscar Pfungst pszichológus 1907-ben Hans, a csodáló vizsgálata alapján rámutatott arra, hogy az állat gondozója akaratlan testbeszéde révén is képes jeleket közvetíteni a ló számára. Hans matematikai feladatokat végzett, és a megoldásokat patája dobantásának számaival jelezte. A kutatások bebizonyították, hogy az azokban a kísérletekben, ahol az alanyok állatok és emberek, az állatok sok esetben a metakommunikációs jelekből képesek kiolvasni a helyes, elvárt megoldásokat. Ennek az effektusnak a felismerése tehát kiemelt jelentőségű, hiszen a szagazonosítás során is, amennyiben a kutyavezető tisztában van a keresett szag helyzetével a sorban, akaratlanul is jeleket adhat a kutya számára a kiválasztás folyamatában. <http://www.szabadgondolkodo.hu/szkeptikus/szotar/okoshans.php> (letöltés ideje: 2014. 10. 13.)

³⁸ Jelentősebb kutatások: Anna Lesniak et al.: Canine olfactory receptor gene polymorphism and its relation to odor detection performance by sniffer dogs. The Journal of Heredity. 2008/1, pp. 518-527. és

IV. Összegzés

A két ország szabályozásának bemutatása is igazolja azt a megállapítást, hogy a szagazonosítás hasznos felderítési eszköznek bizonyul. A lengyel módszert számos elemében eltér a magyar szabályozástól, lényeges különbség az etalon szagminta, amelyek a lengyel ítélezési gyakorlat számára az eljárás megbízhatóságát és elfogadhatóságának növelését tették lehetővé. A nemzetközi gyakorlat megismerése és a „biztosítékok” feltárása hozzájárulhat a jövőben a Daubert kritériumoknak történő megfeleltetés alapjaihoz. Mindemellett elengedhetetlenek az empirikus kutatások, amelyek az emberi szag összetevőinek a pontos meghatározását célozzák, a láthatatlant láthatóvá teszik az ember számára.